Az MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatósága

évkönyv 1988

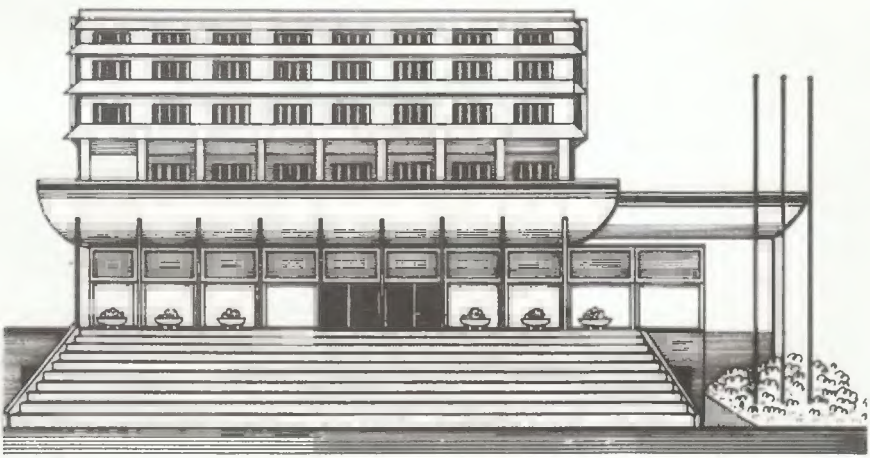

Az MSZMP
Budapesti Bizottság
Oktatási Igazgatósága

ÉVKÖNYV
1988

Az MSZMP
Budapesti Bizottság
Oktatási Igazgatósága

ÉVKÖNYV

1988

Összeállította és szerkesztette: BALOGH GÉZA
Lektorálta: NAGY SÁNDOR

A szerkesztésben közreműködött: Németh Zsuzsa

ISSN 0238—4523

Kiadja az MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatósága
Felelős kiadó: dr. Fukász György

BEKÖSZÖNTŐ

A Budapesti Pártbizottság Oktatási Igazgatósága nagy várakozással bocsátja útjára első évkönyvét. Az elsőt abból a műfajból, ami azt a változást is jelenti, hogy sokféle publikációs fóruma között helyet keres – és talál – az évkönyvnek, amit változó jelleggel, sűrűséggel, számos megyei oktatási igazgatóság régóta felhasznál, híradásként létéről, működéséről. Mindig is éreztük, hogy az intézmény sokszínű publikációs palettájáról ez a fajta színfolt eddig hiányzott. A Budapesti Oktatási Igazgatóság – alkotóerejét számba véve, pénzügyi forrásait átcsoportosítva – elhatározta, hogy évkönyve megjelentetésére vállalkozzon.

Eddig is pezsgő és sokféle publikációs tevékenység eredményei láttak napvilágot intézményünkben, kifejezve az Oktatási Igazgatóság (s ezt megelőzően az esti egyetem, illetve a budapesti pártiskolák) által összegyűjtött hatalmas szellemi erőnek a jelenlétét a főváros ideológiai-politikai életében. Csak a legutóbbi években is olyan rangos publikációs fórumok működtek intézményünkben, mint az Elméleti és Módszertani Közlemények, vagy az elmúlt évek során – a tudományos műhelymunka előtérbe állítása kapcsán – keletkezett Műhelytanulmányok sorozat. Ezek a fórumok alkalmasak arra, hogy az igazgatóság szerteágazó tevékenységének fontos termékei napvilágot láthassanak. Számos jelentős politikai dokumentum, tudományos eredmény itt lép át a nyilvánosság küszöbén, a műhelymunka forrásban levő elméleti témái itt érlelődnek a publicitás segítségével, sokan használják fel e hasábokat mondanivalójuk közzétételére. Nem feladatom most e publikációs tevékenység ismertetése, eredményeinek áttekintése, vagy éppenséggel a terjesztés tanulságainak számbavétele – eljut-e az olvasóhoz, s ahhoz, akit illet, raktárokban hevernek-e a másutt igen keresett, s kézről kézre adott írások stb. – mivel az elosztás jól ismert zavarai nem kímélik meg e publikációknak a közönséghez való eljutását sem.

A sokféle publikáció műfaji gazdagságot is mutat. A tananyagoktól a tudományos közleményekig, a recenzióktól az audio-vizuális kiadványokig változatos formát öltöttek az intézmény publikációi. Ebből a műfaji sokféleségből ugyanakkor hiányzott az a rendszerező, összefoglaló, áttekintő variáció, amit az évkönyv jelenthet.

Mi az évkönyv szerepe egy intézmény életében, az Oktatási Igazgatóság működésében? Az évkönyvnek meghatározott helye van kiadványaink színképén: híradással kell lennie a tanév jellegzetes történéseiről, képet kell adnia legfőbb képzési, oktatáspolitikai törekvéseinkről, a propagandamunkához kapcsolódó elméleti tevékenységünk legfőbb tapasztalatairól, kifejezve ezáltal intézményünk specifikus jegyeinek az érvénye-

sülését. A Politikai Bizottság pártoktatásról hozott határozata, valamint az ehhez kapcsolódó politikai döntések megvalósulása a káderképzés területén a fővárosban, az adott időszakban éppen az évkönyvben kaphat sajátos összefoglalást, olyan képet, amely – bízunk benne – hasznosan informálja az olvasót. A propagandamunka fővárosi sajátos helyzete is hozzáférhetővé válik ebből a képből.

Az évkönyv tulajdonképpen forrásértékű, hiszen kifejezi a jelen időszak fő politikai, oktatáspolitikai követelményeit és megvalósulásuk vonásait. Már csak ezért is hiányzik az elmúlt időszak évkönyveinek az a sorozata, amely dokumentálhatná ezen idők tanulságait. Pótolni ezt az igazgatóság története 16. évében – nem is szólva az előzmények szerteágazó gyökereiről – nehéz lenne. Legalább a jövő ígérete lehet, ha a folyamatosságra törekedve lépést akarunk tartani az Oktatási Igazgatóság életével, megkísérlünk keresztmetszetet adni rendszeres időközönként az intézmény munkájáról évkönyv formájában.

Budapesten a pártoktatásban a káderképzés sajátos helyet foglal el. Ez a pártélet minőségi és mennyiségi mutatóinak ismeretében érthető: a párttagok száma, a főváros helye a politikai, tudományos, kulturális, művészeti intézmények országos eloszlásában olyan helyzetet produkál, s olyan megkülönböztetett felelősséget ró a káderképzésre, amely összefügg a nagyobb lehetőségekkel és a tipikus problémákkal is. A nagy lehetőség mindenekelőtt a politikai élet által támasztott igények jellegével függ össze: az irányító párttestületek követelményei a szükségleteknek megfelelően alakulnak, s ennek megfelelően kell a káderképzés mind újabb, mind rugalmasabb, mind hatékonyabb formáit kialakítani. A nagy lehetőségek továbbá szorosan kapcsolódnak az oktató-nevelő munka személyi feltételeihez: a káderképzésben a főváros legjobb erői vesznek részt, egyetemek, pártintézmények, kutatóintézetek reprezentánsai vállalkoztak e feladatra. Szép számmal tanítanak akadémikusok, tudományok doktorai, kandidátusok a tanári kar soraiban, a párt- és állami apparátusokból is nagy tapasztalatokkal rendelkező csoportok gyűltek össze, s az elméleti-tudományos tevékenység és a gyakorlat egybefonódása a biztonságos bázis mindenfajta káderképzési formában a színvonalas, hatékony oktató-nevelő munkára. Ez érvényes a pártiskolai tevékenységre, az esti egyetemi munkára egyaránt.

A káderképzés változásai a politikai igényekkel összhangban levő tendenciákat mutatnak. A pártiskola képzési rendszerének közelítése a gyakorlat szükségleteihez, a tanultak alkotó alkalmazhatóságának elmélyítése fontos eleme a továbbfejlesztésnek. Megindult ez a munka az alap- és középfokú pártiskolai rendszer keretei között, mely azt célozza, hogy a pártoktatást szervesen a pártélet új követelményeihez igazítsuk. Ennek egyik, jellegzetes terméke a kihelyezett alapfokú pártiskolai osztályok hálózata. Ez a nyolc osztály a kerületi pártbizottságoknál kihelyezve működik, esti rendszerű képzés keretében, intenzív tanulmányi fázisok beiktatásával. S, hogy ez a forma bevált, azt jelzi, hogy van olyan kerületi pártbizottság, amely az előző pártoktatási évben kipróbálta ezt a formát, s a folyó évben már két újabb osztály indítását szorgalmazta, s szervezte meg. Tervszerűbben használhatják fel a pártiskolának ezt a formáját a politikai szükségleteknek megfelelően, mivel a pártszervezetek politikai gyakorlatához közelebb került, s ahhoz jobban igazodó képzési formák között készíthetik fel a tisztségviselőket, az igazgatóság szellemi adottságainak, szervezési tapasztalatainak, gazdasági-pénzügyi hátterének felhasználásával.

A Politikai Bizottság határozata átalakította az esti egyetem kereteit is. A szakosított képzés új rendszere, valamint a speciális tanfolyamok széles hálózata az intézmény profilját továbbképzési jellegében tette markánsabbá. Az általános tagozatokra építve a kerületi pártbizottságok keretei között is növekedett a továbbképzés szerepe. A hangsúlyok tehát áttolódnak, s ez a tartalmi átalakulás együtt jár a módszerek, az eszközök

megújításával is. A hagyományos oktatásmódszertani tevékenységre építve, azt megújítva kellett megkeresni azokat az eszközöket, formákat, amelyek a modern technikai lehetőségek kialakításával segítik a politikai-ideológiai képzés megújítását, hatékonyabbá tételét. Ennek jegyében fejlődik a nemrégiben megszervezett Oktatásmódszertani Video- és Számítástechnikai Központ, amely az audio-vizuális eszközök korszerű hálózatára támaszkodik, de számítástechnikai tanfolyamok és nyelvi stúdiumok szervezésével is gazdagítja az intézmény képzési profilját.

A képzés és továbbképzés fejlesztése elképzelhetetlen a tudományos műhelymunka kibontakoztatása nélkül. Ezért is került előtérbe az intézmény működésében a műhelymunka, a tudományos kutatás, a Tudományos Tanács irányításával. Ez segíti a kutatási kapacitások jobb kihasználását, az Oktatási Igazgatóság köré tömörült szellemi alkotóerő célirányosabb, hatékonyabb felhasználását a döntés-előkészítésre, a politikai szükségleteknek megfelelő tudományos problémák tisztázására. Ugyanakkor ez a műhelymunka a hitelességnek a tartaléka az oktató-nevelő munka területén is.

A műhelymunka eszközei azok a tanácskozások, tudományos rendezvények, amelyek az intézmény erőire támaszkodva kerültek megrendezésre az elmúlt időszakban. Akár a párt történelmi tapasztalatainak az áttekintése, akár a szocialista hatalom megvédésével egybeforrt politikai tanulságok összegzése, akár a kiemelkedő személyiségek – Kun Béla, Rudas László – munkásságához kapcsolódó emlékülések, akár a gazdasági folyamatok sűrűsödési pontjainak analízise került napirendre: volt mit mondani a tanácskozásokon.

Az évkönyv persze nem pótolja a tudományos életben jól bevált monográfiák funkcióját. Nem is vállalja át, amikor ízelítőt ad a tudományos kutatás néhány fontos eredményéről, azokban a tanulmányokban, amelyek a nemrég eltávozott tanárok – Hermann István, Ágoston László – tollából jelentek meg, vagy amelyik az intézmény által vállalt OTKA-pályázatnak megfelelően a nagyvállalat és jövedelmezőség témaköréből készült, Nagy Sándor tollából. Akárcsak ez utóbbi írás, a tudományos érdekessége mellett politikai aktualitással is rendelkezik Farkas János tanulmánya az elmaradottságról alkotott elméletek elemzéséről, áttekintéséről.

Az írások között külön fejezetet jelentenek azok, amelyek a módszerek megújításáról adnak képet. Ugyancsak jellegzetes színfoltot képeznek a hallgatói pályázatokból válogatott szemelvények is, amelyek a műhelymunka vonzásának irányait, törekvéseit is jelzik.

Nem adhat egy beköszöntő írás teljes ismertetést, még kevésbé értékelést egy kötetről. Nem is lehetett szándékom. Sokkal inkább a vállalkozás öröme vezette a bevezetés megírását, s a kedvcsinálás: az évkönyv sokat tud elárulni az intézményről az olvasónak, megmutatva a fejlődés jelenlegi szakaszában az Oktatási Igazgatóság helyzetét, fejlődésének néhány jellegzetes vonását. Mindezt „hic et nunc", a jelenlegi feltételek között. A párt kibontakozási programjának megvalósítását szolgálja a propagandamunka, a káderképzés. Ezek az erőfeszítések figyelhetők meg az évkönyvben szóhoz jutó írásokban.

DR. FUKÁSZ GYÖRGY

Vági József

AZ OKTATÁSI IGAZGATÓSÁG SZEREPE ÉS FELADATAI

Intézményünk tizenöt éves, és most jelenteti meg első évkönyvét. Ezért talán szükséges néhány gondolattal bemutatni születését, szervezeti-szerkezeti felépítését.

Az Oktatási Igazgatóság 1972-ben alakult három fővárosi pártoktatási intézmény összevonásával. A Benczúr utcai esti egyetem, az Ajtósi Dürer sori 5 hónapos és 1 éves pártiskola, valamint az Amerikai úti pártiskola egyesült. Az Oktatási Igazgatóság az összevonással több új funkciót, új típusú feladatokat is kapott. Mindezek figyelembevételével alakult ki – a lényegében ma is meglevő – alapszerkezete. Természetesen a tradíciók őrzése mellett számos új vonással is gazdagodott az intézmény munkája, mindenekelőtt az 1980-as években a különböző központi döntések és helyi igények következményeként.

Az 1972-es helyzethez képest két új tanszéket hoztunk létre (Pártépítési Tanszék és Oktatásmódszertani, Video és Számítástechnikai Központ) és az apparátus is számos új feladatot kapott.

Főleg az 1980-as évek közepétől történtek lényeges változások: az oktatási szerkezet súlypontjainak áthelyezéséről van szó. Több területen lényegesen módosultak a képzés fő irányai, más tanfolyamokon alapvetően átrendeződött a tematika szerkezete, amely valamennyi politikai munkatárstól – az intézmény tanszékeitől és funkcionális osztályaitól – nagyobb erőfeszítést igényel. A munkával szemben támasztott követelmények is módosultak. Nagy a szerepe az új típusú tanfolyamokra való felkészülésnek (tematikák, programok kidolgozása, kipróbálása), jelentős lépéseket kell tenni a korszerű oktatási módszerek és eszközök széles körű alkalmazása érdekében, be kell vezetni a számítógépek használatát az oktatásba, s megnyílt a lehetősége intézményünkben az idegen nyelvek tanulásának is.

Több munkát jelent tanáraink számára a *pártiskolai oktatás* is azzal, hogy – napjaink igényeinek megfelelően – az alapfokú pártiskolai osztályok zömét (8 osztály) kihelyeztük a kerületekbe, s egyéb új rugalmas szervezési módszereket is bevezettünk.

Fő törekvésünk az, hogy a képzés különböző formáiban propagandamunkánkat ne a „felülről jövő felvilágosító" stílus, ne „steril didaktikusság", hanem a politikai folyamatok alakítása iránti aktív részvétel igénye, a természetes párbeszéd, az egyes ember és a kollektívák lehetőségeinek és felelősségének felismertetése jellemezze. Ez nemcsak segíti a párt politikai irányvonalának, döntéseinek megértését, elfogadását, hanem hozzájárul az alsóbb szintű párttestületi döntések eszmecseréinek megalapozásához is. Általános igény az, hogy a tanulmányi munka különböző fórumain a nézetek, nyílt

viták során, őszinte hangú eszmecserékben formálódjanak. Ez a légkör – amely a kölcsönös bizalomra, a pártszerű magatartásra, a nyílt politizálásra épül – alapvető feltétele a káderképzés eredményességének.

Fokoztuk a műhelymunka szerepét, jelentőségét az oktató-nevelő munkában. Bekapcsolódtunk az országos tudományos kutatómunkába az OTKA-pályázat elnyerésével. Jelentősen növeltük az OI publikációs tevékenységét. Kézzelfogható előrelépés az is, hogy tanáraink közül az elmúlt években többen szereztek egyetemi doktori címet.

Az 1987/1988-as pártoktatási évben a káderképzés és továbbképzés keretében a tanfolyamainkon több mint 12 000 hallgató tanul. Az alapfokú és a középfokú pártiskolán 170 fő szerez pártiskolai végzettséget. A pártiskolai tematikus továbbképzés keretében 357 fő, az esti egyetem keretében működő, közvetlen pártmunkával összefüggő tanfolyamainkon pedig 33 csoportban 582 fő tanul.

Az oktatómunka másik fő területe a *marxista–leninista esti egyetemi* képzés. Itt, az általános tagozaton – a három évfolyam, illetve a pártpropagandisták komplex 3 éves alapképzésének keretében – 319 osztályban, 5384 fő sajátítja el a marxizmus–leninizmus elméletét, a filozófia, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus tanulmányozása révén. Az esti egyetem szakosító tagozatán pedig 112 osztályban 1899 fő foglalkozik a filozófiának, a politikai gazdaságtannak, a nemzetközi munkásmozgalom történetének, a magyar munkásmozgalom történetének mélyebb, elméleti-tudományos igényű tanulmányozásával. Ezeknek a hallgatóknak ebben a tanévben kedvezményes nyelvtanfolyamot is meghirdettünk orosz, német és angol nyelvekből, kezdő és középhaladó stúdiumokban.

Az utóbbi években a központi vezetőtestületek határozataival, a budapesti pártmozgalom politikai szükségleteivel összhangban, a káderek továbbképzésében igen nagy súlyt kaptak az esti egyetem speciális továbbképző tanfolyamai. Az 1987/1988-as oktatási évben 62 témakörből indult tanfolyamunk, közel kétezer hallgatóval. A 112 osztályból 27 osztály kihelyezve működik, vállalatoknál, intézményeknél. A kerületi tagozatokon pedig, a speciális továbbképző tanfolyamokon a 78 osztályban közel másfél ezer hallgató foglalkozik a mozgalmi munkához közvetlenül kapcsolódó újabb politikai és ideológiai kérdésekkel, a tudományoknak a politikai munkában hasznosítható eredményeivel.

A teljesség igénye nélkül – de az évkönyvet forgató olvasó érdeklődésére építve – röviden számba vesszük az 1987/1988-as oktatási évben működő speciális továbbképző tanfolyamainkat. A szemlét talán az évkönyv tárgyszerűsége is indokolja. Ime a választék:

- Bevezetés a marxista valláselméletbe.
- A marxista bibliakritika alapkérdései.
- Marxista vallástörténet és valláskritika.
- A tudományos-technikai forradalom és társadalmi-gazdasági összefüggései.
- Szocializmus és erkölcs.
- Társadalmunk és az erkölcs.
- Politikatudomány és politikai gyakorlat.
- Az élővilág és a társadalom viszonyának néhány kérdése.
- Tömegkommunikáció, politika, művelődés.
- A művelődés időszerű kérdései.
- Filmesztétika.
- Környezetkultúra és formatervezés.
- Lukács: A marxi társadalomontológia és az esztétikum.
- Irodalomesztétika.

– Szocialista kultúra, közművelődés.
– Szociológia.
– A marxista szociológia elvei és módszerei.
– A szociológia alkalmazása a gazdasági, munkahelyi vezetésben.
– Szociológiai módszertan.
– Település- és városszociológia.
– Egészségügyi szociológia.
– A deviáns viselkedésmódok szociológiája.
– A politikai nyilvánosság és tömegkommunikáció.
– Érdek, érték, politika.
– A környezetvédelem politikai és szociológiai kérdései.
– Gazdaságpolitikai ismeretek.
– Tervezés, gazdasági szabályozás, fejlődési utak.
– A világgazdaság fejlődésének kérdései.
– Szövetkezetelmélet, szövetkezetpolitika.
– Munkahelyi demokrácia, a dolgozók részvétele a vezetésben.
– Vezetési ismeretek, vállalatirányítás és -szervezés.
– Gazdaságpolitikai, közgazdasági ismeretek az új vállalatirányítási forma keretében működő testületek tagjai részére.
– Jövedelem- és bérszabályozás.
– Gazdaság- és szociálpolitika.
– Gazdaságpolitikai elemzés matematikai módszerekkel, számítógép felhasználásával.
– A nemzetközi piaci viszonyok és a külkereskedelem.
– A világ műszaki fejlődésének fő vonásai, ezek várható gazdaságszerkezeti hatása.
– Árelmélet, gazdaságpolitika, árpolitika az 1980-as években.
– Gazdaságpolitikánk a vállalati gyakorlatban.
– Az ifjúsági mozgalom fejlődésének tapasztalatai.
– A békés egymás mellett élés, biztonságpolitika, nemzetközi erőviszonyok.
– A fejlett tőkés országok társadalmi, gazdasági, politikai kérdései.
– A pártfegyelem kérdései.
– Az alapszervezeti munka kérdései.
– A káderpolitika elvei és gyakorlata.
– Vezetési ismeretek.
– Politikai vezetés, pártmunka.
– A párt feladatai a műszaki fejlesztés területén.
– Az MSZMP honvédelmi politikájának alapjai és ideológiai kérdései.
– Az agitáció elméleti és módszertani alapjai.
– A politikai információ és a tömegpolitikai munka.
– A párt szerepe a gazdaság irányításában.
– Politikai retorika.
– A bánásmód pszichológiája.
– Oktatástechnika a pártoktatásban.
– Politikai pedagógia.

Munkánk irányait és tartalmi követelményeit az MSZMP Központi Bizottsága és Budapesti Bizottsága vezető testületeinek határozatai alapozzák meg. A tanfolyamok munkájában – a tematikai adottságok megkövetelte differenciáltsággal és sajátosságokkal – nagy hangsúlyt kapnak olyan kérdések, mint:

– a párt vezető szerepe;

– a szövetségi politika;
– szocialista építőmunkánk külső feltételei;
– a gazdasági-társadalmi kibontakozási program követelményei;
– gazdaságpolitikánk;
– politikai rendszerünk és annak működése;
– a szocialista demokrácia;
– a szocialista országok együttműködése;
– az SZKP XXVII. kongresszusának úttörése alapján a szovjet átalakítási folyamat elemzése.

Különös gondot fordítottunk az MSZMP határozatainak ismertetésére, elfogadtatására. A szegedi elméleti konferencia anyagainak feldolgozását közvetlenül a konferenciát követően megkezdtük.

Megoldottunk számos olyan feladatot, amelyek a pártoktatás megújuló rendszerével függtek össze. Nagyobb gondot fordítottunk propagandistáink felkészítésére, információikra.

Az intenzív pártiskolai tanfolyamok új rendszerű szervezése, tematikai kereteik megalapozása, valamint a kihelyezett alapfokú pártiskolai tanfolyam színvonalas megvalósítása az eddigi gyakorlattól eltérő, gyakran ismeretlen feladat elé állította a tanárt és a szervezőt egyaránt. A munkaidőalap óvása mellett az a szándékunk, hogy egyrészt a kerületi pártpolitikai gyakorlatnak nagyobb szerepe legyen a pártiskolai képzésben, másrészt a kerületi pártmozgalomban dolgozó tapasztalt és felkészült pártmunkások közvetlenebb szerepet vállaljanak a káderképzésben. A tanfolyamok tartalmi munkáját, az oktatási formákat, módszereket rugalmasan, a rétegigényeket is figyelembe véve kell megalapoznunk. A tematikát fokozatosan úgy kell alakítanunk, hogy az problémacentrikus elméleti és gyakorlati felkészítést adjon a politika olyan alapvető kérdéseiből, amelyek az alapszervezeti, a helyi vezetők munkájának ellátásához szükségesek.

A Politikai Bizottság határozata alapján, a KB Agitációs és Propaganda Osztálya által meghirdetett pályázat díjazottjainak tematikáját felhasználva szerveztük meg a kerületi MLEE tagozatain a Központi Kísérleti Propagandistaképző I–II–III. típusú tanfolyamait.

A tanfolyamon az MLEE három éve alatt a tananyag elsajátításával egyidőben történt a propagandistafeladatokra való felkészítés. A hallgatók és a vezető propagandisták egyrészt arra törekedtek, hogy a marxizmus–leninizmus három ágát tematikai szintézissel dolgozzák fel, másrészt a hallgatók elsajátítsák a legfontosabb pedagógiai és módszertani alapokat.

A központi kísérleti propagandistaképző az 1984/1985-ös oktatási évtől működött. Tapasztalatai alapján készült el a pártiskolai jellegű komplex hároméves propagandistaképző tematikája és módszertana, amely az 1987/1988-as tanévben került bevezetésre.

A szakosított tanfolyamokon – a Politikai Bizottság 1985. november 5-i határozata értelmében – megkezdtük az áttérést az új rendszerre. Első tapasztalataink azt mutatják, hogy elképzeléseink nem minden vonatkozásban váltak valóra, bár az előzőeknél sokkal nagyobb energiát fordítottunk a tanév előkészítésére és a tanév alatti folyamatos munka biztosítására, a tartalmi és szervezési feladatok megoldására.

Évente több alkalommal szervezünk – a budapesti pártmozgalom igényeinek megfelelően – az alapszervezetekben, pártbizottságokban, végrehajtó bizottságokban dolgozó újonnan választott tisztségviselők számára intenzív felkészítő, illetve az apparátus munkatársai számára általános politikai továbbképző tanfolyamokat. Ezek a stúdiumok jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a tisztségviselők egyrészt jobban eligazodjanak az időszerű politikai, gazdasági, ideológiai kérdésekben, másrészt gyakorlati tapasztalataik gazdagodjanak. A tanfolyamok fontos tanulsága, hogy a tartalmi munka

során további erőfeszítéseket kell tennünk a tematika gyakorlati adaptációjának színvonalasabb megvalósítása érdekében.

Az MSZMP Budapesti Bizottság Végrehajtó Bizottságának 1986. szeptember 22-i határozatával összefüggésben arra kell összpontosítanunk, hogy az Oktatási Igazgatóság által szervezett képzésben és továbbképzésben részt vevő párttisztségviselők minél több ismeretet szerezzenek a gyakorlati pártmunka végzéséhez. A kerületi, a nagyüzemi, illetve az intézményi pártbizottságokkal való együttműködés szorosabbra fűzésével elő kell segíteni azt, hogy a munkaidőt kímélő képzési formák szélesítésével az eddigieknél több párttisztségviselő szerezhessen alap- vagy középfokú pártiskolai végzettséget.

A képzés-, és továbbképzés egyéb formái – a „Nyílt előadások", a „Korunk kérdései" előadás-sorozat, az önálló tanulás keretei között működő tanulmányi rendszer – változó intenzitással és hatékonysággal működtek. Sajnos, nem mindig tudtunk e formákkal megfelelő módon foglalkozni.

Az oktatás igényeinek megfelelően, a módszertani kultúra terjedésével összhangban az eszközhasználat is dinamikusan fejlődött. Ez elsősorban az új eszközök, a video és a számítástechnika területén volt tapasztalható, de a hagyományos oktatástechnikai eszközök területén is megállt a csökkenés, sőt – a dia kivételével – használatukra már ismét egyre gyakrabban kerül sor. Tanszékeink előreléptek a hagyományos ismerethordozók korszerűsítésének területén. Ez egyrészt azt jelenti, hogy oktatóink nyitottak az új módszerek befogadására, másrészt vállalják azt a többletmunkát, amit az AV-technika alkalmazása jelent.

Hatékonyabbá és színesebbé tették oktató-nevelő munkánkat azok az előadások, konzultációk, amelyek a különböző – tanszékeink által rendezett – elméleti konferenciákon hangzottak el. E konferenciák, amelyekről évkönyvünkben is külön-külön rövid áttekintést adunk, színvonalasak voltak, időszerű kérdésekre adtak választ, s azzal, hogy az előadások nagy része nyomtatásban is megjelent, szélesebb körben ismerhették meg propagandistáink. Ugyancsak hasznosak voltak azok a konzultációkkal egybekötött előadások, amelyeket külföldi – mindenekelőtt szovjet – szakemberek tartottak.

Különböző kiadványaink, az Elméleti és Módszertani Közlemények, a Műhelytanulmányok, a különböző tan- és segédanyagok – is növelték oktatásunk hatékonyságát és segítették propagandistáink munkáját. Ebben az oktatási évben is folytattuk az összetanári értekezletek szervezését – neves előadókkal – aktuális országos és nemzetközi kérdésekről. Jól tudtuk hasznosítani azokat az információkat, amelyeket az apparátus kapott a különböző politikai vezető testületi és kormányzati döntésekről.

Végül az évkönyv igényelte rövid összefoglalásnak megfelelve, a terjedelem szabta korlátok között tekintsük át röviden az igazgatóság szervezeti felépítését az 1987/1988-as évek fordulóján.

Az Oktatási Igazgatóság irányítását az igazgató és a három igazgatóhelyettes látja el.
Igazgató: dr. Fukász György
Helyettesek: Vági József általános helyettes
László Tibor (a Pártépítési Tanszék vezetését is ellátja)
dr. Nagy Sándor (a Politikai gazdaságtan tanszék vezetését is ellátja).
Intézményünk tanszékei a következők:

1. *Filozófia tanszék*, vezetője: dr. Kovács Ferencné, helyettese: dr. Tamás István
2. *Politikai gazdaságtan tanszék*, vezetője: dr. Nagy Sándor, helyettese: dr. Sas Éva
3. *Magyar és nemzetközi munkásmozgalom története tanszék*, vezetője: Bérczi Pálné dr., helyettese: Hámori Lászlóné dr.
4. *Pártépítési tanszék*, vezetője: László Tibor, helyettese: dr. Balogh Géza

5. *Gazdaságpolitikai tanszék,* vezetője: Kelemen Béla (tiszteletdíjas)
6. *Szociológia tanszék,* vezetője: dr. Farkas János (tiszteletdíjas)
7. *Esztétika tanszék,* vezetője: dr. Aradi Nóra (tiszteletdíjas)
8. *Pedagógia és módszertani tanszék,* vezetője: dr. Bartha Lajos (tiszteletdíjas), helyettese: Stiginczki Tamás
9. *Oktatásmódszertani, Video és Számítástechnikai Központ,* vezetője: Szedlay Péter, helyettese: Végh Attila

Néhány tanszékünkön tiszteletdíjas tudományos tanácsadók is dolgoznak, mindenekelőtt az elméleti-tartalmi munka segítése érdekében:
a Filozófia tanszéken dr. Wirth Ádám,
a Politikai gazdaságtan tanszéken dr. Vilmos József,
a Munkásmozgalom tanszéken dr. Kirschner Béla,
a Pártépítési tanszéken dr. Szenes Iván.
Rendszeres kiadványaink:
- Elméleti és Módszertani Közlemények
  vezetője: Ruff Mihály (tiszteletdíjas)
- Műhelytanulmányok
  vezetője: dr. Nagy Sándor

Az Oktatási Igazgatóság munkáját *funkcionális osztályok,* részlegek segítik:
- Tanulmányi Osztály, vezetője: Kriston Istvánné
- Könyvtár, vezetője: Somoskői Jánosné
- Gazdasági Osztály, vezetője: Kovács Sándor

Az Oktatási Igazgatóság szakmai és részben szervezeti irányítása alá tartozik 18 kerületi esti egyetemi tagozat. A tagozatokat függetlenített tagozatvezetők irányítják.

I–II. kerület	Sándor Zoltán
III. kerület	Szabó Barnabás
IV–XV. kerület	Baksáné Toldi Katalin
V. kerület	Antal Kis Béla
VI. kerület	Jámbor Sándor
VII. kerület	dr. Ruzicska Mária
VIII. kerület	dr. Tulkán Ágnes
IX. kerület	Mérei Zsuzsanna
X–XVII. kerület	Gimesi Ferenc
XI–XXII. kerület	Járomi Péter
XII. kerület	Abonyi János
XIII. kerület	Kocsis András
XIV–XVI. kerület	Havasi Gyula
XVIII–XIX. kerület	Máté Ilona
XX. kerület	Madaras Judit
XXI. kerület	Kovács Kálmán
Pedagógus Tagozat	Voksán József

Az intézménynek 750 tiszteletdíjas propagandistája van.

Az Oktatási Igazgatóságnak is alkalmazkodnia kell a mai helyzet követelményeihez. Aktívan, kezdeményezően, az értékes tradíciókat őrizve, de az új igényekhez igazodva. A hatékonyabb világnézeti nevelés érdekében – a különböző tudományágak sajátosságainak megőrzése mellett – elő kell segíteni a marxizmus–leninizmusnak, mint egységes egésznek az elsajátítását úgy, hogy hasznos ismereteket nyújtsunk, megfelelő iránymutatást, módszert adjunk a konkrét feladatok megvalósításához.

A tanfolyamok munkájában szerzett tapasztalataink is világosan igazolják, hogy a

mai magyar valóság számos kérdést egészen másképp vet fel mint korábban, így a képzés hatékonyságát megalapozó ideológiai, elméleti munka feladatai is nehezebbé, bonyolultabbá váltak. A propaganda nagy kérdései ott sűrűsödnek, ahol a hirdetett elvek és a gyakorlat közötti feszültségek okait, tényezőit a realitásokhoz igazodó feladatok szűrőjén keresztül kell számba venni. Ebben a helyzetben a propaganda hangsúlyait igen jellegzetesen, céltudatosan és – ahol szükséges – élesen kell elhelyezni. Ezzel tehetjük meggyőzőbbé azt, hogy a párt milyen típusú és irányú társadalmi cselekvést, politikai magatartásformát tart célszerűnek, helyesnek, követendőnek. Ezzel tudjuk erőteljesebbé tenni azt, hogy a párt politikája melletti kiállásban – a párt iránti bizalomra építve – nagyobb szerepet kapjon a megalapozott világnézeti meggyőződéshez kötődő társadalmi tudatosság és felelősségvállalás, a kommunista példamutatás.

Nagy Sándor

AZ OTKA-PROGRAM AZ IGAZGATÓSÁG TUDOMÁNYOS MŰHELYMUNKÁJÁBAN

Az elmúlt évek során az Oktatási Igazgatóság tevékenységében mind érzékelhetőbb szerepet kap az agitációs- és propagandamunka során felvetődő, politikailag érzékeny gazdasági, társadalmi, politikai problémák tudományos igényű feldolgozása. Ezen elemző munkák eredményei az e célból létrehozott „Műhelytanulmányok" című kiadványsorozatban kerülnek a szakmai közvélemény elé. A „Műhelytanulmányok"-nak eddig, 1987 végéig, öt száma jelent meg.

A tudományos műhelymunka területén kiemelkedő jelentőségű a nagyvállalatok helyzetével és szerepével foglalkozó vizsgálat, amelynek a legfontosabb megállapításai a „Műhelytanulmányok" 1. számában kerültek összefoglalásra, mivel erre a munkára alapozva nyújtottunk be pályázatot a Magyar Tudományos Akadémia Országos Tudományos Kutatási Alapjához (OTKA), hogy a vizsgálat további folytatásához anyagi eszközöket szerezzünk. A pályázat eredményeként az 1987–1989. évekre vonatkozóan az MTA OTKA pénzügyi támogatásban részesíti az Oktatási Igazgatóság tanárai, valamint külső szakértők közreműködésével kidolgozásra kerülő témát, amelynek a címe: „A vállalatok, ezen belül a nagyvállalatok irányítása az indirekt típusú gazdaságirányítási rendszerben."

A kutatás célja a vállalati gazdálkodás makroszintű, kormányzati irányításával kapcsolatos problémák tudományos feltárása és javaslatok kidolgozása a központi gazdaságirányítási és tervezési rendszerünk hatékonyabbá tételére, különös tekintettel a nagyvállalatok tevékenységének szabályozására.

A munka elméleti, kiinduló alapját a vállalati szféra beruházásai és az adózás utáni összneyeresége közötti kapcsolat vizsgálata képezi, amely kapcsolatban munkahipotézisünk szerint a vállalati szféra beruházásai játsszák a meghatározó szerepet. A tőkés gazdaság vonatkozásában ezt az összefüggést ilyen értelemben Kalecki makroprofit-elmélete írja le.

Az Oktatási Igazgatóság OTKA-kutatása ennek a törvényszerűségnek az elméleti kidolgozására a marxi újratermelési elmélettel való kapcsolatának bemutatására, továbbá ezen összefüggések empirikus adatokkal történő igazolására vállalkozott. Más oldalról tekintve ez a feladat kísérletet jelent a szocialista gazdaság jövedelemfolyamatainak új, fenti szempontú leírására, magyarázatára a szocialista, tehát nem magántulajdonon alapuló piac, keresletelméletének kidolgozására. (Részletesebben lásd: Szegő Andrea–Wiener György: Kutatási koncepció.)

Ennek értelmében a téma kimunkálása során az alábbi főbb irányokban végzünk kutatómunkát:

1. A magyar gazdaság fejlődése 1950–1985. években: növekedés és egyensúly, gazdaságpolitikai szakaszok;
2. Kalecki makro-profitelmélete és kapcsolata a marxi újratermelési elmélettel;
3. A hiány újratermelésének makrogazdasági magyarázata, kísérlet a szocialista piac keresletelméletének kimunkálására;
4. Kalecki makro-profitelméletének alkalmazása az indirekt gazdaságirányítás jövedelmi folyamatainak magyarázatára;
5. A jövedelemképződés és a monetáris szabályozás lehetőségei a szocialista gazdaságban;
6. A makro-profitelmélet szocialista gazdaságra való alkalmazása: az elmélet empirikus, statisztikai, pénzügyi adatokkal történő igazolása;
   - az állami költségvetés elszámolási rendszerén belül, a költségvetési adatok átdolgozása, átcsoportosítása révén;
   - a vállalati mérlegbeszámolók adatainak feldolgozása, átcsoportosítása révén. Itt lehetőség nyílik az egyes ágazatok, vállalatcsoportok (nagyvállalatok), vonatkozásában vizsgálni a makro-profitelmélet érvényesülésének sajátosságait;
   - a vállalati szándékok, a népgazdasági tervekben megfogalmazott gazdaságpolitikai elképzelések, továbbá a tényleges gazdasági fejlődés eredményeinek összehasonlítása, az eltérések okainak feltárása, elemzése a makro-profitelméletre támaszkodva;
7. A vállalati gazdálkodás aktuális problémái – a vállalati tanácsok működésének kezdeti tapasztalatai;
8. Gazdaságirányítási és gazdaságpolitikai ajánlások kidolgozása a makro-profitelmélet alapján, melynek segítségével a gazdasági növekedés, a nyereségképződés, a beruházási tevékenység a korábbinál eredményesebb szabályozása biztosítható.

1987-tel lezárult az OTKA-kutatás első éve az Oktatási Igazgatóságon. Ezen idő alatt nemcsak az időközben részletesen kidolgozott kutatási tervnek megfelelő kutatómunka kezdődött el, hanem jelentős előrelépés történt a kutatás tárgyi feltételeinek kialakítása területén is: az OTKA beruházási célú támogatásából beszerzésre került három IBM-kompatibilis személyi számítógép, továbbá egy kisebb teljesítményű másológép. Elkészültek az első tanulmányok, amelyek műhelyvitájára 1988. év első felében kerül sor. A kutatómunka folytatása szempontjából kiemelkedő jelentősége van a műhelyvitáknak, hiszen az OTKA-kutatás keretében az Oktatási Igazgatóságon elkészült tanulmányok ezeken a vitákon találkoznak először a szélesebb szakmai közvélemény értékítéletével, bár egyes tanulmányok már szerepeltek mind hazai, mind külföldi tudományos tanácskozásokon.

Az Oktatási Igazgatóság OTKA-programjának kutatási koncepciója és a legelső tanulmányok például már szerepeltek a nemzetközi szakmai közvélemény előtt. Az elmúlt év szeptember 4–5-én ugyanis az Oktatási Igazgatóságon nemzetközi tudományos kerekasztal-konferenciát rendeztünk „Marx és a modern közgazdaságtudomány – (Marx–Kalecki–Káldor)" címmel.

A tanácskozás jelentőségét az Oktatási Igazgatóságon folyó OTKA-kutatás szempontjából elsősorban az adja meg, hogy a nemzetközi szakemberek visszaigazolták a kutatási koncepció helyességét és az első, a szocialista országokban tapasztalható hiány újszerű magyarázatával, valamint a nemzetközi adósságcsapda problematikájával foglalkozó tanulmányok nemzetközi szintű vitájára is sor került. A tanácskozás komoly

érdeklődést váltott ki mind a hazai, mind a külföldi szakemberek körében. Ez utóbbit, a nemzetközi érdeklődést jól jellemzi az a tény, hogy a Londonban székelő „The Macmillan Press Ltd." kiadóvállalat hajlandó külön kötetben kiadni a tanácskozás anyagát, ami azt jelenti, hogy a tanácskozáson részt vett neves külföldi szakemberek írásai mellett az OTKA-kutatásban született első eredmények is bekerülnek a nemzetközi szakmai „vérkeringésbe".

Az 1988. év feladatai egyértelműen következnek az eddig elvégzett munkákból. A nemzetközi szerzőkollektíva kötetének összeállítása és véglegesítése mellett a munka súlypontját az elkészült tanulmányok műhelyvitája képezi. Ennek a szakmai „visszajelzésen" túl az a célja, hogy az Oktatási Igazgatóság egész műhelymunkájának eredményeit megismertessük a hazai szakmai közvéleménnyel. Ezen túlmenően nem kevésbé fontos és nehéz feladat a kutatási eredményeknek az Oktatási Igazgatóság oktatómunkájában való minél szélesebb körű hasznosítása.

TANÁCSKOZÁSOK

„A SZOCIALIZMUS MEGVÉDÉSE ÉS MEGÚJULÁSA HAZÁNKBAN" *címmel megrendezett tanácskozásról*

1986. november 26-án az MSZMP Budapesti Bizottságának Oktatási Igazgatósága tudományos ülésszakot rendezett „A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban" címmel.

Az elméleti konferencián – amely a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, illetve az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának megalakulása 30. évfordulója alkalmával tanácskozott – nyolc előadás hangzott el, amelyek a párt újjászervezésével, a munkás-paraszt hatalom megszilárdulásával, a párt politikájának megújulásával foglalkoztak. A témának megfelelően, az előadások egyrészt érintették a párt politikájának egészét, a társadalmi fejlődés alapvető kérdéseit, és ezen belül különösen nagy súlyt helyeztek a párt politikájának megvalósulására az ország fővárosában.

Az elméleti konferencián bevezetőt mondott *Hajdú István*, a Budapesti Pártbizottság titkára. Rámutatott arra, hogy az ellenforradalom, a szocialista építés alapvető történelmi vívmányait vette célba, s mindenekelőtt a pártra támadt. Hangsúlyozta a párt új forradalmi központjának, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakításának történelmi jelentőségét. Majd felhívta a figyelmet arra, hogy „A múltról nemcsak azért szükséges szólni, hogy felidézzük az eseményeket, megemlékezzünk a résztvevők helytállásáról, tanúságtételéről, hanem azért is, hogy összegezzük tanulságait, a mindennapok mai tetteiben érvényesíthető tapasztalatait. A felszabadulást követő évtized, s az ellenforradalmi lázadás napjaink tanulságai, emellett nem csupán a magyar kommunisták számára fontosak, hanem számos vonatkozásban tanulmányozandók a nemzetközi kommunista mozgalom szempontjából is."

A továbbiakban felhívta a figyelmet arra, hogy milyen nagy jelentősége van a párt tevékenységében a szavak és tettek egységének. A korszak fontos tanulsága, hogy a politikai döntéshozatal a reális feltételek figyelembevételével történt, erre épült a párt és a tömegek közötti kapcsolat. Rámutatott arra az alapvető lenini tanításra, amely szerint, egy párt komolyságát mindenekelőtt saját hibáihoz való viszonya határozza meg. Vagyis, hogy a pártnak kötelessége az önellenőrzés, azaz önkorrekció. A bevezető megállapította, hogy a párt tevékenységének 1956 után az egyik alapvető jellemzője a valóságismeret lett: „A hazai és nemzetközi viszonyok illúziómentes, hiteles értékelése."

Végül a bevezető előadás a következő megállapítással fejeződött be. „Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az évforduló eseményeit felelevenítve, tanulságait elemezve megpezsdült a hazai tudományos élet. Eddigi eredményeink bázisán kedvezőbbé vált a kor

tudományos-történeti megközelítésének lehetősége, amellyel a társadalomtudósaink éltek is. Színvonalas publikációk sora látott napvilágot. Ebbe a folyamatba illeszkedik a jelenlegi konferencia is."

A budapesti pártmozgalom 1956–1957-ben történt újjászervezéséről *Szenes Iván* tartott referátumot. Az előadó foglalkozott a budapesti pártmozgalom történelmi múltjával, megállapítva, hogy a magyar kommunista mozgalomnak mindig nagy erejét képezte a budapesti pártmozgalom, amelynek tagjai a budapesti üzemekben dolgozó – és a vidékről Budapestre kerülő – munkásokból, továbbá értelmiségiekből, s alkalmazottakból kerültek ki. 1945-ben a budapesti pártmozgalom a Magyar Kommunista Párt tagságának mintegy 15%-át képezte, és ez 1950-ben 42%-ra emelkedett. Ettől kezdve a megyék iparosodásával párhuzamosan a budapesti pártmozgalom aránya megváltozott. 1956-ban a budapesti párttagság a Magyar Dolgozók Pártja tagságának 34%-át képezte. Az előadás ismertette a budapesti pártmozgalom jelentős eredményeit a népi demokratikus forradalomban és a szocialista építés első éveiben. Ismertette azt a súlyos válságot, amely a budapesti pártmozgalomban 1949 után a személyi kultusz káros következményeinek hatására, majd az 1953 utáni időszak huzavonája következtében kialakult.

A budapesti pártmozgalom életében nagy jelentősége volt annak, hogy megerősödött az az irányzat, amely Rákosi Mátyással és Nagy Imrével szemben a pártmozgalom, a párt politikájának megújítását igényelte, és amely kész volt mind a dogmatizmussal, mind a revizionizmussal való szakításra. Az előadás érintőlegesen foglalkozott azzal, hogy az ellenforradalom alatt milyen harc folyt Budapesten a pártszervezetekben a kommunisták aktivizálásáért, a fegyveres harc megszervezéséért. Majd 1956. november 4-e utáni időszakban részletesen áttekintette a párt újjászervezésének folyamatát a fővárosban, feleelevenítve a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság tagjainak, illetve a Budapesti Ideiglenes Pártbizottság névsorát. Az elnöki tisztet a budapesti pártszervezetben 1956. november 4-e után 1957. március 13-ig Biszku Béla töltötte be. Utána Borka Attila, majd 1957. április 30-tól Marosán György volt az elnök. Az előadásból megismerhettük a budapesti kerületek élén álló elnököket, akik valójában az első titkári funkciót látták el a kerületi pártszervezetekben.

A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság 1956. november 21-i ülésén részt vett és felszólalt Kádár János elvtárs is. Kádár elvtárs ebben a felszólalásában többek között megállapította: „Most rajtunk a sor. Csináljunk rendet, és vegyük végre kézbe saját dolgaink intézését. A tömegekre őszinte beszéddel kell hatni. Nyíltan meg kell mondani, hogy egy nép sem élhet munka nélkül." Majd később megállapította: „Merjünk beszélni arról is, hogy Magyarországon október 23-án nem volt forradalom." Kádár elvtárs mozgósító beszédében hangsúlyozta, kötelességünk a párt álláspontját mindenütt őszintén és nyíltan hirdetni, megállapítva: „Nem baj, ha egyesek haragudni fognak ránk és sértve érzik magukat, a józanok hamarosan belátják igazunkat. Nem félek attól, hogy a párt nevében pillanatnyilag népszerűtlen dolgokat is mondunk. Az emberek majd rájönnek, hogy igazunk van, és ez később a párt tekintélyét emelni fogja. Most forradalmi módon kell dolgozni, forradalmi módon kell magyarázni a helyzetet és a teendőket."

Az előadás részletesen ismertette a budapesti pártszervezetek megalakításában a legállhatatosabb kommunisták szerepét, akik újjászervezték az alapszervezeteket, akik megindították a pártmunkát. Az előadás ezután foglalkozott azzal a súlyos harccal, amelyet az üzemekben a párt, majd egyre inkább az aktivizálódó szakszervezet együttesen folytattak, az átmenetileg ellenforradalmi irányítás alatt álló munkástanácsokkal szemben, hogy megvédjék a szakszervezetek létét, szerepét, illetve biztosítsák politikailag a párt újjászervezését. Az előadó foglalkozott a pártmunka módszereiben

bekövetkezett változásokkal, megállapítva: „A párt novemberben és decemberben az aktívaértekezletek, taggyűlések formáit alkalmazta, amelyet januártól kiegészítőként a pártnapok követtek, márciusban pedig megkezdődtek a nagygyűlések. A munkásgyűlések, amelyek helyenként drámai hangulatban zajlottak le, lényegesen előbbre vitték Budapesten és konkrétan az üzemekben a politikai konszolidációt."

Az előadás – végigkísérve az újjászervezés rendkívül nehéz folyamatát – megállapította, hogy a budapesti taglétszám 1957. június 1-én 98 ezer főt meghaladva hatalmas erőt képviselt, olyat, amely egyértelművé tette a fővárosban is a munkás-paraszt hatalom szilárdságát és a párt tömegerejét. A párt tisztaságának megőrzését és tömegbefolyásának erősödését Budapesten is nagymértékben elősegítette a pártonkívüliekkel szemben tanúsított bizalom, majd annak az elvnek az érvényesülése, hogy a pártonkívüliek – a párttisztség kivételével – bármilyen funkciót betölthetnek.

Az előadó ismertette az 1957. június 8-án és 9-én Budapesten megtartott budapesti pártértekezlet munkáját, majd az ott hozott határozatot. Ez a határozat a párt vezető szerepének, politikai aktivitásának erősítését szorgalmazta, feltárta a pártépítés viszonylagos gyengeségeit az üzemi területeken és sürgette a legfontosabb budapesti nagyüzemek pártszervezési, politikai munkájának, káderhelyzetének javítását. Külön foglalkozott a határozat az ifjúság nevelésének erősítésével és a kommunisták fontos feladatává tette a KISZ-szervezetek támogatását. Külön felhívta a figyelmet a határozat arra, hogy a kommunisták állhatatosan harcoljanak a lakosság ügyes-bajos ügyeinek intézéséért, az üzemekben a munkakörülmények megjavításáért.

A budapesti taglétszám a párt újjászervezése eredményeként 1957 decemberében elérte az össz-párttagság arányán belül a 30,1%-ot. A taglétszám Budapesten 1957. december 1-én 118 758-ra emelkedett. Az országos pártértekezlet határozatainak végrehajtása során javult a budapesti pártszervezetek tagságának szociális összetétele, növekedett a munkások és értelmiségiek száma és aránya a pártban.

1957 végére a párt újjászervezésének és tömegbázisának megszilárdulásával erős, jó tömegkapcsolattal rendelkező budapesti pártszervezet jött létre. Az MSZMP Központi Bizottsága támaszkodhatott az újjászervezett és tevékenységében, munkamódszerében megújult budapesti pártmozgalomra is, a budapesti kommunisták erejére, tudására, párt iránti hűségére.

Nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott *Kiss Artúr* „A párt- és államvezetés lenini normáinak helyreállításáról és érvényesítéséről 1956–1957-ben". Az előadó megállapította, hogy az MSZMP 30 éves tevékenységének kiemelkedő jelentőséggel bíró része volt és maradt a lenini párt- és államvezetési normák helyreállítása és realizálása.

Kiss Artúr részletekbe menő alapos kritikáját adta az MDP vezetőségének tevékenységében kialakult torzulásoknak. Megállapította, hogy Rákosi Mátyás és szűk csoportja megsértette a lenini normákat, függetlenítette magát a társadalomban ható törvényszerűségektől és politikájában a szubjektivizmus vált uralkodóvá. Mindezek következménye volt az állami és pártélet eltorzulása. Ennek jellemző megnyilvánulása volt, hogy a pártot a társadalom fölé helyezték és a pártvezetésben egy szűk csoport beavatkozott az állami élet szinte minden mozzanatába. Az apparátus túlsúlya alakult ki és ezzel egyidejűleg az állampolgárokat, a párttagságot megfosztották a kezdeményezés lehetőségétől „... háttérbe szorult a társadalmi szervezetek különböző érdekeket feltáró, kifejező és védő jellege. Az a lehetőségük is eltűnt, hogy hatékonyan ellenőrizhessék és befolyásolhassák a párt- és államvezetés politikáját. Mindezek következtében a bennük tömörült dolgozó tömegekkel való kapcsolatuk összezsugorodott ...". Az előadás éles szavakkal ítélte el a törvénytelenségek tömegét, megállapítva: „Legdrámaibb és erkölcsileg felháborító megnyilvánulásai a koncepciós perek voltak."

Az előadás fő tartalmát az az elemzés képezte, amely leírja az MSZMP-ben a lenini

normák – elvek és szabályok – helyreállítását és érvényesülését. Ennek megfelelően az MSZMP-ben rekonstruálták és alkalmazták a marxizmus–leninizmus szemléletét. Az MSZMP vezetése követte a marxizmus–leninizmus klasszikusainak munkamódszerét, felhasználta a felszabadulás előtti illegális kommunista-, továbbá a szociáldemokrata és a szakszervezeti mozgalom tapasztalatait.

Az MSZMP tevékenységének egyik fontos mozzanata a párton belüli vita lehetőségének biztosítása, a kisebbségi vélemény új módon való kezelése. A lenini normák helyreállításának egyik fontos eleme volt a nemzeti sajátosságok figyelembevétele, a nemzeti és nemzetközi érdekek dialektikájának felismerése és alkalmazása. Az előadó hangsúlyozta az MSZMP tevékenységében érvényesülő folytonosság és diszkontinuitás egységének érvényesítését.

A párt vezető szerepének újra fogalmazása kiterjed a párt- és a társadalmi szervek, a párt- és az állami szervek közti kapcsolat számos vonatkozására. Ezek a tapasztalatok fontos tanulsággal szolgálnak ma is a párt és a tömegek közötti kapcsolat megszilárdítására, a párt iránti bizalom erősítésére. Az előadás nagy teret szentelt annak, hogy a társadalmi szervek helyesen tükrözzék az érdekeket.

Fontos tartalma volt 1956–1957-ben a párt tevékenységének a politikai intézményrendszer továbbfejlesztése. Az előadó ebből a szempontból elemezte az 1956. decemberi párthatározat koncepcióját és jelentőségét. Az előadó megállapítja: „Az 1956-ot közvetlenül követő évek történései ma is tanulságosak. Bizonyítják: ha van jó cél, ha a párt kollektív bölcsességének mozgósításával világosan és reálisan jelöli meg a feladatokat, ha a pártvezetés a párttagságra támaszkodva politizál, akkor a nehéz helyzetekből is van kiút, sikeresen hajtható végre a párttagságra, egységére, aktivitására épülő szocialista politika."

Hámori Lászlóné előadása „Eszmei-politikai küzdelmek Budapesten a konszolidáció kezdetén" címmel hangzott el, és rendkívül gazdag anyag alapján dolgozta fel témáját. Első részében a párt újjászervezésének kezdeti budapesti eredményeivel foglalkozott, majd feltárta, hogy az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága már november közepén kísérletet tett az októberi események elemzésére. A november 22-én készült „Vázlat az október 23-i események okainak tisztázásához", valamint „Tézisek a kibontakozáshoz" című anyagok magukon viselik a bonyolult helyzet jegyeit.[1] Az előadás elemezte ezeket az anyagokat, megállapítva azok pozitív vonásait, eredményeit, elméleti megalapozottságuk gyengeségeit. Ezek a dokumentumok és az akkori előadások, érvelések még többnyire magukon viselték az egyoldalúságot. Ezekre az alapvető kérdésekre a budapesti pártszervezetekben is csak az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1956. decemberi határozata alapján lehetett elméletileg és politikailag helyes válaszokat adni.

Az előadás ismertette a kerületi aktívaértekezleteket és a decemberi párthatározattal kapcsolatos sokoldalú vitát. A budapesti pártszervezetek tevékenységének középpontjába a pártegység és a tömegkapcsolat helyreállítása került. Az előadó megállapította: „Sokirányú erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az üzemi pártszervezetek tekintélye növekedjék, újból megtanuljanak érvelni, politizálni, szélesedjen agitációs tevékenységük a pártonkívüliek, ezen belül is a munkástanácsok, a művezetők, a szakmunkások, a szakszervezeti aktivisták körében. Az egyéni agitációt a pártmunka eszközévé kívánták tenni, alapelvként fogalmazták meg, hogy minden párttag végezzen felvilágosító, meggyőző munkát mind a munkahelyén, mind a lakóhelyén. A körzeti pártszervezeteket arra ösztönözték, hogy jobban működjenek együtt a tanácstagokkal, a lakóbizottságokkal, a vöröskeresztes aktivistákkal." A Budapesti Pártbizottság nagy politikai erőt mozgósított az üzemekben szervezett politikai vitákra, gyűlésekre. Ezeken a vitákon szó esett az ellenforradalom tevékenységéről, a dogmatizmus és a revizio-

nizmus kritikájáról. Az MSZMP céljairól, a munkamódszeréről, elméleti-politikai kérdésekben vallott álláspontjáról. Szükségszerűen sokat foglalkoztak a gazdasági kibontakozás feladataival. A Budapesti Pártbizottság a fő erőket arra összpontosította, hogy a külső és belső ellenséges nézeteket leleplezze.

Az 1957. február 26-i központi bizottsági határozat után került sor a munkásgyűlések szervezésére. Az előadás összefoglalta ezeknek a gyűléseknek eszmei-politikai tartalmát, a résztvevők számát, a gyűlések méreteit és politikai hatását. Az előadó részletesen kitért a pártpropaganda újjászervezésével, tartalmával kapcsolatos kérdésekre, és külön elemezte a pártszervezetek erőfeszítéseit az értelmiségi rétegek megnyerésére. Ekkor válik rendszeressé, hogy az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának és Ideiglenes Központi Bizottságának tagjai meglátogatják az egyetemeket, intézményeket, üzemeket és ott nagyszámú résztvevő előtt ismertetik a párt politikáját, az időszerű kül- és belpolitikai kérdéseket. Az előadás a budapesti pártértekezlet (1957. június 8–9.) értékelésével és elemzésével fejeződött be.

Az MSZMP gazdaságpolitikájával két előadás foglalkozott. *Hajdú József:* „Néhány észrevétel az MDP gazdaságpolitikájának kritikájához a fővárosi tapasztalatok felhasználásával" címen, *Szabó Antal* pedig „Az MSZMP gazdaságpolitikájának megvalósulása a szocializmus alapjainak lerakásáig" címmel tartott előadást.

Hajdú József elemezte az 1953. júniusi határozat létrejöttének külső és belső körülményeit és legfőbb megállapításait a gazdaságpolitikára vontakozóan. Helyesen mutatott rá, hogy: „Az 1953. júniusi határozat a párt egészére, ezen belül a gazdaságpolitikai gyakorlat alakítására vonatkozóan is korszakos változást hozott. Lényegében egyazon tervcikluson belül a hibák kijavításának megkezdésére nyílt lehetőség."

Ezután az előadás foglalkozott azokkal a körülményekkel, amelyek gyengítették a határozat által teremtett lehetőségek kihasználását. A határozat végrehajtásának kezdeti eredményeire és gyengeségeire egyaránt figyelemmel volt az előadó. Felvázolta azokat a politikai-ideológiai okokat, amelyek akadályozták a határozat végrehajtását, elemezte a megvalósítás budapesti feltételeit, eredményeit és gyengeségeit. Úgy értékelte, hogy a budapesti pártmozgalom vezető testülete a problémákat felismerte, de nem tudott gyökeres változást elérni.

Az előadás azzal a gondolattal zárult, hogy az MSZMP vezetése az ellenforradalommal szemben vívott harcok közepette tette mérlegre a korábbi gazdaságpolitikai döntéseket és azokat az új körülményeknek megfelelően fejlesztette tovább.

A gazdasági kérdésekkel foglalkozó második előadást Szabó Antal tartotta: „Az MSZMP gazdaságpolitikájának kialakulása és megvalósulásának kezdeti tapasztalatai" címmel. Az előadó visszatért az MSZMP 1956. decemberi és 1957. február 26-i, valamint az országos pártértekezlet 1957. június 29-i határozatának elemzésére a gazdaságpolitika szempontjából. Az előadó joggal állapította meg, hogy e dokumentumok döntően a politikának voltak alárendelve és kevésbé a gazdaságnak.

Az életszínvonal-politika változásával kapcsolatban ismertette, hogy az életszínvonal emelésének célkitűzése 1953 közepe óta van jelen a gazdaságban, de 1956 novembere után sokkal határozottabban realizálták ezt a célkitűzést. Az ellenforradalom által okozott károk helyreállítása és az ehhez nyújtott baráti segítség ismertetése után az előadó nagy teret szentelt az MSZMP Országos Értekezletén elfogadott határozat elemzésének és annak pozitív vonásai közé sorolta azt, hogy az az ipar és mezőgazdaság közti helyes arány megteremtését igényelte. Az előadás részletesen foglalkozott a mezőgazdasági termelés és a termelőszövetkezeti mozgalom 1957. évi fejlődésével, belső problematikájával, végül visszatért a közgazdasági bizottság tevékenységére, javaslataira.

Vass Henrik „Az MSZMP szövetségi politikája 1956–1962 között" címmel jelzett témával kapcsolatban emelt ki néhány fontos problémakört. Rámutatott arra, hogy

az ellenforradalom leverése utáni hónapokban milyen értékes viták alakultak ki az MSZMP-ben a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás új alapokra történő helyezése érdekében. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956 végén és 1957 elején különféle szakbizottságokat hozott létre, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy átfogó javaslatokat dolgozzanak ki a kormány számára. Ezekben a bizottságokban és munkálatokban közel 200 szakember vett részt. „Ez a tény önmagában is jelzi az MSZMP politikai, gazdasági, társadalmi megújhodásának eltökéltségét. A kormányprogram kidolgozására 1957 februárjában a kormány közgazdasági bizottságot hozott létre, amelynek elnöke Varga István, titkára pedig Antos István lett." Az előadó rámutatott arra, hogy milyen fontos feismeréseket tartalmazott az ezen bizottság által kidolgozott reformterv. Ismertette ezen javaslatokkal kapcsolatban kialakult vitát és azokat a feszítő gazdasági problémákat, amelyek 1956–1957 elején jellemezték a magyar gazdaságot. Felhívta a figyelmet arra, hogy a mai körülményeket nem vetíthetjük vissza 1957-re, mert akkor gyökeresen más volt az ország gazdasági és politikai helyzete. Az előadó értékelte a gazdaságban és a gazdaságpolitikában már akkor megvalósított változtatásokat.

Az előadás másik alapvető gondolata az volt, hogy a múlt megítélésében kerülni kell az apologetikus és heroizáló tendenciákat. Árnyalt, kritikus értékelésekre van szükségünk, olyanokra, amelyek valósághűek és hasznosítják azokat a tapasztalatokat, amelyeket a kommunista mozgalom, a párt a korábbi harcaiban kiküzdött. Az előadó ezután a tudományos ülésszakok feladatait elemezte, megállapította, hogy ezeknek összegezni kell a korábbi ismereteinket, állást kell foglalni a vitatott álláspontokkal kapcsolatban, szigorú, tudományos értékelésekre kell törekedniük. Óvott az előadó attól, hogy a mai helyzetet, feltételeket történelmietlenül visszavetítsük a múltba. Az előadó értékelve a jelenleg zajló vitákat, arra az álláspontra helyezkedett, hogy reális, a valóságot tükröző értékeléseket kell kialakítanunk, elvetve az irreális, szélsőséges véleményeket. Utalt a párt kétfrontos harcának történelmi szerepére, jelentőségére és ennek érvényesítésére a tudományos vitákban. A tudományos kutatás feladatai közül azt emelte ki az előadó, hogy a tudományos elemzésnek ki kell terjednie a társadalom egészének vizsgálatára. Végül az előadó a párt szövetségi politikájának fontosságára hívta fel a figyelmet, hangsúlyozva a további tudományos kutatások szükségességét, amelyek az elért eredmények analízise mellett kiterjednek a szövetségi politika eddig kevésbé vizsgált aspektusaira is.

Blaskovits János „A szakszervezeti mozgalom megújulásának kezdete (1956 novemberétől – 1957 augusztusáig)" címmel tartott előadást. Az előadó hangsúlyozta, hogy az MSZMP-re váró feladatok közül egyik kiemelkedő jelentőségű tennivaló volt egy olyan helyes szakszervezeti politika kialakítása, amely az egész politikai rendszer, az összpolitika részeként újra értelmezi a szakszervezeti munkát, annak feladatait és ösztönzést ad egy jelentős tömegbefolyással rendelkező szakszervezeti mozgalom fellendüléséhez. Az előadó hangsúlyozta, hogy az MSZMP kezdettől fogva arra törekedett, hogy fordulatot hozzon létre a szakszervezeti munkában. Ebben az MSZMP támaszkodott a lenini tanításokra, az 1953 utáni kísérletekre, és 1956 után a korábbi megújulási folyamatot lényegesen túlhaladta.

Az előadó a korszak tanulságaival és példáival bizonyította, hogy a szakszervezetek csak akkor tudják betölteni szerepüket, ha színvonalasan oldják meg érdekvédelmi funkciójukat. Rámutatott arra az összefüggésre, hogy a szakszervezetek következetes érdekvédelmi funkciójának ellátása az alapja a szocialista építést segítő funkciójuk kibontakoztatásának. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a szocialista demokrácia fejlesztésének része az üzemi demokrácia erősítése és annak biztosítása, hogy a munkások éppen a szakszervezeteken keresztül beleszólhassanak a vállalat, a népgazdaság irányításának kérdéseibe.

Az előadás történelmi visszapillantást tett a szakszervezetek 1945 utáni tevékenységére. Az MDP politikájában bekövetkezett torzulások negatívan hatottak a szakszervezeti munkára is. Az előadás nyomon követte a megújulási folyamatot a szakszervezeti mozgalomban és rámutatott arra a fontos állomásra, amelyet az 1957 januárjában megtartott SZOT X. plénuma jelentett a szakszervezeti mozgalom megújulásában. Az előadó a szakszervezeti mozgalom kulcskérdéseként tárgyalta annak szervezeti biztosítékát, hogy a munkásokat bevonják az üzemek, a termelés irányításába, ezzel összefüggésben utalt a felszabadulás után működő üzemi bizottságok szerepére, hasznos tapasztalataira. Joggal bírálta, hogy a népi demokratikus forradalom győzelme után az üzemi demokrácia beszűkült. Az előadó foglalkozott a munkástanácsokkal, majd az üzemi tanácsok szerepével. Rávilágított arra, hogy a nyolcvanas években új módon vetődnek fel a szakszervezeti munka, az üzemi demokrácia, a beleszólási jog erősítésének kérdései. „A kényszerhelyzetben jelentkező szociális konfliktusok – az eltérő jövedelmek, a szükséges munkaerő-átcsoportosítás, az elhelyezkedéssel járó átmeneti (minek szépítgessük) munkanélküliség stb. – mind a szakszervezeti mozgalom nehéz feladataihoz tartoznak, amelyről az elmúlt szakszervezeti kongresszuson még alig esett szó. Meg kell fogalmazni a munkásság egyéb szociális problémáival való fokozottabb gondoskodás kérdéseit is, ha a mozgalom nem akar elszakadni a bázisát jelentő munkás és alkalmazotti tömegeitől."

A szocializmus politikai intézményrendszerének megújulásában fontos szerepet játszott az ifjúsági mozgalom új szervezeti kereteinek kialakítása. Az elméleti konferencián *Eperjesi László* tartott erről a témáról előadást: „A kommunista ifjúsági mozgalom újjászervezésének tapasztalatai" címmel. Az előadó megállapította, hogy: „A magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetében kiemelkedő helyet foglal el a Kommunista Ifjúsági Szövetség zászlóbontása 1957. március 21-én és részvétele abban a harcban, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével az ellenforradalom teljes szétzúzásáért, a kommunista ifjúsági mozgalom megújhodásáért folytatott. A KISZ megalakulása és részvétele a munkás-paraszt hatalom politikai és gazdasági konszolidációjában szerves része volt annak a harcnak, amelyet a magyar progresszió folytatott az 1956-os ellenforradalom fegyveres leverése után a szocialista vívmányok megőrzéséért és továbbfejlesztéséért, a párt és a néptömegek kapcsolatának megjavításáért."

Az előadó ismertette azokat az erőfeszítéseket, amelyeket az MSZMP vezetése annak érdekében tett, hogy a párt ifjúsági titkárságának létrehozásával megkezdjék a szocializmushoz hű fiatalok szervezeti tömörítését. Elemezte a DISZ tevékenységét és a megújulási kísérleteket 1956 előtt az ifjúsági mozgalomban. Az ellenforradalom alatti helyzet leírása után az előadó az 1956. november 4-e után létrejött ifjúsági rétegszervezetek tevékenységét összegezte. Ismertette az 1956. november 27-i országos aktívaértekezleten kialakított elemzést, amely értékelte az ifjúsági rétegszervezeteket. A rétegszervezetek tevékenységének árnyalt értékelése után az előadó nyomon követte a KISZ megalakítását eredményező folyamatot.

Ismertette az 1956. február 27-én megszervezett ifjúsági vezetők tanácskozását. Ezen az értekezleten már a KISZ megszervezésének kérdéseit tárgyalták. Az előadó ismertette a KISZ megalakulásával kapcsolatos vitát, álláspontokat, a KISZ-szervezetek létrejöttét és alakuló ünnepségét. Az előadó hangsúlyozta, hogy: „a KISZ igyekezett nagy figyelmet fordítani a rétegpolitikára. A KISZ Központi Bizottságának 1958 nyarán már kész rétegpolitikai koncepciója volt, amely épített a DISZ tapasztalatára, tanulságaira. Alapos előkészítő munka után a KISZ KB elemezte a fiatalok különböző csoportjainak helyzetét, problémáit, s döntött az egyes ifjúsági rétegeknek szóló programjáról. E programok megvalósítását megkönnyítette, hogy az első időkben olyan vezetői voltak a KISZ-nek, akik az egyes ifjúsági rétegek – talán nem helyes a kifeje-

zés, de jellemző – szakértőinek számítottak." Az előadó áttekintette a KISZ-szervezetek megalakulásának folyamatát, az üzemekben, az állami gazdaságokban, a termelőszövetkezetekben, a hadseregben, továbbá az iskolákban, az intézményekben és a hivatalokban. Az előadó végül átfogó értékelést adott a KISZ 1957 októberében lezajlott első országos értekezletéről.

Fukász György az Oktatási Igazgatóság igazgatója zárszavában értékelte az elméleti konferencia eredményeit, kiemelte annak budapesti arculatát, interdiszciplináris jellegét és hasznosságát a pártpropaganda számára. Felhívta a figyelmet arra, hogy az elméleti konferencia anyagát hasznosítsuk a budapesti pártmozgalomban, a pártpropagandában és szenteljünk nagyobb teret – az országos problémák megvitatásával összefüggésben – a speciális budapesti feladatoknak. Az elméleti konferencia is hozzájárult ahhoz, hogy a budapesti pártmozgalom méltó módon emlékezzen meg a párt új forradalmi központjának történelmi tettéről és szerepéről, szem előtt tartva a párt harcainak, történelmi tapasztalatainak hasznosítását.

SZENES IVÁN

„MARX ÉS A MODERN KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY, MARX–KALECKI–KÁLDOR" *címmel megrendezett nemzetközi kerekasztal-tanácskozásról*

Az MSZMP BB Oktatási Igazgatósága – az OTKA program keretében – 1987. szeptember 4–5-én tanácskozást rendezett nyugat-európai, amerikai, kanadai, japán, szovjet és magyar szakemberek, mintegy 40–50 fő részvételével.

A konferencia célja részben az volt, hogy bemutassuk az OTKA keretében folyó vállalati kutatásaink nemzetközi gazdaságelméleti hátterét, részben pedig az, hogy a hazai szakközvéleménnyel megismertessük azokat a szellemi irányzatokat, melyek eddig kívül estek közgazdasági közgondolkodásunk látókörén.

A nyugati gazdasági szakemberek ugyanis három irányzatot képviseltek: a baloldali keynesianizmust, az ún. kaleckianus politikai gazdaságtant, valamint a marxista politikai gazdaságtant. E három irányzathoz tartozó tudósok közötti koalíciót az elméleti gyökerekben mutatkozó lényeges átfedések mellett az teszi lehetővé, hogy élesen bírálják országaik hivatalos újkonzervatív gazdaságfilozófiáját, amely a piaci önszabályozásra épülő magánvállalkozás elsődlegességét és kizárólagosságát hirdeti. Gazdaságelméletük középpontjában az államnak a makrogazdasági összefüggéseken alapuló jelentős gazdasági szerepvállalása áll: a tőkés állam anticiklikus gazdaságpolitikájának tulajdonítható, hogy gazdaságuk az ún. klasszikus típusú válságokat képes volt a második világháború után kiküszöbölni.

A piaci önszabályozás neoliberális elméletét a huszadik században bekövetkezett vállalati szerkezetátalakulás alapján is bírálják: a nagy részvénytársaságok megjelenésével az árharcon alapuló piaci verseny értelmét veszti. A nagyvállalati szektor, mely az ipari termelés döntő hányadát uralja, a tőkés gazdaságban is ármeghatározó, azaz árelfogadóból ármeghatározóvá válik.

Fontos körülmény, hogy a Reagan-i újkonzervatív politikai nyomás következtében ezen értelmiségi körökben, mind az Egyesült Államokban, mind Nyugat-Európában az utóbbi években erőteljes közeledés tapasztalható a szocialista országok felé. E szándékok megvalósítása azonban korántsem egyszerű, hiszen ezen tudományközi kapcsolatokat szinte kizárólagosan az újkonzervatív tudósok monopolizálják. Így a hazai tudományos közvélemény előtt a konzervatív neoliberalizmus tételei mint a „tudomány" egyedüli fejleményei kezdtek megjelenni. Ez a magyarázata annak, hogy ezeknek a baloldali irányzatoknak a neoliberális kihívásra adott válaszai, tudományos értékei a szocialista országokban kevésbé ismertek. Ezen baloldali közgazdászoknak a szocialista országok felé irányuló közeledése több vonatkozásban is megnyilvánul: egyrészt mind radikálisabb, baloldalibb állásfoglalásokban, másrészt pedig mind nagyobb fokú, konk-

rét együttműködési készségükben. Lényegében véve ez tette lehetővé ennek a kerekasztal-tanácskozásnak a megrendezését.

A másfél napos tanácskozás nagy érdeklődést váltott ki a hazai szakemberek körében is, mivel annak ellenére, hogy a tanácskozás angol nyelven folyt, tolmácsolási lehetőség nélkül, számos intézmény (MKKE, Politikai Főiskola, Párttörténeti Intézet, Társadalomtudományi Intézet, Társadalmi Szemle, Műszaki Egyetem, Államigazgatási Szervezési Intézet) képviseltette magát.

A nemzetközi érdeklődésre jellemző, hogy a Londonban székelő Macmillan Press kiadóvállalat hajlandó kiadni a tanácskozás anyagát.

Noha a tanácskozás lényegében véve a politikai gazdaságtan, a gazdaságelmélet kérdéseivel foglalkozott, számos olyan megállapítás, következtetés hangzott el, amely gazdaságpolitikai tanulságokat is hordoz. Ezek közül a következőket tartom a legfontosabbnak.

A tanácskozáson az egyik legnagyobb érdeklődéssel kísért előadás – Paul Davidson – a nemzetközi eladósodás problémájával foglalkozott. Az ismert amerikai közgazdász kifejtette, hogy a fejlődő – és a szocialista – országok eladósodottsága olyan fokot ért el, amely nemcsak ezen országok gazdaságát bénítja meg, hanem hirtelen, tömeges fizetésképtelenség esetén az egész amerikai és nemzetközi pénzügyi és bankrendszer összeomlását idézheti elő. (Brazília fizetésképtelensége például komoly veszteséget okozott az amerikai Citibanknak.) Amennyiben az eladósodott országok fizetésképtelensége a jövőben eszkalálódik, a nemzetközi pénzügyi válság veszélye a közeljövőben meglehetősen reálisnak tűnik. A javaslat értelmében az adósság teljes összege törlésre kerülne és a hitelező kereskedelmi bankok nemzetközi kölcsöneinek jelentős részét a központi bankok vállalnák magukra. A központi bank pedig ezen értékpapírjait a hitelező országok kormányának adná el fix kamatozású államkötvény ellenében. A hitelező országok kormányainak ezután tárgyalásokat kellene kezdeményezniök az adósságállomány törléséről az eladósodott országokkal. Így az eladósodás csupán egy könyveléstechnikai kérdéssé válna, amely azonban egyrészt megmentené a kereskedelmi bankokat a pénzügyi csődtől, másrészt az eladósodott országokat gazdaságuk teljes dezorganizálásától. A hitelező országok kormánya által elengedett adósság éppúgy nem sértené a hitelező állam érdekeit, mint ahogy egykor a Marshall segély sem állt szemben az amerikai gazdaság érdekeivel. Ezt az összeget ugyanis főleg amerikai termékek vásárlására fordították, mint ahogy az adósságelengedés is várhatóan ezen termékek keresletét növelné meg.

Jelentős teret és nem kevesebb figyelmet kapott a jövedelemmegosztás és a gazdaságpolitika kapcsolata, különösen abban az értelemben, hogy az ún. exportvezérelt növekedési pálya hogyan befolyásolja a tőkés- és munkásosztály közötti jövedelemmegosztást. Az elemzésben bebizonyosodott, hogy a külső piacra építő és a belső piacra építő növekedési pálya gazdaságpolitikai vonzata alapvetően különbözik. Az exportvezérelt növekedési pálya szükségszerűen létrehozza azt a jobboldali munkásellenes gazdaságpolitikát, mely a hazai bérek relatíve alacsonyra szorításával kívánja a hazai termékek nemzetközi versenyképességét biztosítani. (Japán, Dél-Korea.) Ezen országok magas felhalmozási rátáit egyben a kizsákmányolás rátájának magas értéke kíséri. Az exportvezérelt növekedési pálya ezért antagonisztikussá változtatja a vállalati profitok és a munkabérek közötti viszonyt.

A szocialista országok számára ebből több tanulság is következik. Egyrészt az, hogy a beruházási expanzióra amúgy is hajlamos gazdaságunkat az exportorientáció méginkább felfűti. (Az 1978. évi beruházási és eladósodási csúcs kialakulásában Magyarország esetén ez az összefüggés legalább annyira szerepet játszott, mint az olajárrobanásra adott hibás gazdaságpolitikai válasz.) Másrészt annak felismerése, hogy az export-

vezérelt növekedési pályára való áttérés gazdasági, politikai mozgatórugói eredményezték Nyugat-Európában a belső piacra építő jóléti szociáldemokrata kormányok felváltását a konzervatív kormányokkal. (E változást legfőképp az NSZK-beli fejlemények tükrözik.) E növekedési pálya nyerskapitalista jellegzetessége – tőkejövedelmek növelése a munkajövedelem rovására – a szociáldemokrata értékeket is – tőkejövedelmek és munkajövedelmek párhuzamos növelése – elmossa.

A gazdasági növekedés és a reálbérszínvonal összefüggése átfogóbb értelemben is az eszmecsere fókuszában állott. Ismeretes ugyanis, hogy a hazai közgazdasági közgondolkodásban egyre terjed az a nézet, miszerint a gazdasági növekedés felgyorsulását a reálbérszínvonal csökkentésétől várhatjuk. A kerekasztal-tanácskozáson Anglia példáján empirikus adatokkal egyértelműen bizonyítást nyert, hogy a gazdasági növekedés és a reálbérek csökkentése között nincs belső összefüggés.

Egy másik közkeletű hazai vélekedés is részletesebb empirikus cáfolatban részesült. Az ugyanis, hogy az infláció oka a magas relatív reálbérszint. Ezek a nézetek kezdik nálunk a szakszervezet túlzott érdekvédelmi politikáját felelőssé tenni a fokozódó inflációért. Példáikat azonban a tőkés országokból veszik, azt állítva, hogy a munkanélküliség alacsonyabb és a reálbérek magasabb szintje szükségképpen inflációval járt. Az eszmecserén bebizonyosodott, hogy ezekben az országokban az infláció felgyorsulása elsősorban a nyersanyagárak emelkedésével függött össze és nem a magasabb foglalkoztatottsággal és a bérszínvonallal.

A következő fontos témakör a hiánygazdaság fogalmának értelmezése volt. Az eszmecsere élénkségét az váltotta ki, hogy ezen elméleti kérdés gazdaságpolitikai következtetéseket is magával vont. Mi a tervezés helye a gazdaságszabályozásban, hogyan kellene módosítanunk a tervezés gyakorlatán, annak érdekében, hogy a tényleges folyamatok ne a tervezés „háta mögött" menjenek végbe. Részletes kifejtésre került, hogy miképpen lehetne fokozni a tervezés konzisztenciáját a jövedelmi folyamatok és a reálfolyamatok közötti makrogazdasági törvényszerűségek ismerete és tudatos alkalmazása révén. Ez azt feltételezné, hogy a GDP jövedelmi terve a GDP kiadási oldala tervezésével (beruházás, fogyasztás, külgazdaság és költségvetés) egységben történjen.

A konferencián még számos egyéb gazdaságpolitikai szempontból fontos kérdés is napirendre került. Ezek részletesebb ismertetésére a „Műhelytanulmányok" című kiadványunk egyik jövőbeni számában részletesen visszatérünk.

A nemzetközi és a hazai érdeklődésre való tekintettel célszerűnek látszik a konferencia évenkénti megrendezése, annál is inkább, mivel a tanácskozás keretében nemcsak eszmecserére került sor, hanem felvetődött egy közös (magyar–szovjet–amerikai) kutatás lehetősége is a vállalati viselkedés, motiváció témakörében. Ennek kimunkálásához további megbeszélések szükségesek.

NAGY SÁNDOR

A „TULAJDON ÉS GAZDÁLKODÁS" *című tanácskozásról*

A Politikai Főiskola és az Oktatási Igazgatóság Politikai Gazdaságtan tanszékei 1987. március 17-én „Tulajdon és gazdálkodás" címmel tanácskozást szerveztek.

A tanácskozáson a két tanszék – függetlenített és tiszteletdíjas – tanárai vettek részt. A tanácskozás elsődleges célja az volt, hogy egy hosszabb időszakot igénylő folyamat – amely részt vállal a Szegeden megtartott országos elméleti tanácskozás feladataiból – első lépéseként, hozzájáruljon a marxista tárgyak oktatásának gyakorlathoz kapcsolódó, egyben elméletigényes fejlesztéséhez. Ezért is került az eszmecsere középpontjába a marxista politikai gazdaságtan egyik alapkategóriája, a tulajdon problematikája. Az utóbbi évek köz- és közgazdasági gondolkodásának előterében álló fogalom olyan megközelítésben került megvitatásra, amely a termelési viszonyok egész körét felölelve veti össze a tulajdonról alkotott korábbi nézeteket, valamint a szocializmus története során – és különösen az utóbbi évek gyakorlata által kialakult feltételek között – formálódó, változó felfogásokat a tulajdon eredeti marxi értelmezésével.

A tulajdon és a gazdálkodás vizsgálatának összekapcsolása szorosan vett oktatási célokat is segíthet, hiszen – nem lemondva az elméleti összefüggésekkel megalapozott oktatásról – egyre kevésbé hagyható figyelmen kívül a gyakorlatban közvetlenül hasznosítható ismeretekre irányuló, egyre erősödő hallgatói törekvés. A hallgatóknak a gyakorlati ismeretekre összpontosuló igénye mögött – mely gyakran az elméleti kérdések iránti merev szembenállásban nyilvánul meg – többnyire meghúzódik az a nézet, hogy a marxista oktatás a tárgya következtében hordozza magában az elmélet és gyakorlat ellentétét. Ezt a látszólagos ellentmondást csakis a kérdések egyidejű elméleti és gyakorlati megközelítésével oldhatjuk fel. Nem pedig a napjainkban egyre erőteljesebben fellépő olyan pragmatikus megközelítéssel, amely háttérbe szorítja a tudományos megközelítést.

Az ilyen értelemben többoldalú nézőpont különösen nélkülözhetetlen az olyan fejlődési szakaszokban – mint amilyen a jelenlegi is – amikor a korábbi időszakhoz viszonyítva a minőségében új feladatok teljesítése az új irányítási, gazdálkodási eszközök megtalálása, kialakítása az egyes területek egymással összefüggő, elméleti mélységű történelmi szemléletű elemzését igényli.

Már a tanácskozás címének megválasztása is ösztönözte az elmélet és gyakorlat területén nem ritkán egy személyben is jártas résztvevőket a téma olyan megközelítési módjára, amely a gazdasági jelenségeket nem pusztán irányítási, szabályozási kérdésként veti fel, hanem azokat a termelési viszonyok jellegéből fakadó törvényszerűségek-

kel összefüggésben elemzi. Ez a megközelítés teremtette meg annak a lehetőségét is, hogy – a szegedi elméleti tanácskozás címében is megjelenő, a tudományos érdeklődésben és a közgondolkodásban is alapvető – a reform problémájának középpontba állításával, a tulajdonviszonyok összes elemének – az állami, a szövetkezeti, és a magánelsajátítás – együtteseként tárgyaljuk a marxi értelemben felfogott önigazgatás megvalósítását.

Ezekkel az összefüggésekkel elsősorban *Kahulits László* vitaindító előadása és *Wiener György* korreferátuma foglalkozott. Kahulits László vitaindító előadásában az állami, a szövetkezeti és az egyéni gazdálkodó szervezetek tulajdonviszonyait áttekintve kifejtette, hogy az elsajátítás jellegének a termelés tényleges társadalmasítási szintjéhez kell igazodnia. A szocializmusban ugyan az alapvető tulajdonviszony az össznépi elsajátítás, amely nemcsak az állami, hanem a szövetkezeti és a magánszektorban is érvényesül, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szövetkezeti és a kismagántulajdon a termelésben alárendelt, kiegészítő szerepet játszik. Számos gazdálkodási tevékenység ugyanis nem igényel magas fokú társadalmi szervezettséget, nagyszervezeti formát; e szférákban a termelőerők fejlettségi szintjének a szövetkezeti csoporttulajdon, illetőleg a magánegyének kis tulajdona felel meg.

A vitaindító előadás szerint az össznépi elsajátítás kizárólagossága az állami szektorban sem valósul meg, mivel az egyes vállalatokon belül a kollektíva egésze, a belső szervezeti egységek és a munkavállaló egyének tulajdonosi pozíciója is megjelenik. E kérdéskörrel kapcsolatosan Kahulits László részletesen elemezte az új vállalatvezetési formák bevezetésének tulajdonelméleti követelményeit, valamint azokat a feltételeket, melyek a vállalatokon belüli kisebb közösségek tényleges önálló elszámolásának, vállalkozásának kifejlődéséhez elengedhetetlenül szükségesek. A vállalati gazdálkodás reformjának egyik leglényegesebb terepét e vállalkozási lehetőségek kiszélesítésében jelölte meg, hangsúlyozva, hogy ezek lehetővé teszik az össznépi, a csoport- és az egyéni elsajátítás összhangjának megteremtését. Ezt a gazdálkodás napi érdekviszonyain túlmenően azért is alapvető jelentőségű kérdésnek tekintette, mert a szocialista fejlődést jelenleg még a közvetítettség, a termelési közösségek közvetlen elsajátító tevékenységének hiánya jellemzi. A vállalatok kisebb kollektíváinak önállósága, vállalkozási tevékenysége a közvetítettségből fakadó elidegenedést oldhatja, hiszen minél jobban közeledünk a kisebb közösségekhez, annál inkább lehetőség nyílik arra, hogy ne a kollektívák nevében döntsenek, hanem maguk a társult dolgozók uralják a termelési folyamatokat.

A téma történelmi számvetést is magában hordozó jellege tette lehetővé annak az egyre nagyobb érdeklődést kiváltó kérdésnek az egyértelmű – ugyan természetesen nem teljes körű, de ideológiailag nagyon lényeges – megválaszolását, bemutatását, ami a szocializmus rendszerének eddigi története, az ez által megalapozott jövőbeni gyakorlata és a szocialista, kommunista berendezkedés klasszikus marxista elmélete között megvan.

Wiener György korreferátuma elsődlegesen ez utóbbi kérdéssel foglalkozott, azt vizsgálva, hogy a klasszikus marxi elmélet fényében hogyan ítélhetjük meg a létező szocializmus tulajdonjogi formáinak történelmi fejlődését. A marxi tulajdonfogalom alapján a korreferens kifejtette, hogy a tőkés üzemformára jellemző összmunkás–részmunkás közötti ellentét eddigi fennmaradása következetében az egyének jórészt még nem tulajdonosként, hanem munkavállalóként viszonyulnak a termelési eszközökhöz és saját tevékenységükhöz. A létező szocializmust tehát egy olyan átmeneti társadalomként ábrázolta, melyben már megszűnt a tőkés magántulajdon, a magánelsajátítás, de még nem alakultak ki azok a termelési közösségek, melyek tagjaként az egyének társadalmi-politikai megbízatásuktól, a vállalatokon belüli munkamegosztásban elfoglalt

helyüktől függetlenül vehetnek részt a termelési folyamatok irányításában. A marxi értelemben felfogott önigazgatás hiányában a társadalmi tulajdon – az egyes egyének szempontjából – alanytalan vagyonnak minősül, melynek alapvető gyakorlati következménye az, hogy a vállalatok piaci magatartásában a vállalatvezetés (úgyszintén alkalmazotti és nem tulajdonosi) motivációi jutnak túlsúlyra.

A korreferátum röviden érintette az ún. köztulajdoni társasági forma koncepcióját is, mely a tulajdon „alanytalan vagyon" jellegéből fakadó hátrányait a magánrészvények, részjegyek bevezetésével kívánja ellensúlyozni. Az elhangzott értékelés szerint e téren a legfontosabb feladat nem a magánelsajátítás egyes elemeinek visszaállítása lenne, hanem a központi tervezés és a társadalmi önigazgatás olyan összekapcsolása, mely perspektivikusan a tervgazdaság alulról fölfelé építkező, demokratikus formáját alakíthatja ki.

A tanácskozás kitért arra a kérdéskörre is, mely napjainkban egyre sürgetőbben veti fel a tőkés viszonyok között születő polgári elméletek hazai alkalmazhatóságát.

Nagy Sándor – ezzel összefüggésben – hozzászólásában a tulajdonforma és a vállalati magatartás kapcsolatát bemutató közgazdasági elméleteket vizsgálta. Részletesen elemezte azokat a polgári vállalatelméleteket, melyek már tőkés viszonyok között is leírják a profitmaximalizálás elvének visszaszorulását, a menedzserek, a vállalatvezetés növekedési hajlamából s más motivációiból származó piaci magatartásformák kialakulását. Előadásában különös jelentőséget tulajdonított azon szerzők munkásságának, akik a vállalati magatartás változásának okait egy átfogó gazdaságelméleti rendszer keretében tárgyalták. Galbraith és Eichner vállalatelméletének jellemzése mellett utalt arra a nyugati marxista álláspontra is, mely – bár nem a neoklasszikus egyensúlyelmélet szemszögéből – továbbra is a profit maximalizálásban látja a vállalkozók alapvető célját.

Nagy Sándor hozzászólásában a szocialista vállalat piaci magatartásának legfontosabb jellemzőit is érintette. Bírálta azokat a hazai felfogásokat, melyek gyakorlati tapasztalatok nélkül, esetenként azok ellenében a reform megvalósulása során a magyar vállalatoknál a profitmaximalizálási cél elsődlegességét, illetőleg túlsúlyos szerepét feltételezik. Ezzel összefüggésben bemutatta Kornai János túlberuházási közgazdasági elméletét is, kiemelve azokat az ellentmondásokat, melyek munkásságában a vállalatok belső növekedési kényszerének értelmezése és a tényleges vállalati önállóságtól várt profitmaximalizációs érdek megjelenése között feszülnek. A „puha költségvetési korlát" elméletét bírálva azt is kifejtette, hogy a szocialista állam „eltávolodása" a vállalatoktól nem mérsékli, hanem éppen fordítva, felerősíti a kielégíthetetlen beruházási keresletet. A gazdasági reformfolyamat ezért csak akkor épül valós gazdaságelméleti tételekre, ha ezt az összefüggést figyelembe vesszük.

A vitaindító előadáshoz kötődött *Sas Éva* hozzászólása. Az új vállalatvezetési formák következtében az állami vállalatoknál megjelenő csoporttulajdonjegyekhez kapcsolódva foglalkozott az új irányítási formák – elsősorban a vállalati tanácsok (vt-k) – működésének néhány, a tulajdon problematikájával összefüggő tapasztalatával. Hangsúlyozta, hogy a vt-k eddigi rövid idejű működése messzemenő következtetések levonására nem elegendő. Megállapítható azonban, hogy a vállalati önállóság és a demokratizmus erősödése mellett sem gyakoroltak az új irányítási formák lényeges hatást a dolgozók ún. tulajdonosi tudatára, és nem idéztek elő változást a tulajdonformában sem.

Szintén a vitaindítóhoz kapcsolódva, a vállalati önállóságról elmondottakkal összefüggésben, mutatott rá *Ádám István,* a vállalatoknál jelentkező érdekkonfliktusok vállalaton belüli feloldásának olyan irányú szükségességére, amely végül az össztársadalmi érdek érvényesülését eredményezi. A hozzászólás ennek gyakorlati lehetőségét mutatta be, három vállalatnál (Medicor, Taurus Gumiipari Vállalat, Műszaki Gumigyár) végre-

hajtott olyan szervezeti változáson keresztül, amely az érdekeltségre gyakorolt hatást.

Kárpáti József hozzászólásának tengelyében a hosszú távú gazdaságpolitikai célkitűzéseknek, terveknek az ún. szocializmuskép kialakítására gyakorolt hatása, illetve a tulajdonosi tudat fejleszthetőségére gyakorolt pozitív hatása állt. Rámutatott a rövid távú célkitűzések középpontba kerüléséből fakadó veszélyre. Véleménye szerint ez, az irányításban és a vállalatoknál is egyre erőteljesebben érvényesülő szemlélet (pl.: fizetési mérleg egyensúly, mint elsődleges cél: árfolyamváltozásokhoz való rendszeres igazodás) nemcsak a párt- és kormányhatározatok végrehajtását fenyegeti, hanem megakadályozza a KGST 2000-ig szóló műszaki-gazdasági fejlesztési programjához és a Szovjetunió 2000-ig szóló gazdaságfejlesztési programjához való kapcsolódást, ami ugyancsak a hazai céloktól való elmaradáshoz vezethet.

Az eszmecserét *Vigvári András* hozzászólása zárta le, amely röviden áttekintette a „tulajdonvita" elmélettörténetét, s annak a hazai közgazdasági gondolkodásban játszott szerepét. Ezen belül kiemelte, hogy a marxista társadalomtudományban a termelési viszonyok jellemzéséről szóló, hosszú idő óta folyó vita egyik tanulsága az, hogy az árutermelés, a tulajdon és a mechanizmus kérdéskörét csak egymással összefüggésben lehet vizsgálni. Az állami tulajdonról elmondottakkal egyetértve felhívta a figyelmet arra, hogy a megoldatlan kérdések tisztázásához elengedhetetlenül szükséges két fogalom, a tulajdon történelmi és a tulajdon konkrét fogalmának a megkülönböztetése.

A tanácskozás írásos anyagát megkapták, ma is megkaphatják a tanárok, a hallgatók, a propagandisták. Így, már az elmúlt tanév végén az oktatásban is közvetlenül felhasználtuk a tanácskozás tanulságait. Ezek a tapasztalatok, továbbá az azóta megmutatkozó – köztük a megyei oktatási igazgatóságoktól jelzett – érdeklődés is felhívja a figyelmet arra, hogy az oktatásban és azon keresztül a közgondolkodásban is növekvő az igény a gyakorlat jelenségeinek, fejlesztési lehetőségeinek igényes, az elméleti összefüggéseket is feltáró tárgyalására.

A tanácskozás írásos anyaga az oktatási igazgatóság „Műhelytanulmányok" című sorozatának 4. számában jelent meg, melynek felhasználásával készült ez az összefoglaló is.

SAS ÉVA

EMLÉKÜLÉS KUN BÉLA SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN

Az Oktatási Igazgatóság Magyar és Nemzetközi Munkásmozgalom Története tanszéke 1986. április 9-én Kun Béla születésének 100. évfordulója alkalmából emlékülést rendezett.

Megnyitójában *Bérci Pálné,* a tanszék vezetője, méltatta a centenárium jelentőségét, kiemelve, hogy Kun Béla élete és munkássága nem kapott még a jelentőségének megfelelő súlyt a párt propagandamunkájában. Tankönyveink túlnyomó többségében néhány mondatot találunk csupán róla, szöveggyűjteményeink – a Bogár Ignáchoz intézett levelét kivéve – nem tartalmazzák írásait. Így, hallgatóink számára Kun Béla személye inkább válik legendás hőssé, mint elemezhető, tanulságra késztető történelmi személyiséggé. Még több tanulmány, tudományos feldolgozás szükséges ahhoz, hogy tanáraink, majd hallgatóink is mélyebben lássák, árnyaltabban értékeljék Kun Béla életútját, munkásságát, az életművéből adódó történelmi ismereteket, tapasztalatokat.

Mucsi Ferenc, a történettudomány doktora Kun Béla életének az első világháborúig tartó szakaszát elevenítette fel. Rámutatott, hogy Kun Béla születési ideje – 1886. február 20. – pontosan, a helye már kevésbé egyértelműen ismert, Lele és Szilágycseh községek mellett is szólnak érvek. Fontosabb, hogy gyermekkorát olyan környezetben töltötte, amelyben a „magyarok és románok együttélése természetes adottság volt", ez segített abban, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel élete későbbi szakaszaiban értően tudjon foglalkozni. Az elemi iskola negyedik évében a zilahi református kollégium hallgatójaként ismerte meg Ady Endrét, aki ekkor már hetedikes gimnazista, s aki vállalta a kisdiák korrepetálását.

Mucsi Ferenc megállapítása szerint „feléledő kapcsolatukat néhány esztendő múlva Kolozsvárott is a szívélyes, jó viszony jellemezte, amelyben alapjában véve megőrződött a hajdani kisiskolás és az érettségiző nagydiák kapcsolata". Tanulmányait a kolozsvári evangélikus–református főgimnáziumban folytatta, ahol szállásadója, s egyben atyai pártfogója, éveken át Klein Jakab szocialista újságíró, aki 1905-től a kolozsvári szociáldemokrata pártszervezet titkára volt. Nem véletlen tehát, hogy Kun Béla már igen fiatalon – 16 évesen – aktív részese lett a szociáldemokrata mozgalomnak. Részvétele elsősorban a propagandamunkában való közreműködést jelentette, ez utóbbi nagymértékben elősegítette marxista műveltségének kifejlődését.

1903-tól Kun Béla a kolozsvári egyetem jogi karának hallgatója lett, amelyből 3 évet végzett el folyamatosan. Egyetemi évei alatt elmélyült a kapcsolata a helyi szociáldemokrata pártszervezettel, sőt összeköttetésbe lépett a szocialista diákok budapesti

szervezetével. Levelezésük kapcsán felfigyelt tevékenységére Vágó Béla, aki Szabó Ervinhez írt 1905. áprilisi levelében Kun Bélát már a Szabó Ervin vezette ellenzéki csoportosulás lehetséges tagjaként említette. Kun Béla gondolatainak formálódását jól lehet követni ez idő tájt megjelent publikációiban. Néhány mondatának szinte szó szerinti megegyezése Szabó Ervin írásával bizonyítja eszmei-politikai kapcsolatukat. 1906-tól Nagyváradon a szabadelvű párti Előre újságot szerkesztette, 1906 nyarán Kolozsvárott újságcikkei miatt államfogházi büntetésben részesült.

Még nagyváradi újságíró-szerkesztőként további ismeretségeket kötött a hazai progresszió olyan kiváló képviselőivel, mint Ágoston Péter, Vántus Károly, Emőd Tamás, Dutka Ákos.

1908-ban börtönbüntetése lejárta után hazatért Kolozsvárra, ahol a helyi szociáldemokrata pártszervezet érdekképviseleti szervénél, a Munkásbiztosító Pénztárnál dolgozott, majd az erdélyi kerületi végrehajtó bizottság tagjává választották. „Ez a funkció lehetővé tette, hogy teljes áttekintést nyerjen a soknemzetiségű erdélyi munkásmozgalomról, s megismerkedjen a munkásság mindennapi gondjaival, problémáival is." – emelte ki Mucsi Ferenc.

A kolozsvári pártszervezet Kun Bélát küldöttként delegálta a szociáldemokrata párt 1913 októberében tartott XX. kongresszusára. Felszólalásában bírálta a pártvezetés megalkuvó politikáját, de azon túl már nem jutott. „Kétségtelenül ajánlanék más taktikát, ha tudnék jobbat, addig csak azt mondom, hogy nem vagyok megelégedve a határozati javaslatnak sem a hangjával, sem a tartalmával." – mondta. A más „taktika" kialakításához Kun Bélának is meg kellett járnia a világháború és az oroszországi forradalom iskoláját.

Liptai Ervin kandidátus „Kun Béla az 1918. és 1919. évi magyarországi forradalmakban" címmel tartotta előadását. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalapítói között kétségkívül Kun Bélának volt a legnagyobb szerepe abban, hogy a párt már 1918 novemberében megalakulhatott, s az Oroszországból hazatért internacionalisták mellett soraiba tömörítette a hazai munkásmozgalom, a forradalmár értelmiség jelentékeny személyiségeit, tevékeny csoportjait. A két forradalom közötti időszakban a KMP politikája azon a vonalon haladt, amelyet Lenin 1917 áprilisában megfogalmazott tézisei jelöltek meg. A politika helyességéről az eredmény: a Tanácsköztársaság megszületése tanúskodik. A Kun Béla vezette párt a történelmi szükségszerűség irányában cselekedett; a tömegek spontán törekvéseit emelte a tudatosság szintjére. Ha a kommunisták nem így cselekszenek, hanem – ahogyan néhányan utólagosan helyesebbnek látták volna – a polgári szociáldemokrata koalíció támogatására összpontosítják erőfeszítéseiket, önálló arculat és tömegbefolyás nélküli jelentéktelen szekta lett volna belőlük.

Az előadás – nagyobb részében – Kun Bélának a Magyar Tanácsköztársaság vezető szerveiben végzett sokoldalú tevékenységével foglalkozott. Kun meghatározó szerepet játszott a politika, ideológia, a kül- és hadügyek irányításában. Kun álláspontját a Tanácsköztársaság nagy, stratégiai kérdéseivel kapcsolatban az a meggyőződése határozta meg, hogy a proletárdiktatúra sorsa, fennmaradása alapvetően két – egy külső és egy belső – tényezőtől függ. A külső tényező: az európai forradalom előretörése, segítsége, amely nélkül a kis forradalmi Magyarország tartósan nem állhat fenn a hatalmas túlerővel szemben. A Tanácsköztársaság fennmaradása legfontosabb belső feltételének Kun a munkásmozgalom, a párt egységének megőrzését tekintette. Ennek érdekében nagy erőfeszítéseket tett és kompromisszumokra is hajlandó volt. Az előadás Kun Bélának 1919 márciusától augusztus 1-jéig folytatott vezetői tevékenységét a Tanácsköztársaság történetének nagy fordulópontjain tanúsított állásfoglalásain keresztül mutatta be. Történetírásunk ma már kimagasló eseményként tartja számon a két

munkáspárt 1919. március 21-én megtörtént egyesülését, amely feltétele volt a szocialista hatalom békés létrehozásának, a Tanácsköztársaság fennmaradásának. Kun és a KMP vezetése megértette: a történelem olyan lehetőséget kínál, amelynek elmulasztása jóvátehetetlen hiba lett volna. Kun Béla a Tanácsköztársaság állami, politikai, gazdasági, hadügyi kereteinek kialakításánál nagymértékben hasznosította Oroszország forradalmában szerzett tapasztalatait, anélkül azonban, hogy mindig mereven ragaszkodott volna hozzájuk. Kun Béla 1919-es tevékenységének korábban élesen bírált része volt az ún. Clemenceau-jegyzékekkel kapcsolatos állásfoglalása. Ma már úgy látjuk: Kun álláspontja helyes volt, a nemzetközi és a belső helyzet reális elemzésén alapult. Az északi területek katonai kiürítése különben sem csak Kun elhatározásán múlott, a döntés a vezető szervekben lezajlott vitában született meg. Kevésbé volt határozott Kun Béla az 1919. júliusi tiszántúli offenzíva tervének elfogadásával kapcsolatban.

Július folyamán Kunnak mindinkább tudomásul kellett vennie: azok a tényezők, melyeket a Tanácsköztársaság fennmaradása legfőbb előfeltételeinek tekintett, kedvezőtlenül alakultak. Az európai forradalmi mozgalomban apály-jelenségek mutatkoztak. Külső, jelentős segítségre rövid időn belül nem lehetett számítani. Meggyengült a proletárdiktatúra legfontosabb belső pillére, a munkásegység is. Feltehetően mindezek felismerése játszott közre abban, hogy – mint mások – Kun is egy utolsó lehetőséget látott a Tiszántúl visszafoglalására indított hadműveletben. 1919 júliusának utolsó napjaiban Kun Béla óriási erőfeszítéseket tett a Tanácsköztársaság megmentése érdekében. A vereséget azonban nem lehetett elhárítani.

Kirschner Béla egyetemi tanár, a történettudomány doktora Kun Béla munkásságának az 1919 augusztusától 1930-ig tartó szakaszát elevenítette fel az előadásában.

Kun Béla nem kívánta megakadályozni Peidl Gyula által vezetett „szakszervezeti kormány" kísérletét a polgári demokrácia megteremtésére, mert látta, hogy az osztályharc fő frontja áttevődött a polgári demokráciát akaró, és az azt elutasító jobboldali erők közé. 1919. augusztus 24-e után azonban világossá vált, hogy az MSZDP új vezetése általában is szakított a forradalmisággal, s így a KMP Központi Bizottsága – Kun Béla „forradalomról forradalomra" című írása alapján – a szociáldemokráciát ellenfélnek tekintette.

A közvetlen proletárforradalom stratégiai célját Kirschner Béla 1921 közepéig – őszéig tekinti helyesnek. Kun Béla indokait elemzeve – *a)* az imperializmus az osztályharc végső szakasza; *b)* a 6 napos Peidl-kormány elvetélt kísérlet; *c)* az objektív gazdasági fejlettségi szint; *d)* a gazdasági-termelési viszonyok romlása európai jelenség; rámutatott, hogy nem szerepel az okok között az, hogy egyszer már volt proletárforradalom Magyarországon.

A taktika kérdésében – joggal – álláspontot változtatott, mert részben csak a nemzetközi forradalom függvényében, részben a szociáldemokraták nélkül, valamint fegyveres harc segítségével képzelte el a forradalom kivívásának lehetőségét. Kun Béla reális helyzetmegítélést adott, amikor az alakulóban levő hatalmi rendszerben az állami bürokrácia, a karhatalom és a tisztikar uralmát mutatta be, és arra számított, hogy a konszolidáció egyhamar nem is mehet végbe. „1920 őszén azonban már délkelet-európai relációban vizsgálta a magyar forradalom lehetőségét . . . úgy értékelte, hogy e terület országaival várható leginkább a forradalom felé való fejlődés." – állapította meg az előadó.

Az előadás beszámolt arról a tanácskozásról, melyet a KMP „Feladataink Magyarországon és a volt Magyarországhoz tartozott újonnan alakult államokban" címmel rendezett. Az előterjesztést tartó Kun Béla kifejezésre juttatta, hogy a magyar proletariátus nem tud nemzetközileg kezdeményező szerepet játszani. A proletárforradalom célkitűzésének fenntartása azonban indokolt, mert „az ellenforradalmi terror megszű-

nését nem lehet a polgári demokrácia oldaláról megközelíteni". Kun Béla illúziónak ítélte a polgári emigráció elképzelését, mely szerint a „szomszéd hatalmak külpolitikai fellépésével kikényszeríthető lenne Magyarországon a polgári demokrácia irányába való fordulat".

Az agrárproletár-kisgazda felkelés felvetésében ellentét alakult ki Kun Béla és a Landler-csoport között. 1921 elején a Kun-csoport vetette fel az agrárkérdés tisztázását, s az agrárprogram kidolgozását, jelezve, hogy ezen a téren a Tanácsköztársaság komoly hibákat követett el. A király-puccs és más események kapcsán a forradalmi helyzet optimista megítélése 1921 végére elhalványult és megerősödött a felismerés a konszolidáció megerősödésében.

Kun Béla nézeteit a forradalom általános menetéről, üteméről a Komintern III. kongresszusa lényegesen megváltoztatta. „Ez nemcsak abban jelentkezett, hogy a forradalmat egy hosszabb harci folyamat eredményének tekintette, hanem abban is, hogy úgy látta: ez a részfeladatok nemzetközi taktikáján alapul." – emelte ki az előadó. Ez magyar vonatkozásban azt jelentette, hogy Kun az átmeneti követeléseket állította középpontba, nem úgy, hogy a kommunistáknak a polgári demokráciáért folyó harcot kell felvállalniok, de a demokratikus jogokért való küzdelmet, a mindennapi politikai és gazdasági harc vezetését azonban lényeges feltételnek tekintette.

Kun Béla vetette fel 1921 őszén egy majdani legális forradalmi, de nem kommunista párt megteremtésének a gondolatát. A tervet a Komintern V. B. perspektivikus formában hagyta jóvá, s ez később alapul szolgált az 1925-ben létrehozott MSZMP-nek.

A Komintern IV. kongresszusa után támogatta a munkáskormány-koncepciót, mint arra alkalmas szervezetet, amely megvédi a kommunista pártokat az opportunista illúzióktól és a dogmatizmustól. A magyarországi körülmények miatt azonban nem tartotta közvetlenül is alkalmazhatónak. A szocializmusba való átmenet kérdésében a NEP feltétlen híve volt. Az agrárkérdésben a forradalmi földpolitikát azonosította a földosztással – belátva és bírálva a Tanácsköztársaság ez irányú tévedéseit.

Kun Béla és a KMP I. kongresszusa a forradalmat a részkövetelések széles folyamataként képzelték el, amelyben demokratikus szakaszok is elhelyezkednek. 1918 és 1919, a két forradalom közötti viszonyban nem a konfrontáció, hanem a kontinuitás kapott hangsúlyt. A proletárforradalomról, mint általános stratégiai célkitűzésről beszéltek. Az előadás kiemelte: „A stratégiai célként meghatározott proletárforradalmi koncepció értékelésénél, ha helyesen kívánunk eljárni, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tartalmi sajátosságot, hogy magában foglalta a polgári demokráciáért folyó harcot, mint amelynek a megvalósítása nélkül nem lehet a proletárdiktatúrát megteremteni."

1927 közepén megjelent, 1928 végén pedig egyértelművé lett a szociáldemokráciának a szociálfasizmussal való azonosítása, és megkezdődött a KMP-ben a vörös szakszervezetek létrehozására való törekvés. Kun Béla elutasította 1929 februárjában Lukács György álláspontját: a Blum tézisek elnevezéssel ismertté vált munkás-paraszt demokratikus diktatúra koncepciót. A KMP vezetése Kunnal értett egyet. A későbbi félremagyarázásokkal ellentétben, Kun Béla nem azért tartotta a proletárforradalomra való közvetlen irányvételt indokoltnak, mert Magyarországon már volt proletárdiktatúra, hanem az ország agrárindusztriális szerkezetével, és azzal, hogy nem két, hanem egy uralkodó osztály alakult ki, s a polgári demokrácia már a „fasizmus úttörője" lett.

Pintér István, a történettudomány doktora Kun Béla életútját a KMP II. kongresszusától a fordulat felismeréséig követte az előadásában.

A nemzetközi kommunista mozgalom a világméretű gazdasági válságból tévesen olyan következtetést vont le, hogy a mozgalom újabb proletárforradalom küszöbéhez

érkezett. A magyar kommunista párt ekkor tartotta a II. kongresszusát. Az előkészületek során Lukács György és Szántó Béla által kidolgozott téziseket – melyek a proletárdiktatúra előtt egy átmeneti demokratikus köztársaságot beiktató szakasz szükségességét taglalták – a Komintern és a KMP vezetősége visszavonatta. Sőt a párttagsághoz intézett „Nyílt levél"-ben, amelynek egyik szerzője Kun Béla volt, egy határozottan balos fordulatnak teremtették meg az alapjait. A levél szerint Magyarországon adottak a szocialista forradalom, illetve a proletárdiktatúra stratégiai feltételei. A másik, negatív irányba ható megállapítás volt, hogy a szociáldemokrácia Magyarországon is a szociálfasizmus irányába fejlődik, ezért együttműködés helyett a megsemmisítésük a feladat. A kongresszuson Kun Béla politikai referátumának talán legsúlyosabb megállapítása a szociáldemokrácia és a szakszervezetekhez való viszony értékelése volt. A vörös szakszervezetek felállításának szorgalmazása a szakszervezeti egység feladását jelentette. Kun Béla így – korábbi felfogásától lényegesen visszalépve – a párt lehetséges legális bázisát tovább szűkítette, politikai döntéseivel lényegében aláásta. A kongresszus pozitívuma volt, hogy fiatalokat vont be a vezetésbe, akik a frakcióharcoktól mentesek, a tettvágytól fűtöttek voltak. Kun Béla együttműködése nem volt teljesen harmonikus ezekkel a fiatalokkal, kölcsönösen bizalmatlanok voltak egymással.

1931 nyarán a Komintern vezetősége Kun Béla közreműködésével mozdította el a téves úton járó vezetőséget. Az új pártvezetés útkereső politikája megrekedt Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése miatt.

Kun Béla balos magatartásának talán mélypontja a Komintern XII. plénumán – 1932 szeptemberében – elmondott beszéde, melyben éles hangnemben a szociáldemokráciát a „burzsoázia fő támaszának", „szociálfasizmusnak" nevezte. E nézetek kialakulásában kétségtelenül döntő szerepe volt a német szociáldemokratáknak a kommunistákkal való együttműködést elutasító politikája.

Kun Béla 1933 tavaszán úgy vélekedett, hogy a német események nyomán a Szocialista Internacionálé felbomlóban van, és ezt nem akadályozni, hanem a velük való együttműködés elutasításával gyorsítani kell. 1933 decemberében a Komintern XIII. plénumán még tovább ment: a szociáldemokráciáról, mint a burzsoáziának a fasizmusnál is veszélyesebb ügynökségéről beszélt és élesen fellépett azon kommunisták ellen, akik e nézetek revideálását követelték.

1934 nyarán írta Kun Béla „Az akcióegység a legégetőbb kérdés" című brosúráját, a francia egységfront létrejötte és a Kominternben történt változások után. Ebben az írásában már nem használja a „szociálfasiszta" kifejezést. Megkezdődött tehát Kun Bélánál is – ha még tele ellentmondással is – a szociáldemokráciával szembeni álláspontjának felülvizsgálata. Az akcióegység létrehozásának legfőbb nehézségét a szociáldemokrata vezetés határozott antikommunista beállítottságában látja. Ezért az „ellenzéki munkásokból, alsóbb funkcionáriusokból" javasolja egy baloldal létrehozását.

A Komintern 1935 nyarán összeülő VII. kongresszusára Kun Béla – számos vezető kommunista társával együtt – belső vívódások, a múlthoz való ragaszkodás és az útkeresés jegyében érkezett. Azon kevesek közé tartozott, akik alapítói, alakítói, nagy „öregjei" voltak a nemzetközi kommunista mozgalomnak. Egyedüli volt viszont a tekintetben, hogy a második proletárállam vezére volt. Kongresszusi felszólalása fordulatot jelzett korábbi nézeteivel szemben. Elismerte, hogy a polgári demokráciát a fasizmus elleni harcban védeni kell, az összefogás lehetőségeinek elemzésével lényegében elfogadta a népfrontpolitikát. Feltehetően korábbi – túlzottan exponált – nézetei miatt a VII. kongresszus sem az elnökségbe, sem a végrehajtó bizottságba nem jelölte. Emiatt Sztálinhoz írt levele is válasz nélkül maradt. Kun Béla a delegáció másik vezetőjével Huszti Ferenccel együtt megbántottságát a kongresszus előtt látványosan

érzékeltette. Ennél nagyobb baj volt, hogy a kongresszus határozatait a KMP-re nem bontották le következetesen.

1935 szeptemberében Kun Béla betegszabadságra a Krímbe utazott – a magyar párt ügyeit átengedte Huszti Ferencnek. November végén – szabadságáról visszatérve – a KMP Külföldi Bizottságához intézett levelében azonnali és gyors változtatásokat javasolt a párt munkájában. Javítani kell az MSZDP-hez fűződő kapcsolatokat, meg kell szüntetni az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéket, és egységes ifjúsági mozgalmat javasolt. Elsősorban taktikai és nem stratégiai fordulatra gondolt a KMP politikájával kapcsolatban, azaz a proletárdiktatúrát, mint stratégiai célt nem kérdőjelezte meg.

A fordulat szükségességét, a demokratikus harci program kidolgozásának fontosságát – amely az egész dolgozó nép közös érdekeit fejezi ki – az 1936 január közepén fogalmazott „Elvtársi levél" tartalmazta. A megvalósítás szándékában azonban nem volt egységes a pártvezetés. Kun Béla kongresszusi magatartását önkritikusan felülbírálta, és a hazai viszonyok elemzésekor világosan megfogalmazta: a harc nem „közvetlenül a fasiszta diktatúra és a proletárdiktatúra között folyik". A fordulatot szentesítő pártkonferencia azonban a sorozatos lebukások, közel félszáz kommunista börtönbe kerülése miatt elmaradt. Nyilvánvaló volt, hogy a tényleges stratégiai fordulat véglegesítéséhez megújított vezetés szükséges. A kérdés csupán az volt, hogy Kun Bélával, vagy nélküle. A Komintern Titkársága a félreállítása mellett döntött. 1937. június 29-én letartóztatták, nyilvánosan nem mertek vádat emelni ellene. Az 1939-ben bekövetkezett haláláig további sorsáról semmit nem tudunk – fejezte be előadását dr. Pintér István.

Az emlékülés utolsó referátumát *Székely Gábor* kandidátus tartotta „Kun Béla a Kommunista Internacionáléban" címmel. Előadása megjelent a Párttörténeti Közlemények 1986/3-as számában. Ezért csak befejező mondatait idézzük, melyeket egyben a megemlékezés záró gondolataiként is értékelhetünk: „Kun Béla a Komintern valamennyi korszakában a vezetőség tagja volt: munkatársa Leninnek, Zinovjevnek, Buharinnak és Dimitrovnak. S azok közé a kommunisták közé tartozott, akik ha tévedtek is, azt mindig a nemzetközi kommunista mozgalommal együtt tették, sohasem ellenében."

BÁNFALVINÉ KERTI MÁRIA

RUDAS LÁSZLÓ EMLÉKÜLÉSRŐL

Az Oktatási Igazgatóság Filozófia tanszéke 1986 májusában Rudas László emlékülést tartott, amelyen több referátum foglalkozott a magyar marxista gondolkodás e kiemelkedő alakjának tevékenységével.

Magyari Mihály referátuma elején rámutatott, hogy egy gazdag életút, egy tudatos forradalmár példája áll előttünk. Ugyanakkor, sajnos ez az életút – erényeivel és hibáival – még nincs eléggé feldolgozva és tudatosítva szélesebb körben.

Rudas László szegény munkáscsalád tizennegyedik gyermekeként született, 1885-ben. A nehéz körülmények ellenére folyamatosan tanult, s a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán latin–magyar szakos tanári diplomát kapott, megszerezte a filozófia doktora címet. Fiatalon, 15 évesen bekapcsolódott a munkásmozgalomba, a Népszava szerkesztőségének is munkatársa volt, de az SZDP opportunista vezetőivel forradalmi magatartása miatt konfliktusba került. 1918. november 24-én ott volt a KMP alapító értekezletén s a Központi Bizottság tagjává választották. Szerkesztője lett a Vörös Újságnak. A Tanácsköztársaság idején megszervezte a pártiskolát, amelynek az ismert körülmények miatt egyetlen hathetes tanfolyama volt. Lefordította magyarra Lenin „Állam és forradalom" című művét, amely további tevékenységére nagy hatást gyakorolt.

A proletárforradalom leverése után Bécsbe emigrált, s 1922-ig tartózkodott ott, illetve Olaszországban és Németországban. Életének egy további jelentős szakaszát a Szovjetunióban töltötte. Ebben az időszakban is tanított és publikált. Tagja volt a Kommunista Akadémiának, tanára a Vörös Tanárképző Intézetnek, főmunkatársa a Marx–Engels–Lenin Intézetnek. Megírta „A dialektikus materializmus és kommunizmus" című munkáját, számos cikket, vitairatot publikált. Rudas László ebben az időszakban vált jelentős tudóssá, ismert tanítóvá, propagandistává.

A törvénysértések idején kétszer is letartóztatták (1938, 1941). 1941–1943 között a Kirgiz Pedagógiai Főiskola professzora. 1943-tól a Nemzetközi Antifasiszta Iskola magyar tagozatának vezetője. 1945-ben hazatért és Debrecenben folytatta propagandista tevékenységét: megszervezte és irányította a hathetes és három hónapos pártiskolát és szabadegyetemet.

Budapestre érkezve sem szüntette be vidéki útjait, propagálta a marxizmus–leninizmus eszméit, politikai konzekvenciáit az egész országban, mint a Pártfőiskola rektora, nagy szervező és tartalmi irányító munkát végzett. Figyelemmel követte a fel-

növekvő fiatal káderekre. A Marx Károly Közgazdasági Egyetem megszervezése és akkori tartalmi-oktatási koncepciója is nevéhez fűződik.

Végezetül az előadó kiemelte, hogy Rudas László a magyar munkásmozgalom jelentős személyisége volt. Számunkra fontos az a tevékenység, amit a marxizmus–leninizmus eszméinek terén végzett. Egyet érthetünk egyik tanítványa, Kiss Artúr véleményével: „Hazánk felszabadulása után filozófusaink között ő volt az, aki eszméink propagálása során a legszélesebb tömegekhez jutott el. Nemcsak a fővárosban, vidéken is alig volt jelentősebb hely, ahol meg ne fordult volna. A hallgatók tízezrei ismerték meg előadásain, cikkein és brosúráin keresztül a kommunista világnézet különböző kérdéseit. Nehéz túlbecsülni Rudas elvtárs e tevékenységének jelentőségét."

Bernhardt Péter a materializmus harcos védelmezőjeként mutatta be Rudas Lászlót. Filozófiai munkásságának alapgondolata, elméleti küzdelmeinek tárgya, célja, értelme: a materialista világnézet védelme ma éppoly időszerű és elsőrendű feladat, mint volt akkor, amikor Rudas László vállalkozott erre.

Általában sincs, de a munkásmozgalom számára különösen nincs „ártatlan" filozófia. A marxista elmélet tisztasága és fejlesztése, az antileninista irányzatok kritikája mindenkor gyakorlati kérdés is. Rudas vitáit – a tudományos igazság védelmezésén túl – a teoretikus problémák gyakorlati konzekvenciái inspirálták. E viták élessége pedig egyenes arányban állott azzal a veszéllyel, amelyet a bírált nézetek a munkásosztály küzdelmeinek sikerére nézvést jelentettek.

A referátum annak a vitának az elemzését helyezte középpontba, amelyet Rudas László folytatott Lukács György „Történelem és osztálytudat" című munkája kapcsán.

Rudas helyesen bírálta Lukács dialektikafelfogását – különösen a dialektika redukálását az objektum és szubjektum viszonyára. A bírálatnak az a mozzanata is helyes volt – s máig is aktuális –, amely arra irányult, hogy az elmélet és gyakorlat viszonyát is dialektikus materialista módon kell értelmezni, s ebben kiemelkedő szerepe van a gyakorlatból – s nem az attól elszakított elméletből – való kiindulásnak. A neokantiánus és marxista–leninista determinizmus felfogás elvi különbségének rudasi elemzése is helyes irányban mozgott: a korreláció és az okság nem ugyanaz, a közvetítés kategóriája a rickerti, simmeli és weberi felfogásban a mi dialektikánktól idegen.

A visszatükröződés-elmélet lukácsi felfogásának bírálatában Rudas rámutatott arra, hogy Lukács polémiája a visszatükröződés-elméletek szándékával ellentétben, nem csupán a vulgáris materializmus, hanem minden materializmus ellen irányul. A „Történelem és osztálytudat" bírálatának kapcsán Rudas arra is rámutatott, Lukács György és Bogdanov nézetei több mozzanatban rokonságot mutatnak.

Az előadó polemizált a Rudast – e vitában és általában – „debatterként" bemutatólejáró nézetekkel. Rudas harcossága a marxizmus–leninizmus védelmét szolgálta, s hogy igaza volt, az is bizonyítja: maga Lukács később – 1934-ben, de 1967-ben is – mélyen belátta akkori tévedését, amely „objektíve ... a marxizmus ideológiájának az alapzatai ellen irányul". (Lukács György: Marxista fejlődésem. 1918–1930. in.: Történelem és osztálytudat. Magvető, 1971.)

Tamás István a marxizmuskritika bírálójaként mutatta be Rudas Lászlót. Előadása központjában egy rudasi vitairat állt, a „Hogyan kell értelmezni Sidney Hookot?" (amelyet a szerző, Hook: „Hogyan kell értelmezni Marxot?" 1934-ben New Yorkban megjelent tanulmányára írt.)

Az első kérdés, amelyet Hook felvetett, a proletárdiktatúra és a párt vezető szerepének kérdése. Hook azt állította, hogy a kommunisták a proletárdiktatúrán „a Kommunista Pártnak a proletariátus fölötti diktatúráját értik".

Rudas felhívja a figyelmet arra, hogy Hook a „proletariátus fölötti diktatúra" kifejezést idézőjelbe tette, mintha ezt valamilyen kommunista írásból idézné. Ezzel kapcsolatban Rudas szellemesen válaszolt: „Minek nevezhető ez? Én a tények „Hook"-osításának veszem." (To hook – elgörbíteni, meghamisítani.)

A második kérdés a – monizmus. Hook nézeteit bírálva Rudas kimutatta, hogy mint rendszerint a polgári-kispolgári marxizmus kritikusok, ő is számos hamisítás, „hookosítás" útjára lép: összekeveri és azonosítja a monizmust a mechanikus determinizmussal; Marx és Hegel azonos és eltérő nézeteit nem érti; a szerinte vulgarizáló Engels folytatójának állítja be Lenint és nézeteiket durván szembeállítja Marx eszméivel. Rudas különösen a visszatükröződés dialektikus marxista felfogása elvi alapját védelmezve idézi fel Vogttól, Büchnertől és Moleschott-tól – vagyis a vulgáris materializmustól – gyökeresen eltérő engelsi álláspontot, mint a marxizmus, következésképpen Lenin nézetét is.

Rudas idézi Lenint: „Ez a nézet nem azt tanítja, hogy az érzetet az anyag mozgásából kell levezetni vagy az anyag mozgására kell redukálni, hanem azt, hogy az érzet a mozgásban levő anyag egyik tulajdonsága. Engels ebben a kérdésben Diderot álláspontján állt. Engels többek között éppen azért határolta el magát a vulgáris materialistáktól; Vogttól, Büchnertől és Moleschott-tól, mert ezek azt a téves nézetet hirdették, hogy „az agy ugyanúgy választja ki a gondolatot, mint a máj az epét".

Fontos elvi-politikai vita tárgya volt a dialektikus materializmus és a kommunizmus kapcsolata is Rudas számára. Erről külön vitairatot jelentetett meg 1933-ban a Labour Monthly című folyóiratban, amelyben E. F. Carritt nézeteit bírálva kifejtette, hogy nem lehetséges kommunizmus, dialektikus materializmus nélkül.

Ma is eleven probléma a dialektikus materializmus, a kommunizmus és a marxista–leninista párt törvényszerű összefüggése. Ezért nagyon fontos feladatunk, hogy propagandamunkánkban mélyrehatóan foglalkozzunk ezzel a kérdéssel.

Tihanyi László „Gondolatok a marxista filozófia és a természettudomány kapcsolatáról, Rudas Lászlóra emlékezve" című referátuma bevezetőjében rámutatott arra, hogy amióta filozófia létezik, mindig is fontos probléma volt az ember és természet kapcsolatának kérdése. Viszonyuk tisztázásához azonban csak a marxista filozófia jutott el, különösen a termelés, a munka szerepének feltárásával.

A dialektikus materializmus természettudományokhoz való viszonyát is számos új mozzanat, sajátosság jellemzi. Ilyen például az, hogy tudatosan elkerüli a tények önmagukból való kiforgatásának veszélyét.

De az is, hogy az objektív természetdialektikát, az eszmei tükörkép alapját materializmusával kitapintja és a tükörképet (a természettudósok nézeteit) ennek rendeli alá. Rudastól is idézve, az előadó kiemelte, hogy különbséget kell tenni a természettudományos mozzanatok és a világnézet optikájával alkotott vetület között. Például a pozitivista eljárással előálló abszolutizálás, a megalapozatlan extrapoláció (pl. a világegyetem végtelenségének filozófiai elvével szemben a végesség szaktudományos képének kijátszása) torzításhoz vezet.

Az előadó kitért arra is, hogyan jut a filozófia természettudományos ismeretek birtokába, milyen a nem természettudós filozófus kompetenciája a világnézeti elemzésben. Konklúzióját Einstein: „Mein Weltbild" és Rudas: „Marxizmus és természettudomány" című munkái alapján fogalmazza meg: ezek műfajukban is azonosak, mindkettő a világnézeti hangsúlyokat állítja központba, s a természettudományos anyag ennek van alárendelve. Ami Rudas, a nem természettudós szakismereteit illeti, elvitathatatlan igen széles és mély tájékozottsága, olvasottsága és az, hogy a kor színvonalán minden lényeges eredményt és problémát ismert.

Rudas „mechanista" minősítésével kapcsolatban (és Varjas Sándorra is kitérve) az előadó nem tagadta, hogy egy-egy szakasz vagy egy-egy vita idején hibás mozzanatok is fellelhetők nála. Azonban az egész életmű értékelését helytelen egy szakaszhoz vagy valamely vita alapján egy jelzőhöz kötni.

A polgári filozófia bírálatának néhány követelménye Rudas írásaiban című referátumában *Kovács Ferencné* a bevezetőben felhívta a figyelmet arra, hogy Rudas nem írt tanulmányt a bírálat elveiről, mégis írásainak tanulmányozása során megfogalmazható néhány fontos elv.

Ezen elvek egyike az adott gondolkodó „maga kora mértékével mérésének" elve. Ennek az elvnek van tiltásmozzanata is, az, hogy ne követeljünk más mértéket, ne kérjünk számon az adott kor gondolkodójától olyan nézeteket, amelyeket akkor még nem lehetett megalkotni. Ugyanakkor a kor szintjén gondolkodni azt is jelenti, hogy a filozófiai fejlődésben kivajúdott eredményeket meg kell őrizni. Ezért Rudas elméleti értékként elemzi, illetve fordítva, értékvesztésként mutatja be azokat a törekvéseket, amelyek meg kívánják őrizni, illetve fordítva, elvetik a kivajúdott, vitákban már elméletileg tisztázott megállapításokat, igazságokat.

Az elméleti érték megőrzését, fejlesztését, gyakorlatban való alkalmazását Rudas a munkásmozgalom történelmi szerepe szempontjából is kiemelkedően jelentősnek mutatta be. Adlerrel, Kautskyval és másokkal folytatott vitáiban a marxizmus–leninizmus, mint az egyetlen modern, a kor szintjén minden értéket magában foglaló vagy arra képes elméletet ütközteti az eklektizálás több árnyalatával.

Fontos elv az immanens kritika is. Rudas egyik fő törekvése volt a megbírálandó nézetek belső ellentmondásainak föltárása, hibás köreinek kimutatása. Az immanens kritika nem jelenthet belülmaradást a bírálandó nézetrendszeren. Amikor például a magánvaló agnosztikus értelmezésével szemben polemizál. arra törekszik, hogy a materializmus gazdag, dialektikus, finom elemzésekig menő álláspontjának számos elvi mozzanatát felmutassa. Kiemeli a gyakorlat szerepét, amely nélkül az ismeretelméleti kérdések nem tisztázhatók.

Rudas László a bírálat színvonalát egyértelműen hozzáköti a pártosság elvéhez. A marxizmus–leninizmus nemcsak a tudományok haladásával, nemcsak a világnézetek harcával van szoros kapcsolatban, de a világ haladása, gyakorlati megváltoztatása is a legszorosabban összefügg a dialektikus materializmussal.

Merle György az elmélet és gyakorlat viszonyáról mondott el néhány gondolatot, Rudas László emlékére. Kiemelte, hogy Rudas maga is szoros kapcsolatban volt a gyakorlattal, hiszen együtt küzdött, vajúdott a mozgalommal, annak fejlődési útját, belső ellentmondásait nem pusztán átélte, hanem eszmei formában, ideológiai vitában tudatosította.

Rudas távol állt az akadémizmustól, az arisztokratizmustól, a gyakorlat elméleti feldolgozását spekulációval helyettesítő tudálékos filozofálgatástól. Tudatosan vállalta a marxizmus–leninizmus tömegek közötti terjesztését is, s igen érdekelték a hallgatóság gondolatai, kérdései, ellenvéleménye. Rudas László a „Materialista világnézet" című könyvében az idealizmus és materializmus gyökeres eltérésében természetesen a gyakorlat szempontját is bevonja. Gondolatmenetében az idealista filozófusok bírálata áll a középpontban, de mondanivalója elsősorban az olvasónak szól. Inkább azt magyarázza, amellett érvel, hogy sem az emberiség, sem az egyszerű emberek, sem a természettudományok művelői, sem az idealista filozófusok, nem függeszthetik fel az objektív valóság létét. Ők sem, az általuk konstruált misztikus ész sem képes teljesen megszabadulni az objektív világ lététől.

Arra is rámutat, hogy a gyakorlat prioritását, a gondolkodás, a tudat, az elmélet

másodlagosságát is lehet helytelenül értelmezni. Bírálja a prakticizmust is. Az elmélet és gyakorlat viszonyának nagyon fontos kérdése a dialektikus materializmus, a kommunizmus és a marxi értelemben felfogott történelmi párt összefüggése. Rudas kimutatja, hogy ez az összefüggés törvényszerű, s ezért lehetetlen egyiket a másik nélkül megérteni és elfogadni.

A referátum befejezésül aláhúzta; a marxizmus–leninizmus forradalmi elméletének következetes megvédése és fejlesztése a gyakorlat számára nélkülözhetetlen, mert olyan alapot nyújt, amely a legkülönbözőbb területeken, az itt és most, a történeti helyzet sajátosságainak megfelelően még a kompromisszumok igen széles körű skáláját is lehetővé teszi anélkül, hogy a történelmi perspektívát szem elől veszítenénk.

TAMÁS ISTVÁN

„A PROPAGANDISTAKÉPZÉS TAPASZTALATAI" *című tanácskozásról*

Intézményünk 1987 tavaszán szervezte meg „A propagandistaképzés tapasztalatai" című tanácskozást, amelyen a propagandistaképzés és továbbképzés résztvevői – tanárok, szervezők, jegyzetírók, módszertani szakértők, a tanfolyamok, illetve a propagandamunka irányítói, tananyagszerkesztők – vettek részt.

László Tibor igazgatóhelyettes – a kísérlet gesztora – bevezetőjében hangsúlyozta, hogy az MSZMP Politikai Bizottságának a pártpropaganda személyi feltételeinek továbbfejlesztését megfogalmazó határozata értelmében dolgoztunk.

Ismert, hogy a határozat alapján az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya részletes feladattervet dolgozott ki a propagandisták képzésének és továbbképzésének fő irányaira. Ezen dokumentum a hosszú távú tennivalókban – a többi között – meghatározta, hogy meg kell vizsgálni a propagandisták esti egyetemi rendszerű 2+1 éves képzésének lehetséges megoldásait. A Budapesti Oktatási Igazgatóság munkáját az MLEE hároméves kísérleti tanfolyamokkal kapcsolatos feladat – mellyel az MSZMP KB APO bízta meg intézményünket – nagyon sok tapasztalattal, tanulsággal gazdagította.

1984-ben nyolc osztály indult Budapesten. Az I. típusú tanfolyamból kettő, a II. típusú tanfolyamból négy, a III. típusú tanfolyamból ugyancsak kettő. 1985-ben újabb tizenkettő, majd 1986-ban pedig még két ilyen sajátos tematikával dolgozó osztály kezdte meg a tanulmányait. Országosan a három évfolyamon – részben közvetlen irányításunkkal, részben segítségünkkel – összesen 62 osztály dolgozott.

Fukász György igazgató a megbeszélés időszerűségéről szólt, kiemelve azoknak a kezdeményezéseknek, kísérleteknek a jelentőségét, melyek a tudatformáló munka színvonalának emelését igazolják, összhangban a tömegpolitikai munka különböző területeire irányuló vezető testületi határozatokkal. Az intézmény igazgatója kiemelte azokat az indítékokat és szándékokat, melyek szükségessé teszik a propagandisták képzésének megújítását, s szólt azokról az eredményekről, amelyeket az alkotó kollektíva produkált a három év alatt. Kiemelte a jó hangulatot, az alkotó légkört, s az elvtársi segítségnyújtást, amely a tanfolyamokat jellemezte.

A továbbiakban elmondta, hogy módszertani segítői voltunk és vagyunk a megyei oktatási igazgatóságokon szervezett kísérleti I–II–III. típusú tanfolyami osztályoknak is. Helyet adtunk az éves értekezleteknek és módszertani–technikai segítséget nyújtottunk a tanácskozások lebonyolításához.

Az integrált típusú propagandistaképzés kísérleti tanfolyamai az MSZMP KB APO

által 1984-ben kiírt pályázat díjnyertes tematikáiból jöttek létre. A díjazott első három pályamű alapján készített tematika és program alapozta meg az I., a II., illetve a III. típusú tanfolyam képzési programját. A tanácskozás időszakában fejezték be hároméves munkájukat a kísérleti tanfolyam első osztályai. Ezért is döntött úgy az intézmény vezetősége, hogy – figyelembe véve a korábbi időszakok propagandista tanfolyamainak jellemzőit is – időszerű lenne a képzés és továbbképzés általánosítható tapasztalatait „csokorba kötni."

Kemény László, az MSZMP KB APO alosztályvezetője azokat a feltételeket vázolta fel, amelyek a propagandisták képzésének és továbbképzésének megújítását az utóbbi néhány évben szükségessé tették. Hangsúlyozta az MSZMP XIII. kongresszusa által meghirdetett, a társadalmi viszonyaink, politikai intézményrendszerünk fejlődésével kapcsolatos feladatokat, majd a propagandamunka részterületeire hozott határozatok jelentőségével, gyakorlati megvalósulásával foglalkozott. A politikai döntések a párt propagandamunkájával, annak tartalmával, szerkezetével, személyi és technikai feltételeivel foglalkoztak, s 1983–1987-ig egységes ívét adják az elemző munkának. Felhívta a figyelmet ezen határozatok alapos ismeretére, s a belőlük fakadó feladatok megvalósításának követelményeire.

Társadalmi, gazdasági fejlődésünk – összegezte a felszólalását Kemény László – komplex feltételrendszert igényel, mely lehetővé teszi és figyelembe veszi, hogy az emberek szemléletében a folyamat egységes egészként szerepel. Ezért kell megújítani az oktatási rendszerünket szervezetében és tartalmában is; a komplexitás, az egészben történő gondolkodás, a szintetikus elemzés megvalósításával. E folyamat kibontakoztatásához nyújt segítséget az MLEE kísérleti propagandistaképzés.

Kozma Éva az MLEE Központi Kísérleti Tanfolyamok I. típusú tematikájának kidolgozója mondanivalóját az alábbi gondolatok köré csoportosította.

Elsőként arról szólt, hogy miként értelmezte e sajátos tematika összeállítása során a marxizmus három alkotórészének egységes egészként történő felfogását. Számot adott a tanácskozás résztvevőinek arról, hogyan fogta fel az integráció szempontjából a cél- és a feladatrendszert, és azt milyen módon érvényesítette a tananyagban, a tematikában. Hangsúlyozta a történeti és a logikai egység szem előtt tartásának a jelentőségét.

Részletesebben ismertette, hogy milyen érvek alapján állította össze új csoportosításban a hat félév témáit. Bizonyította, hogy pl. a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom fejlődését, vitáit bemutató anyagrész a módszertani ismeretek gyakoroltatására is alkalmas a tanulócsoportokban a tanulás–tanítás folyamatának megtörése nélkül.

A tematika féléves ciklusokra bontott elemzésével tárta fel a komplex megközelítési megoldásokat, a marxizmus három alkotórészének, illetve a pedagógia, valamint a pszichológia résztémáinak újszerű csoportosítási lehetőségeit. Tapasztalatait felsorolva érvelt amellett, hogy az ily módon kialakított tananyaggal sikerült kiküszöbölni a „három év – három tantárgy" mechanikus megoldásait, ugyanakkor a propagandisták számára igen fontos – korábban csak a továbbképző és kiegészítő kurzusokon tanulható – pedagógiai, pszichológiai ismeretanyag is beépült a tematikába. E koncepció megvalósulása a feltételrendszer alakulásától és döntően a tanár személyétől függött.

Ezt azért tartotta fontosnak kiemelni, mert a hatodik félév programjának kialakításában meghatározó szerepet kapott a hallgatói és a tanári önállóság.

Önállóan folyt a tananyag feldolgozása és a foglalkozások tervezése. Természetesen ezeket rendszeres témaelőkészítő beszélgetések alapozták meg, melyek tartalmazták

a témák közlési módját, a foglalkozások elméleti és módszertani kérdéseit. A hallgatók munkacsoportokat alkottak, melyekben közös munkával, ám önállóan állították össze az irodalomjegyzékeket, a fogalmi apparátusokat, az audio-vizuális eszközöket, a segédanyagokat, dokumentumokat. Az értékelés is ilyen módon történt. A három egymást követő évben, nem három más-más tantárgyat tanító tanár dolgozott az osztállyal. Tehát a tanárnak az integrációt – a megszabott időben és tematikai keretben – saját felkészültségében is meg kellett valósítania.

A tanárok pozitív beállítódására igen nagy szükség volt ahhoz, hogy ez az „integrált, kísérleti" tematika megvalósuljon. A hallgatók számára – tapasztalatok szerint – ez nem volt probléma, mivel ebben a formában találkoztak a marxizmussal.

Végezetül kiemelte, hogy jó ügyre összpontosította a lelkes kísérletező csoport az erőit. Egyben továbbfejleszthetőnek ítélte a tematikát, részben az MLEE általános tagozat céljának megfelelően, hat félévre bontott, a tapasztalatok birtokában átalakított tananyagként, részben a pártiskolai keretben, a tisztségviselők felkészítésére összeállított programként.

Pap Sándor a II. típusú tematika készítője és a téma tanítója a kiscsoportos foglalkozások jelentőségét emelte ki.

Ennek lényegét a többi között – abban fogalmazta meg, hogy az osztályban a három év alatt folyamatosan 3–4 fős „mikrocsoportokban" folyt a munka. Ez azért is jelentős, mert a szokványos tanár–diák kapcsolatban általában egyenként foglalkozik a tanár a hallgatóval, s így törekszik eredményt elérni, ellenőrizni és értékelni. A kiscsoportos formációban azonban a hallgatók – részben egymást segítve – a tanítási folyamat alapvető mozzanatait is nagy természetességgel és jelentős önállósággal oldják meg. A felnőttképzésben ez a módszer számos lehetőséget tár fel. Videós részletekkel bizonyította, hogy a személyiségformálás szempontjából milyen nagy a jelentősége, a teljesítményorientálás szempontjából milyen fontos a szerepe a kiscsoportos munkának akkor, amikor a mikrocsoportoknak – de az egyéneknek is – ki kell állni a javaslatok mellett, egy-egy álláspontot el kell fogadtatni a közösséggel, vagy meg kell védeni más nézőpontokkal szemben. Az előadó több példával érzékeltette, hogy a munkaformák rávilágítanak arra, mekkora a különbség az egyszemélyes magyarázat és aközött a folyamat között, amelynek során a hallgatók kollektívan, egymás segítségével – s természetesen a tanáréval is – találják meg a gyakorlati megoldást, s döbbennek rá az elmélettel való kapcsolatra, annak igazságára. A korszerű módszerek sorából kiemelte még az úgynevezett tanársegédi rendszert. Ez azt jelenti, hogy tanári konzultációval és segítséggel a hallgatók vezetik az esti egyetemi törzsanyag egy-egy témájából a foglalkozást. A feladaton az egész csoport dolgozik; anyagot gyűjtenek, összegezik írásvetítőn a véleményeket, majd ezekről vitát nyitnak stb. Az előkészítő mozzanatokat követően a hallgatók végig tudták vezetni a vitát, nagy biztonsággal és felkészültséggel.

A módszereket kiemelve szólt arról a megoldandó feladatról, amelynek értelmében a marxizmus–leninizmus elméleti témaköreit és a felnőttképzés módszertanát is el kellett a három év alatt sajátíttatni.

Ezért úgy tervezte meg a képzés módszertanát, hogy azon belül volt egy marxizmus–leninizmus elméleti kérdéseit taglaló blokk, volt a propagandista mesterségbeli tudás blokkja, és a gyakorló foglalkozások. Ez az integrálásnak egy lehetséges módja. Az előadó példákkal érzékeltette, hogy a három blokk nem egymás után vagy mellett, hanem alkalmasint egyszerre került megoldásra.

Mindez azt jelentette, hogy nagy figyelmet fordítottak a már meglevő ismeretek feltárására. A korábbi oktatási formához képest nagyon sok időt lekötő új ismeretnyújtást csökkenteniük kellett. A hallgatók alig kaptak előadást, ezt mintegy „pótolták" az otthoni gyűjtő-, feltárómunkával, s a mikrocsoporton belüli felkészüléssel.

Szöllősi Zsuzsanna a III. típusú tematika, illetve az ahhoz kapcsolódó segédletek és módszertani anyagok kidolgozója a tanfolyam néhány sajátosságát emelte ki.

Az előbbi két korreferátumhoz hasonlóan szólt arról, hogy fő szempontja a struktúrára vonatkozóan az volt, miként férjen bele három évbe, emberi léptékkel – munka melletti tanulással – a korábban öt évre tervezett tananyag. A tematika – szerkezetileg – ezt úgy kísérelte megoldani, hogy a foglalkozásokat félévenként átlag tizenegy alkalommal (2+1 órás bontással) szervezték meg. A kétórás időben a törzsanyag, a harmadik órában pedig a pedagógia témái kerültek sorra. Ily módon komplexen dolgozták fel az ismeretanyagot. A 2+1 órabontásnak azért tulajdonított jelentőséget, mert ezzel vélte megoldhatónak, hogy a tanulócsoport elsajátítson egy adott tartalmi ismeretkört a marxizmus–leninizmus témáiból, s ugyanakkor szakmódszertani jelleggel is megközelítsék az egyes témablokkokat. Ezzel azt is tudatosították, hogy a marxizmus–leninizmus különböző alkotórészeit milyen új, speciális módszerekkel lehet megközelíteni.

A „strukturált" tematika létrejöttét nemcsak a tartalom kibontását alapvetően meghatározó, szűk időkeret motiválta, hanem annak felismerése is, hogy a mai korszerű világszemléletet a dialektikus, történelmi materialista világnézetnek megfelelő tananyagstruktúrával kell alakítani. A hatodik félév jelentőségét külön hangsúlyozta. Ez a gyakorlás fél éve volt, melyen belül erőteljesen megjelent a retorikai képzés is.

Szólt arról a kollektív munkáról, mely a tematika megvalósulását elősegítette. Elemezte a különböző segédleteket is. Ezt komplex oktatócsomagként adták közre, amely tartalmazta a tanfolyam tematikáját, programját, az egyes témakörökhöz kapcsolódó kötelező, ajánlott és kiegészítő komplex ismerethordozó jegyzéket. A visszajelzések szerint ezeket jól tudták hasznosítani a tanárpropagandisták és a hallgatók is.

A feladatmegoldás szempontjából érdekes volt a tanári megbeszélések rendszere is, amely a harmadik tanévre vált a szó igazi értelmében tematikussá és rendszerezetté, ahol a tartalmi-szervezeti kérdések mellett mód nyílt a hallgatók személyiségének, propagandistává fejlődésének tapasztalatait összegezni, számbavenni az integrált oktatás eredményeit, és folyamatos tanulságait is. Megállapítása szerint az integráció igazi tartalmi-módszertani beéréséhez még kevés volt az idő. Ugyanakkor örömmel adott számot arról, hogy elérték: a képzésben érdekelteknek szinte teljes köre elfogadja a tananyag ilyen formában történő megfogalmazását, sőt, igénylik a továbbiakban a szervesebb, érettebb forma kialakítását.

Antal János azokról az új vonásokról szólt, amelyek a tömegoktatás irányítási folyamataiban a legutóbbi néhány évben fellelhetők. Hangsúlyozta, hogy az 1980-as évek elejétől a társadalomépítés feltételrendszerében és gyakorlatában kibontakozó változások új helyzetet teremtettek a vezető propagandisták felkészítésében is. A képzésben és a továbbképzésben olyan szakosodás valósult meg, amely nem tette lehetővé az időszerű ideológiai és politikai kérdések irányába húzódó érdeklődés differenciált kielégítését. A központi határozatok értelmében a budapesti pártbizottság döntéseket hozott a pártoktatás személyi feltételeinek továbbfejlesztéséről. A legnagyobb változás a propagandisták, a „képzők képzése" és továbbképzése terén következett be. Uj alapozó és továbbképző fórumok létrehozásáról és eredményes működéséről adott számot, melyek jórészt az oktatási igazgatóság korábbi struktúráján kívül, de annak bázisán jöttek létre.

Az irányító tevékenységről szólva hangsúlyozta, hogy a tömegoktatás irányítása a fővárosban is természetesen a választott testületek feladata és joga. Ennek megfelelően a pártoktatásban, s szűkebben véve a tömegoktatásban a kerületi apparátusok, a pártoktatási munkacsoportok, szakcsoportok tevékenysége nélkülözhetetlen. Jelentősnek értékelte az MSZMP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának bővülő kapcsolatrendszerét az Oktatási Igazgatóság Pártépítési és Pedagógiai tanszékével, a

Módszertani Kabinettel, a vezető propagandisták sokoldalú tevékenysége révén az oktatási igazgatóság többi tanszékével.

Az előadásokat vita követte. A propagandistaképzés különböző kísérleti tanfolyamainak tapasztalatait a tanácskozás résztvevői több oldalról kiegészítették, elemezték.

Szatmári Miklós a III. típusú képzési formáról szólt, kiemelve a hallgatók folyamatos munkaértékelésének tapasztalatait. Bizonyította, hogy a hallgatóknak a teljesítmény elérése érdekében hozzávetőleg 50%-kal több energiát kellett kifejteniük, mint a hagyományos rendszerben.

Gimesiné Berencz Ildikó oktatáskutató, az Országos Vezetőképző Központ munkatársa a kísérleti tanfolyamokon végzett két felmérés legjellemzőbb tapasztalatait adta közre. Úgy értékelte, hogy ez a képzési forma elősegíti a propagandistává válás folyamatának mielőbbi kiteljesedését. *Sz. Várnagy Marianne* az OVK munkatársa, a II. típusú tanfolyam tanára az andragógia speciális lehetőségeiről, a tanfolyami tematikák ennek megfelelő alakításáról beszélt. Hangsúlyozta azoknak a korábbi tapasztalatoknak a felhasználását, „beépülését", amelyek a kétéves propagandista tanfolyamon egy évtized alatt összegyűltek. *Stiginczki Tamás* az Oktatási Igazgatóság Pedagógiai tanszék helyettes vezetője az együttműködés néhány jellemző vonását emelte ki, és szólt a tanszékükön másfél évtizede folyó propagandistaképzés legáltalánosabb tanulságairól. *Szántó Lóránt,* az Oktatási Igazgatóság Politikai Gazdaságtan tanszékének tanára elmondta gondolatait a most alakuló képzési formák és az időszerű politikai igények kapcsolatáról. Ennek keretében nagy hangsúlyt helyezett az elmélet és a gyakorlat összefüggéseire.

Oláh Józsefné, az Oktatási Igazgatóság Pártépítési tanszékének munkatársa elemezte a propagandistaképzés és -továbbképzés személyi feltételeit, a propagandisták összetételét, s szólt a kísérleti tanfolyamok speciális szervező munkáiról.

Hajdú József, az Oktatási Igazgatóság tanára, az I. típusú tanfolyam propagandistája, a XIII. kerületi tanfolyam azon sajátosságait hangsúlyozta, amelyek abból fakadtak, hogy két párhuzamos kísérleti osztály egymás mellett, egymást segítve működött. Külön kiemelte a kerületi pártszervekkel való folyamatos kapcsolat jelentőségét a tanfolyam tartalmi és szervezeti feladatainak megoldásában.

Vitkovics Pál folyamatosan figyelemmel kísérte a kísérleti osztályok működését. Elismeréssel és meggyőződéssel szólt az integráció megvalósulásáról, a munka közbeni rugalmas korrekciók pozitív szerepéről, a tanfolyamok szervezeti, módszertani feltételeinek gazdagodásáról.

Werner Ottó, az I. típusú tanfolyam tanára, a szöveggyűjtemény egyik összeállítója, az irodalom alkalmazásáról tájékoztatta a tanácskozás résztvevőit. Hangsúlyozta, hogy az igényes irodalom megsokszorozza a tanulási folyamat hatékonyságát. *Kovács Miklós,* a HM tudományos titkára, a III. típusú tematika kidolgozója, a pedagógiai-módszertani megközelítés szemszögéből mondta el érveit. Indokolta a pedagógiai és pszichológiai ismeretek arányos „beépítését" a tananyagba. *Muharos Éva,* a Kossuth Könyvkiadó részéről a kiadványok helyzetéről szólt. Kiemelte az együttműködés különböző mozzanatait, amely mindinkább kiteljesedett a három év során.

Végh Attila, az Oktatási Igazgatóság Módszertani Kabinetjének helyettes vezetője a segédletekről, készítésük módjairól beszélt, és a szemléltető eszközök növekvő szerepét hangsúlyozta. *Madarász Gyula,* a II. típusú tanfolyam tanára szólt arról, hogy miként alakult át a három év során a saját propagandista személyisége.

A tanácskozás résztvevői kézhez kapták a kísérleti képzés háromévi segédleteiből összeállított gyűjteményt, néhány jellemző segédanyagot, *Farkas Péternek,* az MSZMP X. Kerületi Bizottsága titkárának tanulmányát a szemléltető eszközök alkalmazásáról.

A tanácskozáson részt vevők, a tanárpropagandisták, a szervezők, a módszertani felelősök, a munka iránt érdeklődő kollégák szóvá tették az eredményeket és hiányosságokat, s mérlegelték a tapasztalatokat, kiemelve azokat, amelyek a munka jobbítására szolgálhatnak hosszabb távon.

Lóth László, az MSZMP KB APO képviselője zárszavában hangsúlyozta, hogy a képzés elérte célját. Kifejtette, hogy mindhárom típusú képzésnek komoly eredményei jöttek létre a marxizmus és az andragógiai ismeretkör együttes tanításában. Kiemelte a tanárpropagandisták elkötelezett, önfeláldozó munkáját. A komplex tanfolyam a propagandista alapképzést biztosítja majd a hároméves pártiskolai tanfolyam keretében. Erre az andragógiai képzést folytatva, „ráépül" majd a „pártoktatás pedagógiája" című egyéves pártiskolai továbbképzés. A kísérleti tanfolyamok tapasztalatait ezekben a képzési keretekben kell hasznosítani.

A tanácskozás előadásait és korreferátumait szerkesztve kiadtuk a tanácskozás résztvevőinek, Budapesten a kísérleti tanfolyamok munkatársai, s valamennyi megyei oktatási igazgatóság kézhez kapta az értekezlet „rövidített" jegyzőkönyvét.

OLÁH JÓZSEFNÉ

TANULMÁNYOK

Nagy Sándor

KISVÁLLALAT — NAGYVÁLLALAT

Lehet-e hatékony egy nagyvállalat, vagy a jövő útja a kisvállalkozások, a kis magán- és egyéb gazdasági szervezetek fokozatos térhódítása? Az első pillanatra úgy látszik, hogy erre a kérdésre nagyon is egyszerű a válasz, hiszen a gazdasági élet és a közgazdaság-tudomány alapvető tényei, összefüggései ismeretében egyértelmű, hogy maga a kérdésfelvetés is hibás, végletes. Az optimálisnak tekinthető vállalati struktúrát ugyanis *a különböző méretű* és így *különböző funkciókat ellátó vállalatok* együttese, tehát a „kicsik" és a „nagyok" hatékony együttműködése, kooperációja jellemzi. Tagadhatatlan azonban az is, hogy az elmúlt évek közgazdasági, gazdaságpolitikai vitáiban gyakran jelentkeztek ehhez hasonló leegyszerűsítő nézetek, szembeállítások, amelyek a szélesebb értelemben vett közvéleménybe „átszivárogva" feladatot jelentettek és jelentenek még ma is a propagandamunka számára.

Ezt a feladatot napjainkig nehezíti az a körülmény, hogy a kisvállalkozások térnyerését segítő gazdaságpolitika, továbbá néhány nagy gazdasági egység adminisztratív úton történő szétbontása korábban — megítélésem szerint — az indokoltnál nagyobb hangsúlyt kapott a sajtóban és a tömegkommunikáció egyéb eszközeiben, olyan benyomást keltve, mintha csakis a kisvállalkozások jelentenék gazdasági fellendülésünk kizárólagos biztosítékát, és a nagyvállalatok ebben a folyamatban csak a szükséges, a minél előbb kiküszöbölendő rossz szerepét töltenék be.

Mindezeken túl igen gyakran elhangzik a nagyvállalatokkal szemben az a vád is, hogy vezetőik hatalmi pozícióikat felhasználva az állami szerveknél mintegy „kijárják" a költségvetési támogatást, hogy vállalataik veszteségeit ebből fedezzék. Egyesek megfogalmazzák azt is, hogy ezek a vállalatvezetők a már említett hatalmi pozícióikat féltve fékezik a gazdaságirányítás átalakításának folyamatát, a reformot. Noha ez a kérdés ennél lényegesen *átfogóbb* elemzést igényel, ez utóbbival kapcsolatban itt csak annyit jegyzünk meg, hogy sokkal inkább az a helyzet, hogy mind az 1968-ban, mind az 1984 óta bevezetett irányítási rendszerbeli reformintézkedések során a nagyvállalatok — akarva-akaratlanul — háttérbe szorultak. Így aztán ezzel is összefügg, hogy a nagyvállalatok helyzete, gazdálkodása a kialakított szabályozórendszer keretei között már a hetvenes évek kezdete óta állandóan visszatérő, *újra és újra megoldandó problémát* okoz.

Korunk világgazdaságát és a nemzeti gazdaságokat tekintve a kis- és a nagyvállalatok szembeállítása szintén indokolatlannak tűnik. Világszerte megfigyelhető tendencia az, hogy a kis gazdasági szervezeteknek az utóbbi időben tapasztalható bizonyos fokú

terjedése mellett a világgazdaság és az egyes nemzetgazdaságok fejlődését is alapvetően a hatalmas vállalatbirodalmak, országhatárokon átnyúló nemzetközi gazdasági szervezetek, multinacionális vállalatok határozzák meg. A nagyvállalatok súlya Magyarországon szintén *meghatározó* a népgazdaság fejlődése szempontjából. Az iparon belül például ezek a vállalatok adják az ország dollárelszámolású exportjának csaknem kétharmadát, a rubelelszámolású export 60 százalékát és a hazai értékesítés felét.

Ezekből az adatokból más összefüggésben az is következik, hogy a magyar vállalatok közül elsősorban a dollárelszámolású exportot lebonyolító nagyvállalatok vannak leginkább kitéve a világgazdasági, világpiaci nyomásnak. Így nemzetközi versenyképességünk, világgazdasági alkalmazkodásunk gyengeségei is elsősorban ezeknél a vállalatoknál érzékelhetők. Még azok a következmények is az exportáló nagyvállalatoknál jelentkeznek, amelyek az egész népgazdaság technológiai, munkaszervezési és egyéb körülményeiből, például a háttéripar hiányából, a vállalatközi kooperációval kapcsolatos közismert gondokból származnak. A nagyvállalatok tehát az elsődleges gazdaságpolitikai cél, a dollárelszámolású export fokozásának legfőbb letéteményesei, és ezt a feladatot többnyire olyan szinten látják el, ahogyan erre őket *az egész gazdaság* felkészíti, „kondicionálja". Más szóval ez azt is jelenti, hogy jelenleg a nagyvállalatok exportsikereitől függ az egész gazdaság világpiaci alkalmazkodása.

VÁLLALATNAGYSÁG ÉS MŰSZAKI FEJLESZTÉS

A magyar közgazdászok között lassan már évtizedekre nyúlik vissza az az ideológiai töltetet is hordozó vita, hogy van-e összefüggés *a vállalat mérete és hatékonysága, jövedelmezősége, piaci rugalmassága,* és ami napjainkban talán a legfontosabb, *az innováció, a műszaki fejlesztés iránti érzékenysége* között. Úgy tűnik, hogy a vita résztvevőinek egy része szerint a nagyvállalat – legalábbis a magyar gazdaságban – *eleve nem fogékony* a műszaki fejlesztés igénye iránt, és ebből azt a következtetést vonják le, hogy a műszaki fejlesztés főszereplői és így jelenlegi gazdasági gondjaink megoldásának letéteményesei csakis a magán és állami-szövetkezeti kisvállalatok lehetnek.

A napi sajtóból is ismert azonban az a tény, hogy a multinacionális és a hazai piacokon tevékenykedő nemzeti nagyvállalatok igen gyakran a tudományos-technikai haladás éllovasainak is tekinthetők, mivel általában oroszlánrészt vállalnak az új technikai megoldások, innovációk kifejlesztéséből, megvalósításából, a termelésben való széles körű felhasználásból, mivel ezek a tevékenységek igen nagy mértékű tőke lekötését és szellemi erőforrások koncentrálását igénylik. Talán ennek bizonyításához nem is szükséges a legismertebb nemzetközi nagyvállalatokat itt felsorolni.

Az empirikus vizsgálatok eredményeit feldolgozó nemzetközi közgazdasági szakirodalom tanúsága szerint is ismert a nagyvállalatok előnye *az olyan típusú* innovációk vonatkozásában, amelyek nagy volumenű kezdeti tőkelekötést és komoly kutatóbázist igényelnek. Ezek a kutatások a tőkés piacgazdaságokban azt is feltárták, hogy az innovációk, találmányok keletkezésének valószínűsége nagyobb azokban az iparágakban, amelyekben a beruházási tevékenység az átlagosnál nagyobb volumenű és gyorsabb ütemű. A kisvállalkozások előnye általában az új ötletek felvetésében és kidolgozásában mutatkozhat meg, de az életképes ötletek megvalósítása, az új termékek tömeges termelése és „piacra dobása", bevezetése terén ismét a nagy, tőkeerős vállalatok vannak előnyben.

Úgy tűnik, hogy a nagyvállalatok, a „vállalatbirodalmak" megítélése a nemzetközi szakirodalomban a gazdasági erőforrások koncentrálásából fakadó, nem utolsósorban

a műszaki fejlesztés területén realizálódó előnyök miatt egyértelműen kedvező. Maga a közgazdasági elmélet is komoly teret szentel a termelési méretek növeléséből származó előnyök, az „economies of scale" elemzésének. A vállalati gazdálkodás alaptörvényeivel foglalkozó vállalatgazdaságtan is például első helyen oktatja azt az összefüggést, amely szerint a termelés egy termékegységére eső költségei hogyan csökkennek a termelés méreteinek növelésével, és hogy az optimális üzemméret hogyan nő a technológiai fejlődés eredményeként. Éppen ezért előfordulhat, hogy kis belső piaccal rendelkező országok esetén bizonyos tömegtermeléssel előállítható termékek gyártása *az optimális üzemméret* miatt csak akkor gazdaságos, ha a termék jelentős része kivitelre kerül. A magyar gazdaság esetében ez is nagyon gyakori.

Ismeretes az is, hogy a közgazdászok azon tábora szerint, akik a klasszikus szabadpiaci modellt tekintik a gazdaság ideális állapotának, valamint e nézet befolyása alatt álló szélesebb értelemben vett közvélemény szerint is, a nagyvállalatokat, de különösen a „multikat" piackorlátozó, monopolisztikus tevékenységük miatt egyértelműen negatív jelenségnek tekintik. Ez a nézet létezik és hat annak ellenére is, hogy napjainkban az iparilag fejlett országok vállalatstruktúráját egyértelműen a nagyvállalatok jelentős és egyben meghatározó súlya jellemzi. Az Egyesült Államok számítógépgyártásában éppen az elmúlt évek során vált mind kétségtelenebbé ez a tendencia, holott közismert, hogy kezdetben éppen ezt az ágazatot tekintették az innovációra támaszkodó kisvállalkozások klasszikus terepének.

Megítélésem szerint a magyar vállalatstruktúra alapvető torzulása egyáltalán *nem a nagyvállalatok meglétében, hanem a kis- és középvállalatok számának hiányában jelentkezik.* Ez utóbbi jelenség magyarázata, amint ezt számos elemzés is feltárta, az, hogy a magyar és általában a szocialista gazdaságok, az iparilag fejlett tőkés országokkal szemben, túlkeresleti állapotban levő, alapvetően hiánygazdaságok. A túlkeresleti állapot miatt ezekben a gazdaságokban egyértelmű tendencia tapasztalható a vállalati méretek növelésére, amit a technológiai fejlődésen túl az erőforrások szűkösségéből eredő beszerzési és kooperációs bizonytalanságok motiválnak.

VÁLTOZÓ GAZDASÁGPOLITIKAI MEGÍTÉLÉS

A vállalati méret és a hatékonyság közötti kapcsolat gazdaságpolitikai megítélése az elmúlt harminc év során a magyar gazdaságban különbözőképpen, időnként egymással ellentétesen alakult. Ez jól megfigyelhető a veszteséges vállalatok helyzetével, a veszteség okaival, valamint a veszteséges helyzet felszámolási lehetőségeivel kapcsolatos gazdaságpolitikai magatartás változásaiból.

A gazdaságirányítás 1968-ban bevezetett rendszere óta a magyar közgazdaságtan a nyereség alakulásán mért vállalati veszteséget egyértelműen a piaci sikertelenségre vezeti vissza. E gondolatmenet szerint, ha egy vállalat veszteséges, akkor ennek oka főként az lehet, hogy az adott vállalat *sikertelenül alkalmazkodott* a piac által diktált hatékonysági, jövedelmezőségi követelményekhez. Nem merül fel ezekben az elemzésekben az, hogy a magyar gazdaságban a vállalati veszteségek éppúgy tulajdoníthatók a szabályozórendszer (árrendszer, költségvetési és elvonási rendszer) hibáinak, mint a veszteséges vállalati tevékenységnek. Arról nem is beszélve, hogy a vállalati szinten veszteségesnek tűnő tevékenység még nem feltétlenül veszteséges az egész népgazdaság szintjén.

A magyar gazdaság fejlődésében az elmúlt harminc év során a magyar gazdaságvezetés, a gazdaságpolitika időszakonként eltérő irányban, de úgy tűnik, lényegében ha-

sonló módon, a vállalati szervezeti rendszer keretében végrehajtott összevonások és szétválasztások révén reagált a vállalati szférában megjelenő veszteséges vállalatok számának emelkedésére.

A *vállalati összevonások és szétválasztások* napjainkig nyúló, ciklusokkal „tarkított" tendenciáját a szakirodalom a következő szakaszokra tagolja:

1. 1962 és 1964 között, a „nagy összevonási hullám" idején, a vállalatok száma mind az állami, mind a szövetkezeti iparban erőteljesen csökkent;
2. 1967 és 1971 között a vállalatok számának csökkenése megállt, sőt kismértékű emelkedés is volt;
3. 1971-től egészen 1976–1977-ig ismét a vállalatok számának kismértékű csökkenése figyelhető meg;
4. Az 1978-tól napjainkig tartó időszakot ismét a vállalati szervezetrendszer decentralizálása jellemzi: nagyvállalatok, trösztök felbontása, vgmk-k és magán kisvállalatok, kisvállalkozások növekvő számban történő létesítése. A harminc év egészét tekintve ugyanakkor egyértelmű a gazdálkodó szervezetek számának csökkenő tendenciája.

Összességében elmondható, hogy ezek a fordulatok a gazdaságpolitika változásaival, a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének különböző szakaszaival kapcsolatosak.

A NAGYVÁLLALATOK HELYZETE MA

Az elmúlt évek során gyakran alkalmazott érvelés szerint a vállalati hatékonyság szempontjából a vállalati méretnek döntő jelentősége van, és ezt a nagyvállalatok fokozódó támogatásigénye egyértelműen bizonyítja. Ez a jelenség azért is káros, hangsúlyozzák e nézet képviselői, mivel a nagyvállalatoknak juttatott költségvetési támogatás fokozza a költségvetés bevételi igényét, a vállalati elvonásokat, s ennek következtében a nemzeti jövedelem és a nyereség a jól gazdálkodó vállalatoktól a veszteségesen gazdálkodókhoz áramlik.

Ez a nézet sok szempontból egyoldalú. A vállalati mérlegbeszámolóknak az 1982-1983-as évekre vonatkozó számítógépes elemzése egyértelműen feltárta, hogy a nagyvállalatok kétségkívül meglevő támogatásigényét nem elsősorban belső gazdálkodásuk, hanem az objektív gazdasági feltételrendszerből és az általuk ellátott speciális feladatokból eredő hatások okozzák.

Az elemzés két különböző vállalatcsoportra vonatkozóan készült: a gépipari, a vegyipari és könnyűipari vállalatok együtt, valamint az MSZMP KB 1972. évi határozatában kiemelt 50 nagyvállalat és jogutódai.

E két vállalati kör nem azonos, de az elemzés legfontosabb megállapításai lényegében egybevágóak.

A vázolt szempontok szerint kialakított nagyvállalati csoportban a megtermelt vállalati tiszta jövedelem alapján a nagyvállalatok úgynevezett *eredeti jövedelmezősége* nem alacsonyabb a többi vállalat átlagánál.

A nagyvállalatok támogatásigényének és így látszólagos alacsony hatékonyságának talán legalapvetőbb tényezője a jelentős volumenű dollárelszámolású export. Ismeretes, hogy a külgazdasági egyensúly javításának érdekében alapvető jelentőségű, hogy vállalataink egyre növekvő volumenű és javuló hatékonyságú dollárelszámolású exportot bonyolítsanak le. Az elemzés szerint a nagyvállalatok adják ennek az exportnak csaknem kétharmadát (63 százalékát).

A dollárelszámolású, a rubelviszonylatú és a hazai értékesítés, azaz a három piac megléte sajátos érdekeltségi dilemma elé állítja a magyar vállalatokat, a három értékesítési irány népgazdasági és vállalati szintű jövedelmezősége ugyanis nagymértékben eltér egymástól. Különösen egyértelműen látszik ez, ha az értékesítési irányok jövedelmezőségét a nagyvállalatok esetében költségvetési támogatások nélkül vizsgáljuk. Ebben az esetben a *dollárelszámolású export jövedelmezősége a belföldi értékesítés jövedelmezőségének 10 százalékát sem éri el.* A belföldi értékesítés jövedelmezőségétől tulajdonképpen a rubelviszonylatú értékesítés jövedelmezősége is elmarad. Ami azt is jelenti, hogy a vizsgált időszakban a költségvetési támogatás nélkül a vállalatok, méretükre való tekintet nélkül elsősorban a hazai értékesítésben voltak érdekeltek, kisebb mértékben a rubelviszonylatú értékesítésben. A dollárelszámolású export viszont igen csekély nyereséget hozott, és ezért költségvetési támogatás nélkül valószínűleg jóval kisebb volumenű export realizálódott volna.

Ebből az következik, hogy az ország számára szükséges exportmennyiség biztosítása érdekében a vállalati önállóságon alapuló irányítási rendszerben elengedhetetlen, hogy a költségvetés *a dollárviszonylatú export jövedelmezőségét* a többi viszonylathoz hasonló szintre hozza. Mivel az ilyen export döntő hányadát a nagyvállalatok adják, a támogatások zöme is ennél a vállalatcsoportnál jelentkezik. Így azután a költségvetés közbeiktatásával a vállalati jövedelmek, a nyereség olyan újraelosztása megy végbe, amelynek során a jövedelem a hazai piacon lényegesen „puhább" feltételek mellett értékesítő vállalatoktól áramlik a világpiaci nyomásnak kitett, dollárért exportáló, jórészt nagyvállalatok felé.

Mindezeken túl a nagyvállalataink, ezen belül elsősorban az 1972-ben kiemeltek, illetve jogutódaik sajátos, több vonatkozásban elvonási, adózási hátrányba kerültek a szabályozórendszer feltételei miatt. A nagyvállalatok sokat emlegetett alacsony jövedelmezőségének ez is alapvető oka.

Ezek a hatások különösen a nyocvanas évek elején erősödtek fel, aminek az is a magyarázata, hogy a gazdaságpolitikai erőfeszítéseink eredményeként realizált dollárelszámolású exporttöbblet az inflációs nyomás csökkentése érdekében jövedelemelvonást tett szükségessé a vállalati szektorban, a vállalatok megtakarítási hajlandósága a feltételezésekkel ellentétben nem növekedett. Ennek a jövedelemkivonásnak a terhei egyenlőtlenül oszlottak meg az egyes vállalatkategóriák között, az átlagosnál hátrányosabb helyzetbe hozva a nagyvállalatokat. A nagyvállalatok jövedelmezőségi viszonyait rontotta az a körülmény is, hogy a belső fogyasztói piac stabilitásával kapcsolatos *ellátási felelősség* is általában őket terheli, és ezért alacsony jövedelmezőségű termékeket is gyártaniuk kell, amelyeknek termelését a versenyszférában tevékenykedő egyéb vállalatok nem vállalják.

Ezek után felvethető az alapkérdés fordítva is: *eleve hatékony-e a nagyvállalat? Természetesen nem!* A nagyvállalatok helyzetével foglalkozó szakirodalmi publikációk és elemzések, valamint az eddigiek is éppen arról tanúskodnak, hogy a vállalati méret önmagában nem határozza meg sem a hatékonyságot, sem a veszteséget. Kétségtelenül vannak a nagyvállalati formának jelentős potenciális előnyei, de ezeket valóra is kell váltani! Ezért amikor az adott nagyvállalatok helyzetéről szólunk, igen alapos vizsgálattal kell feltárni, hogy az esetleges veszteség, illetve a támogatások iránti igény mennyiben tulajdonítható a tőlük többé-kevésbé független körülményeknek, és mennyiben a vállalatok belső, szervezési, irányítási és más fogyatékosságainak.

Wiener György

TULAJDONFORMA ÉS VÁLLALATI MAGATARTÁS

Az elmúlt két évtized közgazdasági gondolkodásának középpontjában a gazdasági mechanizmus reformja állt, s így a gazdaságelméleti viták jórészt a terv és a piac kapcsolatának elemzése, az áru- és pénzviszonyok fejlesztésének lehetőségeire irányulnak. E megközelítésben a gazdasági jelenségek elsődlegesen irányítási, szabályozási kérdésekként jelentek meg, s háttérbe szorultak azok a vizsgálatok, amelyek a termelési viszonyok jellegéből fakadó objektív, a politikai akarattól független törvényszerűségek leírására, feltárására törekedtek. A közgazdasági elemzések különösen a tulajdon problematikájának tárgyalását mellőzték; a szakirodalomban ugyan az 1970-es évek közepén lezajlott egy „tulajdonvita", amely azonban alig támaszkodott a gazdaság működési tapasztalataira, s így megállapításai szükségszerűen elvontak, „valóságidegenek" maradtak. Számos más tényező mellett ezen eszmecsere hiányosságai is közrejátszottak abban, hogy a gazdaság leíró elemzése elszakadt a termelési viszonyok vizsgálatától, s ennek következtében mind a tervet, mind a piacot társadalmi formák feletti, a tulajdonviszonyoktól független intézményekként ábrázolták.

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején végbemenő gazdasági-politikai változások azonban új feltételeket teremtettek e kérdések tárgyalásához. A mezőgazdasági szövetkezetek eredményei és a kisvállalkozások körének kibővítése felvetették az állami, a szövetkezeti és a magántulajdon részarányának, s egymáshoz való viszonyának kérdését, amelyet tovább bonyolított a társulások, a vegyes tulajdonjogi formák egyre szélesebb körű megjelenése. A gazdasági intézményrendszer reformja ugyanakkor szükségszerűen maga után vonta az állami tulajdonosi jogosítványok gyakorlásának felülvizsgálatát is; az új vállalatvezetési formák bevezetése ismét előtérbe állította az állami és a szövetkezeti tulajdon közös, illetőleg eltérő vonásainak elemzését. Az intézményrendszer átalakításán túlmenően a tulajdon iránti érdeklődést növelték a szocialista piac működésének azon sajátosságai is, melyek nem igazolták az árutermelés törvényszerűségeiről vallott korábbi, döntően az egyensúlyi elméletekből eredő közgazdasági vélekedéseket.

A tulajdon problematikájának vizsgálatában jelentős szerepet töltött be a szegedi ideológiai konferencia, amely tárgyválasztásával, a szocializmus a reform és az önigazgatás összefüggésrendszerének előtérbe állításával a termelési viszonyok egész körét felölelte. A szocializmus alapján álló reform szükségszerűen magába foglalja a tulajdonforma kérdését, hiszen akár önigazgatásról, akár az állam szerepének újraértelmezéséről beszélünk, a tulajdonviszonyok összes elemét, az állam, az állami vállalatok, a szövet-

kezetek és a magánszemélyek elsajátítási tevékenységét egyaránt érintjük. Az önigazgatás a közösségi elsajátítás formáinak jellegét is felveti, azt, hogy mennyire közvetlen szerepet játszanak a dolgozók kollektívái a termelési folyamatok befolyásolásában, a gazdasági döntések meghozatalában. E kérdéskör egyben történelmi számvetésre is késztet: annak vizsgálatára, milyen pályát futott be a szocializmus, s hogyan viszonyul ez a társadalom a szocialista-kommunista berendezkedés klasszikus marxi elméletéhez.

Az elméleti-történeti megközelítés során mindenekelőtt azt a kérdést kell feltennünk, hogy Marx milyen mértékben számolt egy olyan jellegű átmeneti szakasszal, amely a létező szocializmus eddigi fejlődését jellemzi. Fiatalkori művében, a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban úgy fogalmazott, hogy a kommunista társadalom első korszakában, az úgynevezett nyerskommunista szakaszban a közösségi tőkés, az állam jelenik meg tulajdonosként az egyes munkavállalóval szemben, s az egyének teljesen alárendelődnek ezen elvont közösség hatalmának. Ez a nézet mind a tudományban, mind az ideológiai oktatásban hosszú évtizedeken keresztül háttérbe szorult, s elméleti feldolgozása csak nemrég kezdődött meg. Jelenleg is vita folyik arról, hogy a nyerskommunizmus koncepciója a korabeli utópikus kommunista szerzők ideológiakritikájára korlátozódik-e, vagypedig egyfajta anticipálása, megsejtése későbbi viszonyoknak.

Függetlenül attól, hogy e kérdésben milyen álláspontot foglalunk el, annyit megállapíthatunk, hogy mai viszonyainkat bizonyos fokig még mindig ez az úgynevezett nyerskommunizmus jellemzi, mégpedig elsősorban a termelőerők adott fejlettségi szintjének következményeként. Ahhoz ugyanis, hogy az egyes dolgozó valóban az egyetemesen fejlett egyének szabad társulásának tagjaként – egyéni tulajdonosként és közösségi birtokosként – viszonyuljon mind a földhöz, mind az ember által termelt *termelőeszközökhöz*, az szükséges, hogy a társadalom anyagi életében *új minőségű termelőerők* fejlődjenek ki.

A szocialista-kommunista társadalom kifejlett alapját ugyanis azok a termelőerők alkotják, amelyek megszüntetik a közvetlen munka értékalkotó szerepét, s helyébe a teljesen automatizált termelést állítják. E fejlettségi szinten a munkás már kilép a termelési folyamatból, s annak külső szabályozójává válik, miként ezt Marx „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai" második kötetében elég részletesen ki is fejti. E termelőerők létrejötte az előfeltétele annak, hogy az „összmunkás" és „részmunkás" tőkés üzemre jellemző különbsége megszűnjön, s ezáltal a gazdasági intézmények, átmeneti jellegüket elvesztve, közösségi társulásokká alakuljanak át. Mindaddig, amíg az ellentét fennmarad, vagyis amíg a munkatevékenység jórészt a gyári üzemforma hierarchikus szervezeti rendszerének keretében valósul meg, a termelésben az alá- és fölérendeltség tovább él és a társadalom egészére e viszonyok vetítődnek ki. Ezek jelennek meg aztán az ideologikus felfogásban paternalizmusként, az állam által teremtett hierarchikus függőségi kapcsolatokként, pedig e viszonyrendszerek valójában a társadalom termelési feltételeiből fakadnak.

Ilyen körülmények között csupán a közvetítettség állapota létezhet és szükségszerűen kifejlődik a társadalmi tulajdon azon formája, amelyet éppen a jugoszlávok – akik a társadalmi önigazgatás rendszerének legkülönfélébb formáival már a 60-as évek eleje óta kísérleteznek – alanytalan vagyonnak neveznek. Az egyes emberek ugyanis magánszemélyként, magánegyénként nem válhatnak a termelőeszközök tulajdonosaivá, hiszen a szocialista átalakulás lényege éppen a magántulajdon, a magánelsajátítás felszámolása volt. Az összmunkás-részmunkás közötti ellentét fennmaradása következtében viszont a termelők kollektívái még nem uralják közvetlenül a társadalmi termelési folyamatokat. Ezért az átmeneti társadalomban az egyének nem tulajdonosként, hanem munkavállalóként kötődnek vállalatukhoz, amely számukra a

munkafeltételeket megteremti és a munkabért kifizeti. Ily módon, teljesen függetlenül attól, hogy jogilag az elsajátítás állami vagy pedig szövetkezeti formában valósul-e meg, az egyes egyén a köztulajdonban levő termelőeszközökhöz csak szervezeti közvetítéssel viszonyulhat, nem pedig közvetlen közösségi társulás keretében, amelyben a tagokat a tulajdonnal való rendelkezés társadalmi-politikai pozíciójuktól, a gazdasági egységen belüli munkamegosztásban elfoglalt helyüktől függetlenül illeti meg.

A szövetkezeti és az állami tulajdonformát tehát számos különbség mellett ez az alapvető, közös sajátosság is jellemzi. S ezért ma már történelmi perspektívában vizsgálva, meglehetősen felszínesnek tűnik az a vita, amely az elsődleges és a másodlagos, a „szocialistább" és a „kevésbé szocialista" tulajdonformákról folyt. Ez az ideológiai-politikai vita egyébként csupán látszólag támaszkodhat a klasszikus marxizmus elméletére. Marx ugyanis egész életművében nem foglalt egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy az állami vagy a szövetkezeti tulajdon-e a szocialista-kommunista társadalom alapvető bázisa. Számára a döntő kérdés az volt, hogy magánelsajátítás valósul-e meg, ennek alapján tőkejövedelmekhez jutnak-e az egyes egyének, vagy pedig kizárólag a *munka* alapján történhet az elsajátítás. Ez utóbbi esetben az egyén – ameddig az egyetemesen fejlett egyének szabad társulásában a valóban közösségi elsajátítás feltételei nem alakulnak ki – elsődlegesen *munkavállalóként* viszonyul a tulajdonhoz és saját tevékenységéhez is. Ily módon érthető, hogy fennmarad a bérmunkástudat, amelyből számos káros következmény, így az oly sokat bírált egyenlősdiség elve és gyakorlata is származik.

Ha az *állami tulajdon marxi koncepcióját* elemezzük, mindössze két idézetre támaszkodhatunk. Az egyiket a *Kommunista Kiáltvány*ban találhatjuk meg, a másikat Engels *Anti-Dühring*jében. A Kommunista Kiáltvány szerint a forradalom győzelme után a termelőeszközök az állam, vagyis az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében koncentrálódnak, s e cél, a nemzeti termelés megvalósítása érdekében „nemzeti gyárakat" kell létrehozni, amelyek a szocialista-kommunista társadalom gazdasági bázisát alkotják. Engels három évtizeddel később, az Anti-Dühringben némiképp hasonlóan fogalmaz, de rögtön hozzáteszi, hogy mihelyt az állam birtokába veszi a termelőeszközöket, azonnal megszűnik hagyományos értelemben államként funkcionálni, és közösségi jellegű intézménnyé alakul át. Engels Bebelhez írott, 1875. évi híres levelében e véleményt más összefüggésben úgy fejti ki, hogy a forradalom győzelmét követően az állam helyét a közösség (a Gemeinwesen) foglalja el, miként azt a Párizsi Kommün tapasztalatai is bizonyították.

Ugyanakkor számos esetben olyan marxi megjegyzésekkel találkozhatunk, amelyekben a szocialista tulajdon *szövetkezeti* tulajdonként jelenik meg. Így például az I. Internacionálé alapító üzenetében a szocialista gazdaságot egyértelműen nemzeti méretűvé fejlesztett szövetkezeti termelésként jellemzi, s az állam a politikai hatalom feladatát abban látja, hogy e szövetkezés előfeltételeit teremtse meg. Molnár Erik Marxizmus és szövetségi politika című könyvében úgy foglal állást, hogy e megfogalmazás pusztán taktikai engedmény volt, mivel Marx a saját állami tulajdonosi koncepciójával nem kívánta elriasztani azokat a munkásirányzatokat, amelyek az osztálytudatnak még csupán alacsony szintjét érték el. Az ugyanezen időszakban íródott *Tőke*-fogalmazványokból azonban kitűnik, hogy Marx a szövetkezeti gyárat, a szövetkezeti termelést elvileg is teljes mértékben szocialista jellegűnek tartotta, sőt *a Tőke*ben állami tulajdonról egyetlen mondatot sem ír.

A polgárháború Franciaországban című művében pedig a szövetkezeti tulajdont, amelynek első csírái a Párizsi Kommün gyakorlatában jönnek létre, a kommunizmus felé irányuló formának nevezte, és különösen kedvezően értékelte azt a szervezeti elképzelést, hogy a szövetkezeteket közös szövetségbe tömörítsék. Ugyanakkor Marx

utalást sem tett arra, hogy ezt a szövetkezeti központot a kommünszervezetnek, vagyis az államnak kellene irányítani.

Ezt a nézetet képviseli Engelsnek egy, 1886-ban Bebelhez írott levele is, amelyben kifejti, hogy Marx és ő maga is a *szövetkezeteket a kommunizmusba való átmenet egyik legfontosabb formájának* tekintette. E levelében tulajdonképpen annak a mai megfogalmazásnak az előképével találkozhatunk, hogy az osztatlan állami tulajdon keretében a tulajdonosi jogokat a gazdasági egységek kollektívái gyakorolják.

Az állami, illetőleg a szövetkezeti tulajdon elsődlegességének kérdésére tehát a marxi életműben semmilyen választ nem találhatunk. Erre azért is fel kell hívnunk a figyelmet, mert amikor újabban az illúziókról, illetőleg az illúzióktól való megszabadulásról beszélnek, a korábbi hazai, valamint más szocialista országokban kialakult nézeteket gyakran összekapcsolják a marxizmus klasszikusainak álláspontjával, és úgy látják, az ő nézeteiket is alapos revízió alá kell venniük.

Marxnak és Engelsnek valóban vannak olyan állításai, amelyeket a történelem túlhaladottá tett, de például éppen az állami és a szövetkezeti tulajdon viszonyával kapcsolatos felfogásuk sokkal jobban megfelel a gyakorlatnak, mint számos jelenlegi tudományos koncepció. E téren ezért inkább azt kellene vizsgálnunk, mi volt az oka annak, hogy nagyon határozott állásfoglalásaik ellenére mind a tudomány, mind a politikai ideológia hosszú ideig az állami tulajdon elsődlegességének elvét hangoztatta, majd ennek visszahatásaként a szakirodalomban az állami tulajdon alárendelt szerepét húzták alá, illetőleg ezt a tulajdonjogi formát egyre inkább a fejlődést akadályozó tényezőként mutatták be.

A tulajdon marxi felfogásával kapcsolatosan még egy tévedésre kell felhívnunk a figyelmet. A hétköznapi szóhasználatban természetesen jogosultan beszélünk tőkéről, amikor a vállalati vagyonra gondolunk, tudományos megközelítésben azonban ez már problematikus. *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*ban Marx úgy fogalmaz, hogy a tőke egyszersmind tőkés is, és egyes szocialistáknak az a gondolata, hogy a tőkére szükségünk van, de a tőkésekre nem, teljességgel hibás. E megközelítés nagyon jól mutatja azt a dilemmát, amellyel ma is szembetaláljuk magunkat, amikor az „alanytalan", személytelen vagyon helyzetét elemezve olyan motivációkat igénylünk és feltételezünk a vállalat gazdasági gyakorlatában, amelyek kizárólag a tőkés társadalomban érvényesülhetnek.

E feltevés már átvezet ahhoz a kérdéshez, hogy az eddigi fejlődésben kialakult szocialista tulajdon „személytelen jellege" milyen hatást gyakorol a vállalatok gazdasági tevékenységére, piaci magatartására. Ha ugyanis azt vizsgáljuk, hogy milyenek a szocialista vállalati motivációk, a tőkés piacgazdaságban érvényesülő motivációk közül melyek jelennek meg, és melyek hiányoznak, a tulajdonforma elemézésével olyan jelenségeken is magyarázatot kaphatunk, amelyeket más megközelítésben meglehetősen nehezen tudnánk értelmezni. Az elmúlt évtizedben óriási hatást gyakorolt a közgazdasági gondolkodásra Kornai János *A hiány újratermelése* című akadémiai székfoglalója, illetőleg *A hiány* című könyve. E művekben egy olyan gazdasági magatartásrendszert írt le, amely nemcsak a magyar, hanem minden eddigi szocialista társadalomban érvényesül. Ennek lényege az, hogy a szocialista gazdaságban a klasszikus kereslet-kínálat-ár mechanizmus egyáltalán nem működik; a vállalatok kereslete ugyanis – az árak alakulásától függetlenül – rendszeresen meghaladja a kínálatot, s így a hiány a gazdaság alapvető jellemzőjévé válik.

Kornai ugyanakkor részletes elemzése ellenére – a hiánygazdaság fejlődésének és tartós fennmaradásának okát végül is abban látja, hogy az állami *paternalizmus* akadályozza az önálló vállalati gazdálkodás kialakulását. Objektív összefüggések helyett tehát állami intézkedésekre – a puha hitelekre, a költségvetési támogatásokra, a vesz-

teségrendezésre stb. – vezeti vissza a gazdaság állandósult túlkeresleti állapotát, noha műveiben máshol maga is kifejti, hogy a növekedési hajlam a vállalatok olyan belső sajátossága, amelyet a vállalatvezetés hordoz, s e motiváció mind az állami intézményektől, mind a konkrét gazdaságpolitikai döntésektől függetlenül létezik. Ily módon a gazdasági mechanizmus szférájában kereste az elméleti választ, s nem foglalkozott azzal, hogy a tulajdonviszonyok milyen szerepet játszanak a különféle irányítási modellekben lényegében azonos módon működő túlkeresleti gazdaság kialakulásában.

A tőkés és a szocialista vállalati motivációk különbségének okait vizsgálva, abból kell kiindulnunk, hogy a kapitalista társadalomban minden vállalkozó, független attól, hogy részvényes-e vagy egyéni tőkés, részvénytársaság tagjaként vagy egyéni tőkésként gazdálkodik-e, a saját vagyonát fekteti be. A vállalkozás kategóriáját ezért akkor definiáljuk pontosan, ha úgy fogalmazunk, hogy vállalkozó az, aki saját tőkéjét profitszerzés céljából befekteti.

A szocialista vállalatok és szövetkezetek esetén azonban – az osztható vagyonú szövetkezetek és kötvénytulajdonosok kivételével – hiányoznak e magánegyének, hiszen a társadalmi átalakítás célja éppen a magánelsajátítás megszüntetése volt. Ezért szükségszerűen felmerül az a kérdés, ha nincs olyan személy, aki saját tőkéjét befekteti, akkor ki képviseli a vállalkozói motivációkat.

A szocialista vállalatok magatartásformáinak vizsgálatakor – s e kérdéskörben már nemzetközi összehasonlító elemzések is rendelkezésünkre állnak – kiderül, hogy a szocialista vállalatokat egy nagyon erőteljes felhalmozási törekvés s egy valamivel gyengébb bérérdekeltségi, bérjövedelmezési motiváció jellemzi, a klasszikus profitráta-motívum azonban egyáltalán nem alakult ki, illetőleg teljesen alárendelt szerepet játszik. A vállalatok ugyan érdekeltek a nyereség tömegének növelésében, de ez nem öncél, hanem a beruházások és a bérfejlesztés eszközének szerepét tölti be. A lekötött tőkéhez viszonyított jövedelemben, a profitráta nagyságában való érdekeltség hiánya az elsődleges oka annak, hogy a vállalatok nem költségérzékenyek.

Ez az érdekeltségi hiány tehát nem egyszerűen a gazdasági mechanizmus jellegéből fakad, hanem abból, hogy – mivel szocialista elsajátításról van szó – nem működnek olyan vállalkozók, akik saját tőkéjüket befektetik, és saját tőkéjük növelése céljából törekednek jövedelemszerzésre. Ennek következtében a beruházások kudarca esetén az egyes egyének saját pénzüket nem veszthetik el; a kockázat más jellegűvé válik, a fejlesztés sikertelensége legfeljebb pozíciók elvesztését, prémiumcsökkentést és más hasonló következményeket vonhat maga után. E vagyoni kockázat hiányából fakad az, hogy a gazdaságban a technostruktúra növekedési hajlamából származó, állandósult túlkeresleti állapot áll fenn, amely megakadályozza a kereslet–kínálat–ármechanizmusokra épülő gazdasági szabályozók hatékony működését. (A részvénytársaságok kialakulása, a tőketulajdon és a nagyvállalati igazgatási szervezet különválása óta a vállalatvezetés növekedési hajlama a tőkés gazdaság működését is befolyásolja. A részvényesek osztalékérdekeltsége azonban arra kényszeríti a tőkés vállalatok menedzsereit, hogy egy elfogadható profitszintet biztosítsanak a tulajdonosoknak. Ezért a termelés és a beruházás szintje magasabb, mintha a gazdaságot pusztán profitmaximalizálási célok mozgatnák, de alacsonyabb annál, amelyet a profitmotívum figyelembevétele nélkül elérhetne.)

A szocialista árutermelés e sajátos vonását hosszú ideig tagadták, jelenleg viszont – a tulajdon kérdésének előtérbe kerülésével – éppen e probléma megoldására tesznek különféle kísérleteket. Ezek egyike a szegedi ideológiai tanácskozáson Szabó Kálmán által kifejtett, de mások által is pártolt, úgynevezett köztulajdoni társasági forma, amely a részvénytulajdon bevezetésével, a magánelsajátítás ezen elemének felélesztésével törekszik arra, hogy az „elszemélytelenedett" tulajdonnak alanyt adjon. E változtatás-

nak kétféle történelmi következményét feltételezhetjük. Ha az osztalék csupán mérsékelt szerepet játszik a jövedelemelosztásban, a részvénytulajdonból származó jövedelem teljesen alárendelődik a különféle munkajövedelem-formáknak, s ezért nem gyakorolhat érdemi befolyást az egyének magatartására. Amennyiben viszont a jövedelemszerzés egyik alapvető módjává válik, a tulajdonosi motivációk valóban megjelennek, de a magánelsajátítás alapján. Ez utóbbi esetben a szocializmus ellentmondásai egy korábbi termelési mód ellentéteinek felélesztésével társulnak, amelyek egyben perspektivikus társadalmi céljaink megvalósítását is veszélyeztethetik.

A köztulajdoni társasági forma koncepciója kétségtelenül megalapozottabb megközelítése a gazdaság működésének, mint a terv és a piac kapcsolatának túlzottan elvont tárgyalása, ahonnan a tulajdon problematikája kiszorult. Ezért sem kaphattunk választ arra, hogy szocialista árutermelésben a vállalati magatartásformák miért térnek el gyökeresen a tőkés termelési módban tapasztaltaktól, noha a szabályozók és más gazdaságirányítási intézkedések éppen ezek érvényesítésére törekszenek. E sajátos vállalati magatartás a döntő oka annak, hogy az irányításban – a meghirdetett elvek ellenére – állandósultak a szabályozó módosítások, s a külgazdasági, valamint a pénzügyi egyensúly megteremtése érdekében nemegyszer visszamenőleg érvényesített, adminisztratív előírásokat is alkalmaznak. Hosszabb távon azonban e módszerek nyilvánvalóan elégtelennek bizonyulnak, ezért a megoldást valóban a tulajdonviszonyok terén kell keresnünk. Társadalmi céljainkra való tekintettel azonban alapvetően nem a magánelsajátítás egyes elemeinek visszaállítására kellene törekednünk, hanem arra, hogy a tényleges közösségi elsajátítás irányába tegyünk kezdeti lépéseket.

Kétségtelen, hogy a társadalmi önigazgatás jugoszláv elve és gyakorlata a kudarcok nyomán a hazai és nemzetközi közvéleményben egyaránt meglehetősen leértékelődött. Kérdés azonban, hogy az önigazgatás elve jutott-e válságba, s nem inkább az idézte-e elő az ismert ellentmondásokat, hogy ezt az intézményrendszert jóval korábban vezették be, mint ahogyan erre a feltételek megértek. Valószínűleg emellett más tényezőknek is volt negatív hatása. Természetesen a vállalati szintre korlátozódó, a kizárólagosan csoport- és egyéni érdekekre épülő önigazgatási rendszernek olyan belső ellentmondásai is vannak, amelyeket nem, vagy csak nagyon nehezen küszöbölhetünk ki.

Ezért a társadalmi fejlődés távlati tendenciáit elemezve, olyan irányítási rendszer kialakításán kellene gondolkodnunk, amelyben a központi tervezés és a vállalati önigazgatás valamilyen formában összekapcsolódik, mégpedig oly módon, hogy az önigazgatás nem korlátozódik a vállalati szintre, hanem a gazdasági mechanizmus egészét átfogja, és ezáltal a tervgazdálkodás alulról felfelé építkező, demokratikus formája alakul ki.

A központi tervezés és a vállalati önigazgatás összekapcsolása esetén alapvetően nem a tulajdonosi részjegy, illetőleg a részvény birtoklása címén nyílhat lehetőség a termelési folyamatok irányítására, hanem a munkafolyamatban való részvétel, a munkavállalói státus alapján, és ebben az esetben – legalábbis perspektivikusan – a munkavállalói és a tulajdonosi pozíció számottevően közeledhet egymáshoz. E téren nem egyszerűen az üzemméretek, a termelő szervezetek nagysága akadályozza a munkavállalók érdemi közreműködését, hanem az, hogy – mint erre már korábban is utaltam – az egyén milyen mértékben rendelődik alá a munkamegosztás kényszerének.

Kétségtelen, hogy mai termelési viszonyaink fejlettségi szintje mellett ez a kényszer érvényesül, és ezen hosszú ideig alapvetően nem változtathatunk. Ez azonban nem ok arra, hogy elsődlegesen a múlt utópiáival keressük a megoldást. Már most kísérletet tehetnénk arra, hogy a központi tervezés és a társadalmi önigazgatás valamilyen formában történő összekapcsolásával mérsékeljük azokat az objektív ellentmondásokat, amelyek a szocialista tulajdon jelenleg még szükségszerűen alanytalan, személyhez nem kötődő vagyon jellegéből fakadnak.

Szegő Andrea — Wiener György

AZ OTKA-PROGRAM KUTATÁSI KONCEPCIÓJA ÉS GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSI AJÁNLÁSAI

Tanulmányunkban a „Vállalatok, különösen a nagyvállalatok irányítása az indirekt típusú gazdaságirányítási rendszerben" című OTKA-program kutatási koncepcióját mutatjuk be, valamint összegezzük – egy gazdaságirányítási stratégia rendezőelveinek felvázolásával – a kutatás kezdeti szakaszának eredményeit.

A jövedelemképződés törvényszerűségei

A tudományok belső fejlődése szorosan összefügg olyan új jelenségek keletkezésével, melyek magyarázatára a hagyományos elméletek sorra sikertelennek bizonyulnak. A közgazdaságtudományban az elmúlt időszak során ilyen magyarázatra szoruló jelenségnek mutatkozott egyrészt az, hogy a vállalati szférában – a népgazdaság teljesítményétől függetlenül – évről évre a tervet meghaladó nyereségtömeg keletkezett, másrészt pedig – a népgazdaság teljesítményétől szintén függetlenül – a vállalati beruházások teljesítésében mindig többletek jelentkeztek. A hazai közgazdaságtudomány e két jelenség (többletnyereség, vállalati többletberuházás) okát *elszigetelten* kereste, így képtelennek bizonyult arra, hogy e látszólag egymástól független jelenségek belső oksági láncolatát felfedje.

A szakirodalomban elfogadott nézetek a vállalati többletjövedelmek keletkezését az áremelkedésre vezetik vissza, azt állítva, hogy a gazdasági egységeknél *inflációs árnyereség* csapódik le. Az áremelkedésre visszavezető érvelések eltekintenek attól, hogy az egyes vállalatok esetén az árak emelkedése ugyan valóban növeli a nyereséget, a *vállalatok összességénél* azonban ez szükségszerűen a költségszintet is emeli, és így az árbevétel mínusz költség különbözete népgazdasági szinten nem változik. Ez alól csupán a végső felhasználásra kerülő javak képeznek kivételt; ezek áremelkedése ugyanis a beruházási és a készletfelhalmozási szint, illetőleg az exportbevétel, az állami költekezés és a lakossági fogyasztás nominális növekedéseként jelenik meg.

A vállalati többletberuházások okát a hazai közgazdasági szakirodalom eddig többnyire az állam ún. paternalista magatartásával magyarázta, azzal, hogy a költségvetés és a bankszféra puha támogatásokkal, puha hitelekkel húzza ki a bajból a gazdasági nehézségekkel küszködő vállalatokat.

Az utóbbi időben a vállalati többletberuházások problémája a puha-szociológizáló válaszok helyett az egzaktabb közgazdaságtudományi magyarázatkeresés irányába for-

dult azzal, hogy a beruházások és a beruházási vásárlóerő-keletkezés kérdéseit a szakirodalom megpróbálta összekapcsolni. Ez szorosan összefüggött az elmúlt másfél évtized gazdasági és gazdaságpolitikai folyamataival, mely egyértelműen alátámasztotta, hogy az 1968 után működő indirekt gazdaságirányítási rendszer egyik gyenge láncszeme a beruházási vásárlóerő szabályozása volt. Ezen időszak alatt a tervezettnél – ingadozó nagyságban – jóval több vállalati jövedelem képződött majd minden esztendőben. Ez a tény is szerepet játszott abban, hogy a gazdasági fejlődés *ciklikus jellege fennmaradt*, és azt többnyire csak „nem mechanizmuskonform" eszközökkel tudták ellensúlyozni.

A tervezettnél nagyobb nyereség keletkezését a közgazdasági szakirodalomban különböző okokra vezették vissza. A szóban forgó okok tényleges hatását azonban empirikusan – a gazdasági folyamatok gyakorlati összefüggésének átvilágításával – még nem bizonyították.

A kutatási programunk munkahipotézise szerint a vállalati jövedelemképződés folyamatait a szocialista gazdaságban is Kalecki makroprofit-elmélete alapján lehet megérteni. E publikusan is kimondott felismerés nemcsak megoldást nyújt a vállalati nyereségképződés folyamatának a magyarázatához, hanem – felfogásunk szerint – *a tervezés, de egyúttal az egész gazdaságszabályozás új lehetőségeit nyitja meg.*

E profitelmélet a Tőke második kötete újratermelési modelljének továbbfejlesztéséből származik és megalkotásában közrejátszott az a vita, mely Rosa Luxemburgnak „A tőkefelhalmozás" című munkája körül folyt. Kalecki ezen túlmenően a marxi és a luxemburgi gondolatokat összevetette a nemzeti jövedelem és a GDP számítási metodikával és arra a felismerésre jutott, hogy a külkereskedelem és a költségvetés egyensúlya, valamint a bérek teljes mértékű elköltése esetén a tőkések jövedelme csak ugyanezen osztály felhalmozási és fogyasztási kiadásából származhat. Ily módon a profit a tőkések tulajdonába került használati érték tömegével egyenlő, egyszerűen annál az összefüggésnél fogva, hogy a nemzeti jövedelem (vagy a GDP) mérleg termelési és felhasználási oldalának azonosnak kell lennie. Ez az összefüggés a szocialista gazdaságban úgy érvényesül, hogy a vállalati szektor egészének jövedelme azonos a vállalati szektor felhalmozási kiadásaival – amennyiben az államtól, a külkereskedelemtől és a lakossági megtakarítástól/túlköltekezéstől eltekintünk.

A felhalmozás és a profit közötti összefüggést az jellemzi, hogy a beruházási és készletfelhalmozási kiadások automatikusan jövedelmet hoznak létre – a profit tehát a felhalmozási költekezéssel jön létre. A két jelenség kapcsolatában tehát az egyidejűség érvényesül, vagyis kapcsolatuk sem nem ex ante, sem nem ex post. A beruházási vásárlóerő-szabályozás ezen törvényszerűség ismerete nélkül elképzelhetetlen.

Kalecki a kifejtésben később feloldotta azt a leegyszerűsítő, csak a lényegi összefüggésre összpontosító feltételezést, mely szerint a gazdaságban csak két jövedelemtulajdonos, a tőkések és a munkások vannak, és elméletét kiterjesztette annak a hatásmechanizmusnak a bemutatásával, melyen keresztül az állam, a külkereskedelem és a lakosság befolyást gyakorol a tőkés profitalakulásra.

A külföldnek a belföldi profitképződésben betöltött szerepét elemezve Kalecki nyomán megállapíthatjuk, hogy amennyiben a GDP belső felhasználása kisebb a hazai termelés szintjénél, a különbözet pénzmennyiségtöbblet formájában a gazdasági egységek jövedelmeként jelenik meg. Ilyenkor a vállalati szektor adózás utáni nyeresége – a makroprofit – a külső felhasználás összegével, az exportaktívummal meghaladja a bruttó vállalati felhalmozás szintjét. Ez az eset nem más, mint a külföld túlköltekezése. Amennyiben viszont a belföldi felhasználás nagyobb mint a hazai termelés – mint az nálunk többnyire bekövetkezett –, akkor az adózás utáni makroprofit e különbséggel lesz kisebb a bruttó vállalati felhalmozás szintjénél. Az importtöblet ugyanis saját

összegével csökkentette a vállalati szféra egészében levő pénzmennyiséget. Ez az eset pedig nem más, mint a külföld megtakarítása.

A vállalati szektor tulajdonában levő pénzmennyiség változását – miként azt szintén Kalecki nyomán megérthetjük – az állami költségvetés is befolyásolja. Ha az állam bevételeinél nagyobb összeget költ, e többletkiadás, vagyis a költségvetési deficit növeli a vállalatok birtokában levő pénzmennyiséget, így a makroprofit szintjét a bruttó vállalati felhalmozási kiadások fölé emeli. A költségvetési megtakarítás pedig ugyanannyival csökkenti.

Hasonló hatást vált ki a bérből élők megtakarítása, illetőleg túlköltekezése. Ennek oka az, hogy mindkét jövedelemtulajdonos (állam, háztartások) bevétele a vállalatok számára költség (bérek , vállalati adók). Mind a lakosság, mind az állami költségvetés azonban, amikor bevételeiket elköltik, a vállalati szektortól vásárolnak, így bevételeik visszaáramlanak a gazdálkodó egységek birtokába. Túlköltekezésük esetén a visszaáramló pénzmennyiség meghaladja a vállalatok számára költséget jelentő bérkifizetések és adófizetések szintjét, így e különbözet pénzmennyiségtöbblet formájában a vállalati szektor jövedelmét megemeli.

E profitelmélet tehát a jövedelmeknek a népgazdaság jövedelemtulajdonosai (vállalatok, lakosság, államháztartás) közötti megoszlását nyomon követve azt bizonyítja, hogy a gazdaság egészében a vállalati nyereséget nem az egyes vállalatok „hatékony" működése, hanem a GDP felhasználási oldala határozza meg. Sőt! Ezen összefüggésekből az is kitűnik, hogy a vállalati nyereség magas szintje éppen a népgazdaság alacsony hatékonyságát, annak magas tőkeigényességét jelzi – egyszerűen azon összefüggés folytán, hogy a magas vállalati jövedelem hátterében a magas vállalati felhalmozási tevékenység áll. A vállalati többletnyereség és a vállalati többletberuházás tehát úgy függ össze, hogy a többletberuházás maga a többletnyereség. Nem a többletnyereségből lesz a többletberuházás, hanem a többletberuházás maga teremt többletnyereséget.

Amennyiben a nemzetgazdaság összes jövedelemtulajdonosainak (vállalati szektor, háztartások, állam) szerepét figyelembe vesszük a makroszintű profitalakulás folyamatában, akkor az eddig kifejtettek összefoglalásaként megállapítható, hogy tőkés viszonyok között a makroszinten képződött, adózás utáni – amortizációt is magában foglaló – bruttó profit összege = a tőkések bruttó beruházása és készletfelhalmozása
+ a tőkések fogyasztása
± a nemzetgazdaság külkereskedelmi (fizetési) mérlegének egyenlege
± az állami költségvetés mérlegének egyenlege
± a lakosság túlköltekezése/megtakarítása.

Szocialista viszonyok között ez az egyenlet úgy módosul, hogy a tőkések fogyasztása hiányzik, a tőkések bruttó beruházását és készletfelhalmozását pedig a vállalatok bruttó felhalmozása helyettesíti.

A profitelmélet helye az általános gazdaságtanban

Az OTKA kutatási program keretében elkészült első tanulmányunk Kalecki makroprofit elméletét követte, ami azonban csupán *része* a kaleckiánus politikai gazdaságtan rendszerének. E gazdaságtani felfogás szigorú logikával egymásra épített összefüggő elemekből áll: jövedelemmegoszlási fejezete az árak és költségek alakulásának elemzésével, a mark up elméletével kezdődik, a bérhányad alakulásának vizsgálatával folytatódik, és csak ezután következik a profittömeget meghatározó törvényszerűségek leírása.

A fejezet a nemzeti jövedelem jövedelemtulajdonosok közötti megoszlásának komplex feltárásával zárul: e rész az abszolút nagyságok és relatív hányadok közötti kölcsönös függőségeket vázolja fel. A kaleckiánus politikai gazdaságtan elméleti felépítése azt mutatja, hogy ár-, bér- és termelési elmélet nélkül a jövedelemmegoszlás makroszintű kérdései nem tisztázhatók. Ezekkel a nehézségekkel addig nem kellett szembenéznünk, amíg kizárólag a profittömeg alakulását vizsgáltuk és eltekintettünk a GDP-n belül a profit- és bérhányad, valamint a termelési szint változásainak vizsgálatától.

A bér- és profit GDP-n belüli hányadát alapvetően a mark up (költség plusz nyereség) árképzési elmélet határozza meg. Ennek lényege az, hogy az egyedi termékek önköltségéhez viszonyított profitrészt *a monopólium foka* szabja meg, mely alapvetően a a gazdaság koncentráltságának mértékétől függ. (Kalecki egyéb tényezőket is felsorol, így pl. az ún. marketingtevékenység elterjedtségét stb.).

Az így számított nyereségrész a közvetett költségeket is magába foglalja, mely a menedzserek, illetve az egész fehérgalléros ipari bürokrácia bérének (e bért az angol nyelv az ipari munkások bérével – wage – szemben salary-nek nevezi) fedezetét is tartalmazza. A mark up elmélet egyértelműen költségdeterminált árfelfogás, melyben a keresletváltozás nem a termékek árát, hanem a termékek termelési mennyiségét határozza meg.

Kalecki azonban tesz egy megszorító feltételezést is, amikor hangsúlyozza, hogy az alapanyag-termelésben és a mezőgazdaságban – az éppen rendelkezésre álló kapacitások teljes kihasználtsága miatt – az ár nem költség-, hanem keresletdeterminált. Kalecki elméletéből tehát az következik, hogy a szocialista gazdaságra jellemző teljes kapacitáskihasználtság esetén az árak keresletdeterminálttá válnak, a termelés szintjét viszont nem a kereslet, hanem az erőforráskorlát, a kapacitás határozza meg. E közgazdasági felfogás alapján bírálta a szocialista gazdaság önszabályozó piacra épülő reformkísérleteit, hangsúlyozva, hogy e kísérletek a nyereségérdekeltségen és a szabad árakon keresztül nem a növekedés gyorsulásához és a hatékonyság javulásához, hanem csupán inflációhoz vezetnek.

A mark up elmélet – a profitegyenlettel ellentétben – nem szigorúan egzakt közgazdasági összefüggésre épül. A monopólium fokát – bár matematikai szimbólumokkal jól körülírhatjuk – mennyiségi módon nem ragadhatjuk meg, így csupán hozzávetőleges választ adhatunk arra, hogy milyen mértékben csökkent vagy nőtt a monopólium foka. A mark up természetesen egzakt kategória – ami azonban az elméleti elemzésekből hiányzik, az az, hogy a mark up változásai a monopólium fokának milyen mértékű módosulásához kötődnek. Ennek a kérdésnek a megválaszolása pedig alapvető jelentőségű lenne annak tisztázásához, hogy a szocializmusban a mark up nagyságát mi határozza meg. Annál is inkább, mivel Kalecki a mark up elméletét – a monopólium fokával összefüggésben és a keresletkorlátos gazdaságban munkálta ki.

A mark up elmélet a kapitalizmus egész történelmét átfogja. Ez azt jelenti, hogy Kalecki a tiszta szabadverseny létezését a tőkés gazdaság liberális szakaszára sem fogadta el, így az árak alakulását abban a korszakban sem az átlagprofitráta kialakulásának tendenciájával, hanem a mark up-pal magyarázta. Ebből következik, hogy a kereslettől független áralakulás nála nemcsak a monopolkapitalizmus árait jellemzi. A mark up tehát Kalecki rendszerében az átlagprofitráta funkcióját tölti be – értékelméleti visszavezetésénél ezért ugyanazok a problémák merülnek fel, mint a termelési árak értékalapú elemzési kísérleteiben.

A mark up egzakt kategóriájából már könnyen levezethetjük a bérhányadnak a GDP-n belüli arányát. Ezt elsődlegesen a mark up nagysága, illetőleg a nyersanyagköltségeknek a bérköltséghez viszonyított aránya szabja meg.

A bérhányadra vonatkozó egyenlet a mark up-hoz hasonlóan egzakt összefüggést ír le; a felár, illetve a nyersanyagköltség, valamint a bérköltség meghatározott nagysága esetén szükségszerű, hogy a bérhányad a képletnek megfelelően alakuljon. Hiányzik azonban azoknak a gazdasági magatartásoknak a gazdaságszociológiai leírása, melyek a meghatározó tényezők nagyságrendjét kialakítják. Míg a profitegyenlet pontos determinációt ír le alapvető gazdasági jelenségek és a képződött profittömeg között, addig a nyersanyag- és bérköltség hányada, legalábbis első megközelítésben, véletlenszerű és egyben parciális összefüggésnek tűnik, és tulajdonképpen a mark up sem bizonyul – mint erre már korábban hivatkoztunk – pontosan meghatározott és levezetett közgazdasági jelenségnek. A bérhányadra vonatkozó egyenlőség problémái természetesen a mark up elmélet hiányosságaiból származnak. Ha a felárat valóban levezethetjük a monopólium fokából, a bérhányadra vonatkozó kijelentés ténylegesen megalapozottá válik.

A mark up elmélet hiányosságaira való hivatkozás természetesen nem jelenti azt, hogy más árelméleti kísérletek sikeresebb választ adnának az áralakulás problémáira. Sőt! A felárkoncepció legalább azzal az előnnyel rendelkezik pl. a neoklasszikus irányzatokkal szemben, hogy állítása legalább leíró értékkel bír. Ezt számos gazdaságtörténeti, empirikus munka bizonyítja.

A bérhányadra vonatkozó fejtegetés a profit GDP-n belüli részarányát is megszabja. A nemzeti jövedelem és a fogyasztás alakulását vizsgálva Kalecki a profit abszolút szintjét a korábban részletesen elemzett profitegyenlettel, részarányát, relatív nagyságát pedig a mark up-pal magyarázta. Ezt a kapcsolatrendszert azután a nemzeti jövedelem szintjével is összekötötte. Kifejti, hogy „. . . a jövedelemelosztás változásai nem a P profit változása, hanem az Y bruttó jövedelem vagy termék változása révén mennek végbe. Gondoljuk el például, hogy a monopólium foka növekedésének eredményeként a profit hányada a bruttó jövedelemben növekszik. A profit változatlan marad, mert továbbra is a beruházás határozza meg, amely múltbeli beruházási döntésektől függ, de a bérek és a fizetések reálösszege, valamint a bruttó jövedelem vagy termék csökken. A jövedelem vagy termék szintje addig a pontig csökken, amelynél a magasabb profithányad ugyanolyan abszolút profitszintet eredményez." Kalecki ebben a megközelítésben mind a beruházást és a profitot, mind a nemzeti jövedelmet reálárakon értelmezi.

Kalecki gazdaságelmélete egyes építőköveinek szerepe megszabja empirikus kutatásaink további irányát. Vizsgálnunk kell a mark up alakulását az 1980-as évek magyar gazdaságában, szerepét a bér- és profithányad, valamint a GDP szintjének változásaiban. E kérdések tisztázása elengedhetetlen feltétele annak, hogy a kaleckiánus politikai gazdaságtan alapján kísérletet tegyünk a tervgazdaság új elméletének kimunkálására.

Másik feladatunk az, hogy a profitelmélet alapján empirikusan leírjuk a GDP valamennyi jövedelemtulajdonos közötti megoszlását, illetőleg a felhasználási és a jövedelmi oldal közötti kapcsolat teljes rendszerét. Ennek keretében természetesen nemcsak tény-, hanem tervadatokat is felhasználunk, bemutatva az eddigi tervezés elméleti és gyakorlati ellentmondásait, és azok feloldása – a tervezés egész rendszerének megújítása – érdekében gazdaságszabályozási-, gazdaságpolitikai ajánlásokat is teszünk.

A gazdaságirányítás és -tervezés megújításának irányai

Ajánlásunk centrális eleme a gazdaságirányítás eszközrendszerének olyan megújítása, mely nem az önszabályozó piac irányába, hanem a *tervezés* elemeinek megújítása és erősítése felé mutat.

Az elmúlt évek gazdasági folyamatainak, összefüggéseinek elemzésével arra kívántunk összpontosítani, hogy a gazdaságirányítás – a jelenlegi eszközökkel – miért nem képes a gazdaság makroarányainak koherens, realizálódó meghatározására. A gazdaság tényleges folyamatai évről évre a szabályozórendszer hátterében mennek végbe, egy-egy szabályozó lassan már csak néhány hónapig hatályos. Mindez arra utal, hogy gazdaságirányításunk egész filozófiáját szükséges újragondolnunk, különösen annak a reformdogmatizmusnak a napi politikai publicisztikákban is gyakran helyet kapó rejtett sugallatait kell bírálnunk, mely szerint a jó hatalom a tétlen hatalom. Ha a kormányzat a gazdasági folyamatok tudatos irányításának eszközeiről lemond, ámítás, hogy a társadalom és a gazdaság integrálódik a gazdasági önszabályozás, a társadalmi önszerveződés útján. A társadalmi-gazdasági kibontakozást napjainkban ugyanis nem a változások iránti politikai elkötelezettség hiánya akadályozza, hanem a gazdasági folyamatok nem előrevivő, hanem önkioltó ellentmondásai és az ezekből fakadó sodródások, a ma már egyértelműen lefelé húzó kényszerpályák. A gazdasági kibontakozáshoz ezért alapfeltétel nemcsak a központi irányítás erősítése, hanem a kormányzat politikai jellegének fokozása is. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a kibontakozási program gazdaságirányítási része nem merülhet ki a főként a szabályozótechnikák módosítására utaló elképzelésekben, hanem társadalmi célrendszerünk körvonalait, koncepcióját világosabban tisztázni kell. Ebből következik, hogy társadalompolitikailag orientált gazdaságirányítási rendszert és gazdaságpolitikát kell kimunkálnunk.

Ennek jegyében tudatosítani kell, hogy a szocialista gazdaság előnye és fölénye csak a *tervezésben* rejlik. A tervgazdaság előnyeit azonban csak akkor tudjuk kihasználni, ha a tervezést gazdaságunk működésének helyesen felismert törvényszerűségeire építjük. A tőkés gazdaság is csak akkor volt képes megújulni, amikor létező ellentmondásaival szemben már nem elvont, pusztán íróasztaloknál kimunkált ideális modelleket konstruáltak az automatikus önszabályozásról, hanem tudatos, állami konjunktúraszabályozáson nyugvó gazdaságpolitikát érvényesítettek.

A tervezés szerepének növelésével és tudományos alapjainak erősítésével kapcsolatban fel kellene használni a szocialista gazdaság jövedelemképződési folyamatainak azon törvényszerűségeit, melyek az újratermelés marxi elméleti modelljére vezethetők vissza. Ezen elmélet alapján ugyanis lehetőség nyílik arra, hogy a termelést meghaladó belső felhasználás problémáját megoldjuk – illetőleg jelentősen korlátozzuk – azáltal, hogy az eddig szabályozhatatlannak tűnő jövedelemképződési–vásárlóerő-keletkezési folyamatokat körülhatároljuk. Ezzel jelentősen mérsékelnénk az utólagos, kiszámíthatatlannak tűnő jövedelemelvonások mértékét és lehetőségeit, feleslegessé tehetnénk az állandó szabályozómódosításokat.

Ezen összefüggés gyakorlati alkalmazása azt feltételezi, hogy a GDP felhasználási arányainak becslése, valamint a beruházási, költségvetési és a külgazdasági tervezés között a jelenleginél szorosabb kapcsolat alakuljon ki. E koordináltabb tervezés rendszere, mely csak a volumen és árszintnövekedés előrejelzésének összekapcsolásán alapul, egy olyan új módszerrel egészülne ki, mely a hozzáadott értéket a végső felhasználás előirányzataiból építi fel. Ennek az új elemnek a tervezésben történő felhasználása messze nem pusztán „metodikai" értékű. Ismeretes, hogy a belső felhasználás termelést meghaladó szintje, valamint a többletjövedelmek keletkezése, a terven felüli vásárlóerő évről évre visszatérő problémánk maradt. A többletjövedelmek keletkezését meghatározó összefüggésekről azonban semmilyen időtálló válasszal nem rendelkezett a gazdaságirányítás.

Ennek oka pedig az, hogy mind a mai napig nem tudatosult a tervezésben az a kapcsolatrendszer, mely a GDP felhasználása és a jövedelmek képződése, vagyis a vásárlóerő keletkezése között érvényesül. Ezen összefüggés ismerete és tudatos felhasználása

híján pedig a tervezés konzisztenciája elkerülhetetlenül hiányzik. A konzisztencia hiányát bizonyítja, hogy a beruházási, a költségvetési, a külgazdasági és a lakossági fogyasztásra vonatkozó tervek még a mai napig sem kapcsolódnak a népgazdasági szintű jövedelmek tervezéséhez. Jelenleg a vállalati jövedelmek előirányzatait a GDP felhasználási oldala egészének tervezése után alakítják ki oly módon, hogy abból a feltételezett bér- és adóösszeget kivonják. Vagyis a pénzügyi és jövedelmi folyamatok tervezésében a *pénzfétis* elemei szükségszerűen eluralkodtak. A tervezés gyakorlatának e hiányosságai is előkészítették a talajt ahhoz, hogy a gazdaságirányítás átalakítása során a tényleges irányítás a pénzügyi szervek kezébe került. Ha a tervezés nem képes a pénzfétis elemeit elküzdeni azzal, hogy tényleges gyakorlatában eljut a reálszféra és a pénzügyi szféra összekapcsolásáig, a jövedelmi folyamatoknak a belső felhasználás általi determináltsága felismeréséig, akkor előbb-utóbb enged a piacfétis illúziójának és a monetarizmusnak – hamis vágányra terelve a megújulás/megújítás törekvéseit.

A tervezés csak akkor tudja a gazdaság egyes szféráit magasabb egységbe foglalni, ha tudatosan alkalmazza azon törvényszerűségeket, melyek olyan, egymástól látszólag távoleső területek között hatnak, mint a beruházáspolitika, költségvetési politika, lakossági fogyasztás politikája, szociálpolitika, külgazdaságpolitika stb.

Ha pl. a vállalati szféra jövedelmét ezen összefüggések alapján szabályoznák, a jövedelemképződést megszabó felhasználási előirányzatoknak a tervtől eltérő alakulása esetén azonnal lehetőség nyílna a szükséges korrekciókra. Ha ezek feltételeit a központi politikai és gazdaságvezetés előre megszabná, jelentősen mérséklődnének a beavatkozás egyedi jellegéből, a vállalati szintről kiszámíthatatlannak tűnő folyamatokból eredő veszteségek. Egyben megszűnne az a bizonytalankodás, késlekedés is, mely a központi szervek cselekvését az elkerülhetetlen beavatkozások előtt jellemezte. A tervezés és a központi gazdaságirányítás ily módon történő erősítése így éppen fokozná a vállalatok és a központi szervek között a bizalmat azzal, hogy kapcsolatukba az eseti beavatkozások eszkalálódó anarchiájával szemben a kiszámíthatóság és a stabilitás elemeit vinné. (Megjegyezzük, hogy a várttól eltérő reálfolyamatok esetén a költségvetési és monetáris eszközökkel beavatkozó tőkés állam is megváltoztatja a szabályozók mennyiségi paramétereit.)

Ilyen körülmények között a monetáris politika is fontos szerepet tölthet be, de elsősorban nem a vállalati, hanem a lakossági szférában. Jövedelemtöbblet képződése esetén ugyanis a központi bank megszigoríthatja a lakossági hitelezés feltételeit, s ezáltal a túlköltekezés nettó megtakarításba csaphat át. Sikeres korrekció után pedig ismét kedvezőbbé teheti a hitelfelvételi lehetőségeket.

A terv konzisztenciáját a reál- és a jövedelmi folyamatok között korábban megállapított törvényszerűségek alapján az is erősítené, ha a tervezők felismernék, hogy a költségvetési deficit nemcsak inflációt okoz, illetőleg a külkereskedelmi mérleget rontja, hanem megemeli a vállalati szféra adózás utáni jövedelmét is. Egyszerűen annál az oknál fogva, mivel az adóbevételeknél magasabb állami költekezéssel a vállalati szektorba több jövedelem áramlik vissza, mint ami adók formájában a vállalatok folyó évi termelési költségvetését terheli.

A külkereskedelmi többlet is megemeli a vállalati szektor jövedelmét: az a paradoxon áll elő, hogy az adósságszolgálat miatti jövedelemkivonási kényszer a népgazdaság összjövedelmét csökkenti, de a vállalatok jövedelmi pozícióját – a bankszféra kivételével – közvetlenül nem mérsékli.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a tervezés erősítése ma nemcsak a tervezési infrastruktúra gazdaságirányítási-hatalmi pozíciójának megszilárdítását feltételezi, hanem egyben azt is, hogy a tervezők gazdaságirányító tevékenysége olyan tudáson,

elméleti és empirikus alapokon nyugodjon, mely a gazdaságirányítás eddigi kudarcai okainak megértésén keresztül eljutott a szocialista gazdaság működése főbb jellegzetességeinek felismeréséig. E tudás nélkül a szocialista gazdaság megújítása lehetetlen. A reform tehát nemcsak a tervezés konzisztenciájának fokozását feltételezi, hanem a tervezők kompetenciájának erősítését is.

Hermann István

A MIMÉZIS ÉS KATARZIS KATEGÓRIÁI A LUKÁCSI ESZTÉTIKÁBAN*

Az a tény, hogy Lukács a visszatükrözés elméletét a mimézis elméletével helyettesítette, korántsem tekinthető véletlennek. Nemcsak azért történt ez, mert a modern polgári idealista filozófiában a visszatükrözés kategóriája valójában már nem játszik szerepet, hiszen a filozófia Kant óta abból indul ki, hogy az emberi gondolkodás egész tevékenységrendszere nem mutat konkrét párhuzamot a természet fejlődésével, annak törvényszerűségeivel, hanem – még ha az utóbbiak megállapítására törekszik is – valójában a maga egészen sajátos törvényszerűségei alapján teszi ezt. Voltaképpen az egész modern polgári filozófia azért tekinti Kantot kiindulópontnak, mivel Kantnál először szerepel az a transzcendentális kérdésfeltevés, mely a mechanikus visszatükrözés elméletét diszkvalifikálja.

Ha ugyanis az ismeretelmélet kérdése olyan módon vethető fel, mint ahogyan azt Kant felvetette, hogy tudniillik lehetségesek-e a priori szintetikus ítéletek, és bebizonyosodik, hogy lehetségesek, akkor világos, hogy a visszatükrözés elmélet abban a formában, ahogyan régebben a filozófiatörténet során megjelent, semmiképpen nem tartható. Hiszen, ha a transzcendentális kérdésfelvetés érvényes, akkor ez azt jelenti, hogy az emberi gondolkodás tapasztalattól függetlenül is kreatív jellegű, olyan új ismeretekhez juthat, melyek döntő módon befolyásolják az emberi tevékenységet és alapjaivá lesznek mindannak, ami teoretikusan leírható. Persze, hozzá kell fűznünk, hogy Kant eredménye voltaképpen a második, de leghatározottabb lépés a filozófia történetében, hiszen az első, mely definatív módon az emberi érzékelés visszatükröző jellegének adekvátságát tagadásba vonta, valójában már Galileinél megtörtént.

Persze nem óhajtunk most visszanyúlni a Galilei-per anyagához, de egészen kétségtelen, hogy abban a pillanatban, amint filozófiailag általánosítottan, a heliocentrikus világkép lép a geocentrikus helyébe, ez már önmagában tartalmazza azt a filozófiai tételt, mely szerint az emberi mindennapi tapasztalat alapján levont elméleti következtetések helyessége mindenképpen megkérdőjelezhető a tudomány szempontjából. S noha ezt a problémát a valóságban érzésem szerint a filozófiai gondolkodás olyan értelemben túlozta el, hogy a tapasztalatot már csupán mint egyfajta hamis tudatot kezdte kezelni, mégis ennek ellenére valójában a Galilei-ügy már napirendre állította az emberi érzékek olyan típusú felülmúlási kísérleteit, melyek vagy a műszerek segítségé-

*Hermann István akadémikus meghatározó szerepet játszott intézményünk szellemi arculatának formálásában is. Jelen tanulmánya, egyike utolsó írásainak és ez az első közlése.

vel a tapasztalat meghosszabbításaiként, de már fogalmi tartalmú meghosszabbításaiként ellenőrzik és korrigálják az emberi érzékeket, másrészt megnyitotta az utat ama spekulatív felfogások felé, melyek kétségtelenül alternatív módon vetik fel a pusztán logikailag elérhető gondolati eredmények kérdését.

Miről van szó? Mindenekelőtt arról, hogy vitathatatlan tény: az emberi tudat a maga sajátos útján és eszközeivel olyanfajta gondolati és szellemi képződményeket teremt meg, melyeknek közvetlen analógiája a valóságban nincs. Ez egyértelmű. Ami alternatív jellegű, az nem más, mint az, hogy egyfelől ezek az elmejátékok pusztán elmejátékok maradnak-e vagy pedig visszavonatkoztathatók – esetleg évszázados távlatokban – elvileg a valóságra, anélkül, hogy egyes részleteik közvetlenül valóságanalógiát mutatnának fel. (Nyilvánvaló például, hogy a negatív alapú négyzetgyökök olyan gondolati képződmények, melyeknek a valóságban adekvát megfelelője elméletileg nem lehet, de a velük végzett számítások végső soron vagy akár közvetlenül is a valóságra visszavonatkoztathatók.) Az alternatíva másik oldala az a gondolatmenet, mely szerint az elme autonóm dinamikájának létezik az a formája, mely semmiképpen nem kerülhet elméletileg és gyakorlatilag sem a valósággal kapcsolatba.

Nyilvánvaló, hogy Lukács előtt akkor, midőn a mimézis kategóriáját kezdte használni a tükrözés helyett, ott lebegett a filozófiatörténet által fölhalmozott gondolati vitának számos mozzanata. S ugyanakkor Lenin Filozófiai füzeteiből ismerte azt az elemzést, mely a hegeli logikához kapcsolódott, és ahol Lenin a következőket írja: „Az ember tudata nemcsak visszatükrözi az objektív világot, hanem teremti is. A fogalom (–az ember) mint szubjektív, ismét az önmagában való máslétet – az embertől független természetet – előfeltételezi. Ez a fogalom (–az ember) arra törekszik, hogy realizálja magát, hogy önmagán keresztül objektivitást adjon magának az objektív világban és megvalósuljon. Az elméleti eszmében (elméleti téren) a szubjektív fogalom, mint általános és önmagában meghatározottság nélküli áll szemben az objektív világgal, amelyből a meghatározott tartalmat és a teljesedést meríti. (Lenin: Filozófiai füzetek. Budapest, 1954., 187–188. old.)

Lenin tehát teljességgel elégedetlen azzal a meghatározással, mely a mimézist, illetve a visszatükrözést oly módon értelmezi, hogy az nem tartalmazza a cselekvő aktivitását. A cselekvő ember aktivitása, teleológiai tendenciája az, ami szinte lehetetlenné teszi, hogy az objektív valóságnak puszta tükörképéről beszéljünk akkor, amikor a tudati jelenségeket elemezzük. Az objektív valóság bizonyos mozzanatai természetesen elindítják az emberi gondolkodást, de az emberi gondolkodás lényegileg – már a gondolkodás! – olyan új szerkezetbe állítja be a valóságból akár tapasztalatilag is merített elemeket, mely éppen a teleológiai tendenciákból következik. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy merev tükörkép mint a tudat terméke valójában sem a marxizmusban, sem pedig a polgári ideológiában nem nevezhető manapság is használatos filozófiai fogalomnak. A merev tükörképpel szemben az idealizmus valójában teljesen egyoldalúan a szubjektív önkifejezés fogalmait állítja, míg a materializmus azt a sajátos szövevényt, mely szükségszerűen jön létre az ember társadalmi tevékenységének teleológiai fejlődéséből és a valóság eddig objektíve fellelt törvényszerűségeinek felhasználásából.

Még kérdésesebb volt persze a szubjektum–objektum viszony s ezen belül a visszatükrözés fogalma az esztétikában. Kétségtelen, hogy az esztétika területén maradt meg talán leghosszabb ideig a visszatükrözés fogalma, s még a francia felvilágosodás is például ezt a fogalmat használta az esztétikai jelenségek magyarázatakor. Ez a fogalom összekapcsolódott azzal a természettisztelettel, melynek alapjai részben a természetjog fogalmában, részben pedig a 18. század mechanikus elképzeléseiben gyökereznek. Olyannyira jellegzetes volt ez, hogy éppen Lukács jegyezte fel magának mint külön

említendő mozzanatot, hogy Diderot a festészetről szóló esszéjében így ír: „A természet nem csinál inkorrekt dolgokat. Minden alaknak, akár szép, akár rút, megvan a maga oka: és a létező valók közt egy sincs, mely nem olyan, amilyennek lennie kell." (Diderot válogatott filozófiai művei. Budapest, 1915., II. kötet. 134. old.) S éppen Lukács nem felejtette el soha megjegyezni, hogy a Diderot esszéjét lefordító Goethe ezzel kapcsolatban azt írta a margóra: tévedés, a természetben minden olyan, amilyenné lehet. S Lukács esztétikai előadásaiban többször felhívta rá a figyelmet: ez a Goethe megjegyzés mutatja, hogy a Goethénél szigorúbb és zártabb materializmust hirdető Diderot-hoz viszonyítva Goethe mint költő mégis reálisabban, sőt, valóban materialista módon gondolkodott.

Nem szándékozok most minden olyan előzményt felsorolni, ami hozzájárult a tükrözés kifejezés mimézissel történt felcseréléséhez. Csupán utalok arra, hogy 1948–1949-ben, midőn Lukács feldolgozta szemináriumában Kant Az ítélőerő kritikáját, milyen hangsúllyal emelte ki ennek a műnek azokat a gondolatait, melyek szerint az utánzásnak semmiféle igazi szerepe a művészetben nem lehet, hogy az utánzás (Nachahmung) feltétlenül Nachäffung, vagyis majmolás lesz a gyakorlatban, és hogy kizárólag a követésnek lehet valamiféle esztétikai szerepe. Kant egyenesen azt mondja: „Mindenki megegyezik abban, hogy a zsenit az utánzó szellemmel tökéletesen ellentétbe kell állítani . . . Mivel a természeti adottságnak kell szabályt adnia a művészet számára, vajon milyen is ez a szabály? Ez semmilyen formában megfogalmazva nem szolgálhat előírásul, hiszen akkor a szépről alkotott ítélet fogalmakkal lenne meghatározható, hanem a szabályt kell a cselekedetből, vagyis az alkotásból levonni, amelyen mások a maguk tehetségét lemérhetik, hogy az mintául szolgálhasson számukra, de ne az utánzáshoz, hanem mint példakép." (Immanuel Kant: Az ítélőerő kritikája. Budapest, 1966., 275–277. old.)

Hasonlóképpen a hegeli esztétika is más irányba orientálta Lukácsot, mint a tükrözés eredeti fogalma. Sőt, Hegelnél a hűséges tükörkép nem a művészet területére, hanem a bűvészet területére vonatkozik, s így magából az esztétikumból a visszatükrözés merev fogalma egyszer s mindenkorra kikerül. S ha most visszagondolunk a heidelbergi esztétikára, Lukács tízes években írt művére, akkor világosan láthatjuk, hogy a mimézis kategória használata valóban előkészített volt nála, és hogy számára a visszatükrözés felvilágosító kategóriájának már az esztétika megírása előtt sem volt semmiféle tartalma. Az, hogy Lenin a tükrözés kifejezést használta, legfeljebb azért történt, mert jobb szót nem talált, s így Lukács szükségképpen visszanyúlt az arisztotelészi Poetica-hoz, melyben még Platonnál ezt a fogalmat mint esztétikai kategóriát jellemezte.

Az, hogy a mimézis kategóriája Arisztotelésznél semmiképpen nem azonos a tükrözéssel, noha eleinte magyar fordításban utánzásként fogalmazódott meg, az abból is látszik, hogy Arisztotelész, aki a művészetet mimetikus tevékenységnek tartja, mégis megjegyzi, hogy a művészet filozofikusabb a történetírásnál, mivel a történetírás csak azt adja vissza, ami a valóságban megtörtént, míg a művészet azt, ami a valóságban szükségszerűség alapján megtörténhetett volna. Voltaképpen csaknem mindenki fölismerte a mimézisnek ezt a sajátosságát Arisztotelésznél. Elég lesz példaként Lane Coopert megemlíteni, aki a következőképpen magyarázza Arisztotelészt: „A költészet különböző fajai utánzási módok. Azaz a költő, akárcsak a festő, a zenész, a szobrász valami koncepcióval rendelkezik, melyet a maga és mások élvezete érdekében ábrázol. A festő embert akar ábrázolni. Az eredmény nem a hús–vér ember, hanem az ember utánzása (imitáció) vonalakkal, színnel egy sík felületen. A szobrász hasonlóképpen olyan gondolati képpel rendelkezik, melyet márványban utánoz, a zenész pedig olyan érzéssel és érzelemmel, melyet melódiában és ritmusban ad vissza. Az a fogalom,

melyet a művész utánoz tárgyában, a színek vagy a kő vagy a hangjegyek, amennyiben tárgyát megjeleníti, ez amit médiumnak nevezünk. Vagyis a görög táncosok éppen úgy mint a mi orosz táncosaink utánozták az emberi emóciókat és lelkiállapotokat a test ritmikus mozdulataival és helyzeteivel ... Arisztotelész imitatív (utánzó) fogalma a mimetikussal is fordítható; a görög terminus mintegy sugallja egyebek között a görög mimoszt és általában a prózai dialógusokat, az epikus költészet és a tragédia metrikai és más díszítőelemei nélkül." (Lane Cooper: The Poetics of Aristotle its meaning and influence. London, Calcutta Sidney. s.a. 18–19. old.)

Az esztétikum sajátosságának írója tehát Arisztotelészhez visszanyúlva egyfelől már olyan fogalmat talált, mely a tükrözést mint tükrözést az aktív ábrázolás fogalmával helyettesítette, másfelől pedig az Arisztotelészhez kapcsolódó minden magyarázat elfogadta azt, hogy a mimézis annyit is jelent, hogy a valóságos probléma megjelenítése egyfajta médiumon keresztül történik. Ezt a médiumot a műnemek, illetve a művészeti ágak adják és éppen ez indíthatta arra Lukácsot, hogy kifejtse a homogén médium, vagyis az egynemű közeg megteremtéséről szóló elméletet. Ha pedig a művészet a maga sajátos közegében kell hogy ábrázolja a valóságot, így magát a valóságot először e közeg számára kell feldolgoznia, és már a feldolgozás is szükségképpen oda vezet, hogy a művészet a maga történeti és eredeti értelmében is egyfajta alkotó torzítást hajtson végre objektív anyagán, melynek eredményét azután csupán az ábrázolásban szemlélhetjük.

Ennek a kategóriának felleléséhez nagymértékben hozzájárultak azok az előkészületek is, melyek a művészet benső sajátosságát Lukácsnál a művészi ábrázolás sajátos nem megismerő, de mégis megismeréshez tartozó jellegét fejtették ki. Még a Szovjetunióban írott egyik tanulmányában (A művészet és objektív igazság.) nemcsak idézi Arisztotelésznek azt a fejtegetését, mely a művészetet filozofikusabbnak fogja fel a történetírásnál, hanem a következőket is kifejti: „A művészet feladata a konkrétnak újonnan teremtése, visszaállítása ... közvetlen érzéki evidenciával. ... Ám a valóságban minden jelenség extenzív, de végtelen összefüggésben van minden más egyidejű és megelőző jelenséggel. A műalkotás – tartalmát nézve – mindig csak kisebb-nagyobb metszetet ad a valóságból. A művészi megformálásnak az a feladata, hogy ez a metszet ne egy totalitásból kiragadott metszetnek hasson, amelynek megértéséhez és hatékonyságához a térbeli és időbeli környezetével való összefüggés kellene, hanem ellenkezőleg, hogy zárt egész jellegével bírjon, amelynek nincs szüksége kívülről való kiegészítésre ... A művészi megformálás folyamata, az absztrakció útja tehát, akármilyen paradoxul hangzik is, szükségképpen a konkrétság fokozását hozza magával az élettel szemben." (Lukács György: A realizmus problémái. Budapest, 1948., 41. old.)

És, ha ehhez hozzáfűzzük azt, hogy már ugyanebben a tanulmányban és a későbbi előadásokban is Lukács azt a véleményt fejtette ki, mely szerint az esztétikum területe nem csupán abban különbözik a megismerés egyéb területeitől, hogy a megismerés más területein az ember elsősorban dezantropomorf módon, vagyis a valóságtól elvonatkoztatva próbálja megadni a valóság képét, míg a művészetben, s az esztétikai szféra egészében az antropomorf, az érzéki megközelítés törvényszerűségei uralkodnak, hanem abban a tekintetben is különbözik, hogy míg az egyik történetileg is az emberiség valóságos tudati fejlődésének lenyomata, addig a művészet mindig is az emberi öntudat fejlődésének lenyomata, akkor világosan láthatjuk: a visszatükrözés mint mechanikus tükrözés mindig is távolállhatott Lukács esztétikai felfogásától. Noha az esztétikai tükrözéssel kapcsolatosan – mint a valóság egyfajta visszaadásával kapcsolatosan – a filozófia történetében még Csernyisevszkijnél is állandóan fölmerült a természetelvűség, és így a tükrözés természetkövetésének gondolata, ezt Lukács soha nem tette a magáévá. Voltaképpen Csernyisevszkij disszertációja, mely a szépség

fogalmát próbálta meghatározni, talán éppen ennek a gondolatnak következtében nyúlt vissza Arisztotelésztől egészen Platonig és teremtette meg azt a természetelvűség fogalmat, mely oly sok zavart okozott – minden benső és filozófiai értéke ellenére is – az orosz esztétikai fejlődésben.

Ennek értelmében szükségszerűnek kell látnunk azt, hogy Lukács fejtegetései a következőkben konkludálnak: „Mindenesetre már ezek az általános körvonalak is megmutatják, hogy az etikai és az esztétikai magatartás bensőséges, noha bonyolult és ellentmondásos vonatkozásban áll egymással. A különbségek, sőt ellentétek alapvető jellegükre vezethetők vissza: az etika gyakorlatilag magára az emberi valóságra irányul, az esztétikai pedig arra törekszik, hogy kontemplatív módon visszatükrözze az emberek szempontjából lényeges világot. Az esztétikai visszatükrözés dialektikája, mely a műalkotások hűségéről és mélységéről, igazságáról és gazdagságáról, világszerűségéről és felidéző erejéről dönt, főként az objektivitás és a szubjektivitás itt elemzett kölcsönös vonatkozásából indul ki. A szubjektivitásnak és az objektivitásnak ez a feszültséggel teljes egyensúlya, mint új, egységes és közvetlen, szubsztanciális és felidéző esztétikai szintézis csak akkor jöhet létre, ha az alkotó szubjektum képes arra, hogy a tárgyak emberekre (emberiségre) való vonatkoztatottságát mint ezek belső meghatározásait ragadja meg, és másrészt ha az embereknek környezetükkel kapcsolatos reagálásait a mindkettőjüket átfogó, egységesen működő szubsztanciából szervesen tudja kinöveszteni. Bármilyen bonyolultan jön is létre ez a szintézis az alkotói szubjektumból, bármennyire összeköti és ugyanakkor el is választja egy dialektikus ugrás az alkotást és a művet, ez az ugrás csak akkor vezethet igazi műalkotáshoz, ha a szubjektív feltételekben messzemenőkig jelen vannak olyan tendenciák, amelyek a mű struktúrájának megfelelnek és feléje közelednek." (Lukács György: Az esztétikum sajátossága. Budapest, 1965. I. köt. 726–727. old.)

Ez a Lukács által adott mimézis elemzés most az alkotó szubjektum szempontjából hangsúlyozza azt, hogy mennyire nem tükörképről van szó a műalkotás esetében, hanem arról a speciális képességről és tehetségről, mely egyfelől még a tárgyi világ ábrázolása esetében sem, tehát például az epika az objektumok totalitása esetében sem hajlandó az objektivitást úgy felfogni, mint valami magában levő objektivitást (az elvonatkoztatás éppen azon az alapon áll, hogy magát az objektivitást mint magábanvaló objektivitást, illetve annak titkait igyekszik megfejteni az elvonatkoztatás révén), hanem az objektivitást csakis emberi szubjektív vonatkozásában ragadja meg, vagyis olyan módon, amit ma az emberek számára, legyen az saját korának embere és legyen az esetleg a műben szereplő szubjektum vagy szubjektumok sorozata, az objektivitás jelent. Más szóval, Lukács már a Szovjetunióban írott cikkeiben elválasztotta egymástól a leírást és az elbeszélést, bemutatva azt, hogy a leírás a szubjektumokkal – mind a kor embereinek mint olvasóknak szubjektumával, mind a műben szereplő szubjektummal – összefüggésben nincs; de a történetek elbeszélése, elmondása, történeti lejátszódása, vagyis minden művészet sajátos időbelisége biztosítja végeredményben az objektumok és szubjektumok kapcsolatát. Ezt a gondolatmenetet figyelembe véve elmondhatjuk, hogy Lukács már itt előlegezte a kései mimézisfelfogásának leglényegesebb elemeit.

Ezzel kapcsolatban hadd emeljük ki azt a vonatkozást, mely Lukácsot a schellingi és a hegeli esztétikával is összekötötte. Mind a schellingi, mind a hegeli esztétikában, sőt ezekben a filozófiákban is az alapkérdés valójában a szubjektum és objektum identitásának megteremtése volt. Lukács, mint ismeretes, éppen ezért vonzódott Schellinghez és Hegelhez, s ez a vonzódása olyannyira mély volt, hogy még a korai marxista korszakában is szubjektum és objektum egységében látta a dialektika lényegét. Nos, nyilvánvaló, hogy a szubjektum és objektum egységének, mint általános törvény-

szerűségnek a megkövetelése valójában arra indítja a modern gondolkodót, aki nem áll a világszellem démiurgoszi talaján, hogy szükségszerűen elvesse a természet dialektikáját. Az a terület azonban, amelyen a szubjektum és objektum dialektikája valóban érvényesülhet, éppen az esztétikáé. És Lukács, aki Lenin Filozófiai füzeteinek, valamint A természet dialektikája teljes engelsi szövegének megismerése után filozófiai álláspontját revideálta, szükségszerűen be kellett, hogy lássa: az esztétikum az egyedüli terület, ahol ez a szubjektum és objektum dialektika érvényes.

Éppen ezért jutott el Lukács ahhoz a felfogáshoz is, mely a mimézissel egyenértékű fogalmat teremtett az esztétikum számára a katarzisból is. Anélkül, hogy itt részletesen óhajtanánk ismertetni a katarzis fogalma körüli történeti vitákat, szeretnénk megjegyezni azt, hogy már Arisztotelésznél is felmerül a katarzis, azonban anélkül, hogy mélyen összefüggésbe hozná a határait a mimézissel, illetve olyan módon, mint egyetlen műfajnak, a tragédiának szükségszerű eredménye. Ezzel már formailag is jeleztük, hogy mi a különbség és az előrelépés Lukács katarzis felfogásában és a továbbiakban ennek az előrelépésnek néhány aspektusát szeretnénk megvilágítani. Egy nyugatnémet szerző a következőképpen interpretálja Lukács felfogását: „Lukácsnál a művészet társadalmi szerepe csupán akkumulátor jellegű megőrző. A gyakorlat mimézise ‚dünameia'-ként található meg a műben és ‚energiá'-vá pusztán az emberi nem erőinek reflexív kidolgozásában és csupán a befogadás aktusában, véghezvitelében válik. A múltra vonatkozólag is ezek a nembeli erők pusztán átélhetően vannak akkumulálva. Közvetlenül csupán az emberi nembeli tudat kidolgozására szolgálnak, mely tudatnak még a társadalmi cselekvésbe való fordítására van szüksége. Ez az alapvető korlátozás az esztétikai tárgy konkrét történelmi jelenségét relativizálja, amennyiben azt csupán közvetlenül vonatkoztatja a társadalmi cselekvésre." (Rolf Günter Renner: Aestetische Theorie bei Georg Lukács. Bern und München, 1976. 258. old.)

Azért idéztük ezt a preciöz elemzést, hogy lássék, mennyire nem magától értetődő annak a viszonynak a helyes felfogása, melyet Lukács a mimézis és katarzis között feltételez. Természetesen Rennernek igaza van abban, hogy a mű maga csak dünameia szerint társadalmi jelentőségű és társadalmi energiává a mű csak hatásában válhat. Ebből azonban semmiképpen nem következik az, hogy ez a felfogás korlátozó jellegű lenne és valóban olyan értelemben fogná fel a műalkotásokat, mint azt Renner mondja, vagyis relativizálná a művek konkrét történeti-esztétikai auráját és ezek helyére egy meghatározott, mégpedig közvetlenül meghatározott társadalmi vonatkozást csempészne. Itt ismét csak azzal az érvrendszerrel találkozunk, mely oly sokszor hangzott el a marxista és haladó esztétikák ellenében, és melynek lényege az volt, hogy a marxizmus valamiféle konkrét hasznossági értelemben, utilitarisztikusan, illetve konkrétabban agitatív módon fogná fel az esztétikum lényegét.

Lukács tehát egyáltalán nem véletlenül nyúl vissza az arisztotelészi katarzishoz. Ennek eredeti formája az volt, hogy Arisztotelész a tragédiától megkövetelte azt, hogy fel tudja ébreszteni a nézőben a félelem és részvét érzéseit, majd ugyanezen érzelmektől való megtisztulást. Következésképpen az a katarzis, amire Lukács hivatkozik, eredeti formájában lélektani jellegű, vagy – ha akarjuk – azt mondhatjuk, valóban emócionális tartalmú katarzis volt, ahol nincsen szó még arról a katarzisvitákban később (Lessingnél) előforduló gondolatról, mely a katarzist valamiféle erkölcsi megtisztulásként fogná fel. Persze teljesen igaz volna az, ha valaki kimutatná, hogy noha Lukács az arisztotelészi katarzis fogalomhoz kapcsolja alapvetően a maga esztétikai felfogását, mégis, ennek a katarzisfogalomnak olyan tartalmakat is ad, mint pl. Lessing adott, illetve Lessing példáján, aki a színházat a nézőközönség nevelőiskolájaként fogva fel, ő maga is beleviszi az etikai tendenciát az esztétikai kérdésfelvetésbe. S noha ez az állítás részlegesen igaz, mégis, mint látni fogjuk, Lukács alapvetően elhatárolja magát ettől a felfogásmódtól.

Mindenekelőtt szeretném hangsúlyozni azt, hogy amennyiben egy ilyen közvetlen társadalmi visszahatásról volna szó, akkor Lukács nem erősíthetné meg és egészíthetné ki Goethének azt a felfogását, mely szerint valójában az allegorikus ábrázolás (az allegóriának nyilvánvaló célja ez a közvetlen társadalmi hatás) ellenében az igazi művészet csakis a szimbolikuson keresztül valósulhat meg. És, ha Lukácsnál ennek megfelelően olyan fejtegetés olvasható, mely szerint: „Baudelaire, akinek esztétikai érzékét nyilván senki sem vonja kétségbe, a romantikus művészetről szóló tanulmányában . . . kétfrontos harcot folytat. ‚Hasznos-e a művészet?' – teszi fel a kérdést, majd fenntartás nélkül igennel felel rá. Így folytatja: ‚De miért? Mert művészet. Van-e káros művészet? Igen. Az, amely az élet feltételeit szétbomlasztja. A bűn csábító, tehát csábítónak kell ábrázolni; de specifikus erkölcsi betegségeket és szenvedéseket idéz elő; ezeket is ábrázolni kell . . . Kétlem, hogy létezik a fantáziának akárcsak egyetlen egy terméke, amely a szépség összes vonatkozását megvalósítja, és mégis káros. És az ellenkező véglet ellen: A forma iránti mértéktelen hajlam szörnyű és ismeretlen rendetlenségbe kerget. A szép, a groteszk, a kecses, a pittoreszk vad szenvedélyének következtében – mert itt van mérték – eltűnnek a helyes és az igaz képzetei. A művészet iránti frenetikus szenvedély falánk fekély, amely mindent elnyel; és mert ha a művészettől teljesen távolmarad a helyes és az igaz, akkor ez magának a művészetnek a távolmaradását is jelenti, az egész ember is eltűnik itt; egy tulajdonság szertelen részletezése a semmibe torkollik.' Mindebből világosan látható, hogy a két hamis véglet úgy győzhető le, ha a mindenkori műalkotás objektíve az emberiség konkrét ügye felé tör. Itt természetesen egy tendenciáról van szó; amennyire kevéssé lehetségesek és szükségesek az abszolút vagy közvetlen összefüggések, olyan nélkülözhetetlen egy erőteljes és eleven, noha nem direkt vagy feltétlenül tudatos tendencia; olyan tendencia és törekvés, amely a mű totalitásában esztétikailag kifejezésre jut." (Lukács: Az esztétikum sajátossága, i. m. II. köt. 628–629. old.)

S itt van Lukács katarziselméletének legnagyobb értéke. Ez az elmélet összefügg azzal is, amit annak idején egyetemi előadásaiban Lukács kiemelt, hogy tudniillik a művészetnek sajátos teleológiája van. Ez a sajátos teleológia, melyről annak idején Kant beszélt és cél nélküli célszerűségként jelölte meg, nemcsak hogy érvényes, hanem valójában irányt, mozgást ad az egész mimézisnek. Ilyen értelemben a mimézis nemcsak elválaszthatatlan a katarzistól, hanem a mimézis mozgásirányát objektíve is a katarzis adja meg. Az a Lukács által sokszor hangsúlyozott mozzanat, mely szerint a Hamletet végeredményben azért írták meg, hogy a végén el lehessen mondani: „nagy király lett volna, ha megéri", világosan mutatja ennek a sajátos mozgásnak a mibenlétét.

S itt nemcsak az az újdonság a lukácsi esztétikában, hogy a mimézist mint a szubjektum és objektum egymás áthatását jelöli meg, hanem főként az, hogy a mimézisnek a katarzis ad mozgási lehetőséget. A mimézis arra irányul, az a sajátos irányzatossága, hogy létrehozza a katarzist. Enélkül a mimézis még akkor is, ha belső dialektikáját, ellentmondásait olyan mélyen fejtjük ki, mint ezt Lukács teszi, végső soron halott lenne. Halott nem azért, mintha nem létezne benne mozgás, hanem azért, mert ennek a mozgásnak objektíve nem volna meg az a furcsán és ellentmondásosan teleológiai tartalma, mely elvisz a katarzis felé. Nos, aligha kell itt hangsúlyozni, hogy éppen ez az oka annak: az esztétikum sajátossága a katarzist nem köti, mint Arisztotelész tette, a tragédiához, hanem mindenfajta művészi alkotás sajátosságának tartja. Meg kell jegyezni, hogy Lukács ebben a művében tárgyalja a modern művészet nem katartikus lehetőségeit is, ahol – ugyancsak a kanti esztétika alapján – a kellemesség kategóriáját elemzi. A nem katartikus művészet persze nem abban az értelemben művészet, ahogyan az évszázadokon keresztül fejlődött, hanem egy pusztán modern értelemben. Ami

a művészet egész történetét illeti, eltekintve az ornamentikus jellegű tendenciáktól, arra mind vonatkozik a katarzis, és a katarzis jellemzéséül Lukács egyáltalán nem véletlenül használja fel Rainer Maria Rilke költeményét, Az archaikus Apollo torzó című. Ebben a versben az archaikus Apollo torzó hatásának, benyomásának végeredménye az, hogy Rilke kimondja: változtasd meg életed. Ezt a gyakorlatot Lukács helyesen értékeli úgy, mint a versből szinte áradó evokatív tartalmat. S minden igazi műalkotás élvezése magával hozza a katarzist.

Persze, ha most visszanyúlunk a katarzis eredeti értelméhez, akkor azt látjuk, hogy a maga eredeti helyén, az arisztotelészi Poetikában a katarzis az érzelemfelkeltéssel együtt jelentette a művészi hatást. Bizonyos azonban, hogy az igazi nagy művészet ellenében a giccsnek is az a jellegzetessége, hogy fel tudja kelteni a félelem és részvét érzéseit. A félelem és részvét érzése mint felkeltett érzés éppen úgy jellemzi a megfagyott gyermekről szóló giccstörténeteket, mint ahogyan A padlásszoba kis hercegnője című giccsregény. A probléma abban áll, hogy a giccs csupán felkelteni tudja ezeket az érzéseket, de nem tisztít meg azoktól, nincsen benne az a megszüntetés, ami természetesen megőrzés is, mint az igazi nagylélegzetű és formátumú művészi alkotásokban. Ezért a giccs sajátsága, hogy abban nem érvényesül a teleológiai cél, vagyis nem érvényesül az a cél nélküli célszerűség, mely a művészetben feltétlenül érvényesül. A katarzis segítségével tehát Lukács azt a kategóriát találta meg, melynek tartalma a művészet sajátos teleológiája. A művészet teleológiájához azonban hozzátartozik az, hogy ez a teleológia nem valósulhat meg semmi módon másképp, mint úgy, hogy a művészet előzőleg olyan érzelmeket kelt fel, melyek feloldás, megszüntetve megőrzés és katarzis nélkül talminak bizonyulnak. Amikor Goethe a filisztert úgy jellemezte, hogy az telítve van félelemmel és reménnyel, akkor nagyon konkrétan utalt erre és midőn az egyik József Attila töredékben azt olvashatjuk a költő pszichéjéről, hogy „szívében elidőz a tigris és a szelíd őz", valójában ugyanennek a belső, szubjektíve is ellentmondásos mozgásnak a leírását kapjuk meg.

S itt érkeztünk el ahhoz a ponthoz, hogy ennek a sajátos mimézistől a katarzisig terjedő mozgásnak egész dialektikáját megközelítsük. Mint ismeretes, Az esztétikum sajátossága szerint a mimézis az egyvesszős jelzőrendszer, mint az emberi mindennapi életben is felmerülő jelzőrendszer alapján fejlődik ki és válik esztétikai mimézissé. Az esztétikai mimézis azonban éppen abban különbözik minden egyéb mimetikus vagy mimetikus jellegű tevékenységtől, hogy itt a mimézis nemcsak hogy nem visszatükrözés (majdnem seholsem az), hanem túlmenően a visszatükrözési formákon, magában tartalmazza azt a dinamikát, amely mintegy hajtja a mimetikus, vagyis a művészileg feldolgozott anyagot arrafelé, hogy katarzist teremtsen. Ezért a mimézis nem pusztán mint mimézis különbözik minden másfajta szellemi tevékenységtől, hanem a művészi zsenialitás éppen abban áll és éppen olyan mértékű, ahogyan az ábrázolt anyagot a művész képes egyre nagyobb dinamikával belegörgetni (ti. az út nem sima) a katartikus hatásba. Az, hogy a katartikus hatás most már csupán szubjektív, illetve pusztán az objektív vagyis a művészi alkotás objektivitásában feltűnő hatás-e, olyan kérdés, amelyről nem érdemes vitatkozni, mivel az igazi cél a műélvező katarzisa, s ez időnként csak úgy érhető el, ha a műalkotás hősének a katarzisa is lejátszódik.

S itt van a döntő különbség a fiatal Lukács és az érett Lukács között. A fiatal Lukács, aki elsősorban erkölcsi és erkölcstani szempontból vizsgálta a művészetet, végső soron csupán a tragikus életérzés felvillantásában, illetve a tragikus jellegű katarzis létrehozásában látta a legmagasabb rendű művészetet. Kiviláglik ez például A tragédia metafizikája című tanulmányából is. Élete végén azonban nem teremtett olyan hamis hierarchiát tragikus és nem-tragikus ábrázolás között, mint amit annak idején kénytelen volt tenni, mégpedig egyszerűen azért, mert a katartikus hatást nem pusztán mint

erkölcsi megtisztulást, s különösképpen nem mint egyszerű nevelő szempontú átalakítást fogta fel. Az élet megváltoztatása, illetve az élet megváltoztatásának kényszere adott pillanatban és adott művek esetében hathat etikai vagy éppen politikai szempontból is. Még akkor is, ha ilyen közvetlen politikai hatás vagy etikai befolyás a művészetnek általában sohasem célja, de egyes művészi alkotásoknak adott pillanatban mégis lehet ilyen típusú következménye is. Ha végigtekintünk a költészet történetén, akkor látni fogjuk, hogy komoly, előzetesen megcélzott politikai szándékok nélkül is előfordult, hogy egy műnek hatalmas politikai befolyása lett. Hadd emlékeztessünk ebben a vonatkozásban Beaumarchais Figaró házasságának ilyen konkrét politikai hatására. Ez azonban csak határeset. A művészet semmiképpen nem törekedhet kizárólagosan vagy elsősorban etikai hatásokra.

Ez nagyon fontos kérdés, márcsak azért is, mert igen sokan igyekeztek Lukács véleményét ilyen etikai meggondolásoknak megfelelően interpretálni. Holott már Kanttal foglalkozva állandóan utalt arra Lukács, hogy Kantnak milyen nagy érdeme az etikum és az esztétikum egymástól való elválasztása. Ha tudniillik ilyen elválasztás nem lenne, ha a művészet nem egy bizonyos értelemben a történeti, az emberiség konkrét történeti állapotának problémáihoz szólna hozzá, akkor a művészet visszaesne egy olyan állapotba, melyből rendkívül nehezen találhatna kiutat, s melynek lényege az volna, hogy a művészet önállósága teljesen föloldódna. Nagyon érdekesen szólt erről már József Attila:

„Szállj költemény, szólj költemény
mindenkihez külön-külön,
hogy élünk ám és van remény, –
van idő, csípjük csak fülön.

Nyugtasd a gazdagok riadt
kis lelkét – lesz majd kegyelem.
Forrást kutat, s nem vért itat
a szabadság s a szerelem."

Ahogy József Attila verse is kifejezi, a katarzis a művészet, a költemény célja és mindenkire külön-külön, egyénileg hat. De olyan hatás ez, mely összefügg a korral, az időszakkal, összefügg tehát azzal a légkörrel, amely meghatározza az embert. És ez a kapcsolat nem különleges. Adott pillanatban ugyanis a katarzis, melynek célja egyetemes, mely minden egyes emberre vonatkozik, mégsem érinthet belülről mindenkit, mert előfordulhat, hogy akár világnézetileg, akár általános műveltség szempontjából, egy katarzist taszító beállítás akadályozza az embert az igazi élmény átélésében.

Mindenesetre ettől viszonylag függetlenül igaz az, hogy a katarzis átstrukturálja az egész művészi alkotást. Nem olyan célszerűség ez, mint a munkáé, de azzal párhuzamos, annál sok szempontból szellemibb, s mégiscsak célszerűség. Mint láttuk, a célszerűség nem minden esetben valósul meg. De éppen az az érdekes, hogy ez a célszerűség általában megvalósul, vagyis általában a művészet meg tudja valósítani azt, hogy beleszóljon az emberi fejlődésbe. A művész meg tudja érezni, hogy melyik az a mozzanat, mely éppen abban az időszakban az összfejlődés döntő mozzanatává válhat, legyen az akár etikai vagy ízlésbeli vagy pedig olyan mozzanat, mely egyszerűen a kialakult reflexrendszert korrigálja. S ha Lukácsnak komoly érdeme volt, hogy a mimézist a maga dinamikájában tudta felfogni, még komolyabb érdeme az, hogy ezt a dinamikát a teleologikus tendenciával kapcsolta össze, s ilyen módon nemcsak a belső, a tükrözésen belüli ellentmondásosságot ragadta meg, hanem ennek az ellentmondásosságnak művészi és össztörténeti fejleményeit is be tudta mutatni akkor, midőn a mimézis problémái közé a katarzist is sorolta.

Farkas János

TÁRSADALMI ELMÉLETEK AZ ELMARADOTTSÁGRÓL*

I.

A tudomány és technika *társadalmi problémái* a harmadik világ országaiban közhelyszerűen ezen országok fejletlenségéből, elmaradottságából származnak.

Elsősorban arra a kérdésre kell választ keresnünk: milyen okai vannak magának az *elmaradottságnak?* Ezt a rendkívül összetett kategóriát a nemzetközi szakirodalomban már bőségesen tárgyalták és ma is állandó vizsgálódás tárgya. Az „elmaradottság" vagy – ennek szinonimája – a „fejletlenség" nyilvánvalóan azért komplex fogalom, mert társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai stb. tényezők bonyolult összeszövődéséből előállt reálfolyamatokat tükröz vissza. A nemzetközi szakirodalom ezért elsősorban éppen aszerint csoportosítható, hogy a szerzők a tényezők melyik csoportját tartják leginkább felelősnek az elmaradottságért. Alapvetően *két álláspont* különböztethető meg az úgynevezett elmaradottság- vagy fejlődéselméletekben: az egyik szerint *gazdasági-technológiai,* a másik szerint *társadalmi-kulturális* okoknak tulajdonítható egy-egy ország gyengénfejlettsége. Egyszerűbben szólva: egyfelől találjuk a *közgazdasági,* másfelől a *szociológiai* magyarázatokat, elméleteket. Köztük persze számos átmenet és kombináció is található. Például a közgazdasági megfontolások gyakran összekapcsolódhatnak technikai, de akár szociológiai szempontokkal, a szociológiai érvelés pedig gyakran kiegészül pszichológiai, szociálpszichológiai, de akár közgazdasági megközelítéssel is. E dolgozatban megkíséreljük azt vizsgálni, hogy vajon a *közgazdasági* avagy a *szociológiai* magyarázatok járnak-e közelebb az igazsághoz, amikor az elmaradottság alapvető kiváltó okait egyik vagy másik tényezőcsoportban vélik kimutathatónak?

Röviden tekintsük át először azokat a szociológiai (pszichológiai) tényezőket, amelyeket felelőssé tesznek az elmaradottságért.

A szakértők leggyakrabban a következőket említik meg: „társadalmi-politikai környezet", „vallási és társadalmi magatartások", „technikai és piaci ismeretek hiánya", „nem-mobil munkaerő", a „társadalom szerkezete és institúciói", „vallási-erkölcsi értékrendszerek" (Meier, Baldwin, Viner)[1]. A „társadalom merev szerkezete", „passzív reagálása" mint az elmaradottság ismérvei – mondja Gannagé[2]. „A nép elmaradottságán" mint a társadalom és a megváltozott gazdasági környezet viszonyát, a gazdaságon kívüli exogén tényezőket, a „plurális társadalom hiányát" érti.[3]

*A X. Szociológiai Világkongresszusra benyújtott előadás.

Perroux szerint a társadalmi intézmények, a gondolkodásmód és a társadalmi szokások jelentik a fejlődés fékjeit.[4] Ezeket együtt a „népesség társadalmi és szellemi struktúrájának" nevezi, amelybe még besorolja a nagybirtokrendszert, az újítási hajlam elégtelenségét, a munkakészség gyengeségét, a vállalkozók hiányát. Kétségtelen, hogy az ilyen és hasonló szociológiai tényezők valóban sok mindent megmagyaráznak a társadalom adott fejlettségi színvonalából. A szociológiai elméletekből ugyanakkor általában kimaradnak vagy másodlagossá válnak a gazdasági tényezők. A gazdasági összefüggéseket a társadalmi életen kívül eső, exogén szférának tekintik. A közgazdasági elméletek pedig ugyanígy járnak el, csak fordítva: náluk viszont a szociológiai okok válnak őket kiegészítő, exogén jellegűekké. Szentes Tamás az elmaradottság szociológiai magyarázatának két fő típusát különbözteti meg: az egyik egy többékevésbé homogén stagnáló tradicionális társadalomként kezeli az elmaradott országok társadalmát, a másik típus pedig e társadalmak heterogén, duális vagy plurális jellegét emeli ki.[5]

Maradjunk az első, a par excellence *szociológiai* elméleteknél. Azok, akik a „nép elmaradottságáról" szólnak, valójában egy tradicionális társadalmat ábrázolnak. Ilyen országban a munka alacsony hatékonyságú, a munkaerő immobil, a specializáció korlátozott, hiányzik a vállalkozókedv, gazdasági tudatlanság, továbbá merev társadalmi szerkezet van, hiányzik az individualizmus, az intézmények fejletlenek, a vallásierkölcsi értékrendszer hagyományos stb. Ez az érvelés nagyon lenyűgöző, de van egy sebezhető Achilles-sarka: vonatkoztatási rendszere a kifejlett *tőkés társadalom* és *gazdaság*, s az ott kialakult *személyiségvonások*. Az ilyen subtraction approach szerint, ha egy népben, országban nincs meg a vállalkozókedv, nincs individualizmus, nincs magánérdek, nincsenek vállalkozók stb., akkor az „elmaradott". A schumpeteri fejlődéselméletet éppen azért alkalmazzák nagyon szívesen a fejletlen országokra, mert az idealizált vállalkozói tulajdonságok még ki nem fejlődött volta kézenfekvő magyarázatot látszik kínálni az elmaradottságra. Más szerzők persze még további tulajdonságok és magatartások *hiányát* említik meg. Tehát, ha nincs pl. profitra, nyugati típusú piacra való ösztönzés, vállalkozói kockázatvállalásra való készség, ipari szakképzésben való aktív közreműködés, a tudományos-technikai fejlesztés iránti érdeklődés, akkor – e kívánatos magatartások híján – az adott társadalom nem képes dinamikus növekedésre (Leibenstein)[6]. Szerinte a fejlődést „positive-sum" ösztönzők, az elmaradottságot „zero-sum" ösztönzők és tevékenységek kondicionálják és idézik elő. Ilyen „zero-sum"-nak tekinthetők pl.: gazdasági privilégiumok megtartására irányuló törekvések, az új eszmékkel, ismeretekkel és változással szembeni ellenállások stb. Ilyen ösztönzőknek a következménye az improduktív luxusfogyasztás növekedése lesz mind az állami, mind a magánszektorban. Tinbergen is több olyan pozitív tulajdonságot sorol fel, amelynek elsősorban a vezetőket kell jellemezniök: érdekelve kell lenniök az anyagi gazdaságban és a jövő alakulásában, kockázatvállalásra készen kell állniuk, következetesség, állhatatosság jellemezze őket, keményen kell dolgozniok, képesek legyenek sok emberrel együttműködni, legyenek fogékonyak az új eszmék iránt és legyenek képesek logikusan elemezni a komplex jelenségeket.[7]

A társadalmi magatartás és hajlamok, a társadalmi értékrendszer fontosságát nagyon sok szerző hangsúlyozza. (Rostow, Aron, Buchanan-Ellis, Gershenkron, Hoselitz, Hagen, Kunkel stb.)[8]

Az említett szerzők közül például Hoselitz-Talcott Parsons karakterisztikáit felhasználva – szembeállítja egymással a fejlett és az elmaradott országokban található társadalmi szerepek és magatartások jegyeit.[9] Az „univerzalizmus", az „eredményorientáció" és a „szerepkör-elhatárolódás" helyett az elmaradott országokban „partikularizmust", a „szerepek előre meghatározottságát" és „keveredését" találhat-

juk. Ezt a normatív összehasonlítást Frank bírálja, mondván: a fejlett országokban is található partikularizmus, sőt az elmaradott országokba exportált olyan univerzalista jelszavak mögött is, mint a „szabadság", „demokrácia", „gazdasági liberalizmus", „szabad választások" stb. – mögött is partikuláris magánérdekek húzódnak meg.[10] Sőt Frank még azt is kimutatja, hogy a fejletlen országokban – a hamis és importált univerzalizmus mellett – igazi univerzalizmus is található, mint pl. az antikolonista mozgalmak, harcos nacionalizmus stb. Frank szerint – vitatva Hoselitz tételét – az elmaradott országokban a szerepek funkcionálisan inkább diffúz és nem specifikus jellegűek, ellentétben a fejlett országokkal. Szerepátfedések valóban találhatók, de ilyenek – mind a társadalom alsó, mind vezető rétegeiben – a fejlett országokban is előfordulnak. A közbülső szerepek (pl. katonatisztek, állami hivatalnokok, rendőrök stb.) pedig ugyanúgy egyértelmű funkciók szerint tagolódnak, mint a fejlett ipari államokban. Kritikáját Frank azzal zárja, hogy a rendszer konkrét struktúráját, politikai és gazdasági szerkezetét nem lehet csupán némely részének megváltoztatásával átalakítani. A totalitásnak tehát – és ezt már én mondom – elsődlegessége van a részekkel, a partikularitásokkal szemben.

Amint említettem, a szociológiai megközelítések gyakran *pszichológiai* érvelésekkel kapcsolódnak össze. McClelland ugyancsak elvonatkoztat a társadalmi rendszertől és szerkezettől.[11] Ő az egyéni pszichológiai motivációk eltéréseiben látja a fejlettség vagy elmaradottság okait. Hagen ugyancsak a motivációk különbözőségét és a személyek közötti viszonyok különbségeit emeli ki a paraszti társadalmak elemzésekor.[12] Nem lebecsülve az egyéni pszichológiai motivációk fontosságát, de feltehetjük a kérdést: meg lehet-e ezeket változtatni úgy, hogy közben nem változik a társadalmi rendszer egész struktúrája? Vagy úgy feltéve a kérdést: a motivációk megváltozása válhat-e előidéző okává a társadalmi szerkezetek gyökeres átalakulásának? McClelland szintén a vállalkozói magatartásból indul ki, de nála ezt a viselkedést nem a profitmotívum, hanem a teljesítménymotiváció jellemzi (n-achievement). Szerinte belső indítékok késztetik az egyéneket újításokra, kockázatok vállalására, vállalkozói magatartásra. Ennél már a profitra való motiváltság elméletének is nagyobb a magyarázó ereje, amely szerint a nyereségnövelést szolgáló adekvát cselekvések mintegy célszerű magatartási válaszokat jelentenek valamely külső cél, szükséglet elérése számára. A McClelland-i indítékok viszont teljesen belülről fakadnak – még kívülről a profitszerzés sem motiválja – és csak következményeiben idézik elő a nyereség növekedését. E két egyaránt vitatható megközelítés között tehát az ok–okozat és a cél–eszköz kategóriák sorrendje is eltérő (pontosabban fordított) és a teljesítménymotivációs elmélet magyarázó ereje még a másikénál is kisebb.

Hagen az elmaradott „paraszttársadalmak" jellemzőinek a következőket tartja[13]: alacsony fokú a társadalmi mobilitás, a középosztályok fejletlenek, a természettudományok elmaradottak, a termelési technika primitív. Az n-achievement, a need-dominance, és a need-autonomy (eredményelérés, vezetőszerepre és személyi függetlenségre való törekvés) helyett pedig a need-conformity, need-dependency és a need-affiliation (alkalmazkodásra, függőségre, alárendeltségre és másoknak való tetszésre való) törekvések a jellemzők. Mindezek az indítékok hátráltatják a technikai fejlődést. Az indítékok tehát McClelland és Hagen elméletében is autonómak, de utóbbi szerző azért nem zárja ki, hogy az elmaradott társadalom elitjét ne jellemezhetnék ugyanolyan egyéni jegyek, mint a fejlett országok lakosait. Szerinte tehát inkább e tulajdonságok, ambíciók, indítékok, motívumok elterjedtségének alacsony mértékével van baj az elmaradott országokban. Hagen reálisan ismer fel olyan jelenségeket, mint pl. az eliten belüli társadalmi feszültséget, az alárendeltséget, a változás fizikai eszközökkel való kikényszerítését (lásd: gyarmatosítás), a nemzetet fenyegető külső veszélyt stb. Ez

helyes megfigyelésről tanúskodik, de éppen, hogy ezen jelenségek már nem értelmezhetők a mikrokörnyezetben, az egyén pszichológiai indítékai szűk körében. Mindezen pozitív indítékok mozgásba lendítésének, kiterjesztésének szükséglete igényelné a *teljes társadalmi környezet* elemzését is.

Szentes Tamás az elmaradottság szociológiai (makro) és pszichológiai (mikro) elméleteit két „lemeztelenített hipotézisre" vezeti vissza[14]: 1. E nézetek szerzői feltételezik, hogy a gazdasági (társadalmi) fejlődés számára vannak *általában kedvező* és *általában kedvezőtlen* társadalmi és egyéni *tulajdonságok*. Ha igaz lenne az a feltételezésük, hogy a gazdasági alap nem determinálja a társadalmi környezetet, társadalmi magatartást, szokásokat, eszméket és szerepeket, a vállalkozói réteg keletkezését stb., akkor a társadalom szociológiai szerkezete – végső soron – az egyéni pszichológiai indítékok függvénye. Más szóval: a társadalmi tulajdonságok az egyéni tulajdonságok összegezéséből épülnek ki. Ebben az esetben a fejlődéselmélet szociológiai változata pszichológiai tételeken épül fel és nyugszik. 2. Ha a fenti tétel igaz, akkor ezen egyéni tulajdonságok olyan megoszlása, miszerint a kedvező tulajdonságok a fejlett, a kedvezőtlenek a fejletlen országokban koncentrálódnak, okaivá válnak a gazdasági fejlettségnek, avagy elmaradottságoknak. Jómagam leegyszerűsítem a képletet: a társadalmi és egyéni tulajdonságok (léte vagy nemléte, elterjedtségének foka) azok a *végső okok*, amelynek okozata a gazdasági (társadalmi) fejlettség. Az elmaradottság terápiáját pedig – ezen nézetek szellemében – így lehetne megfogalmazni: változtassuk meg az egyének pszichológiai tulajdonságait és megváltozik a társadalom és a gazdaság is.

Mi dönti azonban el, hogy melyek a kedvező, és melyek a kedvezőtlen tulajdonságok? A szakirodalom túlnyomó részében erre azt a választ találjuk, hogy a kedvező tulajdonságok a fejlett, a kedvezőtlenek a fejletlenekben találhatók. De ez a válasz tautológiához, körben forgó okoskodáshoz vezet: a fejlődést az határozza meg, hogy a társadalmi környezet és annak egyéni összetevői kedvezőek-e. Azt pedig, hogy ez utóbbiak kedvezőek-e, abból lehet megállapítani, hogy ténylegesen eredményeztek-e gazdasági fejlődést. A vitatott elméletek a tautológiát úgy kísérlik feloldani, hogy az általuk elemzett tulajdonságokat absztrakttá teszik, megfosztják konkrét tartalmuktól. Ha a profitmotívumot helyettesítik az általános eredményre való törekvéssel (n-achievement), ha olyan idealizált tulajdonságjegyeket hangoztatnak, mint az „univerzalism", „achievement orientation", „functional specifity", akkor a tautológia mögött álló ellentmondást sikerül feloldaniok. Amely ellentmondásnak az a lényege, hogy a különböző társadalmakban megfigyelhető *konkrét* pszichológiai tulajdonságok úgy jelennek meg, mint a fejlődés *általában* kedvező vagy kedvezőtlen tulajdonságai.

Valóban úgy tűnik, hogy a tértől, időtől, konkrét körülményektől elszakított idealizált és absztrakt tulajdonságok a tértől, időtől, konkrét körülményektől ugyancsak megfosztott gazdasági fejlődésre meghatározó erőt gyakorolnak. Az empirikus, konkrét valósággal szembesítve azonban kiderül e tulajdonságokról, hogy megoszlásuk – mint Frank kimutatja – nem feltétlenül esik egybe az elmaradott és fejlett országok között meghúzott határvonallal.[15] A vállalkozói magatartás konkrét vizsgálatában pedig kimutatható, hogy a profitmotívum akár szembe is kerülhet a teljesítménymotívummal, korlátozhatja az újítási hajlamot (lásd, amikor a profitérdek az újítások eltitkolását, a spekulációt, a minőségrontást stb. idézi elő).

Természetesen nem lenne helyes azt állítani, hogy a társadalmi és egyéni magatartás, valamint a gazdasági fejlettség között nincs összefüggés, avagy ha van, akkor ez az összefüggés csak fordított irányú lehet. Marxista és nem-marxista kutatók egyaránt megegyezhetnek abban, hogy a társadalmi és egyéni tudatnak, szokásoknak, hajlamoknak, eszméknek, intézményeknek és egyéni pszichológiai tulajdonságoknak a gazdasági-társadalmi fejlődést elősegítő vagy hátráltató szerepük van. Tudom, hogy a

vulgármaterializmus nemegyszer – marxizmusnak álcázva magát – a gazdasági alappal szemben lebecsülte a felépítményi-tudati szférák szerepét. Ezzel Marxnak ama tételével is szembekerültek, miszerint a tömegekbe behatolt elmélet anyagi erővé válhat. A döntő kérdés azonban mégis az, hogy van-e, és ha igen, akkor milyen a genezisük az eszméknek, a társadalmi és egyéni tulajdonságoknak?

A történelmi analízis azt mutatja, hogy egyfelől azonos, vagy hasonló tulajdonságok eltérő társadalmi-gazdasági célokat szolgáltak, másfelől, hogy eltérő társadalmi-gazdasági viszonyok és korszakok más és más tulajdonságokat alakítottak ki. Sőt még az is megfigyelhető, hogy ugyanazon tulajdonságok eltérő társadalmi-gazdasági viszonyokban is kifejlődhetnek. Amíg az egyikben érvényesülni tud és kedvezővé válik, a másikban nem tud dominálni és kedvezőtlennek bizonyul. Ebből arra kell következtessünk, hogy nincsenek általában kedvező és általában kedvezőtlen tulajdonságok, magatartások, értékek, szokások, eszmék, motivációk stb. Léteznek viszont *konkrétan,* amikor szerepük, hatásuk és értékük attól függ, hogy az *adott* történelmi-földrajzi stb. helyzetben *társadalmi szükségletet* fejeznek-e ki, avagy sem? Ha tehát – bár leegyszerűsítve – oksági összefüggést keresünk, akkor azt mondhatjuk, hogy az objektív társadalmi szükséglet válik okává annak, hogy mely eszmék és magatartások keletkeznek, vagy kerülnek előtérbe és melyek nem. A társadalmi szükséglet azonban maga sem lehet végső ok. Az oksági (vagy determinációs) láncban visszafelé haladva azt látjuk, hogy a társadalmi szükségletek tartalmát és formáját végső soron a társadalom anyagi életfeltételei, a *társadalmi lét* határozza meg. E „társadalmi lét"-nek legfőbb elemét pedig a *társadalom termelési viszonyai* alkotják. A „társadalmi lét", a „társadalmi termelési viszonyok" a marxi történelmi materialista társadalomelmélet alapvető kategóriái. Ezek magyarázó jelentőségének elfogadásán vagy elutasításán fordul meg, hogy az elmaradottság gyökereihez valóban eljut-e a kutató, avagy megreked az esetleg látványos és szellemes, de felületes értelmezéseknél.

Ismétlem: annak a tételnek, hogy a termelésnek és a termelés viszonyainak mindenféle társadalomban primátusa van a többi társadalmi tevékenységgel és társadalmi viszonnyal szemben, semmi köze a vulgármaterializmushoz. Ez a tétel annak a több évezredes empirikus és mindennapi tapasztalatnak az elméleti általánosítása, miszerint a legalapvetőbb emberi és társadalmi szükséglet: a fizikai létfenntartás garantálása. Ha megvizsgáljuk Földünk összes országát, társadalmát, akkor bizonyos eszmék, intézmények, szokások és hajlamok mindegyikben találhatók, de számos változatuk hiányzik belőlük. Előfordulásuk tehát rendkívül változatos képet mutat, egyikben léteznek, másokban nem, egyikben már megszűntek, másokban még csak ezután keletkeznek, vagy sohasem jönnek létre stb. Egyetlen egy olyan dolog van, amely minden társadalomban közös (ha nem is egyforma): nem létezhetnek termelés nélkül. A termelés a legprimitívebbtől a legfejlettebbig terjedő skálán húzódik szét, de valamilyen formában mindegyikben megtalálható, mert enélkül nem lenne társadalom. De pl. az adózás, a tudományos minősítés, a vallási-társadalmi szokások, művészi, ideológiai, politikai eszmék, intézmények és viselkedésformák stb. számos változatának hiánya nem vezet a társadalom megszűnéséhez. Változatos formáik – és helyenkénti hiányuk – attól függnek, hogy milyenek a társadalom termelési viszonyai. Ezek a viszonyok bizonyos társadalmi szerepek és intézmények kialakulását vagy igénylik, vagy nem igénylik. Ha viszont már kialakultak, akkor természetesen igen fontos befolyásoló, módosító hatást gyakorolnak az őket történelmileg létrehozó alapra.

1947–1948 után a magyar gazdaságban bekövetkezett változások eredményeképpen államosították nemcsak a nagy gyárakat, de a kisebb vállalkozásokat is. Erős központi, centralizált tervgazdálkodás évei következtek, amelyek az ismert eredmények ellenére, súlyos gazdasági következményekkel is jártak. Az 1968 óta megkezdett

gazdasági reform egyre jobban igényelte a vállalatok önállóságát, kezdeményezőkészségét, kockázatvállalását. De a centralizált tervutasításos rendszer időközben olyan viselkedésformára, eszmékre, értékekre, motívumokra stb. kondicionálta a gazdasági élet vezetőit, mellyel leszoktatta őket a vállalkozói magatartásról. Tehát leegyszerűsítve a képletet: kialakított termelési viszonyaink a vezetők (és általában a dolgozók) olyan meghatározott reagálásait, hajlamait váltották ki, amelyek ma konzervatív erőként fékezik azt a célt, hogy a termelési viszonyokat a modern gazdálkodás irányába alakítsuk át. Az a vezető és dolgozó, akitől korábban csak a terv mennyiségi teljesítését követelték meg, ma nehezen érti meg a minőségi termelés követelményeit. Ha a vezetőnek korábban csak végre kellett hajtania minisztériumának központi utasításait, ha anyagi és társadalmi elismerése ehhez kötődött, az ma nehezen válik kezdeményezővé, kockázatvállalóvá. Ha a vállalattal szemben a nyereségtömeg nagysága volt a követelmény, akkor ne csodálkozzunk, hogy elsősorban nem a kockázatos műszaki fejlesztés útjait választják. Ha nem a teljesítmény, hanem a felsőbb vezetők iránti lojalitásuk alapján ítélték meg az embereket, akkor ne csodálkozzunk a konform magatartás általánossá válásán. Ha hiánygazdaság van, akkor a hiányzó eszközök megszerzése érdekében kialakul a korrupció, az összeköttetéseknek olyan rendszere, amelyben az emberek egymás lekötelezettjeivé válnak. Ha a racionális gazdasági és műszaki megfontolások csak politikai-ideológiai érvekben csomagolva érvényesíthetők, akkor kialakul a politikai-ideológiai elem primátusa a szakelemmel szemben, és így tovább. Ezekről a kérdésekről ma már azért beszélünk nyíltan, mert tanultunk a történelmi leckénkből.

Ma, amikor gazdasági-társadalmi vezetésünk – világpiacon is versenyképes – korszerű termelésre és kereskedelemre ösztönzi a vállalatainkat, akkor szembe találja magát az úgynevezett „bumerángeffektussal". A korábban kialakított és történelmileg ma már túlhaladott szervezeti-intézményi felépítményünkben, az emberek szokásaiban, attitűdjeiben, értékeiben, tudatában olyan torzulások keletkeztek, amelyek akadályozzák maguknak a társadalmi létnek a korszerűsítését.

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy az előzőekben felsorolt negatív jelenségek hazánkban sem általánosak. Az iparra nézve igazak, de a mezőgazdasági termelésben éppen ellentétes a helyzet. Ott ugyanis a termelési viszonyok szinte kezdettől fogva a minőségnek, a teljesítménynek, a vállalkozói attitűdnek kedveztek. A magyar mezőgazdaságban dolgozó vezetők, dolgozók társadalmi és egyéni személyiségjegyei összhangban állnak a korszerű gazdálkodás követelményeivel. Persze még az iparban is sikerült több ágazatban hasonló pozitív összhangot találni a termelési viszonyok és a viselkedésformák között (lásd: gyógyszeripart, a híradásipar egyes ágait, az orvosi műszergyártást stb.). A többi iparágban és ágazatban is megindult a reform, de éppen a fentebb említett szemléleti-magatartási okok miatt is lassabban jutunk előre.

Mindezeket a példákat azért írtam le, hogy egyfelől igazoljam a termelési viszonyok meghatározó szerepét a viselkedésformákkal stb. szemben, másfelől rámutassak, miszerint a szocialista országok kutatói sem hanyagolják el elemzéseikben az eszmék, motívumok, ambíciók, értékek, institúciók társadalom- és gazdaságformáló szerepét. Két kérdést kell világosan megkülönböztetnünk: 1. Ha ok–okozati magyarázatot keresünk, akkor strukturálisan és genetikusan mindig – bár csak végső soron és nem közvetlenül – a társadalmi lét és benne a termelési viszonyok determinálják a felépítményi-eszmei, szociológiai és pszichológiai tulajdonságjegyeket; 2. Ha viszont ezek már objektiválódva megjelentek a társadalomban, akkor funkcionálisan alapvető befolyást gyakorolhatnak a létviszonyok kedvező, vagy kedvezőtlen alakulására. Ha valaki ezen dialektikus összefüggést mégis vulgármaterializmusként értékelné, akkor azokat a

nézeteket, amelyek a társadalmi és egyéni viselkedésformáknak, eszméknek, szokásoknak tulajdonítanának primátust a termelési viszonyokkal szemben; én ugyanilyen joggal *vulgáridealizmusnak* nevezhetném. Az emberiség mindennapos, empirikus valósága, tapasztalatai azonban sem a vulgármaterializmust, sem a vulgáridealizmust nem igazolják. Amit a társadalom visszaigazol, az az emberek anyagi és eszmei tevékenységének ama dialektikus összefonódottsága, amelyet a fentiekben kíséreltem meg – korántsem az eredetiség igényével – felvázolni.

Bár szociológus vagyok, mégsem érthetek egyet a társadalmi jelenségek olyan szociológiai vizsgálatával, amelyek elszakítják ezeket a jelenségeket a termelési viszonyoktól. Tisztelem a pszichológusokat, akik nagyon árnyalt lélektani mechanizmusokkal tudnak bonyolult finom struktúrákra és erőhatásokra rámutatni. Azzal is egyet lehet érteni, hogy a pszichológus (vagy a szociológus) a jelenségek jobb mérhetősége, megragadása érdekében erőteljesen körülhatárolja tárgyát és elvonatkoztat a szélesebb társadalmi-gazdasági összefüggésektől. De ha ezeket a szakmai célokból elszigetelt eredményeket valamely komplex kérdéskör – mint pl. egy-egy társadalom fejlettsége, vagy elmaradottsága – általános magyarázatának tekinti, akkor a redukcionizmus hibájába esik.

A fejlődéselméletek vagy növekedéselméletek tehát nem tartozhatnak valamely tudományág reszortjába. Ezért nem hiszek a csak közgazdasági, a csak szociológiai, avagy a csak pszichológiai fejlődés (növekedés) elméletekben. A társadalom alapvető folyamatai olyan sok és változatos gazdasági, szociológiai, pszichológiai stb. aspektust tartalmaznak, amelyek csak *együttesen* (és ezen belül a tényezők bizonyos hierarchikus rendezettségét feltételező módon) adnak elméleti választ a fejlettségre, vagy elmaradottságra. Nem ellenezhetjük tehát pl. a pszichológiai indítékok mikroanalízisét, de ne tekintsük ezeket a fejlettségi szintkülönbségek a priori magyarázatának. Egy *interdiszciplináris elméletépítés* keretében egy-egy diszciplína eredményeit nem szabad végső entitásoknak tekinteni, hanem vissza kell vezetni a tulajdonviszonyok, az elosztási és munkamegosztási viszonyok adott színvonalára. Be kell látnunk, hogy a társadalmi és egyéni „szerepek" megoszlása nem elsődlegesen pszichológiai jelenség, hanem a „gazdasági alap"-tól függ. A szociológiai-pszichológiai jellemzők tehát nem határozhatják meg a gazdasági fejlődést általában, viszont meghatározott konkrét viszonyoktól függően elősegíthetik, vagy fékezhetik azt.

E tanulmányban bírált szerzőktől természetesen távol áll valamiféle faji ideológia hirdetése. Azonban gondoljunk arra, hogy a tudományos eszmék előbb-utóbb elterjedésük után – a tömegekben eltorzulhatnak. Ekkor kialakulhat egy olyan szemlélet, miszerint ha a gazdasági növekedést végső soron a társadalom gondolkodásmódja, magatartása és pszichológiai adottságok határozzák meg, akkor egyes népek azért gazdagabbak vagy szegényebbek, mert pszichológiai-emberi adottságaik magasabb rendűek, illetve alacsonyabb rendűek.

Szentes Tamás mutat rá a szociológiai-pszichológiai elmaradottság elméleteknek arra a fogyatékosságára, hogy az ideális jellemzők előnyére elhanyagolják a valóságos karakterisztikákat.[16] Ezért nem tudják kimutatni, hogy az elmaradott országokban sem homogének a magatartások, hajlamok, indítékok, társadalmi szerepek és intézmények. A tradicionális társadalmakra valóban jellemző homogenitást ráerőltetik a mai elmaradott társadalmakra. Ez az indokolatlan túláltalánosítás oda vezet, hogy e társadalmakat egészükben véve tradicionális (prekapitalista) társadalmaknak (és teszem hozzá: gazdaságoknak) tekintik. Ezt a hibát még azok a szerzők is elkövetik, akik a szociológiai-pszichológiai faktorokat nem végső determinánsnak, hanem csak interdependens tényezőknek tekintik. Ma már ugyanis nincsenek homogén tradicionális társadalmak. Többé-kevésbé – mind társadalmukban, mind gazdaságukban – már

megjelentek a tőkés elemek. Ezt a tényt a szakirodalom „gazdasági-társadalmi dualizmusnak" nevezi. Ha ugyanis léteznének homogén, tradicionális társadalmak és gazdaságok, akkor az olyan viszonyításoknak, amelyek a piaci viszonyok jobb ismeretét, az ehhez való jobb alkalmazkodást, a munkaerő-mobilitást stb. hiányolják, tulajdonképpen nem lenne alapjuk. Az ilyen kívánságok ugyanis azt tételeznék fel, hogy abban az országban van piac, amelyet jobban kellene ismerniök; vannak modern gazdasági viszonyok, amelyekhez azonban nem tudnak alkalmazkodni; van bérmunka, de a munkaerő nem tud mobilan viselkedni a munkaerőpiacon stb. Ez esetben a tradicionális szokásokat és reagálásokat eleve egy másik, egy modern társadalomhoz, gazdasághoz viszonyítva értékelik. A kutatóknak tehát nem az Egyesült Államokhoz, vagy a nyugat-európai tőkés országokhoz kellene hasonlítaniok egy-egy elmaradott afrikai, latin-amerikai vagy ázsiai ország jellemzőit, hanem el kellene ismerniök ezen országok duális jellegét, amelyben a tradicionális és modern elemek különböző arányokban keverednek.

II.

Tanulmányom másik részében az elmaradottság *közgazdasági elméleteiről* akarok röviden szólni. Feltehető ugyanis a kérdés: ha a szociológiai-pszichológiai jellemzők végső soron a társadalmi termelés viszonyainak struktúrája alapján alakulnak ki, akkor a gazdaságfolyamatokról leképezett közgazdasági elméletek vajon képesek-e gyökerénél fogva megragadni a vizsgált problematikát? Sajnos ez a várakozás sem igazolódik be. A különböző közgazdasági megközelítések ugyanis általában egyoldalúak, partikulárisak, mivel adósak maradnak a valóságos gazdasági reálfolyamatok átfogásával. Csupán felsorolok ezen elméletek közül néhányat: az egyik irányzat *statisztikai mutatókkal* kísérli meg kategorizálni az elmaradottságot. Van olyan szakértő, aki az egy főre jutó bruttó nemzeti terméket tekinti a döntő mutatónak. Ez a megközelítés eltekint attól, hogy az „emberi erőforrások"-nak talán még nagyobb a jelentősége, mint a gazdasági beruházásoknak. A nemzeti jövedelem mutatója elmossa a szektorok közötti legfontosabb belső különbségeket. A *mennyiségi ismérvekre* támaszkodó irányzat eltünteti a különböző országok közötti olyan minőségi különbségeket, amelyek éppen a fejlődés mozgató erői, avagy akadályai lehetnek. A termelőerőkre és a technikai fejlődés mérésére irányuló kísérletek valójában eltüntetik a termelési-társadalmi viszonyokban jelentkező objektív minőségi különbségeket.

Az elméletek másik nagy csoportja olyan tényezőket tárgyal, amelyek – történelmi kontextusukból való kiszakított voltuknál fogva – csak részleges magyarázó erővel bírnak. Ilyenek pl.: 1. a kedvezőtlen demográfiai helyzet (Sauvy, Gannagé, Perroux, Viner, Meier, Baldwin, Kuznetz, Clark, Myint).[17] Részletes elemzés híján a kritikának csak a konklúzióját írom le: a „demográfiai nyomás" rövidebb távon valóban lehet fékezője a fejlődésnek, de általában és hosszabb távon a magas népszaporulat nem magyarázza meg a gazdasági elmaradottságot. Az összefüggés inkább fordított: a demográfiai helyzetet lehet inkább megérteni az elmaradottságból. (Pl.: a dán népsűrűség azonos a törökével, de a termésátlagok Dániában mégis ötszörösek.) Többen a hiányzó vagy kihasználatlan erőforrásokat tartják az elmaradottság végső tényezőinek. Viner a termelékenység alacsony színvonalát, a munkásnépesség gyenge minőségét a kedvezőtlen természeti tényezőkkel magyarázza.[18] Meier és Baldwin, Myint hasonló nézeteket fejt ki.[19] Az alapvető kérdés azonban megválaszolatlan marad: ki és mikor volt a felelős azért, hogy az erőforrásokkal rablógazdálkodást folytattak? A nép

elmaradottsága, a munkaerő gyengesége (Viner) is valóban visszahúzó tényező lehet, de ez ismét nem annyira oka, mint inkább következménye az elmaradottságnak.[20] A tőkehiányra is többen hivatkoznak.[21] (Sauvy, Gannagé, Viner.) Azonban ez a magyarázat is felszínes. Little és Knall például helyesen azt hangsúlyozzák, hogy nem annyira a tőkehiány, mint inkább a szakképzetlenség akadályozza jobban a fejlődést.[22]

Mindezen vázlatosan megemlített közgazdasági koncepciók – bár rámutatnak a fejletlenség egy-egy aspektusára – egészében azonban nem válaszolják meg a problémát. Többen a szakértők közül érzik is, hogy nem egy-egy tényezőben, hanem a *tényezők közötti összefüggésekben* lehet az érdemibb válaszokat megtalálni. Ezen összefüggések kutatása viszont kitermelte az ún. circulus vitiosus koncepciókat. Viner, Meier, Baldwin, Nurkse, Gannagé, Knall, Gill elgondolásai közül emeljük ki talán Gill-nek a szegénységre vonatkozó körben forgó elméletét.[23] Azt mondja: „. . . mivel szegény, az ország nem fejlődik: mivel nem fejlődik, szegény marad." A tőkefelhalmozásra ezt az elgondolást Gill pl. így alkalmazza: alacsony az egy főre eső termelés. Ez alacsony életszínvonalat eredményez. Ez csekély megtakarítást tesz lehetővé, ami csekély vagy semminemű tőkeképződéshez vezet és így visszajutunk oda, hogy alacsony az egy főre eső termelés. Knall circulus vitiosusa pedig a következőképpen hangzik: elmaradott a gazdaság, mivel alacsony a termelékenység, ami a képzett munkaerő hiányának, a szakképzettség elégtelenségének a következménye.[24] Ez utóbbinak az oka viszont az oktatási-képzési hálózat fejletlensége, ami a közoktatás és képzés fejlesztéséhez szükséges pénzforrások elégtelenségére, vagyis végső soron az ország elmaradottságára vezethető vissza.

Nem vitatható, hogy e circulus vitiosusok objektív összefüggéseket és ellentmondásokat tükröznek vissza. Azonban dialektikus látszatuk ellenére valójában metafizikus és mechanikus elméletek. A körmozgás helyett valójában lefelé vagy felfelé ívelő spirálmozgások léteznek. A circulus vitiosus elméletek pedig csak akkor oldhatók fel, ha megtalálják azokat az alapvető okokat, amelyek az elmaradottság *történelmi gyökereire* mutatnak rá. Gunnar Myrdal jutott el talán a leginkább a circulus vitiosus elméletek áttöréséhez, amikor spirálmozgáshoz hasonlítja a vizsgált társadalmi-gazdasági folyamatokat.[25]

A következőkben a történelmi magyarázatok csoportjának rövid áttekintésére térek át. A növekedési szakaszok elmélete (Rostow, Aron, Clark, Roscher) a termelőerők növekedéséből indul ki,[26] de – különösen Rostow esetében – a termelőerőket belehelyezi a társadalmi viszonyok kereteibe. Rostow szerint a tőkés társadalom áll a fejlettség csúcsán, majd ezt követik lemaradva alacsonyabb fejlettségű társadalmak. (Alulról felfelé a szakaszok sorrendje: 1. tradicionális társadalom; 2. felemelkedés előfeltételeit megteremtő átmeneti szakasz; 3. „take-off" szakasz; 4. érettség felé vivő szakasz (drive to maturity); 5. a magas szintű tömegfogyasztás szakasza (mass consumption). Rostow – bár beszél társadalmi viszonyokról – de megfosztja őket gazdasági gyökereiktől. A tulajdonviszonyoktól például eltekint és a társadalmak „érzületeinek", „hajlamainak" változását kutatja. Nem mutat végül is rá arra, minek alapján változik meg a társadalom szerkezete, a politikai felépítmény és a kulturális értékrendszer. A társadalmi viszonyok az ő elméletében tehát annyira absztraktak, hogy elmossák a különböző társadalmak közötti objektív különbségeket. Így a levegőben lóg ama tétele, miszerint a gazdasági növekedést a társadalom gondolkodásmódja, a társadalmi hajlamok határozzák meg. És ezeket mi határozza meg? Ez a kérdés megválaszolatlan marad a növekedési elméletekben. Rostow elméletének kemény bírálói között Francois Perroux, Simon Kuznetz említendők leginkább,[27] akik rámutatnak arra, hogy a klasszikus angliai fejlődéshez képest Rostow által kimutatott „gazdasági elmaradottság", „gyengénfejlettség", „késés" nem magyarázható a fejletlen országok *belső* feltételeinek gyengeségéből.

A mai „gazdasági elmaradottságnak" éppenhogy *külső okai* voltak és vannak: a volt gyarmattartó birodalmak idézték elő más országok fejletlenségét és lemaradását. A külső tényező tehát a *kolonializmus,* illetve ma a *neokolonializmus,* ami egyrészt nem igazolja, hogy a rostowi öt növekedési szakasz időben egymás után minden ország számára befutható, másrészt nem teszi lehetővé a hátrányok csökkenését. A fejlődés tehát elkerülhetetlenül asszimetrikussá vált. Egy-egy elmaradott ország belső tényezői tehát sokkal kevésbé felelősek a fejletlenségért, mint a külső világgazdasági folyamatok. Ez utóbbiak idézték és idézik elő a belső feltételek gyengeségét is. A külső, nemzetközi tényezők szerepére egyébként leghatározottabban Myrdal, Arthur Lewis és Prebisch mutattak rá.[28] A kolonializmus, a hátrányos külkereskedelem, a gazdasági „szegregáció", a jövedelemlecsapolás és -függés stb. jelenségeit tartják az elmaradottság fő okainak. Perroux, Gannagé ugyancsak rámutatnak a fejletlen országok függőségére a fejlett ipari országokkal szemben.[29]

Vannak ugyanakkor olyan közgazdász teoretikusok, akik a külső negatív tényezőket ugyan elismerik, de igyekeznek ezeket a belső adottságukra visszavezetni. (Viner, Meier–Baldwin, Myint, Nurkse és mások.)[30] Nézeteik ismertetésétől ehelyütt el kell tekintenem. Hiányosságaikat azzal tudnám jellemezni, hogy a mában működő struktúrákat tekintik az elmaradottság okainak. Ezek szerintem funkcionálisan valóban fékezik a fejlődést. E nevezett szerzők ugyanakkor eltekintenek a történetileg kialakult külső és genetikus meghatározottságtól, amelyek viszont a mai belső struktúrák színvonaláért felelősek. Szerintem ezért mindennemű innovációs problematika esetében a *strukturális* magyarázatokat vissza kell tudnunk vezetni a *történeti* és *kauzális* (egyben genetikus) meghatározottságra és csak így kerülhetjük el a circulus vitiosus koncepciók csapdáját. A kölcsönhatás kétségtelen, de mégis inkább a külső negatív hatásokból kell magyaráznunk a negatív belső tényezőket és nem fordítva. Ebben az esetben viszont az „elmaradottság" valójában nem a gazdasági és társadalmi fejlődésben való lemaradást, időveszteséget, késést jelent csupán (amelyet esetleg később be lehet hozni, megismételve a fejlettebb ipari országok fejlődésvonalát), hanem egy olyan fejlődést jelent, amely a tőkés világgazdaságnak mint külső tényezőnek a terméke.

Miután röviden áttekintettük a szociológiai és a közgazdasági elmaradottság-elméleteket, vessük össze őket. Különösen sok vita folyik a *szociológiai dualizmus* és a *technológiai dualizmus* koncepciói körül. Boeke volt a szociológiai dualizmus megteremtője, aki az indonéziai tapasztalatokra építve kifejtette, hogy a fejletlen országokban az eredeti társadalmi rendszer szembekerül az importált – általában kapitalista – rendszerrel.[31] A nyugati tőkés társadalmaknak a prekapitalista keleti agrártársadalmakba való penetrációja „dezintegrációs formát" vitt be a hagyományos társadalmakba. Emiatt lehetetlen egy egységes politikát kidolgozni, mert ha valamely intézkedés jó az egyik szektornak, az rossz a másiknak. Így összeütköznek a prekapitalista „korlátozott szükségletek" a tőkés „korlátlan szükségletekkel", a tőkével szembeni averzió a profithajszával, a fatalizmus és rezignáltság a szervezőkészséggel és fegyelmezettséggel stb. A dualisztikus, heterogén társadalomnak a közgazdasági elmélete tehát maga is dualisztikus, heterogén kell legyen. Ezért a nyugati (tőkés) közgazdaságtan nem alkalmazható a „keleti társadalmakra". A Boeke-féle elméletet többen egyfelől cáfolják, másfelől megkísérlik a társadalmi-kulturális szféráról a dualizmust áthelyezni a gazdasági-technológiai szférába. Higgins, Meier és Eckhans e nézet fő képviselői.[32] Ennek az elméletnek az a célja, hogy a nyílt és rejtett munkanélküliséget magyarázza meg. (A technizált, kevésbé munkaerőigényes szféra nem tudja felvenni a tradicionális gazdaságban bőven található munkaerőt.)

Mind a szociológiai, mind a technológiai dualizmuselméletek képesek arra, hogy bizonyos jelenségeket megmagyarázzanak, de kritikájuktól mégsem lehet eltekinteni.

Bár rámutatnak a strukturális betegségekre, de azzal, hogy eleve szétválasztják a dualizmus gazdasági és társadalmi oldalát, a szociológiai dualizmus megmagyarázhatatlanná válik, a gazdasági dualizmus pedig leegyszerűsödik a technikai koefficiensek és termelési függvény asszimetriájának problémájára.[33] Sem a Boeke-féle hagyományvédő, sem a Higgins-féle modern technikapártoló felfogás nem képes a dualizmust olyan sajátos *egységnek* tekinteni, amelyben a „modern" szektor határozná meg történetileg is és a jelenben is a tradicionálisat. Ezért van igaza Franknek, hogy a feladat nem annak megállapítása, hogy miként különböznek a részek (a két szektor) egymástól, hanem az, hogy miként lehetne megváltoztatni annak az *egész* társadalmi rendszernek a struktúráját, amely a „duális" társadalom viszonyait és különbségeit létrehozza.[34] Ugyanakkor Franknek sincs igaza, amikor a tőkés világrendszer egészének „dualizmusában" csupán a centrum és a periféria ellentmondásának feloldását követeli. Ezáltal mintegy tagadja azt a tényt, hogy a centrum és a periféria dualizmusán kívül magukban az elmaradott társadalmakban is létezik a tradicionális és a modern társadalmi és gazdasági szektorok dualizmusa. Helyesen mutat rá Szentes Tamás, hogy bár Franknek igaza van abban, hogy az elmaradottságot a világkapitalizmus hozta létre, de elfeledkezik arról, hogy a fordított összefüggés is hat: a létrejött elmaradottságok – a maguk duális rendszerével – táplálják is a világkapitalizmust.[35] Tehát nemcsak az egész hat a részekre, de a részek is visszahatnak az egészre.

Az elmaradottságról még számos elmélet született, amelyekről nincs módom részletesen szólni. Csak tartalomjegyzékszerűen sorolom fel őket: 1. Léteznek a hagyományos polgári szociológiai, illetve közgazdasági elméletek, amelyek a kolonializmus és neokolonializmus apologetikáját nyújtják; 2. Kifejlődtek olyan újabb polgári koncepciók, amelyek revízió alá vették a hagyományos polgári elméleteket. Ide tartozik Prebisch támadása a harmonikus világgazdaság illúziója ellen.[36] Lewis elmélete, amelyben kimutatja, hogy a nemzetközi jövedelemlecsapolás miként függ össze a tradicionális szektor korlátlan munkaerő-kínálatával.[37] Hirschman tételei a külföldi tőke működésének káros következményeiről.[38] Balogh elmélete a partnerek egyenlőtlenségének tételéről.[39] A függő alrendszer tétele Furtado elméletében.[40] Perroux koncepciója a dominancia és a függés viszonyairól.[41] Az egyenlőtlenséget létrehozó erők kumulatív hatásáról szóló Myrdal-elmélet.[42]

És végül Singer eredményei a nemzetközi specializáció egyenlőtlenségeiről és a technológia-transzfer bírálatáról.[43]; 3. „Újbaloldali" elméletek is megjelentek az imperializmusról és az egyenlőtlen nemzetközi cseréről. Gondolok itt Emmanuel ár- és bérelméletére, a nemzetközi kizsákmányolásra, osztályszolidaritásra, és a fejlődő országok számára ajánlható gazdaságpolitikára vonatkozó gondolatrendszerére.[44] Az egyenlőtlen csere elméletéről folytatott vitában Emmanuelen kívül még beszélhetnénk Bettelheim, Oscar Braun, Samin Amin és Andersson nézeteiről.[45] Olyan kérdéseket vitatnak, mint pl. az érték kategóriája, a „transzformációs probléma" és a munkaerő-érték alakulása; a tőkés világgazdaság egysége és a munkaerő áruvá válásának „egyetemlegessége"; a „perifériás kapitalizmus" értelmezése; a nemzetközi érték „elsődlegessége"; a „tényező"-mobilitás és a viszonylagos nemzetközi bérkülönbségek szerepe az egyenlőtlen cserében; a nemzetközi munkamegosztás egyenlőtlensége és a cserélt termékek „specifikumának" kérdése: politikai következtetések az osztályharcra és a társadalmi átalakulásra vonatkozólag stb.; 4. Külön elemzés tárgya lehetne Wallerstein ún. „világrendszer-szemlélete" és globális felhalmozás elmélete.[46] Ennek kapcsán olyan részkérdések merülnek fel, mint pl.: a társadalmi fejlődés történelmi menetének és a formációk közötti fejlődéskapcsolatnak a kérdése; a kapitalizmus kialakulásának, ellentmondásainak, fő tendenciáinak és a centrumperiféria-viszony tartalmának értelmezése; a periféria „strukturális szerepének" és kizsákmányolásának magyarázata, valamint a

„félperiféria" koncepciója; a politikai harc frontjai és a globális tőkefelhalmozás koncepciója; a szocializmus értelmezése.

Mindenesetre erősödő szövetség látszik kibontakoztatni marxista és haladó polgári kutatók között a tekintetben, hogy elutasítsák a polgári apologetikus elméleteket, amelyek az „elmaradottság"-ot önmagából magyarázzák és amelyek a kapitalizmus rendszerén kívül álló, érintetlen „tradicionális társadalmak" hamis képzetét sugallják. Az újradikális teoretikusok elvetik a tőkés világgazdaság harmonikus működésének utópiáját, a tőkés világkereskedelem és tőkeáramlás idealizált képzetét. Rámutatnak a gazdasági függőség, dominancia és strukturális egyenlőtlenségek nemzetközi viszonyaira. Ezeket az újabb haladó iskolákat „dependencia-iskolának", illetve „strukturalista-irányzat"-nak nevezik. E dolgozatban nem lehet kitérni arra, hogy az „újbaloldali" elméletek marxista szempontból számos bírálnivalót tartalmaznak. Ez demonstrálható lenne akár Emmanuel „egyenlőtlen csere" felfogásával kapcsolatban, vagy akár Wallenstein világrendszer-szemléletét illetően. A kizárólagosan világszinten végrehajtott elemzés a tőkés rendszer „mindent átfogó" világméretű megvalósulásának víziója ugyanis éppen olyan leegyszerűsítés, mint a másik végleten található ökonomista felfogás, amely a világgazdaságot az előzőleg önállóan kifejlődött és egymástól független nemzetgazdaságok „külső" kapcsolataiként értelmezi. Csak a dialektikus megközelítés képes túlhaladni a folyamatoknak csak „nemzeti", vagy csak „nemzetközi", csak társadalmi vagy csak technikai oldalának hangsúlyozását. (Az említett irányzatok elméletkritikája iránt érdeklődő olvasót a részletekben Szentes Tamás néhány könyvéhez kell irányítanom.)[47]

IRODALOM

1 MEIER, G. M.: The Problem of Limited Economic Development. In: The Economics of Underdevelopment. Ed. by Agarwala, A. N. – Singh, S. P. London, 1958. Oxford Univ. Press.
MEIER, G. M. – BALDWIN R. E.: Economic Development. Theory, History, Policy. New York, 1957.
VINER, J.: International Trade and Economic Development. Oxford, 1953.
2 GANNAGÉ, E.: Économie du development. Paris, 1962.
3 MYINT, H.: The Economics of the Developing Countries. London, 1964., illetve: An Interpretation of Economic Backwardness. In: lásd 1. sz. jegyzetet.
4 PERROUX, F.: Les blocage de la croissance et du dévelopément. Tiers Monde.
5 SZENTES T.: Az elmaradottság szociológiai magyarázatai. Budapest, 1971.
6 LEIBENSTEIN, H.: Economic Backwardness and Economic Growth. New York, 1957.
7 TINBERGEN, J.: Lessons from the Past. Amsterdam, 1963. Elsevier Publ. Co.
8 ROSTOW, W. W.: The Process of Economic Growth. Oxford, 1960.
ARON, R.: Dix-huit lecons sur la societé industrielle. Paris, 1962. Gallimard.
BUCHANAN–ELLIS: Approaches to Economic Development. New York, 1955. The Twentieth Century Fund.
GERSHENKRON: Economic Progress. Papers presented for a Round Table held by the International Economic Association, Louvain, 1955.
HOSELITZ, B. F.: Social Structure and Economic Growth. Economic Internazionale, 6. (Aug. 1953.) No. 3.
HAGEN, E. E.: On the Theory of Social Change. Homewood, 1962. Dorsey Press.
KUNKEL, J. H.: Values and Behaviour in Economic Development. EDCC, 12 (1965), No. 3.
9 PARSONS, T.: The Social System. Glencoe, 1951. The Free Press, illetve:
HOSELITZ: lásd 8. sz. jegyzetet.
10 FRANK, A. G.: Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology. Catalyst. (Univ. of Buffalo), No. 3. 1967.

11 McCLELLAND, D. C.: Community Development and the Nature of Human Motivation: Some Implications of Recent Research. MIT, CIS, dec. 1957.
12 HAGEN, E. E.: An Analytical Model of the Tradition to Economic Growth. MIT. CIS, Doc. C.
13 HAGEN, E. E.: lásd 12. sz. jegyzetet.
14 SZENTES T.: lásd 5. sz. jegyzetet.
15 FRANK, A. G.: lásd 10. sz. jegyzetet.
16 SZENTES T.: lásd 5. sz. jegyzetet.
17 SAUVY, A.: Théorie générale de la population. Vo. I. Paris, 1956.
GANNAGÉ, É.: lásd 2. sz. jegyzetet.
PERROUX, F.: lásd 4. sz. jegyzetet.
VINER, J.: lásd 1. sz. jegyzetet.
MEIER, G. M. – BALDWIN, R. E.: lásd 1. sz. jegyzetet.
KUZNETZ, S.: Underdeveloped Countries and the Pre-Industrial Phase in the Advanced Countries. In: The Economics of Underdevelopment. Oxford, Univ. Press., 1958.
CLARK, C.: In: International Labour Review, 1953. aug.
MYINT, H.: lásd 1. sz. jegyzetet.
18 VINER, J.: lásd 1. sz. jegyzetet.
19 MEIER, G. M. – BALDWIN, R. E.: lásd 1. sz. jegyzetet.
20 VINER, J.: lásd 1. sz. jegyzetet.
21 SAUVY, A.: lásd 17. sz. jegyzetet.
GANNAGÉ, E.: lásd 2. sz. jegyzetet.
VINER, J.: lásd 1. sz. jegyzetet.
22 KNALL, B.: In Wirtschaftdienst, 1964. No. 4.
LITTLE, J. M D.: Aid to Africa. Overseas Development Institute, 1964.
23 GILL, R. T.: Economic Development. Past and Present. Prentice-Hall. 1963. Továbbá:
NURKSE, R.: Some International Aspects of the Problem of Economic Development. The American Economic Review, 1952. május
24 KNALL, B.: lásd 22. sz. jegyzetet.
25 MYRDAL, G.: Economic Theory and Underdeveloped Regions. London, 1957.
26 ROSTOW, W. W.: lásd 8. sz. jegyzetet.
ARON, R.: lásd 8. sz. jegyzetet.
CLARK, C.: Conditions of Economic Progress. London, McMillan, 1957.
ROSCHER: Ansichten der Volkwirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte. 1861.
27 KUZNETZ, S.: lásd 17. sz. jegyzetet.
PERROUX, F.: L'économie du XXème Sciécle.
28 MYRDAL, G.: Indian Economic Planning in its Broader Setting.
LEWIS, W. A.: Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. In: Economics of Underdevelopment.
PREBISCH, R.: Essay on the Interpretation of the Process of Economie Development.
29 PERROUX, F.: lásd 27. sz. jegyzetet.
GANNAGÉ, E.: lásd 2. sz. jegyzetet.
30 VINER, MEIER–BALDWIN, MYINT, NURKSE írásait v. ö.: 1. és 23. sz. jegyzetekkel.
31 BOEKE, J. H.: Economics and Economic Policy of Dual Societies. New York, 1953.
32 HIGGINS, B.: The Dualistic Theory of Underdeveloped Areas. In: Economic Development and Cultural Change, Jan, 1956.
MEIER, G. M.: (Ed.) Leading Issues in Development Economics New York, 1964.
ECKANS, R. S.: The Factor-proportions Problem in Underdeveloped Areas. American Economic Reviev, 1965. Sept.
33 SZENTES T.: A dualizmus leszűkített értelmezései az elmaradottság-elméletekben. Budapest, 1971.
34 FRANK, A. G.: lásd 10. sz. jegyzetet.
35 SZENTES T.: lásd 33. sz. jegyzetet.
36 PREBISCH, R.: Towards a New Trade Policy for Development. UNCTAD I. UN. New York, 1964.
37 LEWIS, W. A.: lásd 28. sz. jegyzetet.
38 HIRSCHMAN, A. O.: The Strategy of Economic Development. Yale Univ. Press., 1958.
39 BALOGH T.: Unequal Partners. I–II. kötet. Oxford, Basil Backwell, 1963.
40 FURTADO, C.: External Dependence and Economic Theory. IDEP (Repr.) 272. Dakar, 1971. okt.
41 PERROUX, F.: lásd 27. sz. jegyzetet.

42 MYRDAL, G.: lásd 25. sz. jegyzetet.

43 SINGER, H. W.: Distritbution of Gains Between Investing and Borrowing Countries. The American Economic Review, 1950. május.; illetve: International Development: Growth and Change. McGraw-Hill, 1964.

44 EMMANUEL, A.: Unequal Exchange. A Study of the Imperialism of Trade. NLB. London, Monthly Review Press, 1972.

45 BRAUN, O.: International Trade and Imperialism. (Kézirat)
AMIN, S.: L'échange inégal et la loi de la valeur.. Anthropos–IDEP. Paris, 1973.
ANDERSSON, J. O.: Studies in the Theory of Unequal Exchange Between Nations. ABO, 9. sz. Helsinki, 1976.
BETTELHEIM, C.: Echange international et développement regional. Problémes de planifications. 2. sz.

46 WALLERSTEIN, I.: The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. Academic Press. New York – San Francisco – London, 1974.

47 SZENTES T.: The Political Economy of Underdevelopment. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971., illetve: Az elmaradottság és fejlettség dialektikája a tőkés világgazdaságban. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976., illetve: Polgári és „újbaloldali" elméletek a tőkés világgazdaságról. Kossuth Kiadó, Budapest, 1980.

Ágoston László

A HAZAI ÚJRATERMELÉSI FOLYAMAT NÉHÁNY KÉRDÉSE A TÁRSADALMI TERMELŐERŐK FEJLŐDÉSÉNEK TÜKRÉBEN

(című tanulmányból részeletek)

... A társadalmi termelőerők fogalmának és társadalmi összefüggéseinek tisztázatlanságai miatt ugyanis kételyek merülhetnek fel: a társadalmi termelőerők egyáltalán rendelkeznek-e specifikus társadalmi minőséggel és viszonylagos öntörvényűséggel, amely jogosulttá teszi a gazdasági és társadalmi folyamatoknak erről az oldalról való minősítését? Más megvilágításba helyezheti-e ezeket a folyamatokat?

A magam részéről nem osztozom ezekben a kételyekben és határozott igennel felelek az előbbi kérdésekre. Sőt, hozzáteszem, a termelőerők vizsgálata nemcsak új megvilágításba helyezheti a gazdasági és társadalmi folyamatokat, hanem e nélkül a vizsgálat nélkül megítélésük nem is lehet teljes, s nem lehet mindenben helyes.

Hogy valóban így van, arról magának a tanulmánynak kell meggyőznie az olvasót. A társadalmi termelőerők körül azonban – mint említettem – oly sok a félreértés, s a politikai gyakorlat is oly súlyos zavarokkal terhes, hogy nem kerülhetünk meg a társadalmi termelőerők lényegére vonatkozó néhány elméleti-módszertani kérdést.

MIT ÉRTÜNK „TÁRSADALMI TERMELŐERŐKÖN"?

Mit értünk „társadalmi termelőerőkön"? Miben áll a társadalmi termelőerők specifikus társadalmi minősége? – olyan kérdések, amelyekre az eddigi leegyszerűsített válaszok hatálytalanokká váltak, de a hazai tudományos közélet még adós az újabb és helyes válasszal.

Hogy ezt a hiányt betöltsük, nyúljunk vissza az eredeti forrásokhoz, a múlt század klasszikus polgári közgazdászainak (D. Ricardo, R. Jones, Th. Hodgskin, F. List) és Marxnak munkáihoz, amelyekben a társadalmi termelőerők fogalma megszületett

*A tanulmány szerzője, Ágoston László elvtárs hirtelen távozott közülünk. Májusban még tanított, ősszel, szeptemberben már nem kezdte el nagyhatású, vitákat provokáló, gondolkodásra és tettekre serkentő oktató-nevelő munkáját. Halála előtt nem sokkal írt tanulmányának néhány – szerinte: „legizgalmasabb, s talán legvégiggondoltabb részének" közlésével azt szeretnénk elérni, amiért Ő is hozzáfogott megírásához: újra és újra kell olvasnunk a marxizmus–leninizmus klasszikusait; fel kell vetnünk azokat a kérdéseket, amelyek a mai kor objektív folyamatai mélyebb megértéséhez vezethetnek; a konzekvenciákat is le kell vonni, hiszen az elmélet nem öncél; vállalni kell a tisztázó – tévedésektől sem mentes – vitát.

– elsősorban a termelési feltételek ama körének megjelölésére, amelyeket – az előző társadalmak konzervativizmusához képest – a kapitalizmus állandóan forradalmasít, s ennek alapján gazdasági és társadalmi viszonyait is folytonosan dinamizálja.

a) A társadalmi termelőerők komplexitása

Szembetűnő, hogy Marx – polgári elődjeire támaszkodva, a társadalmi termelőerőket rendkívül sokoldalú jelenségcsoportnak tartotta. Nagy szerepet tulajdonított a technikai eszközöknek, valamint a működtetésükhöz szükséges ügyességnek és jártasságnak, de a termelőerőket távolról sem szűkítette le csak ezekre. Ezekkel kölcsönhatásban elsőrendű fontosságot tulajdonított az „egyénekben rejlő" szubjektív termelőerőknek, mindazoknak a szakmai kvalifikációkon túlmutató egyéni ismereteknek, képességeknek és adottságoknak, amelyek a technikai alkotáshoz szükségesek, s ezekben az alkotásokban objektiválódnak.

Marx a társadalmi termelőerők további fontos csoportját látta azokban a hatóerőkben, amelyek a közösségi együttműködésből és érintkezési viszonyokból fakadnak, Marx magát a közösséget, az együttműködés módját, valamint ennek különböző megnyilvánulásait – „a munka kollektív erőit", „a munkások agglomerációját", „a munka kombinációját és megosztását" is a termelékenység fontos emelőinek tartotta. Szerinte a tőke is rendelkezik termelőerői jelentőséggel. Kezdetben a tőke is „mint kollektív erő és mint az elszigeteltség megszüntetése" volt jelen. A sok egyes erő összeolvadásából születtek azok a hatalmas új termelőerők, amelyek révén a kapitalizmus előbb mutatta ki gazdasági, mint technikai fölényét a feudalizmus fölött.[1]

Marx a társadalmi jelenségek további széles körének tulajdonított termelőerői funkciót. A termelőerőkhöz sorolta a tudományt, a munka szervezetét, a munkások szakmai és területi mobilitását, a szállítást és közlekedést, az irányítási tevékenységet (amely mint termelőerő már a klasszikus kapitalizmus viszonyai között kezdett elválni a tőkés funkciótól), a fejlődés magasabb fokán a személyes fogyasztást, a szabadidőt stb.[2]

... Az a szemlélet, hogy a társadalmi termelőerők sokoldalú, komplex jelenségcsoportot képeznek, napjainkban még aktuálisabb, mint Marx idejében. Azóta ugyanis – különösen az utóbbi évtizedekben – a termelőerők struktúrája további nagy lépésekkel eltolódott a komplexitás irányában, és a társadalmi munka termelékenységének hatalmas arányú növekedése csak az így megnyíló új termelőerői forrásokkal magyarázható meg.[3]

Az utóbbi két-három évtizedben nemzetközi méretekben megújultak a technikai termelőerők, s megnövekedett gazdasági és társadalmi súlyuk azáltal, hogy ugrás történt a természeti korlátok visszaszorításában. A technikai alkotás alapjai a makrofolyamatokról és makrostruktúrákról áthelyeződtek a mikrovilágra, az élettelen természet molekuláris, kristályszerkezeti, atomi és szubatomi, valamint az élővilág sejten belüli elemeire ...

... Az iparilag fejlett országokban az ezekre a természeti alapokra épülő iparágak képezik a csúcstechnológiai és gazdaságilag húzó ágazatokat. A 70-es években végbemenő világgazdasági korszakváltást a műszaki struktúrának ezek a második világháború után fokozatosan kibontakozó korszakos változásai készítették és alapozták meg.

Az új technikák előnyei teljes mértékben csak akkor érvényesülnek, ha alkalmazásuk nem reked meg a hagyományos technikákra jellemző műhely-, illetve munkahelyi szemléletnél és gyakorlatnál. Az új technikák funkciói ugyanis nem csupán

gyártási jellegűek, hanem ennél lényegesen szélesebb körűek. Nemcsak a fizikai, hanem a szellemi munka termelékenységének is fontos emelői, amelyek csak egy technikai rendszer (hálózat) elemeiként működhetnek műszakilag és gazdaságilag optimális fokon, s ezzel minden eddigi határon túl fokozzák a termelőerők komplexitását és társadalmiságát.

... Az előbbieket ki kell egészítenünk azzal, ami a társadalmi termelőerők komplexitásának szintén egyik fontos megnyilvánulása, hogy a mai technika nem statikus állapotában, hanem folytonos fejlődésében és megújulásában, magas újítási és találmányi hányaddal egybekötve képez nagy gazdasági és társadalmi értéket. Az eddigi és mai technika kezelése ebben a vonatkozásban is élesen különbözik egymástól. A folytonos műszaki változás ugyanis más termelőerői képességekkel, más gazdasági és társadalmi feltételekkel függ össze, mint a viszonylag hosszú időn át változatlan és csak időszakonként változó technika kezelése.

Tovább szélesedik az eleven munka kollektív termelőerőinek jelentősége is. Az anyagi és szellemi termelőerők társadalmasulásának növekedésével bővül az a vonatkozási rendszer is, amely a termelő apparátus gyümölcsöző működtetéséhez és hasznosításához szükséges. Ily módon újabb emberi és közösségi kvalitások kerülnek be ebbe a folyamatba, s vesznek fel termelői funkciót. Nem a modern technika önmagában, nem is az egymástól elszigetelt közvetlen munka, hanem országos, nemzetközi, sőt globális méretekben a társadalmi tevékenység kombinációja, ennek különböző szervezeti és intézményi formái, az ilyen irányú kezdeményezések, megvalósításuk hajtóerői, ösztönzői és szabad lehetőségei – a mind kiterjedtebb érintkezéshez kapcsolódó egyéb erőforrások képezik korunk leghatékonyabb termelőerőit.

Az eddig említett változások egymástól nem különállóak, hanem egymást kölcsönösen feltételezik, ami által a társadalmi termelőerők komplexitása és társadalmisága csak tovább fokozódik. Ebbe a növekvő komplexitásba mind nagyobb nyomatékkal kapcsolódik be a tudományos kutató és fejlesztő tevékenység, kapcsolódnak be azok az individuális, személyi képességek és kulturális vonatkozások, amelyek a munka intellektualizálódását kísérik, az innovatív tevékenység, valamint a változó feltételekhez való gyors alkalmazkodás alapját képezik, s amelyek végeredményben a sokoldalúság irányába mutató egyéni fejlődésből táplálkoznak.

A termelés mind nagyobb mértékben olyan emberi képességekkel ágyazódik körül és telítődik, amelyek nem magában a termelésben, hanem a társadalmi élet más területein – az oktatásban, művelődésben, művészetben, az emberi öntevékenység más ágaiban képződnek és fontos termelőerőként funkcionálnak.[4]

Visszatérve arra a kérdésre, amelytől elindultunk: mit értsünk „társadalmi termelőerőkön", a mai fejlődési tendenciák áttekintésével még inkább azt kell válaszolnunk, hogy a termelőerők nem képeznek a társadalom többi szférájától mereven és hierarchikusan elkülönülő jelenségcsoportot. A társadalmi termelőerőket úgy írhatjuk le, mint minden társadalmi jelenség egyik sajátos oldalát, vonatkozását, funkcióját, illetve ezek összességét. A termelőerők tehát nem olyan társadalmi jelenségek, amelyek egyszer s mindenkor csupán termelőerők. A társadalmi termelőerők történetileg fejlődő, nyitott rendszert képeznek, amelybe nemcsak mind újabb természeti tényezők, hanem folytonosan újabb s újabb emberi kapcsolatok, tevékenységek, képességek és egyéb társadalmi jelenségek lépnek be és öltenek közvetlenül vagy közvetve termelőerői minőséget.

Vajon nem tettük-e ezzel a termelőerők fogalmát bizonytalanná, szétesővé? Úgy gondolom, nem. Minden összefonódottságuk ellenére is jól meghatározható, hogy a társadalmi jelenségek milyen oldalai és vonatkozásai jöhetnek szóba termelőerőként, hogy miben is áll a társadalmi termelőerők sajátos társadalmi minősége.

b) A termelőerők specifikus társadalmi minősége

Ebben a kérdésben ismét Marxhoz kell visszanyúlnunk. Azt a specifikumot, amely a társadalmi jelenségeket, illetve bizonyos oldalaikat vagy vonatkozásaikat termelőerővé teszi, abban a funkcióban határozhatjuk meg, hogy a társadalom munkaképességének hordozói, a társadalmi munka termelékenységének és hatékonyságának emelői. Társadalmi termelőerő tehát (a természetadta termelőerőkkel szemben) minden olyan szerzett „életerő", hajlam, képesség és lehetőség, minden olyan emberi tevékenység és annak kombinációja, továbbá a tevékenység minden olyan objektivációja, amely konkrétan megszabja a szükséges és túlmunka arányait, a termelési költségeket, amelyek növekedése elősegíti a „munkaidő megtakarítását", amire lényegében minden termelőerő visszavezethető, ami a „valódi gazdaságosságot" jelenti.[5]

Az előbbiekből következik ugyan, de az 1920–1930-as évek óta mégis szinte teljesen feledésbe merült az a különbség, amely a munka és a termelőerő növekedése között fennáll. Marx – B. Jones-szal vitázva – határozottan kijelenti: „Helytelen magának a munkának – hosszú tartama és megszakíthatatlansága miatti – gyarapodását a termelőerő, vagy a munka ereje gyarapodásának nevezni." Majd Marx így folytatja: „... Az erőn a nagyobb termelő hatékonyságot értjük, amellyel a munka adott mennyiségét alkalmazzák, nem az alkalmazott mennyiség valamilyen változását." „... az állótőkének nem ... a mennyisége, hanem a minősége az, amitől egy ország termelő ipara függ."[6]

A munka és a termelőerő növekedése közötti különbség az extenzív és az intenzív gazdálkodás sokat emlegetett, aktuális különbségében fejeződik ki. A bővített újratermelés ugyanis két úton mehet végbe: „extenzíven, ha a munka terét bővítik; intenzíven, ha a termelési eszközt hatékonyabbá teszik",[7] illetve, ha más termelőerők emelik a munka hatékonyságát.

... A társadalmi termelőerők jellemzését néhány lényeges mozzanattal még ki kell egészítenünk. A termelőerők elemei nem csupán funkcionális alapon szerveződnek a társadalom életének egyik sajátos alrendszerévé, hanem szubsztanciális alapon is.

Hogy miben áll a társadalmi termelőerők szubsztanciális lényege, arra már Hegel rámutatott, amikor az ekét többnek tartotta, mint csupán a szántás funkcióját. Ez a többlet abban áll, hogy a társadalmi termelőerők minden eleme – akár tárgyi vagy szellemi, akár személyi vagy kollektív jellegűek – egyaránt általános emberi értékeket képviselnek, s ennek megfelelő társadalmi kezelést igényelnek.

A társadalmi termelőerők mint általános emberi értékek a világméretű nemzetközi érintkezésben világgazdasági síkon kristályosodnak ki, s minősülnek ilyen értékekként. Egy ország, egy régió, egy társadalmi rendszer sem kompetens abban, hogy lokális mértéket szabjon a termelőerők fejlődése számára.

Nem minden kritikai él nélkül mondható, hogy a szocialista társadalom sem kompetens ebben. Bármely szocializmust építő ország csak akkor reprezentálhatja a szocialista társadalmat a világban, ha minden általános emberi – köztük termelőerői – értéket képes a maga tartalmává tenni, a világnak e téren is új értékeket adni, legalábbis következetesen ebbe az irányba haladni.

Ezzel már érintettem, hogy a társadalmi termelőerők, mint általános emberi értékek nem léteznek elvontan, hanem mindenkor egy meghatározott társadalmi forma tartalmi mozzanataiként. Ez a tartalom – mint minden tartalmi jelenség – „formált", azaz magán viseli az adott formai viszonyok lenyomatát. A nem rendszerspecifikus általános emberi értékek ily módon szoros kölcsönhatásba lépnek a rendszerspecifikus formai viszonyokkal, s ebből adódik számunkra a legfontosabb kérdés, amire részletesebben visszatérünk: miképpen hatnak társadalmunk formai viszonyai a termelőerők prog-

resszív fejlődési tendenciáira? – amely kérdés nemcsak gazdasági szempontból, hanem az egész társadalom megítélése szempontjából is elengedhetetlen.

Kissé hosszúra nyúlt a társadalmi termelőerők jellemzése, de még így is keveset mondtam róluk. Talán ennyivel is sikerült érzékeltetni azt a szemléletet, amelyet a mai termelőerők megkívánnak, s amelyet a következőkben szűkebb sávban – a termelőerők és a gazdaság viszonyában Magyarországon az 1980-as években addig tapasztalható új vonások tárgyalásában kívánok érvényesíteni.

Ennek a szemléletnek az alapján elhatárolom magam attól a felfogástól, amely a gazdasági viszonyokat, mint a termelés gazdasági oldalát mereven szembeállítja a termelőerőkkel, mint a termelés természeti (technikai) oldalával. A termelés mindkét oldalát egyaránt társadalmi jellegűnek tekintem, amelyek egymást feltételezik, kölcsönösen meghatározzák és egymásba kölcsönösen átmennek. A termelőerők a gazdaság részét képezik, és fordítva, a gazdaság a termelőerők részét – anélkül, hogy minőségük és terjedelmük egymásban felolvadna. Ez mutatkozik meg abban, hogy egy ország anyagi lehetőségeit nem csupán termelőerőinek fejlettsége, hanem a velük való gazdálkodás ésszerűsége is megszabja, mely utóbbi maga is termelőerő. A termelőerők gazdasági közvetítésekkel válnak a társadalom számára hasznossá, a gazdasági ösztönzők a termelőerők fejlődésének fő hajtóerői, s ebben a funkciójukban a gazdasági viszonyok ismét termelőerőként működnek. Ezt a funkciójukat azonban csak akkor tölthetik be, ha minden szubjektivizmus nélkül igazodnak a termelőerők mindenkori belső követelményeihez – különösen olyan időszakban, amikor a termelőerők forradalmi módon változnak és a változások uralása a gazdasági hozzáállás változását is megkívánja.

Jegyzet

1. MEM 46/I. köt. Kossuth, 1972. 374. old.
   MEM 46/II. köt. Kossuth, 1972. 3., 65. old.
   MEM 23 köt. Kossuth, 1967. 317. old.
2. MEM 46/II. köt. Kossuth, 1972. 7. old.
   MEM 26/I. köt. Kossuth, 1976. 244., 453. old.
   Marx: A filozófia nyomora. Szikra, 1952. 169. old.
3. Korunkban új termelőerők állanak azoknak a közgazdasági meggondolásoknak a hátterében, amelyek szerint a mai gazdasági eredmények nem magyarázhatók csupán a hagyományos forrásokkal (természeti tényezők, munkaerő, tőke). Az új forrásokat azonban –Th. W. Schultz szavaival élve – sokszor „még mindig titokzatosság takarja" (Schultz, Th. W.: Beruházás az emberi tőkébe. KJK. 1983. 25. old.), ahelyett, hogy tudatosan gazdálkodni tudnánk velük.
4. Bár a „mit értünk társadalmi termelőerőkön" kérdésre akarunk felelni, mégis – az eddigiek alapján – ide kívánkozik egy következtetés: a társadalmi termelőerők érintett változásai azt mutatják, hogy korunkban alapvetően megváltozik a társadalmi termelőerők struktúrája, hogy tulajdonképpen „termelőerői forradalom" megy végbe. A „tudományos-technikai forradalom" terminust nem későbbi politikai, hanem eredeti tudományos jelentésben használom, amelyet J. D. Bernal 1954-ben a „Science in History" c. munkájában adott neki. Bernal ezzel a terminussal a termelőerői forradalomnak azt az akkor látható vonását emelte ki: „a tudomány nem maradhat a tudományon belül; lényege éppen abban rejlik, hogy a tudomány korunkban uralkodóvá válik az iparban és a mezőgazdaságban. Ezért talán helyesebb első tudományos-technikai forradalomnak nevezni". (Bernal, J. D.: Tudomány és történelem. Gondolat, 1963. 960. old.)
5. MEM 46/II. köt. Kossuth, 1972. 174. old.
6. MEM 26/III. köt. Kossuth, 1976. 268., 395. old.
7. Marx: A tőke. II. köt. Szikra, 1953. 174. old.

Várnagy Marianne

A POLITIKAI PEDAGÓGIA TANÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Természetesen ez a „történet" sem úgy kezdődött, hogy íme, itt a politikai pedagógia tananyaga, nézzük, hogyan tanítsuk ezt meg a pártmunkásoknak, különösképpen a propagandistáknak. Inkább valahogy így: mivel segíthetnék az ún. embertárgyú tudományok a pártmunkásokat, különösképpen a propagandistákat? Ma már tudjuk, hogy a politikai pedagógia oldaláról kell megközelítenünk a kérdést, vagyis a pártmunkát azzal támogathatjuk leginkább, hogy hatékonyabbá tesszük az egyes emberekre, valamint csoportokra való hatást. Ez a pártmunka korszerű kommunikációs módszereire való tanítását jelenti a funkcionáriusképzésben, a propaganda és agitáció területén, valamint az általános emberi kapcsolatok fejlesztésében. Megismerni és megismertetni, meggyőzni és megnyerni és eközben magunknak is folyton tanulni a tanítottaktól, tehát a kölcsönösség talaján állni – ennek kialakítását jelenti a politikai pedagógia tanításának története.

Az eltelt húsz esztendőben számtalan változáson ment át a munkánk. Része volt ebben a politikai szükségletek felismerésének, az ebből következő fejlesztés tudatosságának, de persze olykor különféle hibás, vagy szubjektív, át nem gondolt elképzeléseknek is. Mindez időt vizsgálva *két nagy és egy nemrég kezdődött harmadik fejlődési szakasz* körvonalai ismerhetőek fel. Ezek elkülönülnek a képzés tartalmában, formáinak mennyiségi és minőségi összetevőiben, a módszerek és eszközök változásaiban.

A KEZDET (1967–1973)

a) A meglevő (kész) anyagok felhasználása

A munka csíráját az jelentette, hogy – még a Benczúr utcai épületben – a filozófiai tanszék *neveléselméleti tanfolyamot* kezdeményezett 1967-ben. Ennek nemcsak tematikáját, hanem jegyzetét is elkészítették viszonylag gyorsan, minthogy azt kellett összegyűjteni, ami az adott tudományág területén rendelkezésre állt és hasznosíthatónak tűnt.

1971-ben Merle György, a pedagógiai szakcsoport első vezetője *pszichológiai tanfolyamot* indított. Itt az könnyítette meg a helyzetet, hogy a pszichológiai tudomány eleve sem a gyerekekkel foglalkozott, és mivel elhanyagolt, háttérbe szorított is volt, ezért (is) újszerűnek tűnt a hallgatóknak. Viszont még túlságosan csak az általános

összefüggésekre épített; és ezért kevéssé volt képes magához a pártmunkához segítséget adni, mivel az emberi kapcsolatok vonatkozásában nem sokat mondott.

A kétféle egész éves, heti egy-egy alkalommal megtartott tanfolyam mellett (amelyhez tehát a pedagógia és a pszichológia szolgáltatta a kész tartalmat) megkezdődött a *propagandisták módszerbeli*, ma úgy mondanánk, mesterségbeli képzése is. Itt válogatás, valójában mindössze szemezgetés folyt, mivel fel kellett deríteni, hogy mit is lehet a felnőttképzés különböző területeiről, tehát az andragógiából leggyorsabban számításba venni. A felnőttképzésnek akkor már létezett irodalma, ez elsősorban az iskolai képzésre, valamint a népművelésre terjed ki. A „válogatás" az első nekifutásra mindössze kétszer két óra elméletet és három óra gyakorlatot eredményezett.

Ennek további terjedelme és formái aszerint alakultak, hogy milyen újabb részkérdéseket sikerült adaptálni a pártoktatók számára. Ez egyébként hamarosan általános és eléggé következetesen végigvitt alapelvvé vált: a képzés csak akkor és annyiban bővülhet, ahogy azt a tartalom érlelődése lehetővé teszi.

A propagandisták módszertani képzése a régóta folyó tartalmi felkészítéshez csatlakozott, egyre több órában, míg 1973 nyarára – már az új épületben – kinőtte magát kétszer 5 napos, azaz *kéthetes tanfolyammá*. Ugyanez az anyag a következő tanévben *20 esti foglalkozásban* sűrítődött, mivel egész hetes tanfolyamokra nem volt több lehetőség.

A mindhárom tananyagot feldolgozó képzésnél *kiscsoportos formákra* törekedtünk. A neveléselméletnél és pszichológiánál ennek nem is volt akadálya, mivel mindkét téma előadói urai voltak a témasorozat egészének és a keret eleve speciális kollégium jellegű sorozat volt. Itt a *szemináriziáló módszerek:* előadás, beszélgetés, vita uralkodtak. Nehezebb volt a helyzet a propagandistaképzésnél, mivel ott szüntelenül az a gond jelentkezett, hogy: „A fővárosban 10 000 propagandista van, mindenkit képezni kell!" Innen nézve bánatosan kevés volt az, hogy az első évben a 7 órás képzésben 2500 propagandista részesült, bizony célszerűtlenül nagy csoportokban. Ilyenkor *előadást* és legfeljebb valamiféle *módszertani bemutatót* lehetett tartani. Az intenzív képzés érdekében folyó munka tehát ugyancsak extenzív módon kezdődött. Ehhez viszonyítva a 120 fős, kétszer ötnapos tanfolyam javulást jelentett. Itt a közös nagy előadások mellett megjelentek kiscsoportos, valódi gyakorlatok is. A tanfolyam végén „minikiállításon" mutatták be a résztvevők a közben készített szemléltető eszközeiket.

Tömegméretekben zajlottak azok az előadások is, amelyeket a *kerületek* rendeztek a propagandisták tartalmi előkészítőihez csatolva. Itt néha csak egy órára volt lehetőség, másutt esetleg háromra. A formák skálája tehát nagy volt: a speciál kollégiumtól az egyórás előadásig terjedt. A szokott szemináriziálást a kiscsoportokban gyakran túl lehetett haladni s eljutni a gyakorlatig: a *közös munkáig.*

Közben pedig kikristályosodtak a tartalomként felhasználható elemek:

– a neveléselméletből,
– a pszichológiából és
– a felnőttdidaktikából.

Ezen diszciplínák általános érvényű törvényszerűségeihez ebben az időszakban a pártmunka gyakorlata még csak az esetleges példákat, illusztrációkat szolgáltatta.

b) A téma empirikus megközelítése

A pártmunkásokkal létrejött nagyméretű kapcsolat az említett rokonterületek törvényszerűségeinek szembesítését tette lehetővé a gyakorlattal. Ezek a tapasztalatok két

irányból épültek a tananyagba. Az aktivizáló módszerek következtében a résztvevők folyamatosan közvetítették saját élményeiket, a foglalkozásvezetők pedig közvetlenül is átélhették, hogyan zajlik a mozgalmi ráhatás, mit jelent – igaz, kissé laboratóriumi viszonyok között – az emberek megismerése, a kapcsolatépítés, a problémamegoldás, a szembesülés a konfliktusokkal, a csoporthatás stb. a munka során.

Így a gyakorlat kezdetben elsősorban szelektálta a kész elemeket, később azonban konkretizálta, végül pedig lehetővé tette önálló törvényszerűségek megfogalmazását is.

Ennek következtében 1973–1974-re – mintegy az elméleti munka átfogóbb megalapozásaként – elkészült „A pártoktatás módszertana" című első önálló jegyzet. Nem volt kifejezetten tudományos munka, de már az adott terület sajátos törvényszerűségeit kereste. Ezzel egyben előkészítette a fejlődés következő szakaszát.

A PROPAGANDISTAMESTERSÉG ELEMEINEK KIALAKÍTÁSA (1974–1986)

Ezt az időszakot is meglehetősen ellentmondásos jegyek jellemzik. Elsősorban hatalmas mennyiségi növekedés, *amely sok szempontból pozitív jelenség is volt, végső soron* azonban mindig akadályozta azt, hogy az intenzív irányba fejlődő tartalom és módszerek valóban tartós eredményt hozzanak. Nem az volt a baj, hogy *végső soron* sok pártmunkás és különösképpen sok propagandista képzése volt a cél, hanem az, hogy az ütem gyorsabb volt, mint a fejlesztő- és fejlődőképesség. A jegyzetek új kiadása sosem tudta kivárni a kísérlet lezárulását, értékelését, az új forma sosem ért rá a régi hibáit kikerülni, azon okulni. És legfőképpen nem is akadt elegendő, valóban érdeklődő pártmunkás, s ha jelentkeztek is, tömegesen nemigen tudták ilyen gyorsan emészteni, alkalmazni a tanultakat. Mindez persze nem jelentett abszolút akadályt, csak gyengítette a hatékonyságot.

A *mennyiségi fejlődésről* – 1974 és 1986 között – a következőket:

- 16 pedagógia + 3 közéleti pedagógiacsoport,
- 65 bánásmód pszichológiája és 1 vezetéslélektan-csoport,
- 20 kétéves politikai pedagógia és 3 egyéves csoport,
- és 10 retorikacsoport futott ki az oktatási igazgatóságon.

Ez 118 tanfolyam, átlagban 25 fővel. Ehhez jött még (csak felsorolásszerűen) a szakosítókon a pedagógiai kiegészítő, kezdetben pár órában, majd félévben; a kerületi propagandistaképzések, átlagosan ötször három órában; a budapesti módszertani bemutatók, „kóstolók" stb.

Tartalmi szempontból mindegyik témakör sok változáson ment át. A legkisebb kifutási lehetősége a *neveléselméletnek* volt. Ez néhány évre átalakult a közéleti pedagógia kérdéseivé, másrészt pedig a 2 éves propagandista tanfolyam második féléve nőtt ki ebből – erősen felnőttesített kiadásban.

A *bánásmód pszichológiája* főként tartalmilag gazdagodott, s közelítve a pártmunka szükségleteihez, önállósult belőle a vezetés pszichológiája. A propagandista tanfolyam első féléve is ebből nőtte ki magát – a propagandistaigényeket figyelembe véve.

A *propagandisták kétéves képzése* az említett két alapozó félévvel kezdődött, a második év pedig a politikai képzést didaktikai és módszertani szempontból dolgozta fel.

A *koncepció lényege* a szemlélet és a jártasság fejlesztése volt. Ezt szolgálta az első év, valamint mindkét év során az elmélet és a gyakorlat egységére való törekvés. Ebben az időszakban nem volt idő a marxizmus–leninizmus egyes ágazata speciális módszer-

tanának fejlesztésére; a propagandistamunka tartalmát képező témák feldolgozása még mindig illusztrációt jelentett, s inkább csak a résztvevők vizsgamunkájában kapott helyet.

A didaktikát és a módszertant saját tartalmán keresztül tanítottuk, azzal szemléltettük. Ez mélyítette a szemléletet, de – sajnos nem adott elég naprakész segítséget a munkához. A résztvevők egyébként legalább 10 féle témában tanítottak, így nemigen volt mire „ráépülnie" a mesterségnek.

A tanfolyam-előkészítő munkát nehezítette, hogy a tananyagot tartalmazó *jegyzetet* szükségképpen többen állították össze, és mindenki a saját szakmai-mozgalmi tapasztalatait tette az asztalra. A szemléletmódok közelítése bizonyos mértékig csak a számtalan jegyzetvitában történt meg.

Az egységesebb szemlélet elsősorban az alábbi szempontok figyelembevételével alakult ki.

- Minden területen meggyőződéstfejlesztést, illetve -formálást kell elérni.
- Ezért problémacentrikus képzésre van szükség.
- Mindkettőnek feltétele a folyamatos, jó vitalégkör.
- Mivel a meggyőződésre különféle jártasságokat kell építeni, a képzés egészét a tevékenységközpontúság hassa át.
- A gyakorlattal való szoros kapcsolat érdekében erősíteni szükséges a tapasztalatcsere jelleget. Ugyanezért: amit elvekben tanítottunk, azt a gyakorlatban nekünk is úgy kell csinálnunk. Amit tanítunk, nem elég csak mondani és mutatni, hanem a gyakoroltatás lehetőségeit széles körben fel kell használnunk.
- Végül, de nem utolsósorban: úgy dolgozzunk, hogy minden résztvevő érzékelje: a propagandistamunka a mozgalmi munka szerves része, jó hangulatú közös élmény.

A koncepcióból következően a második szakasz *módszerkészlete* is erősen meggazdagodott. A felsoroltakat ugyanis semmiképpen sem lehetett a hagyományos előadói vagy akár szeminarizáló módszerekkel elérni. A szakasz elején általában az *aktivizáló módszereket* szorgalmaztuk, a szakasz végén viszont már konkréten a *gyakorlati módszerek* kerültek előtérbe. Az első a viták fontosságát, a második a jártasságok kialakítását hangsúlyozza. (Megjegyzem, hogy mindez korántsem kizárólag a propagandistaképzést jellemezte, hiszen pl. a leginkább gyakoroltató módszerek, a tréningek a vezetéspszichológiában törték át az elmúlt évben a frontot.) Az alkalmazott módszereket nyilván elég felsorolni: a hagyományosnak tekinthető vitatechnikák, feladat- és munkalapok feldolgozása, szövegelemzések, esetjátékok megoldása, dia- és filmviták. Jártasságfejlesztésként ezeket már menetközben önállóan kellett a résztvevőknek levezetniök társaik előtt.

Az élethez legközelebb álló módszer a *szakdolgozatkészítés* volt. Az adott esetben ugyanis ez egy konkrét téma feldolgozását jelentette:

- helyzetelemzést,
- a konkrét célok kimunkálását,
- az anyagalakítást; mi legyen az új információ? milyen kérdést érdemes feltenni? milyen problémát dolgozzunk fel?
- módszerek és segédeszközök elkészítését.

A szakdolgozat a IV. félév vizsgamódszere volt, amelyet mindenkinek saját eljövendő csoportjára gondolva kellett elkészítenie. Előfordult azonban az is, hogy egy adott témát valódi közegben (a Vasas Szakszervezet Iskoláján) dolgoztak fel a legjobb vállalkozók. Ez nem volt könnyű, igazi próbát jelentett.

A *vizsgamódszerek* egyébként az adott félév tananyagának jellegétől függően változtak; a pszichológiát teszt és elméleti kérdés zárta le, a neveléselméletet esetjátékok

megoldása, a didaktikát propagandista feladatok megoldása, a módszertant pedig komplex szakdolgozat elkészítése és megvédése.

Itt érdemes talán megemlíteni, hogy az egyik első tanár, Bakonyi Pál 1978-as jelentése szerint a résztvevők az ismereteket kb. 60%-ban voltak képesek alkalmazni (laborszinten). Ez nem romlott 1985-re sem, de a Vasas-beli foglalkozás levezetésére az első nekifutásra mégis mindössze ketten mertek vállalkozni. Igaz, hogy ugyanekkor ebben a csoportban öten párhuzamosan próbálták ki a tanultakat a saját területükön. A példa annak illusztrálását kívánja szolgálni, hogy az alkalmazásnak milyen fokozatai lehetnek, s ezek milyen nehézséget okoznak a nem „profi" propagandistáknak.

A munka intenzitását segítették az *eszközök* is. Az eszköztár 1973–1974-ben alapozódott meg, de 1977-ig – azt mondhatjuk – a „fóliaszintet" alig haladtuk meg. Ezt követően jelentek meg a feladatlapok, sémák, diák, filmek.

1977 után beszélhetünk a tantermek egységes ellátásáról, berendezéséről is és arról, hogy egy-egy tanfolyamhoz egységes eszközrendszer készült. Ezek addig bizony „darabonként" jöttek létre.

A film és a video nagyobb mértékben 1983-tól nyújtott segítséget, kezdetben szemléltetőeszközként, majd igen lassan a gyakorlatok (retorika, módszertan) segítőjeként. Végül – a továbbfejlődés egy fokozataként – az eszközhasználat önálló tárgyként is megjelent.

ÚJABB SZINTÉZIS: A MESTERSÉG KOMPLEX SZAKASZA

Mint láttuk, az első szakaszban a segítséget nyújtó három rokontudomány, a neveléselmélet, a pszichológia és a didaktika hasznosítható része egymás mellett jelentek meg a propagandistaképzésben, majd megkezdődött a tapasztalatok gyűjtése.

A második szakaszban a saját tapasztalatokból leszűrt belső törvényszerűségekkel komplex egységet alakítottak ki a rokontudományok határterületei. (A kölcsönhatás ugyanakkor az utóbbiakat is gazdagította.) Azt mondhatjuk, a propagandista „mesterség" legalapvetőbb elméleti szabályai és gyakorlati jártasságának legfontosabb elemei – legalábbis tananyagszerűen, kialakultak ezalatt. Időnként integrált tananyagnak is tekintettük az eredményt, holott a legbonyolultabb egység létrehozása még hátravan. Tudományos frazeológiával élve, hiányzik a végső konkretizálás, azaz egyelőre kezdeti stádiumban vannak a „tantárgypedagógiáink". Pedig az általános elvek gyakorlati alkalmazása a marxizmus–leninizmus különböző területein némileg eltérően valósul meg. Gondoljunk pl. arra, mennyire más módszerkészlettel kell feldolgozni a filozófiát, a gazdaságpolitikát vagy az esztétikát.

Minden továbblépésnek különféle megoldásai lehetségesek. A magasabb szintű komplexitást a jelenlegi kísérletek úgy kívánják leküzdeni, *hogy egyidejűleg két problémát szeretnének megoldani:* a hároméves esti egyetem keretében a világ jelenségeit *egységben láttatva* dolgozzák fel *a marxizmus–leninizmust* és egyidejűleg adják a propagandistajelöltek számára a mindig éppen adott tématerület mesterségbeli tudását, annak *elméletét és gyakorlatát.* Ez korántsem egyszerű feladat, mert a szakmetodikák egyelőre kezdeti állapotban vannak, s mivel a komplexitás céljáért szükségképpen fel kell borítani a mesterség szépen kiépült rendszerét, s alárendelni azt a tartalmi kérdéseknek. Az alárendelés egyébként annyiban feltétlenül szükségszerű, hogy a formát, a módszert sohasem szabad a tartalom fölé helyezni. A komplex tartalom azonban maga is kialakulóban van, s a vezető propagandistáknak ezt is most kell megtanulniok.

De amiben a legnagyobb a nehézség, talán onnan fakadhat a legnagyobb haszon: a hároméves tanfolyam tantervébe foglaltan minden propagandistának fel kell dolgoznia a mesterség elemeit. Mint tudjuk, tanítva tanulunk a leghatékonyabban: először a vezető propagandistáknak kell elmélyedniök a mesterségben, majd a többieknek kell nagyon konkrét, a gyakorlatukban hasznosítható munkát végezniök. Persze a fejlesztésnek más vonala is elképzelhető lett volna, pl. a tömegpropagandisták képzését lehetett volna úgy fejleszteni, hogy abba alaposabban bedolgozzuk a különböző témacsoportok képzési sajátosságait. De – reméljük – ez a megoldás meggyőzőbb lesz, ha nem is könnyű.

A bánásmód pszichológiája, a retorika, az oktatástechnikai képzés és a propagandistaképzés egyéves időtartamban párhuzamosan továbbra is megmarad, s mindezek nyilvánvalóan a későbbiek során is kölcsönösen megtermékenyítik egymást.

A „MESTERSÉGRE" KÉPZÉS EREDMÉNYEI ÉS GONDJAI

A szervezés

A szervezés eredményeire elsősorban a számszerűség jellemző, s erről már volt szó. A gondokról azért szólunk, hogy tanuljunk belőlük. Nagyon gyakran egyáltalán *nem azok vettek részt a képzésben, akik számára az adott forma készült.* Sokszor az jött el, aki éppen kéznél volt, ráért, vagy akit rá tudtak beszélni. Így sokan úgy érezték, nincs is szükségük a feldolgozandó anyagra, a foglalkozásvezető pedig kínlódott, hogy minden odatévedt elvtárs részére nyújtson valami használhatót, legalább kedvcsinálót. Nem volt hátrányos persze, ha legalább hasonló munkaterületről jöttek a résztvevők, pl. vállalati oktatási osztályról, a szakszervezetből, a KISZ-ből, egyetemekről stb.

Ma viszont – mint minden oktatási területnek – éppen az a bajunk, hogy attól, aki pártmunkára szánja rá magát, nehéz azt a plusz feladatot, áldozatot elvárni, hogy még tanuljon is mellette. Túlságosan alacsony a létszám és a minőség sem javult.

Az időhiánnyal függ össze az a jelenség, hogy a kerületek gyakran még mindig makacsul remélik, hogy *egy-két órás módszertani foglalkozással* minőségi javulást, vagy egyáltalán változást lehet elérni a módszerekben, holott ennyi idő még egy-egy kérdésben való szemléletváltozásra is ritkán elegendő.

A gond másik oldala feltehetően a pénzhiány, mivel sok helyen lehetőleg egyetlen tömegben kívánnak módszertani képzést nyújtani. *Pazarlásnak vélik a kiscsoportokat,* s ha *csak* száz fő gyűlik össze, még sopánkodnak is. Így persze csupán előadásokról, jó esetben valamiféle bemutatóról lehet szó és gyakorlatról nem.

Az igazgatóság strukturális-működési hiányossága, hogy igazán jól nem sikerült megoldani a *tanszékek* olyan *módszertani segítését,* amiből színvonalas tantárgypedagógia (szakmetodika) kinőhetett volna.

Tartalmi eredmények és problémák

Az eddigiek is jelzik, hogy a politikai pedagógia anyagának kialakításában és magában a képzésben is sok energia fekszik. A haszon azonban sohasem mérhető magával a munkával, mivel lehet, hogy a „piac" azt bizonyítja, hogy a sok munka nem is volt „társadalmilag" szükséges. Úgy gondolom, mégis elkönyvelhető némi valódi eredmény, bár biztos, hogy ennek nem túl magas szintje nem vezethető vissza kizárólag a nehezebbé vált gazdasági helyzetre . . .

Mégis, a legfőbb *minőségi eredmények:*

– A propagandisták és általában a mozgalmi tevékenységet végzők „mesterségének" tanulásigényessége ma sokkal kevésbé kérdéses, mint korábban.

- Ez nem kizárólag racionálisan létrehozott változás, hanem valóban *visszaszorult némileg a fenntartás,* ellenszenv és a negatív beállítottság is a tudatos és szakszerű módszeralkalmazással szemben.
- Az összejövetelek iskolás jellege csökkent. A propagandistacsoportokra mindenképpen a jó, politizáló légkör a jellemző.
- A tanulás egyre gyakrabban öltött együttműködő, kísérletező jelleget. A csoportokból kiemelkedtek azok, akik párhuzamosan is kipróbálták a módszereket, és akadtak, akik a tanfolyamok után is megmaradtak kísérletező társnak; a *tanítványok* időnként *a legremekebb tanítókká váltak,* akiktől a foglalkozásvezetők törzsgárdája is sokat tanulhatott és tanulhat ma is.
- Ez egyben már azt is jelzi, hogy a tanfolyamok erősen *eltolódtak a gyakorlás irányába.*

Mindez azonban – sajnos – *korántsem érvényes* annak a *rengeteg pártmunkásnak* és azon belül *propagandistának* mindegyikére, aki a húsz év során a képzésben részt vett. Amikor a hibás, felületes szervezés következtében, tanfolyamainkon időnként ismételten találkoztunk korábbi hallgatóinkkal, sokszor elfogott a döbbenet minket: egyesek pontosan ott tartottak szemléletben és a módszertan gyakorlatában, ahol az első alkalommal. A negatív élmények másik forrása az, hogy bizonyos kérdéseket, problémákat szükségképpen minden csoportnál fel kell vetni. Az így nyert válaszok azonossága vagy különbözősége közvetett jelzés: mennyiben változtattuk meg (mi is) azt a világot, amelyben ma, vagy ma is, így reagálnak elvtársaink.

Az idők és a helyzet változására jellemző néhány *mesterségbeli probléma* különféle *megjelenési formáját* kívánom ezért végül vázolni. Ezek némiképpen érzékeltetik a továbbfejlődés szükséges irányát is.

A propagandistamunka *célja* az az elsődleges kérdés, amely valamilyen módon minden időszakban vitát váltott ki. Kezdetben sokan nyíltan hadakoztak azért, hogy „érje be a propagandista a párt politikája postásának szerepével". (Később ez oly módon finomodott, hogy „mivel sok az ellenünk ható tényező, nem szabad felvállalnunk azt, hogy csínybe menjünk".) A továbbiakban azon alakult ki a vita, hogy szükséges-e a helyi politikához kapcsolni az általános politikai kérdéseket? „A mi pártszervezetünk sem folytat külön pártpolitikát" – jelszóval. Ez azt jelentette, hogy sok helyen nem történt meg – mivel úgymond felesleges – a konkrét helyi politika kidolgozása. Ha elvileg sikerült elfogadtatni a meggyőződés- és magatartás-formálás célját, a folytatás gyakran ez volt: „Általában ez igaz, nyilván máshol meg is lehet csinálni, nálunk azonban nagyon speciális a helyzet . . .!" Vagy: „Igen, igen, ez az elmélet nagyon szép, de mi a gyakorlatban élünk és ott egészen másképpen van!" Ez azzal járt együtt, hogy többnyire a csoporttal összhangban voltunk, míg a gyakorlat gondjait általánosan elemeztük, ám a megoldás keresésénél sokan már úgy álltak meg: „Nem, nem, nálunk ez nem így van!" Időnként morcosan húzódtak vissza, ha azt mondtuk: „Mi meg itt éppen arról beszélgetünk, hogy mit tegyünk annak érdekében, hogy másképpen legyen!" Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a pártoktatás nem – és mellékesen az agitáció sem – vált eddig eléggé szerves részévé a helyi pártpolitikának (talán a nagynak sem!).

A cél és helyzetértékelés szorosan kapcsolódott a *résztvevőkről* kialakított véleményhez. Máig is sokat vitatott kérdés a felnőtt ember nevelhetősége, már csak azért is, mivel annak hatásfoka kevéssé látszik, s főként, mivel azt korántsem elsődlegesen a tudati ráhatás határozza meg. Már a hetvenes évek elején gyakran elhangzott az az érv, hogy „a szeminárium résztvevőinek nagy részét igazán csak a boríték érdekli". Egy emlékezetes alkalommal egy nagy teremben folytatott vitán valaki felkiáltott: „Akit csak

a boríték érdekel, ne jöjjön a szemináriumra!" Komor hang mordult vissza: „Hát hova menjen?" Az adott közegben ez a kérdés perdöntő válasz volt. Ma ugyanez a probléma már inkább így merül fel: „Mi a csodát csináljak, hogy ne csak a panaszok, hanem a megoldások is foglalkoztassák a résztvevőket!"

A *tananyag* kiválogatása kezdettől nagy érdeklődésre tartott számot, annál is inkább, mivel a jegyzetek anyaga mindig sokkal több volt, mint amit a kevés idő alatt fel lehetett dolgozni. Ezen a téren is változott a problémáink természete. 1973-ban a részt vevő propagandisták 40–60%-a mindenről, legalább röviden kívánt volna szólni a szemináriumon. Ma erre senki sem törekszik, sokkal inkább a „mi az érdekes, mi a valóban új" változatot tartják kívánatosnak. Ez kétségkívül jobb megoldás, de nem a legjobb. Arra kellene ugyanis vállalkozni, hogy az ellenállást kiváltó kérdéseket helyezzük előtérbe. Erre valahogy nehezen akar idő jutni. Hatalmas változás viszont az, hogy van olyan feladatlap, amely ma már egészében idejét múlta. Kezdetben még nagy vihart váltott ki az, hogyan kezeljük a „kényes kérdéseket" (1972). Optimális válasznak tűnt az, hogy magam fogalmazom meg ezeket a kiselőadásomban és keresem rájuk a választ. Az utóbbi két-három évben: „Ilyen kérdés már rég nincs, csak válaszolni tudjunk rá" – a véleményem ez ügyben.

Ezzel eljutottunk a *módszerkészlet* két legfontosabb eleméhez: a kérdezéshez és a problémákhoz. Furcsa dolog, hogy míg a szemináriumokon gátlástalanul dőlnek a problémák, addig a propagandisták számára gondot okoz, hogy a tananyagot valódi kérdésekké, problémákká alakítsák át, pedig jól tudják, hogy az másképp aligha fog érdeklődést kelteni. Ennek a különös jelenségnek valószínűleg a jegyzetek egy részének kinyilatkoztató, lekerekítő stílusa az egyik alapvető oka, a másik pedig a pártmunkának az a már említett és eléggé általánosnak tekinthető hibája, hogy nem szeret konkretizálni. Így az általános elmélet és a konkrét gyakorlat ritkán kapcsolódik össze másutt is, s a propagandamunkában is. Sok gyakorlás szükséges hozzá.

Az *aktivizáló módszereket*, vagyis a vitatechnikát és a szituációs eljárásokat kezdetben mindenki idegenkedve fogadta. Az is előfordult, hogy kerületi vezetőpropagandista magyarázta némileg felhevülten és nyílt színen, hogy „ugyan már, ne csináljunk cirkuszt a pártoktatásból, hiszen az komoly dolog". Ma már szívesen fogadják, szeretik ezeket; más a gond: csinálni nehéz, mert még mindig nincs elég gyakorlási lehetőség.

A *propagandista felkészülése* valóban nem könnyű dolog. Amikor 1973-ban megkérdeztem, mi a legkönnyebb, azt felelte a többség: felkészülni tartalmilag. A legnehezebb a módszertani foglalkozás volt. 1987-ben a legnehezebbre egyértelmű és egységes volt a válasz: jó és naprakész érveket gyűjteni és semmi sem könnyű. Összefüggött ezzel az általuk leginkább elérhetőnek tűnő cél is: szemléletet elfogadtatni (1973), bár már akkor is tudták azt, hogy ez a meggyőződés korántsem azonos a mindennapi cselekvéssel. Ma a legnehezebb meggyőzni valakit. Nemrég megfogalmazta egy propagandista: *panasznappá* mindig könnyen átalakul egy szeminárium, ma azonban az már szinte visszafordíthatatlan.

A legsúlyosabb gond mégis talán túlmutat a módszertanon, a mesterség problematikáján. *A propagandisták igen gyakran maguk sem meggyőzöttek* azokban a tartalmi kérdésekben, mégpedig alapvetőekben, amelyről vitatkozniok kell. Nem lehet nem észrevenni, hogyan megy át minden lehetséges és lehetetlen pillanatban még a politikai pedagógia is közvetlen politizálásba: érveket keresnek az elvtársak. A legélesebb viták nem is biztos, hogy a pártfórumokon kívül vannak.

Ezért a mesterség oldaláról csak azt mondhatjuk: *jöjjön a komplex tanfolyam, mégpedig úgy, hogy komplexitása minél közelebb legyen a gyakorlathoz és segítsen – a lehetőségekhez képest – a tisztábban látásban.* S aztán szükségképpen kialakul majd egy hasonlóképpen nem könnyű negyedik szakasz is!

SZEMLE

Kovács Ferencné

TUDÁSSAL, HITTEL— VARJAS SÁNDOR (1885—1939)*

Az „elfelejtett filozófus"-ról szól a kötet. Arról a gondolkodóról, Varjas Sándorról, akinek „... újra napvilágra kerülő munkássága is bizonyítja: nem méltányos és hasznos őt elfelejteni" – olvashatjuk Erényi Tibor Bevezetőjében. S ugyancsak ő, mint a Varjas Sándor Emlékbizottság elnöke mondta ki: legfontosabb, „hogy írásaival megismertessük az érdeklődőket". (12. oldal.)

A *Tudással, hittel* című tanulmánykötet megjelenésének közvetlen apropója az ELTE – amelynek Varjas a Tanácsköztársaság idején professzora – fönnállásának 350. évfordulója volt. E jeles dátumot ünnepelte az egyetem tudományos ülésszakok sorozatával; a kötet anyaga referátumok formájában e sorozat keretében hangzott el viszonylag jelentős hallgatóság előtt.

A kötet, noha a szerkesztő, Horváth József szerény hozzájárulásának nevezi a Varjas Sándor-hagyaték feldolgozásához, jelentősebb kulturális–ideológiai tény, mert legalább két mozzanatban változást jelezhet. Talán – reméljük –, a jelentős Varjas-kutató, Selmeci József (Marx Károly Közgazdasági Egyetem) mellé felzárkóznak más oktatók-kutatók is, s másodszor, talán szélesebben tudatosodhat a vitathatatlan tény: Varjas Sándor a magyar marxista gondolkodás kiemelkedő alakja, nélküle elméletileg szegényebbek lennénk, mai teoretikus feladataink *fölvállalásához* ő is segíthet.

Úgy tűnik, különösen három területen tanulságos Varjas munkássága, és ezekben van mit folytatnunk.

1. Varjas Sándor képzett, állandóan tanuló-töprengő, nagytudású gondolkodóként a marxista filozófiát mint *nagy elméletet* művelte. Figyelme a kardinális, elvi-világnézeti kérdések felé fordult, különösen a 20-as évek Szovjetuniójában jellemző elméleti pezsgés idején. De Varjas már évekkel korábban, a BEMBE (Budapesti Első Magyar Bolzano Egyesület) tagjaként is jelentős elvi filozófiai kérdésekkel foglalkozik.

Ki vitathatná ma, amikor a metodológiai problémák újra nagy hangsúllyal és világnézeti polémiákkal kísérten merülnek fel, hogy Varjas – például a kategóriák rendszerezése előfeltételének az alapelvek tisztázását tekintve vagy fölvetve a tudati képmás

*Kiadja az ELTE TTK Filozófia Tanszék. Budapest, 1986.

tárgyához való viszonyának problémáit – a világnézetileg-filozófiailag legrelevánsabb kérdésekkel foglalkozik (lásd Selmeci József referátumát). S ha az igaz is: a BEMBE-időszakban még számos szállal kötődik a kanti vonalhoz, Husserltől, Bolzanótól való leszakadása olyan folyamat, amelyben a legnagyobb revelációt a marxi, de különösen a lenini problémamegoldások intellektuális hatása csak később vált ki Varjasban, szinte nincs olyan jelentősebb alkotói periódusa, amikor ne a nagy elméleti kérdésekkel összefüggő problémákat kutatná. A dialektika–logika–ismeretelmélet önálló belső problémái, de összefüggéseik, átmeneteik, kölcsönös feltételezettségük Varjas munkáiban újra és újra fölmerülnek. Mégpedig legalább két szinten. Egyrészt általános szinten, oly módon, hogy pl. a dialektika és logika, a formális és dialektikus logika elvi viszonyáról töpreng, ír (lásd Szigetvári Sándor írását), s eljut a dialektikus logika marxista–leninista fölfogásának színvonalas koncepciójához. Másrészt, a különös szintjén – a háttérben továbbra is megtartva az általános szint konceptuális pilléreit, pl. a természetdialektika ontológiai primátusát, a materialista monizmus elvi pozícióját – főleg a tudományok felvetette világnézeti–orientációs–interpretációs problémák állnak Varjasnál középpontban.

A szaktudományi (pl. a matematika, mechanika) és filozófiai megközelítés kölcsönhatása Varjasnál azokhoz a problémákhoz vezet, amelyeket a matematikus, a fizikus stb. elvi-világnézeti kérdések nevében vet fel, s valóban azok is: a megismerés egzaktsága és a matematika, a valószínűség, az okság és a véletlen mibenléte, viszonyuk, a determinizmus és a szakkérdések viszonya. A legtöbbet két terület, a matematika és a mechanika bölcseleti aspektusaival foglalkozik (lásd: Bárd András, Rédei Miklós – Szegedi Péter írásait). E munka során sem „kész tételek" puszta ismételgetése jellemzi, ellenkezőleg, szinte kivajúdja a gondolatokat, nemegyszer önmagának is ellentmond, következetlenségek is előbukkannak (pl. a véletlent hol objektívnek, hol szubjektívnek nevezi). Talán ezzel is összefügg, hogy szívósan tartja magát szinte még ma is a jelző: „mechanicista" volt Varjas. Hogy e minősítés megalapozott-e vagy sem, ma még nem tisztázott eléggé, bár tartalmilag ellene szól az: Varjas nem redukcionalista. Legfeljebb a magyarázatban, a kifejtésben bizonyos láncszemeket kihagy vagy nem dolgoz ki eléggé, s ezzel – mai ismereteink „fölényével" – valamilyen hibás „izmus" (naturalizmus, pszichologizmus) mozzanatai nála is fölfedezhetők. Mihály Albert vagy Sipos János ilyen típusú elmarasztaló gondolatokat is megfogalmazva – úgy tűnik – elsősorban nem Varjas érdemeit kérdőjelezik meg. Inkább azért teszik szóvá – helyenként expressis verbis (pl. a 146. oldal) – következetlenségeit, mert ma is, a század 1980-as éveiben is terméketlen és újragondolandó például a termelőerők tárgyi, dologi elemeinek puszta természetiként fölfogása, kirekesztése a társadalmi létből, tehát: naturalizálásuk.

2. Varjas Sándor elméleti hagyatéka arról is tanúskodik, hogy a *polgári filozófia „okos"* irányától szakadt le és szinte mindig a *jelentős, színvonalas idealizmussal vitatkozott.*

E törekvése tudatos, hiszen: képzett filozófus (1908-ban a filozófia doktora lett); több tudományágban szakember, illetve folyamatosan képzi magát; az ideológiai-politikai osztályharc aktív szubjektuma (1905-től baloldali szociáldemokrata, a Tanácsköztársaság után börtönbe kerül, a Szovjetunió lett 1939-ben bekövetkezett haláláig második hazája, az SZKP tagja). Vallja: a marxista, kommunista filozófus az eszmék tisztázásával, a hamis, félrevezető nézetekkel polemizálva egyszerre szolgálja az igazság kimondását és ugyanakkor a gyakorlatot, a társadalmi haladást. Varjas Sándor a marxizmus–leninizmust önmaga „választotta", „kivajúdta" és tudatosan művelte, védte, terjesztette. E választási folyamatban leszámolt ő is korábbi „lelkiismeretével", a kanti hatással (különösen az esztétikában és metodológiában), a husserli fenomenológiával.

Szembekerült az újkantiánus (közvetlenül a marburgi, de részben a badeni) vonallal is, megkérdőjelezte metodológiai dualizmusukat.

Varjas azonban az elutasítás, leszakadás, megkérdőjelezés folyamatában nem magukat a problémákat utasítja el – miként ezt a vulgáris bírálat tenné (teszi) –, hanem azokat a marxizmus konceptuális keretében, a dialektikus materialista megközelítés alapján válaszra váróknak, polémiákban tisztázandóknak tekinti.

A Tudással, hittel című tanulmánykötetben több cikk foglalkozik a varjasi polémiákkal, válaszkialakítási törekvésekkel. Tudományfelfogásának újkantiánizmus elleni élét jelezve (különösen Rickert nézeteit és Kant kapcsolódását) Horváth József arra is felhívja a figyelmet, hogy e jeles alkotó gondolkodó számos új mozzanat bekapcsolásával közelíti meg a társadalomtudományok értelmezését is. Varjas számára elvileg fontos, többek között – azoknak az okoknak az elemzése, amelyek következtében a társadalomtudományok egzaktság-szegénysége elsősorban társadalmi folyamat, s csak ezt követően ismeretelméleti. Ugyanakkor új módon tárgyalja a gnoszeológiai, metodológiai problémákat is. Szemben az újkantianizmussal a tudományos magyarázat tartalmi és formai vonatkozásait, s mindkettőben a természettudományi és társadalomtudományi magyarázat azonosságát és különbözőségét vázolja. A tudományok egysége a varjasi munkák alapján elvi egység, nem pedig „holt", merev azonosság, egység.

Az újkantista tudományfelfogás metodológiájának bírálatában Varjas a lenini visszatükröződési elméletnek, a materialista dialektikának kitüntetett jelentőséget tulajdonítva mind a tartalmi, mind a formai elemzés során jó irányba vitte a gondolkodást.

Ugyancsak polémia húzódik végig Varjas filozófiatörténeti munkásságán is. A Szovjetunióban tervezett és részben meg is írt filozófiatörténeti munkái nemcsak problémaés megközelítési újdonságokat nyújtanak (vitathatókat is, lásd Szigeti A. és Szilágyi L. írását), hanem erős érveket a kanti apriorizmus ellen, az eszmék keletkezésének determináltságához. S ha igaz is, e téma a 20-as években nem hozott (még az Aszmusz–Varjas-vita keretében sem) kikristályosodott eredményt, az nyilvánvaló: ma is feladat számos csapda elkerülése, így a lapos szociologizmus, az absztrakt gnoszeologizmus, az eklekticizmus „kivédése" az eszmék keletkezése, tartalma, funkciói témaköreiben.

3. Varjas Sándor nem volt „akadémikus" gondolkodó, idegen volt tőle a valóságos társadalmi mozgástól – különösen az eszmei, politikai osztályharctól – való elzárkózás. Ez részben egyéni fejlődésével, családjának, baráti körének (Fenyő Andor, Fogarasi Béla, Varga Jenő és mások) hatásával is magyarázható. Mélyebben azonban a 20. századi történelem egyik lényegi tendenciája, a szubjektív tényező szerepének megnövekedése húzódik meg: elsősorban a munkásosztály forradalmi cselekvése és öntudatosodása, valamint az értelmiségiek legjobbjainak csatlakozása a proletár osztályharchoz.

Varjas politikai baloldalisága korán (lásd Császtvai István írását) kialakult, politikai fejlődése gyors. Amikor – s ebben a Tanácsköztársaságnak jelentős szerepe volt – kommunista politikai álláspontra jut, fölerősödik érdeklődése a marxista elmélet iránt, a lenini szint iránt is. Tudatosan vállalva a dialektikus materializmust is, személyes attitűddé válik számára az *elmélet és gyakorlat* egységének képviselete. A mozgalom tudatosodása érdekében ír, vitázik, tanít. Magas szakmai szintű írások sorozatával tűnik ki, de ha kell „népszerű kifejtésre" is vállalkozik. Ez utóbbi, a Lenini dialektika címet viselő írása sem pusztán egy a korabeli brosúrák közül. Ha vannak is benne egyszerűsítések, a korra (a 20-as évek végére) jellemző tévedések, a lenini örökség számos mozzanatát máig is tanulságosan, elemzően vázolja (lásd Gondi József írását). Azok a munkások, diákok, párttagok és pártonkívüliek, akik szeminarizáltak a könyv alapján – közelebb jutottak a marxizmus–leninizmus elméleti alapjához és a gyakorlat elméleti megvilágításához.

Varjas Sándor a kommunista tudós-filozófus magas erkölcsi szintű példakép is lehetne. Ugyan nem volt etikus, s mindössze egy kisebb tanulmánya szól közvetlenül az erkölcsről (lásd Farkas Endre írását), mégis el tudta kerülni a moralizálást. Izgatták ugyan erkölcsi kérdések, etikai paradoxonok nyugtalanították, ezek azonban nem vezettek nála a „tett halálához". Tette, amit tennie – mint kommunistának, marxista filozófusnak – kellett: az iskolában és munkásgyűlésen, az egyetemen és Horthy börtönében, itthon és a Szovjetunióban. (Lásd az Emlékezése című részt.)

Tettei közül számunkra elméleti tettei a legfontosabbak. Ezek ránk maradtak, olvashatók, elsajátíthatók, történetileg értékelhetők. A kötetet kiadó ELTE TTK filozófia tanszéke szorgos és dicséretes munkát végzett Varjas Sándor művei, illetve ezekről szóló írások összegyűjtése terén. Erről tanúskodik a kötet utolsó oldalain a művek évekre bontott jegyzéke, amelyből itt csak négy évet emelünk ki, arra is biztatva a tisztelt olvasót, nézze meg a többit is, s ha egy mód van rá: tanulmányozza azokat.

1919

Marx mint filozófus. Athenaeum, 1919. 120–227. oldal.

Marx és Engels életrajza. Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása, 1919. 27. oldal.

Az agitátorképzés célja. A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása, 1919. 11. oldal.

A marxi közgazdaságtan elemei. Előadás 1919. július 15-én. Budapest, 1919. 7. oldal.

Az értéktöbbletráta és profitráta. Előadás 1919. július 17-én. Budapest, 1919. 21. oldal.

Az 1848-iki forradalom és Bonaparte államcsínyje. Előadás 1919. július 7-én. Budapest, 1919. 18. oldal.

1926

Az újkori filozófia története. Racionalista idealizmus és materializmus. Első kötet. 1. rész. Moszkva–Leningrád, 1926.

Az újkori filozófia története. Empirizmus, materializmus és szenzualizmus rendszerei. Első kötet, 2. rész. Moszkva–Leningrád, 1926.

A freudizmus és annak kritikája a marxizmus szempontjából. „Dialektika a természetben". Gyűjtemény a természettudomány marxista metodológiájáról. Első kötet. Állami Timirjázevi Tudományos Kutató Intézet. Szevernüj Pecsátnyik kiadása, Vologda, 1926.

1927

A filozófiatörténet monista nézete és annak vitás kérdései. Pod Známenyem Markszizma, 1927. 142–164. oldal.

A jelenkori fizika néhány problémája és a dialektikus materializmus. „Dialektika a természetben". Gyűjtemény a természettudomány marxista metodológiájáról. Második kötet. Állami Timirjázevi Tudományos Kutató Intézet. Szevernüj Pecsátnyik kiadása. Volgoda, 1927.

Logika és dialektika. Goszizdat, Moszkva–Leningrád, 1928.

Lenini dialektika. A dialektikus materializmus filozófiájának népszerű kifejtése Lenin alapján. Goszizdat, Moszkva–Leningrád, 1928.

A dialektika általános törvényeiről Engels A természet dialektikája c. könyvében. „Dialektika a természetben". Gyűjtemény a természettudomány marxista metodológiájáról. Harmadik kötet. Állami Timirjázevi Kutató Intézet. Szevernüj Pecsátnyik kiadása, Vologda, 1926.

Hámori Lászlóné

A BUDAPESTI PÁRTBIZOTTSÁG KÜZDELME A MUNKÁSHATALOMÉRT[1]

(1956. NOVEMBER – 1957. JÚNIUS)

Az ellenforradalom elleni harcban a döntő fordulat 1956. november 3-a, 4-e volt, amikor Szolnokon megalakult a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány. A forradalmi kormány fő feladatának az ellenforradalom fegyveres leverését, a törvényes rend helyreállítását és a munkáshatalom megvédését, megszilárdítását tekintette. Ezeket a feladatokat a népre támaszkodva, a néppel együtt kívánta megoldani. „Politikai vonalunkhoz tartozott az – mondta Kádár János, az Országos Pártértekezleten –, hogy a magyar munkásosztály és a magyar dolgozó nép szocializmushoz hű tömegeihez fordulunk és internacionalista segítséget kérünk ... Mert elveinkhez tartozott és célkitűzéseinkből adódott, hogy a népi hatalomért a néppel együtt kell harcolni, és a nemzetközi imperializmus ellen a nemzetközi proletárszolidaritás erejével kellett a harcot felvenni."[2]

A fegyveres harc Budapesten november 6–9-e között, a szovjet hadsereg nem csekély véráldozata árán, lényegében véget ért. A harc fő területévé a tömegek megnyerése, az ellenforradalom következményeinek, eszmei hatásának fölszámolása, a termelőmunka beindítása vált. Mindezek nem valósulhattak meg a párt, a fegyveres erők, az államhatalmi szervek újjászervezése nélkül. E szervezetek reorganizálása azonban igen szívós eszmei-politikai küzdelmet igényelt a tömegek közötti és a párton belüli eszmei zűrzavar, valamint az ellenforradalmi erők utóvédharcai miatt.

Az ellenforradalom katonai veresége után az ellenforradalmárok taktikát változtattak. Előtérbe helyezték a munkástanácsokat és a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot.[3] A Központi Munkástanács az ellenforradalom legális központjaként szervezte a sztrájkokat, irányította a pártszervezetek és a szakszervezetek elleni támadásokat. Ennek következtében az üzemi munkástanácsok döntő többségében párt- és kormányellenes tevékenység bontakozott ki. Igyekeztek megakadályozni a pártszervezetek megalakítását, a kommunista vezetőket kitiltották az üzemekből, illetve felfüggesztették állásaikból. A munkástanácsok követelték, hogy a Budapesti Központi Munkástanácshoz hasonlóan megyei, illetve országos munkástanácsot válasszanak, amelyben képviseljék magukat az írószövetség, az egyetemi ifjúsági szervezetek is.[4]

A forradalmi kormány, a szakszervezet és a párt – figyelembe véve a munkástanácsok befolyását a munkások között – támogatták a munkástanácsokat. Úgy vélték, ha soraikat megtisztítják az ellenforradalmi erőktől, az üzemi demokrácia fórumaivá válhatnak. Ugyanakkor felléptek a munkástanácsok, a Központi Munkástanács minden

jobboldali, ellenforradalmi és hatalmi törekvése ellen. A párt 1956. decemberi határozata és az azt követő politikai fellendülés hatására a Központi Munkástanács azonban az addiginál is aktívabb ellentámadásba lendült. Ezért a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1956. december 9-én feloszlatta a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot, néhány vezetőjét pedig letartóztatta. Ezt követően a munkástanácsok politikai arculata fokozatosan megváltozott, az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága december 2–5-i határozatát követően közeledtek a pártszervezetekhez.

Az ellenforradalom fegyveres leverése után tehát a helyzet legfőbb vonása az eszmei zűrzavar volt. A tömegek jelentős része kiábrándult a korábbi politikából, az új kormánnyal szemben bizalmatlan volt. Az ellenforradalom felszámolása érdekében szükségessé vált adminisztratív intézkedésekben a „rákosista restauráció" veszélyének visszatérését látták. A revizionista és az ellenforradalmi erők által szított szovjetellenesség átmenetileg felerősödött, mindenekelőtt az értelmiségi rétegek – a munkások, a fiatalok egy része is – „szovjet megszállásról" beszéltek. A revizionizmus eszmei hatását mutatta, hogy számosan, az 1956. október 23-a utáni eseményeket „demokratikus", „nemzeti" forradalomnak tekintették, úgy vélve, hogy jogos követelések kielégítése a „forradalom" nélkül nem történt volna meg. Sokakban illúziók éltek a többpártrendszerrel, az ún. forradalmi bizottságokkal, a munkástanácsokkal kapcsolatosan. Ezekben a demokrácia biztosításának letéteményeseit látták.

Ezen nézetek egyike-másika a párttagságon belül is jelentkezett. Jelentős részük – hasonlóan a pártonkívüli tömegekhez – a történteket nem tekintette ellenforradalomnak. Az október 23-a utáni események értékelésében két véglet tapasztalható – mondta Biszku Béla, a XIII. kerületi kommunisták értekezletén. Vagy csak ellenforradalomnak bélyegzik, vagy csak nemzeti forradalomról beszélnek.[5] Attól függően, hogy miképpen ítélték meg az események jellegét, foglaltak állást az okokat illetően is. Sokan lebecsülték, kisebbítették a Rákosi–Gerő-féle csoport hibáit, és az ellenforradalomért kizárólag a revizionistákat tették felelőssé. Mások – ellenkezőleg – az ellenforradalom okát csakis a Rákosi-csoport tevékenységében látták, így szándékuktól függetlenül alátámasztották „a felkelés jogosságáról" szóló nézeteket. Ezek a párttagok egyfajta békülékenységet tanúsítottak a revizionizmus iránt. A revizionizmussal való békülékenység mellett jelentkeztek a szektásság jelei is.

A párt újjászervezése mindezek miatt igen nehéz körülmények között indult meg. A párttagság zöme megfélemlített volt, a párt kezdeti fellépéseivel szemben erős támadás bontakozott ki. A politikai hangulatot az ellenforradalmi befolyás alatt álló munkástanácsok uralták. Az ellenséges közhangulatban igen kicsiny erők indították meg az újjászervezést, általában a legszilárdabb volt MDP-tagok, az 1919-es veteránok és a szakszervezeti mozgalom veteránjai, akik felvették a kapcsolatot a felettes pártszervekkel, csoportos és egyéni beszélgetéseket folytattak a volt MDP-tagokkal.[6]

A fővárosban – az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága november 6-i felhívása nyomán – viszonylag gyorsan talpra álltak a pártszervezetek. A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság első ülését november 8-án tartotta, Biszku Béla, Szikra Sándor, Földes László, Marián István, Dózsa Tihamér és Kelemen Pál részvételével.[7]

A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság és Ideiglenes Pártbizottság megválasztására december 8-án került sor. Az Intéző Bizottság tagjai ekkor: Aczél György, Biszku Béla, Borka Attila, Csikesz Józsefné, Harmati Sándor, Moharos József, Petrák Ferenc, Polyák János. A testület elnöke Biszku Béla lett.[8] Kelen Béla december 10–12-től,[9] hivatalosan december 23-tól titkárhelyettes volt. A pártszervező munkában gondot okozott, hogy az MDP-hez viszonyítottan erősen lecsökkent a budapesti és a kerületi, az üzemi apparátus létszáma. 1956 végén 1957 elején mindössze 29 főből állt a budapesti pártapparátus.

A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság még novemberben–decemberben nem rendelkezett, nem rendelkezhetett elegendő információval a munkások, a dolgozók hangulatáról. Ezért legsürgősebb feladatként a kerületekkel való kapcsolat felvételét, az üzemi, hivatali pártszervezetek kiépítését jelölte meg. Az alacsony taglétszám mellett csekély volt a pártszervezetek ereje. December 1-jei adatok alapján a budapesti párttagság száma 8867 fő volt.

A kommunisták tömörítésében, a politikai felvilágosító munka kiszélesítésében jelentős szerepet töltöttek be a november közepén megindult, majd az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága november 27-i országos értekezlete[10] után gyakoribbá vált *kerületi aktívaértekezletek*. November 19–20-án a VIII. kerületben,[11] november 25-én Kispesten és Csepelen,[12] november 29-én Angyalföldön,[13] december 2-án a IX. és a XX. kerületben, a MÁVAG-ban, december 4-én az V. kerületben[14] gyűltek össze a kommunisták.

A novemberi kerületi, üzemi aktívákon mind többször hangzott el, hogy a párt dolgozzon ki egy átfogó programot. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság december 2–3–5-i ülésén elfogadott határozata ezt a célt szolgálta. Emellett az ellenforradalom okainak feltárásával, az események jellegének tisztázásával, a párt előtt álló feladatok megjelölésével érvekkel vértezte fel a kommunistákat, elvi alapot adott az eszmei-ideológiai küzdelemhez.[15] A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság megbeszélte az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága határozatából adódó feladatokat és annak ismertetését, agitációs érvanyagok készítését, valamint politikai demonstráció szervezését határozta el.[16] Ennek megfelelően aktívaértekezletekre, taggyűlésekre került sor.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya kiadványokkal is segítette a politikai felvilágosító munkát. Kiadta például a kormány rendeleteit, a kormány elnökének beszédeit. A decemberi határozat után Politikai Tájékoztató címmel füzetsorozatot jelentetett meg, amelyben a határozat ismertetése mellett cikkeket közölt, pl. – a pártszerűségről, a sztrájkok okozta károkról. Tényeket és adatokat közölt a nemzetközi imperializmus szerepéről az ellenforradalom előkészítésében.

A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság agitációs és propaganda csoportja is készített elemző anyagokat: Az ellenforradalom taktikája az ún. „Nagy Imre kérdésben"; A jelenlegi nemzetközi helyzet és a magyarországi események; Az ifjúság kérdéséről, valamint: Az üzemi munkástanácsok címmel. Esemény-kronológiát állított össze, amely az ellenforradalom tényét bizonyította.[17] Ezeket az anyagokat megküldte a kerületi intézőbizottságoknak. Javasolta, hogy alakítsanak vitacsoportokat, amelyek később a pártoktatás alapjai lehetnek.

1957 januárjára a forradalmi kormány és az újjászerveződő párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt – az egyes ellenforradalmi akciók szétverése, és a területi munkástanácsok feloszlatása után – komoly politikai eredményeket ért el a konszolidáció terén. A pártszervezés előrehaladt, a termelőmunka fokozatosan beindult, az államhatalmi és államigazgatási szervek konszolidálódtak, a tömegek, elsősorban a munkások között egészséges kijózanodási folyamat volt tapasztalható. Ez kedvező talajt teremtett ahhoz, hogy a párt támadásba menjen át az üzemek visszaszerzéséért, a munkástömegek politikai meghódításáért, a párt munkásbázisának növeléséért.

Budapesten volt az állami ipari üzemek 52%-a, az ország ipari munkásainak és alkalmazottainak több mint 48%-a. 1956 utolsó két hónapjában úgyszólván teljesen leállt a termelés; decemberben csak az 1956. szeptemberi termelésének még csak 32%-át érte el. Január első felében a munkanélküliség veszélye is fenyegetett. A párt és a munkásosztály közti bizalom helyreállítását a gazdasági konszolidáció feladatai is sürgették. A párt és a munkásosztály közötti viszony alakulásának viszont nagy szerepe

volt abban, hogy a párt kapcsolatai hogyan, milyen gyorsan állnak helyre a dolgozó nép más csoportjaival.

Az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága már a párt újjászervezésének első heteiben tapasztalta az üzemi pártszervező munka gyengeségét, s decembertől egyre erőteljesebben szorgalmazta ezt az üzemek felé irányuló munkát.

A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság május 23-án elfogadott munkaprogramjában kiemelten foglalkozott az üzemi pártszervezetek politikai munkájának és szervezeti életének rendszeressé tételével, nagy hangsúlyt helyezve a nagyüzemi pártmunkára. Elhatározta, hogy a kerületi intézőbizottságok elnöki értekezletein rendszeres időközönként megvitatják a nagyüzemek pártpolitikai kérdéseit, és az agitációs munka javítása érdekében előadógárdát szervezett a 30 legnagyobb üzemben. Az ellenforradalmi nézetek leleplezése érdekében budapesti agitációs érvanyagok kidolgozását, valamint havonta megjelenő „Agitációs füzetek" kiadását határozta el. Figyelembe véve, hogy a párt taglétszáma ebben az időben Budapesten 83 137 fő volt, nagy jelentőséget tulajdonított a tömegpolitikai munkának, ezen belül is a tömegszervezetek pártirányításának megújítására. Sokirányú erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az üzemi pártszervezetek tekintélye növekedjék, újból megtanuljanak érvelni, politizálni; szélesedjen agitációs tevékenységük a pártonkívüliek, ezen belül is a munkástanácsok, a művezetők, a szakmunkások, a szakszervezeti aktivisták körében. Az egyéni agitációt a pártmunka eszközévé kívánták tenni.

A párttagság, az üzemi dolgozók eszmei tisztulási folyamatát erősítették a januárban–februárban szervezett üzemi politikai viták is. Ezeken a vitákon megtárgyalták az októberi ellenforradalom kérdéseit, a dogmatizmus és a revizionizmus megnyilvánulásait. Véleményt cseréltek az MSZMP megújult elméleti-politikai alapjairól; a függetlenség kérdéséről, a proletárdiktatúra és a demokrácia összefüggéseiről; valamint a gazdasági kibontakozás főbb feladatairól. A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság vitavázlatokat adott ki, s a kerületekkel együtt vitavezetőket is biztosított.

A kerületekben több *politikai vitakört* szerveztek. A VI. kerületben például 40 kör indult 600–700 résztvevővel, ami ekkor a kerületi párttaglétszám 20–25%-át jelentette. A VII. kerületben 86 vitakört szerveztek, ezeken a párttagság 55–60%-a vett részt, a pártonkívüliek érdeklődése a témáktól függően változott.[18] Folytatták az ún. vasárnap délelőtti vitákat, amelyeket a VII., X., XI. kerület kezdeményezett.[19] A XIV. kerületben munkásklubokat szerveztek.[20] Ezeken a kommunisták százai vitatták meg az alapvető aktuális gazdasági, politikai kérdéseket. A viták szenvedélyessége az 1945-ös idők forradalmi szellemét idézték. Folytatódtak a kommunista aktívaértekezletek is, amelyeken részt vettek, felszólaltak a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság tagjai és az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága tagjai.[21]

Az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottságának és a kerületi pártszervezeteknek eszmei-politikai felvilágosító munkája tehát 1957-től egyre sokrétűbbé, eszközeiben gazdagabbá vált. Elsősorban azokra a kérdésekre helyezték a hangsúlyt, amelyekben erre az időre egyetértés jött létre a párt és a tömegek között; a rend megteremtése, az infláció, a munkanélküliség megakadályozása; a felelősség erősítése az ország jövője iránt. Az eszmei-politikai küzdelemben elsősorban a munkásosztályra koncentráltak, de szélesítették harcukat az értelmiségi rétegek megnyeréséért is. Az értelmiség nagy részére 1957 tavaszán a politikai passzivitás volt a jellemző. Az értelmiség passzivitásához az ellenforradalmi és jobboldali befolyás mellett más tényezők is hozzájárultak. Például: A műszaki értelmiség és a pedagógusok erkölcsi, anyagi megbecsülésének alacsony szintje. Az orvosok, az egyetemi oktatók is „szakmai" presztízsüket féltették. Jelentősen befolyásolta őket a vezető értelmiségiek magatartása is, kiknek döntő része kezdetben távol maradt a párttól. Gátolta az értelmiség közeledését a párthoz az a tény

is, hogy a munkások között értelmiségellenes hangulat uralkodott. Ettől a párttagok sem voltak mentesek.[22] Mindezek következtében 1957 január végén Budapesten mindössze 6% volt az értelmiségiek aránya a párttagságon belül. Ez a helyzet nagyon lassan változott, március közepén is a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság azt volt kénytelen megállapítani, hogy a pártszervezés a legkezdetén tart.

Az MSZMP Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága január 23-án *értelmiségi bizottságot* hozott létre, hogy segítse az értelmiség körében tapasztalt eszmei zavar leküzdését és a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság értelmiség sorában végzendő munkáját.[23] A budapesti értelmiségi bizottság megalakulását a kerületi értelmiségi bizottságok létrehozása követte, pl. a II., V., VIII., XI. kerületben. A Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság az adott időszakban a műszaki értelmiséggel és a pedagógusokkal való foglalkozásra tette a hangsúlyt. Szükségesnek látta ankétok, viták, egyéni és csoportos beszélgetések szervezését más értelmiségi körökben is. Szervezeti téren a területi értelmiségi alapszervezetek kialakítását javasolta.

Az értelmiséggel folytatott eszmecserék, a párt határozott fellépése az értelmiségellenes nézetekkel szemben, valamint az értelmiségnek a szocialista társadalomban elfoglalt szerepének, jelentőségének az elismerése, magatartásuk differenciált kezelése, és nem utolsósorban a párt és a munkásosztály közötti bizalom megteremtődése pozitívan befolyásolta az értelmiség ideológiai-politikai nézeteit. Amilyen mértékben haladt előre a konszolidáció, olyan mértékben nőtt a párttagok száma körükben és oldódott fel passzív magatartásuk is. Ez a folyamat a vizsgált időszakban azonban éppen csak elindult, s még nehéz küzdelmek álltak a budapesti pártszervezetek előtt.

Az újjászerveződött pártszervezetek november 4-e utáni legjelentősebb akcióinak a *pártnapokat* tekinthetjük. Január első napjaiban az I., XI., XIV., XVI., XX. kerület által rendezett pártnapokon még csak 100–150 fő vett részt, s elsősorban a párt tagjai;[24] a februári pártnapokon már nagy számban jelentek meg pártonkívüliek is. A budapesti pártnapokon 15 000–16 000 ember vett részt. Március közepéig 270 nagy- és középüzemben tartottak nyilvános pártnapokat vagy aktívaüléseket.[25] A dolgozók széles köreivel létesített közvetlen párbeszédben, a politikai hangulat és közvélemény formálásában, a párttagok és pártonkívüliek közötti eszmei tisztázódás előrehaladásában ezen fórumoknak kiemelkedő jelentőségük volt.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság 1957. február 26-i határozata által is ösztönözve a Budapesti Ideiglenes Intéző Bizottság megkezdte a *munkásgyűlések* szervezését is. Az első ilyen gyűlésre már február 5-én Zuglóban került sor. A Danuvia Művelődési Házban 1500-an hallgatták érdeklődéssel Marosán György[26] beszédét. Márciusban a Beloianniszban 1000,[27] Csepelen pedig 2000–2500 résztvevővel voltak lelkes hangulatú munkásgyűlések.

Az eszmei offenzíva döntő fordulatát a márciusban szervezett *nagygyűlések* hozták meg. Március 29-én a főváros négy kerületében – a Köztársaság téren, Angyalföldön, Kőbányán és Pesterzsébeten – 100 000 dolgozó hallgatta a nagygyűlések előadóit: Marosán Györgyöt, dr. Münnich Ferencet, Biszku Bélát és Rónai Sándort. A Budapest felszabadulásának, valamint Lenin születésének évfordulójára rendezett központi és kerületi ünnepségek, valamint a Tiszti Házban, Csepelen, Kőbányán, a Ganz Vagongyárban és a MÁVAG-ban a szovjet katonai művészegyüttes fellépése[28] hozzájárult a szovjetellenes nézetek leküzdéséhez, a szovjet nép, a szovjet párt iránti bizalom helyreállításához. Május 1-jén a Hősök terére felvonuló 400 000 ember nagygyűlésének hangulata mutatta azt a frontáttörést, amit a párt a tömegekért vívott harcban elért.

A tudatos és szívós munka eredményeként az eszmei-politikai zűrzavar állapotát fokozatosan Budapesten is a tisztulás folyamata váltotta fel. A pártszervezetek fokról

fokra alkalmassá váltak arra, hogy egyidejűleg foglalkozzanak a pártszervezés, a termelés és a tömegpolitikai munka időszerű feladatával. A párt vezető szerveiben, a pártalapszervezetekben egyre inkább meghonosodtak a helyes módszerek. Egységesek voltak abban, hogy csak a kétfrontos harc biztosíthatja a párt ideológiai-politikai egységét. A párt szervezeti élete is fejlődött. Erre az időre általában már rendszeressé váltak az az apparátusi és reszortértekezletek is.

Budapesten a központilag megadott irányelvek alapján május 15-ével megkezdődtek a párttaggyűlések, kerületi küldöttválasztó aktívaértekezletek. A taggyűléseket, küldöttértekezleteket a problémák őszinte feltárása, a párt politikai irányvonalával való egyetértés jellemezte. Nem mindenütt azonos súllyal, de általában a következő feladatokat fogalmazták meg: a párt ideológiai, eszmei, szervezeti egységének további erősítése és megvédése kétfrontos harcban; fejleszteni az ideológiai munkát a párttagság soraiban; erősíteni a pártfegyelmet; fellépni a személyeskedés ellen; növelni a párt befolyását a tömegek között, s ennek érdekében rendszeressé kell tenni a tájékoztató és információs munkát, a tömegpolitikai rendezvényeket; javítani a tömegszervezetekben dolgozó kommunisták munkáját. A pártépítő munkában elsősorban az üzemi munkásokra, a műszaki értelmiségre kell fordítani a figyelmet, de növelni szükséges az orvosok, pedagógusok számát is. A pártmunkában érvényesüljön a tervszerűség, ki kell építeni a pártmegbízatások rendszerét, létre kell hozni a pártcsoportokat; fokozottabban törődni a termeléssel, mindenekelőtt a gazdaságosság és a takarékosság fokozásával.

1957. június 8–9-én tartotta pártértekezletét az MSZMP Budapesti Ideiglenes Pártbizottsága. A Marosán György által előterjesztett beszámolót[29] nagy érdeklődéssel hallgatták a küldöttek. Marosán György hangsúlyozta, hogy a Budapesti Pártbizottság és a kerületi pártszervezetek – egy-két kivételtől eltekintve – megingás nélkül álltak a munkáshatalom mellett, megszervezték a védelmet. A munkások, ahol fegyverhez jutottak, a munkáshatalomért harcoltak. Nyomatékkal húzta alá: történelmi tény és történelmi tett, hogy a Budapesti Pártbizottság október 23-a és október 30-a között a munkáshatalomért küzdeni akarók és küzdők élén állt. Felvázolta az MDP politikájának szektás torzulásait, a jobboldali nézetek jelentkezését, az írók szerepét az ellenforradalom eszmei előkészítésében.

Áttekintve a pártszervezés körülményeit, megállapította, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt szervezése nehéz körülmények között indult meg. A párt talpra állításában vezető szerepük volt mindenekelőtt a legrégibb, kipróbált, harcedzett kommunistáknak, az 1919-es forradalom résztvevőinek, az 1945-ös párttagoknak, a szakszervezetben dolgozó munkásoknak. A párt számszerű fejlődése Budapesten lassúbb volt, mint vidéken. Ez természetes is, hiszen itt súlyosabb károkat okozott az ellenforradalom politikai és fegyveres harca. Határozott cselekvésre szólított fel a pártegység erősítéséért a revizionizmus, a „nemzeti kommunizmus" eszméi ellen. A tömegpolitikai munka javítása érdekében fontos feladatként jelölte meg a tömegszervezetekben – elsősorban a szakszervezetekben – végzendő munkát.

Marosán György nyomatékkal húzta alá, hogy: „A párt tagjai, a budapesti kommunisták legyenek tudatában annak, hogy a proletárdiktatúra soron következő feladataként, a munkásosztály hatalmának további megszilárdítása érdekében, a pártmunka homlokterébe a gazdasági szervezőmunka kerül. A termelési célkitűzések sikeres megvalósítása pártunk tagjaitól, a kommunistáktól és az ország valamennyi dolgozójától, a demokrácia híveitől éppen úgy forradalmi tetteket kíván meg, mint ahogy forradalmi tettek kellettek az elmúlt hónapokban az ellenség fegyveres leveréséhez. A különbség csupán az, hogy megváltozott az osztályharc területe".

1957 nyarára az ellenforradalom leverésének, a párt és a forradalmi erők újjászervezésének, a munkáshatalom konszolidációjának alapvető feladatai megvalósultak. A párt és a forradalmi kormány ezen időszak alatt a kétfrontos harc jegyében újjászervezte a néphatalom hatalmi és közigazgatási szerveit, helyreállította az alkotmányos rendet; befejezte a párt újjászervezését; érvényesítette tevékenységében a lenini normákat; alapjaiban helyreállította a munkástömegekkel való kapcsolatát.

Az MSZMP országos értekezlete 1957. június 27–29-e közötti tanácskozásán átfogóan és részletesen elemezte az ellenforradalmat, az ellenforradalom elleni harcot, és meghatározta a párt feladatait a társadalmi élet valamennyi területén. Ezzel az értekezlet lezárta a konszolidáció legnehezebb szakaszát, a kommunisták figyelmét a szocialista építés további feladataira fordította.

Az MSZMP országos pártértekezlete után, annak iránymutatásai alapján, a párt budapesti vezető testületei a pártegység további erősítésére, a párt tömegkapcsolatainak tökéletesítésére, valamint az ideológiai-kulturális élet konszolidációjának meggyorsítására törekedtek. E feladatok mindegyike is erőt próbáló volt, a párt, s ezen belül a budapesti pártszervezetek küzdelmeinek újabb gazdag szakaszát jelentették.

Jegyzet

1. A cikk egy hosszabb tanulmány kivonata.
2. Erősítsük pártunk egységét, a munkáshatalom, a szocialista építőmunkánk alapját. Az Országos Pártértekezlet beszámolója és határozata. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 20–21. oldal.
3. A munkástanácsok tevékenységét részletesen elemzi Molnár János: A Nagybudapesti Központi Munkástanács című művében. Akadémiai Kiadó, 1969.
4. B/Arch/1. f/41. őe./ 1956. APO Hangulatjelentések 1956. november 5. – december 30.
5. A kommunisták lássanak hozzá az üzemi pártszervezetek felépítéséhez. Népszabadság, 1956. november 30.
6. Szenes Iván: A kommunista párt újjászervezése Magyarországon 1956–1957. Kossuth Könyvkiadó. 1976. 47. oldal.
7. 1956. novembert megelőző időszakban Biszku Béla, a XIII. kerületi Pártbizottság első titkára volt. Dózsa Tihamér és Kelemen Pál, az MDP BPB munkatársai voltak, Szikra Sándor, az MDP Ganz Vagongyári Pártbizottságának titkára, Marián István, az MDP IKARUS gyári Pártbizottságának titkára, Földes László, az MDP KV munkatársa volt. (Kelen Béla személyes közlése.)
8. Biszku Bélát 1957. III. 1-jével belügyminiszternek nevezik ki. A BIIB elnöke ezt követően Borka Attila, majd Marosán György lett.
9. Kelen Béla személyes közlése.
10. Az országos aktíváértekezletet elemzik: Blaskovits János: Harc a munkásosztály sorainak rendezéséért . . . MSZMP Politikai Főiskola Közleményei. 1976/4. sz.
    Dr. Liptai Ervinné: Adalékok az MSZMP eszmei-ideológiai küzdelmének néhány kérdéséhez. ELTE TTK Tudományos Szocializmus Tanszék Közleményei. 1982/4. sz.
11. B/Arch/1. f/ 41. őe./ 1956. APO Hangulatjelentések 1956. november 5. – december 30.
12. Lépjünk fel nyíltan és őszintén, cselekedjünk határozottan. Népszabadság, 1956. november 27.
13. A kommunisták lássanak hozzá az üzemi pártszervezetek felépítéséhez. Népszabadság, 1956. november 30.
14. Hallassák hangjukat az üzemek kommunistái. Népszabadság, 1956. december 2. Valamint: Az V. kerületi MSZMP-aktíva megtartotta első ülését. Népszabadság, 1956. december 5.
15. A decemberi határozatot elemzik:
    Blaskovits János: Az MSZMP kétfrontos harca a konszolidáció kezdetén. MSZMP Politikai Főiskola Közleményei. 1978/3–4. sz. 16–18. oldal.
    Szenes Iván: A kommunista párt újjászervezése Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. 1976. 62–70. oldal.

16. B/Arch/l. f./2 őe./ BIIB. 1956. december 10-i ülése In: Válogatott dokumentumok és források . . . BPB Okt. Ig. EMK, 1982/23. sz. 19. oldal.
17. Az írásos anyagok, röplapok stb. elkészítésében segítettek azok az elvtársak, főiskolai tanárok, akik még ekkor nem tudtak elhelyezkedni. Pl. Óvári Miklós, Molnár János, Bakos Zsigmond, Kiss Artúr, Szántó György . . . (Kelen Béla és Kiss Artúr személyes közlése.)
18. B/Arch/l. f./47. őe./ 1957. APO Jelentés a pártoktatásról. 1957. január 3. – december 30.
19. B/Arch/l. f./38. őe./ 1957. APO Jelentések az agitáció helyzetéről. 1956. december 11. – 1957. november 26.
20. A Népszabadság 1957. február 15-i számában a XIV. kerületi munkásklubokról ad hírt.
21. Csepelen Kádár János, a IX. és a XIII. kerületben Apró Antal, a Ganz-Hajógyárban Biszku Béla volt az előadó.
22. B/Arch/13. f./4. őe./ VIII. kerületi küldöttértekezlet, 1957. június 1.
B/Arch/15. f./4. őe./ X. kerületi küldöttértekezlet 1957. június 2.
23. B/Arch/l. f./3. őe./ BIIB. 1957. február 11-i ülése, valamint BIIB 1957. január 23-i ülése.
24. B/Arch/l. f./42. őe./ 1957. APO Hangulatjelentések 1957. január 2. – január 31.
25. Dr. Törtely Sándor: Adalékok a tömegpropaganda és a pártoktatás beindulásához. 1957. ELTE TTK Tudományos Szocializmus Tanszék Közleményei. II. 1979. 153. oldal.
26. Nincs a világon olyan erő, amely Magyarországot a szocialista tábortól eltéríthetné. Népszabadság, 1957. február 6.
27. B/Arch/l. f./12. őe./ 1957. PTO Titkári értekezletek. 1957. április 1. – 1957. október 1.
28. B/Arch/l. f./43. őe./ 1957. APO Hangulatjelentések 1957. február 1. – június 30.
29. Marosán György beszámolója. In: Válogatott dokumentumok és források a budapesti pártmozgalom történetéből. 1956. november – 1957. június. BPB Okt. Ig. EMK, 1982/23. sz. 112– 132. oldal.

Hajdú József — Szabó Antal

AZ MSZMP GAZDASÁGPOLITIKÁJÁNAK KIALAKULÁSA ÉS MEGVALÓSULÁSÁNAK KEZDETI TAPASZTALATAI*

Azt tűztük magunk elé feladatul, hogy megkeressük azokat a legfontosabb mozzanatokat, motívumokat, melyek segítették az újjászerveződő magyar munkáspártot gazdaságpolitikájának kialakításában, megvalósulásában. Munkánk eredménye alapján úgy gondoltuk, hogy az MSZMP gazdaságpolitikájának gyökerei visszanyúlnak az 1953-as esztendőhöz, az MDP 1953. júniusi párthatározatához. Kutatási eredményeinkkel szeretnénk bizonyítani, hogy nem gyökeresen új szakasz kezdődik a magyar párt gazdaságpolitikájában, hanem egy megkezdett út, program tudatos megvalósítása történik az 1956–1957-es esztendőktől. Ezért a motívumok bemutatását az 1953-as esztendő – véleményünk szerint – legfontosabb határozatának ismertetésével kezdjük.

Az MSZMP gazdaságpolitikájának kialakulását nagyban segítette és formálta az MDP KV 1953. júniusi és az 1956. júliusi határozata. Feltárást igényel, hogy míg a párt az adott keretek között eljutott az objektív valóság felismeréséig, addig következetlenül, és a végrehajtás kibontakoztatása nélkül lényegében eltávolodik saját felismeréseitől. Választ kell adni arra, hogy a helyes felismerést követően a gazdaságpolitika következetes végrehajtása miért maradt el!

Az MDP központi vezetőség 1953. júniusi határozatának megszületését több dolog együttes hatásának alakulása befolyásolta. A nemzetközi helyzet sajátos alakulása mellett a vezetés az MDP II. kongresszusán – felhagyva az arányos fejlődés elméleti álláspontjával – a beruházás arányát és abszolút értékét is jelentősen megemelte. Az 1953. júniusi határozat pontosan minősíti a kialakult helyzetet: „A II. kongresszus gazdaságpolitikában helytelen irányvonalat állapított meg. (. . .) E helytelen gazdaságpolitika nem számolt az ország tényleges erőforrásaival, nem vette figyelembe eléggé a beruházások gazdaságosságát és célszerűségét. Számos esetben olyan létesítmények is megvalósultak, vagy olyanok megvalósulását kezdték el, amelyekkel várni lehetett volna, vagy amelyeknek létrehozása az ország gazdasági adottságait tekintve nem volt kívánatos." Ilyen helyzetben döntött a központi vezetőség, hogy: „. . . gyökeresen meg kell változtatni a párt gazdaságpolitikáját, csökkenteni kell az iparosítás ütemét, mindenekelőtt a nehézipar fejlesztésének ütemét, felül kell vizsgálni a népgazdaság fejlesztési terveit, s ennek kapcsán a beruházásokat". Ezeket a döntéseket a lakosság és kimondottan azon belül is a munkásosztály életszínvonalának érzékelhető emeléséért hozták.

*Az itt közölt tanulmány két bővebb kutatási publikáció sűrítménye.

A feladatok között gyors ütemű, általánosan érezhető életszínvonal-emelkedésről is döntöttek. Foglalkozott a határozat a rendszeressé váló túlóráztatással, a törvényesen előírt pihenő be nem tartásával, ezen hiányosságok felszámolásával.

Az 1953. júniusi határozat a párt egésze és ezen belül a gazdaságpolitikai gyakorlat alakítására is korszakos változást hozott. Lényegében egyazon tervciklusón belül a hibák kijavításának megkezdésére nyílt lehetőség. A KV határozata a magyar realitásokat most már alkotóan figyelembe véve fogalmazta meg a további feladatokat. A határozat többek között a fővárosi metró építését is leállította, a felszabaduló pénzeszközöket a tömegközlekedés fejlesztésére, valamint a lakásépítésre átcsoportosította.

Ha a határozat tartalmát vizsgáljuk, megállapítható, hogy a célkitűzéseket jól szolgálta. Mi akkor megvalósulásának gátja? Ezek közé sorolható a teljesség igénye nélkül: Nagy Imre kormányprogramjának országgyűlési előterjesztésénél nem beszélt arról a tényről, hogy a szocialista iparosítás politikája változatlanul a párt fő irányvonala maradt. Mivel az életszínvonalbeli kérdéseket túlzottan a középpontba állította, így nemigen kapcsolódott a termelési feladatok jobb, hatékonyabb megoldásához. A Szabad Nép 1953. július 12-i számában olvasható Rákosi budapesti pártaktíván mondott beszéde. A szocialista iparosítás meglevő eredményeinek védelme jogos volt, de a gazdaságpolitika fő irányának tekintett arányos iparosításnak problémáját, feladatait nem fejtette ki, ezért leegyszerűsítve kezelte. Hibás Rákosi viszonya a jelzett párthatározathoz. Megállapítása szerint: „Nem áll az, hogy a mi terveink általában túlfeszítettek. Ezt igazolják – mondja Rákosi – az idei első félév számai, amelyekből kiderül, hogy féléves termelési tervünket, a januári és februári komoly lemaradások dacára túlteljesítettük. A hiba ott van, hogy ezekben a túlteljesítő tervekben túl nagy a nehézipar beruházása és túl kevés az, amit a dolgozó nép életszínvonalának közvetlen emelésére szántunk. Éppen ezt a hibát akarjuk most kiküszöbölni." A fenti értékelés nyilvánvalóan elmossa a június előtti gazdaságpolitikai irányvonal hibáinak nagy részét, egyben lehetővé teszi a tervmódosítások, beruházás-átcsoportosítások hosszadalmasságát, amely a határozattal szembeni ellenállást jelenti.

A beruházási kereteket a központi vezetőség 1953. júniusi határozatát követően többször módosították. A politikai bizottság már 1953. július 22-én állást foglalt beruházási keretek elvonására, illetve átcsoportosítására. A 448,5 millió Ft-ot elvonás mellett 265,5 millió Ft lett kiutalva beruházási keretként. A testület ebben az időszakban 1,200 millió Ft elvonást tervezett, amelyre a döntés a politika oldaláról már 1953. július 29-én meg volt. Ez a döntés 668 millió Ft elvonásról szólt nagyobb részt a nehéz-, illetve a kohó- és gépipar területéről. Ezzel egyidőben 885,6 millió Ft-tal emelték az építőanyag-ipar, a lakásépítés, a mezőgazdaság, a könnyű- és élelmiszeripar beruházási tervét. Lehetőség nyílt 350 millió Ft beruházási eszközöket szolgáló keret tartalékolására is.

Feltűnő, hogy az 1953. július 24. és 31. között a minisztertanács határozatában más nagyságrendek szerepeltek. Az MT 1,27 milliárd Ft csökkentést rendelt el, egyben kötelezte az OT elnökét további nagy volumenű beruházási eszközök felszabadításának és átcsoportosításának előkészítésére.

A beruházási arányok kialakítása a párthatározat alapján megindult, bár az átcsoportosítás jó néhány nehézséget felszínre hozott. A folyamatot zavarta a személyes ellenállás megjelenése, mely a döntések következetes végrehajtását fékezte. A minisztertanács bizonytalanná vált. Határozatok sokaságával kívánt érvényt szerezni a kormányprogram megvalósulásának. Ez a helyzet egyben biztatás is volt az állami és gazdasági apparátus egyes konzervatív beállítottságú vezetőinek.

Az MT 1953. október 30-i ülésén feltárta, hogy „több minisztérium és gazdálkodási szerv vezetőjénél közömbösséget és passzivitást tapasztalnak . . ." A kibontakozás

nehézségeivel együtt a kezdetben csekély szervezeti változás 1954-re jelentősen érzékelhető. Az MDP III. kongresszus időszakában a korábbi 46,3%-os ipari beruházási index 35,2%-ra változott. Csökkent (–4%-kal) a közlekedési beruházás.

A júniusi KV határozatot követően intézkedések történtek a lakossági szükségletek jobb, színvonalasabb kielégítésére. A gazdaságpolitika szándékával összhangban fogyasztási árszínvonal csökkenése mellett kiskereskedelmi árualap növelését határozták el. Volt bérrendezés, javult a lakosság szociális, egészségügyi ellátottsága, valamelyest fejlődött a szolgáltatások színvonala.

Az 1953-as határozatot követően kialakult helyzetet elemezte a KV Terv-, Pénz- és Kereskedelmi Osztálya 1953 októberében. A meglevő bizonytalanságokat a határozat végrehajtása körül kialakult nehézségeket, három okra vezették vissza. Először: a terv átállítása bizonyos időt igényel. Ezzel együtt a korábbi év rosszabb termelésének hatása a vizsgált időszakban is érzékelhető. Másodszor: az ipari tervemelésben és begyűjtésben országos méretekben a tervek realizálása elmaradt. Végezetül: az irányítás kapott elmarasztalást, hisz a minisztériumok és más vezető szervek nem értették meg az 1953-határozatot.

1954 áprilisában Friss István a következő gondot veti fel: Az 1953-as határozat féloldalas megvalósulása miatt 40–50%-kal nőtt a bankjegyforgalom, mely 1,300–1,400 millió Ft, és ez azt eredményezte, hogy ilyen mértékben nem állt rendelkezésre megfelelő árumennyiség, melyből következett, hogy áruforgalmi zavarok keletkeztek. Gazdasági életünk hiányosságainak okai közt meghatározó, hogy a források és tervek átcsoportosítása igen lassan, elhúzódva kezdődött meg.

Friss István ebben az előterjesztésében, melyet csak néhányan ismertek, egybegyűjtötte az 1953 június utáni irányvétel megvalósulásának számos korábbi részjelentésben feltárt ellentmondásait, aggasztó jelenségeit, anélkül azonban, hogy kitért volna a jelzett negatívumok politikai, ideológiai hátterére, okaira, az utóbbiak elemzésére.

Az előzőekben feltárt problémák a fővárosi pártmozgalomban árnyaltabban jelentek meg. A Budapesti Pártválasztmány – amely az MDP III. kongresszusa előtt tanácskozott – 1954 áprilisában minősítette az új gazdaságpolitika fővárosi végrehajtását. A testület jelentése megállapítja: A budapesti ipari szocialista szektor 1953-ban 103,1%-ra teljesítette ipari termelési tervét, melyben a II. félévben (tehát a KV-ülés után) a bázishoz viszonyítva 18,2%-os növekedést is jelentett. Sajnálatos, hogy Budapesten ez a folyamat 1954-ben megtorpant, melyet bizonyít, hogy a vizsgált időszakban 97%-ban realizálódott a befejezett termelési terv.

A fővárosi ipari üzemek 1954 első negyedévében nem teljesítették az egy munkásra eső termelési értéket sem, ugyanakkor a béralapszintet a budapesti ipar 6%-kal túllépte. Ez utóbbi egybeesett az országos mutatókkal is, hisz az iparban a béralap-túllépés 1953 IV. negyedévben 320 millió, 1954. január–februári adatok alapján 232 millió Ft volt.

Megtorpanás volt tapasztalható az exportkötelezettség teljesítésében is. 1953 januárjában 81,3%-ra, februárban 76,7%-ra teljesítette exporttervét a budapesti ipar. A helyzetet súlyosbítja a közszükségleti cikkek minőségromlása. A Budapesti Pártválasztmány minden bizonnyal az utóbbi időszak sikertelensége alapján jutott arra a következtetésre, hogy az ipari termelésben „jelenleg komoly hibák tapasztalhatóak, mivel ipari gazdasági vezetőink nem hajtották végre megfelelően a KV júniusi és októberi határozatát". Az nem valószínű, hogy Friss István jelentése a pártválasztmány előtt ismert lett volna, de a helyzet azonos értékelése az objektív tényeken nyugszik. Összességében megállapítható, hogy a termelés szervezésében az új gazdaságpolitika hatása nem érzékelhető. „Számos gazdasági vezető – fogalmazza a jelentés – gyakran a pártszervezetekkel együtt globális tervteljesítésre törekszik, nem törődik a tervszerű-

séggel. Gyakran olyan árut termelnek, amire csak jóval később lesz szükség, a tonnák teljesítését tekintik fő feladatuknak, vagy nem azt termelik, amire szükség van."

A budapesti pártmozgalom vezető testülete is csak a problémák felismeréséig jutott. Mivel a jó stratégiához tehát az 1953. júniusi határozathoz még ekkor sem voltak meg a taktikai elemek – vagy a meglevők is aláértékelődtek – így a gazdaságpolitikai agitációja sem volt hatásos, hisz a jelzett probléma megoldására mindössze csak a kongreszszus eltolódásából adódó kongresszusi munkaverseny folytatását javasolja, mindezt azzal a jelszóval, hogy „A kongresszusig törlesztjük adósságunkat." Míg a gazdasági felismerések ekkor helytállóak az már téves állításnak tűnik, hogy az 1953. júniusi KV határozatot követően kibontakozó új politika ekkorra már „Új szakasz politikává" transzformálódik, melyet jelentős arányban a gazdaságra értettek.

A gazdaságpolitika módosulásának igényét jelezte, hogy a minisztertanács munkájában Gerő Ernő felügyelete alá került a gazdasági tárcák döntő többsége és a Tervhivatal is.

A gazdaságpolitikai bizottság munkájában – és ez figyelemre méltó – sok vitapont volt, melyben a legsúlyosabb, hogy nem alakult ki egyetértés a lakossági vásárlóerő és az árualap egyensúlyának helyreállításában. A vita folyamata a Politikai Bizottságot is érintette és ezzel összefüggésben meg kell jegyezni, hogy a Politikai Bizottság nyíltan kétpólusúvá vált, és az 1953. júniusi KV határozat végrehajtása az 1954. szeptember 15-i PB-ülés után megtorpant. Ez az egység a soronkívüli PB-ülésen éppen úgy nem állt helyre, mint a gazdaságpolitikai koncepció nélkül tanácskozó 1954. októberi központi vezetőségi ülést követően.

Az egész gondolkodást zavarta, hogy a vezetés nem a valós problémákra kereste a választ, hanem az „új szakasz" politikának akart megfelelni. Ebben a kérdésben pontosan fogalmaz az előterjesztő Szalai Béla a gazdaságpolitikai bizottság elnökhelyettese: „. . . gazdasági nehézségeink nem az új szakasz politikájában gyökereznek, hanem abban, hogy az új szakasz politikájával szembeni ellenállás és emellett az új szakasz liberális eltorzítása, valamint a vezetésben mutatkozó határozatlanság és bürokratikus módszerek akadályozzák az új szakasz politikájának következetes, maradéktalan megvalósítását."

A jelzettekből érzékelhető, hogy a párt a korábban kialakított helyes gazdaságpolitikához ismételten elmulasztotta a taktikai elemek megfogalmazását. A KV-tagok a vitában igen erőteljesen bírálták a Politikai Bizottságot, de a megoldás ezzel együtt elmaradt.

Megítélésünk szerint a fent elemzett KV-ülés szintén korszakos fontossággal bírt, abban az értelemben, hogy itt már társadalmi méretekben érzékelhető, miszerint a politika két pólusa hosszú távon ütközni fog és a fő feladatok megoldására alkalmatlan.

Az MSZMP gazdaságpolitikájának kialakításakor döntően a korábbi időszak helyes elemzéseiből, szükséges változtatásaiból indult ki, de egyrészt új elemekkel egészítette ki az MDP gazdaságpolitikai elképzeléseit, másrészt – és főként – a végrehajtás területén, szakítani kívánt a korábbi ellentmondásos gyakorlattal.

1956 novembere után a gazdaságpolitika útját két fontos határozat jelölte ki: az egyik az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. február 26-i határozata, mely utóbbi már a vitákban kikristályosodva, letisztulva jelenik meg, határozott utat mutatva a továbbfejlődésnek. E dokumentumok döntően a politikának voltak alárendelve, kevésbé a gazdaságnak.

Az 1957. februári határozatot megelőzően már sok intézkedés született a korábbi évek gazdaságpolitikai hibáinak kijavítására, illetve az egyes már korábban elhatározott elvek megvalósítására. Így került sor a munkás és alkalmazotti dolgozók fizetésének 8–15%-os emelésére, a vállalatoknál képződött nyereség bizonyos százalékának prémium-

ként történő kifizetésére, a mezőgazdaságban a beszolgáltatási rendszer eltörlésére, melyet az állami terményfelvásárlás váltott fel, felemelt felvásárlási árakkal. Bár itt meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdaságban összesen megtermelt termékeknek csak közel egynegyedét érintette 1956-ban a beszolgáltatási rendszer, de az alacsony felvásárlási árak nem ösztönözték a termelést. Az intézkedések – melyek közül csak néhányat említettünk –, a gazdaságpolitika egyik elemének az életszínvonal-politikának hangsúlyossá válását, a gazdaságpolitika életszínvonal-centrikussá válását bizonyítják. A gazdaságpolitika ezen elemének központba kerülése ugyan nem 1956 után következett be, hanem ez a szemlélet már 1953 közepe óta jelen volt a gazdaságban, de 1956 novemberétől ez a jelleg határozottabban fogalmazódott meg és jutott érvényre, valamint a gazdaságpolitika egésze és fontosabb részelemei is érzékelhetően kapcsolódtak ehhez a célhoz. Az 1956. októberi eseményeket kiváltó fő okok között – véleményünk szerint helyesen – nem szerepel a hibás gazdaságpolitika. Tény, hogy történtek az ötvenes években jelentős gazdaságpolitikai hibák, de ezek fő gyökerét az 1953. júniusi határozatban már feltárták, csak a megvalósítás lassan haladt előre. Éppen ezért mondhatta Antos István – mint pénzügyminiszter – az 1957. júniusi országgyűlésen: „Az 1956-os esztendő a felszabadulás utáni legjobb gazdasági év lehetett volna, ha nem jön közbe az ellenforradalom és hosszú évek után először sikerült volna nemcsak aktív kereskedelmi, hanem aktív fizetési mérleget elérni."

Az életszínvonal növelésére hozott intézkedéseknek azonban nem volt meg a termelés által biztosított pénzügyi és árufedezete. Így a feladatok sorába a termelés növelése, sok helyen újra beindítása került az első helyre. Erre azért is szükség volt, mert az infláció a gazdaság dezorganizációja a külföldi áru és pénzsegélyekkel ideig-óráig ugyan elkerülhető volt, de tartós fennmaradást csak saját erőre támaszkodva lehetett elérni.

A termelés beindításának alapfeltétele volt, hogy az ellenforradalom következményeként csak minimális szintet biztosított széntermelést fejlesztetni kellett. A termelés mennyisége az 1956. szeptemberi szintet csak 1957 márciusában érte el. Pedig mind politikai, mind gazdasági eszközökkel jelentősen segítették a bányászok helyzetét. A szénhiány következtében feltétlenül szükség volt a termelőkapacitások kihasználatlansága miatt fellépő munkahiány ellensúlyozása érdekében egyes üzemek, gyárak tevékenységét korlátozni, másokét átmenetileg beszüntetni. Ezzel párhuzamosan rendelkezést hoztak a munkanélküli segélyről, kényszer szabadságolásról, valamint az állami apparátusok létszámcsökkentéséről.

A termelés növelésére az anyagi ösztönzés új formáját vezették be, a nyereségérdekeltségi rendszert. Valamint új bérezési rendszert, az átlagbér-gazdálkodást.

A mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi színvonalában az ellenforradalom következtében kisebb károk keletkeztek, bár a termelés szocialista, szövetkezeti jellegét képviselő termelőszövetkezetek több mint 50%-a megszűnt, feloszlott és helyükbe közel 200 ezer egyéni gazdaság szerveződött. A feloszlások döntő oka a korábbi évek helytelen szövetkezetesítési gyakorlata volt, valamint az, hogy a termelőszövetkezetek és szakcsoportok nem kaptak megfelelő állami támogatást, így a szövetkezetek gazdálkodása nem tudott megfelelően fejlődni, és nem váltak vonzó mintává, követendő példává.

A külkereskedelmi kapcsolatainkban lényeges változást jelentett az, hogy az élelmiszeripari és könnyűipari exportot a kormány leállította, mely elsősorban az áruellátás további biztosítását szolgálta. E fontos gazdasági előzményeken kívül még sok mindent fel lehetne sorolni és nemcsak a gazdaság szűkebben vett tevékenységén belül: így a párt új szerepét a gazdaság irányításában, a gazdaságpolitikai agitáció és propaganda új formáit. De inkább térjünk rá arra, hogy az említett gazdaságpolitikai határozatok miként kívánták befolyásolni a gazdasági életet.

A gazdaságpolitikának elsősorban az új helyzethez kellett alkalmazkodnia és „minden tekintetben gazdasági adottságainkon kell érvényesülnie" fogalmazta meg az 1956. december 5-i határozat.

A gazdaságpolitikában elsődlegességet két fontos tényező élvezett. Biztosítani kellett a kizsákmányolástól mentes szocialista társadalom építését, valamint ezzel egyidejűleg a dolgozók életszínvonalának, anyagi és kulturális igényeinek növekvő színvonalú kielégítését. Az MSZMP gazdaságpolitikája nem szakít gyökeresen a korábbi gazdaságpolitikai határozatokkal, elsődleges feladatának a hibák kijavítását tekinti. Míg 1956 novemberét követően a párt- és a kormányintézkedések a változtatást erősítik a gazdaságon belül, addig az 1957. júniusi pártértekezleten már egyértelműen a korábbi irányítási, tervezési rendszer lényegi elemei, valamint a gazdaság struktúrájának fejlesztési arányai mellett állnak ki, igaz kis módosításokkal.

A két alapvető gazdaságpolitikai cél ismeretében célszerű röviden azt is vázolni, hogy ezeket a célokat milyen eszközrendszerrel kívánták megoldani.

Az MSZMP országos értekezletén elfogadott határozat egyértelműen elhatárolta magát a népgazdaság két fő területének – a mezőgazdaságnak és az iparnak – korábbi szembeállításától. Erősítette azt az álláspontot – a népgazdaság struktúrájában megkívánt változtatásokkal összhangban –, hogy e két terület egymást kiegészítve növekedjen. Hiszen a mezőgazdaság részben a termelői fogyasztáson, részben a mezőgazdasági népesség iparcikkfogyasztásán keresztül fontos felvevőpiaca az ipari termékeknek. Valamint az ipari és alkalmazotti népesség élelmiszer-fogyasztása nagymértékben meghatározza a mezőgazdasági termékek iránti keresletet, a mezőgazdaság fejlődését.

Továbbá az ipar és a mezőgazdaság műszaki fejlődésének eredményeként megváltozik a termelőerők és a népesség területi struktúrája. Ezért tehát nemcsak önmagában az ipar vagy a mezőgazdaság fejlődésének van meghatározó szerepe, hanem az egymáshoz viszonyított fejlődési ütemnek is. Ezt felismerve a beruházásokon belüli arány a korábban meglehetősen mostohán kezelt mezőgazdaság irányába tolódott el. Még az első ötéves tervben az összes beruházások közel 13%-a jutott a mezőgazdaságnak, addig a második hároméves tervben több mint 17%-a.

Az ipari termelés szerkezetében is történtek a korábbi évekhez képest lényeges módosulások, döntően az életszínvonal-politika céljainak figyelembevételével. Az ipari termelés több mint 2%-os növekedése mellett a nehézipar a tervezet szerint 4%-kal csökkenti termelését 1957-ben.

Az életszínvonal növelése érdekében hozott intézkedések jelentős – a teljesítményekkel arányban nem levő – bérkiáramlást, illetve költségvetési bevételcsökkenést okoztak. 1957 márciusában a korábbi évhez viszonyítva a bérek 135%-kal voltak magasabbak, míg a termelés 2%-kal elmaradt a korábbi év színvonalától.

A nem kívánatos folyamat ellensúlyozására két megoldás állt rendelkezésre az életszínvonal megőrzése érdekében: Vagy – a termelőeszközök színvonalának megtartásával – a termelékenységet érezhetően növelni kell, vagy a nemzeti jövedelem belföldi felhasználási alapjának arányát a fogyasztási alap javára meg kell változtatni. Az első megoldási lehetőségre elvi állásfoglalások történtek – a termelékenység növekedését, az anyag- és energiatakarékosságot, az importtakarékosságot ösztönözve –, de a gyakorlatban nemhogy javulás, hanem 1957-ben visszaesés következett be. Romlott a termelékenységi mutató, lazult a munkafegyelem, nőtt az önköltség. Ezeket a tendenciákat is figyelembe véve a kormány 1957-ben a költségvetési kiadások szerkezetét lényegesen módosította. A beruházási keretet a nemzeti jövedelem 8–9%-ára csökkentették a korábbi 25–30%-ról. A beruházási pénzeszközök – a jelzett két fő iparágon kívül – a lakásépítés jelentős növelésére összpontosultak. A felhasználható pénzmeny-

nyiség csökkentése azonban gyakran a folyó beruházások befejezését sem tudta biztosítani, több esetben pedig még a termelői szféra bővített újratermelését sem. Ezért több jelentős beruházást leállítottak, döntően azokat, amelyek megtérülése hosszabb távú volt. Így leállították a Váci Cementmű, a Székesfehérvári Könnyűfémmű, a Dunai Vasmű építését is.

1957 második felétől, mikor a termelési színvonal növekedése felgyorsult, mód nyílt arra, hogy a beruházási keretet –, ha kis mennyiségben is – növeljék. Ennek felhasználása azonban sok problémát vetett fel. Az esetek jelentős részében nem ott használták fel ezeket a pénzeket, amire azt adták és sok új, szétforgácsolt beruházás indult el. A beruházásra szánt pénzeszközök fokozatos mértékben növekedtek. A beruházási hányad növekedését elősegítette az az elképzelés, hogy gyors gazdasági fejlődés nem képzelhető el alacsony felhalmozási és beruházási arány mellett. A gyorsabb növekedés reális lehetőségét az is alátámasztotta, hogy a gazdasági talpra állás az 1956 végén tervezettnél lényegesen gyorsabban következett be. Bár a második hároméves terv koncepciójának kidolgozásakor még alacsony beruházási aránnyal számoltak, de a végrehajtás során – már 1958-ban – a gazdaság tervezettnél nagyobb dinamizmusa következtében növelni lehetett – és bizonyos értelemben kellett is – a beruházási összegeket. Azért kellett, mert nagyszámú szabad munkaerő jelentkezett az ipar területén és számukra a munkahelyteremtés nemcsak gazdasági, hanem politikai feladat is volt. 1957 végén 1958 elején, átlagosan havonta mintegy 30 ezer főt kellett elhelyezni döntően az iparban. Ezen időszakban a beruházáspolitika lényegében extenzív jellegű volt.

A beruházások nemzeti jövedelmen belüli arányának megnövekedése az 1957-ben kialakított beruházáspolitikát is átértékelte. Visszarendeződés következett be a beruházásokon belül a nehézipari fejlesztés javára, mondván, hogy nem az volt a korábbi gazdaságpolitika egyik hibája, hogy a nehézipar fejlesztése került előtérbe, hanem az, hogy gazdaságtalanul történt a beruházás, ezért a nehéziparon belül azokat az ágakat kell fejleszteni, amelyekre adottságaink a legkedvezőbbek. Ez az ipari szerkezet lényegében meghatározó volt ezekben az időkben is, s gyökeres változásra még azóta sem került sor.

Most tekintsük át röviden a mezőgazdaságban bekövetkezett változásokat. Az MSZMP még a legnehezebb helyzetben sem adta fel a mezőgazdaság szocialista irányú fejlesztése elvét. Ehhez az elvhez tartotta magát akkor is, amikor a visszakapható területtel kiegészített egyéni birtokok felső határát 20–25 kataszteri holdban határozta meg és a szövetkezetek feloszlását, illetve a kilépéseket a többségi döntéshez kötötte. 1957 júliusában a párt közzé teszi agrártéziseit, melyek lényegi eleme, hogy a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése nem öncél, hanem eszköze a termelőerők állandó fejlesztésének, a parasztság és az egész népesség jóléte növelésének. A mezőgazdasági termelés struktúrájában lényeges változás csak 1958–1959 fordulóján következett be, a nevezetes 1958. decemberi agrárpolitikai határozat eredményeként. Bár a határozat megállapítja: „az egyénileg dolgozó parasztok a megváltozott viszonyok között döntő többségében jól megtalálják számításukat, megelégedettek helyzetükkel, nem törekednek változásra". Ennek ellenére, vagy tán pont ezért a határozat az erőszaktól és kényszertől mentes befolyásolást erősíti a szövetkezeti mozgalom fejlesztésében. Ennek már 1959-től látható jelei vannak.

A termelőszövetkezetek megalakulását, tagságuk létszámának növelését elősegítették a falura küldött agitátorok, akiknek az volt a feladatuk, hogy meggyőzéssel segítsék a termelőszövetkezetek megalakulását, fejlődését. A mezőgazdaság szocialista átalakításának lendületét az is befolyásolta, hogy a környező szocialista országokban már lényegében befejeződött a szocialista mezőgazdaság kiépítése és ettől „mi sem

akartunk lemaradni". 1961 februárjában az MSZMP Központi Bizottsága megállapítja, hogy a szántóterület 90%-a a szocialista szektorhoz tartozik. Ezzel az ipar és a szolgáltatás után a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. Nem kétséges, hogy az elért eredmények mögött óriási erőfeszítések húzódnak meg. A mezőgazdaságban három esztendő alatt összesen 20 milliárd forintot költöttek beruházásra, ennek közel fele a termelőszövetkezeteknek jutott. Az sem tagadható viszont, hogy ez idő alatt a tagság közösből szerzett jövedelme visszaesett. Ennek ellenére az eltelt évek bebizonyították az MSZMP következetes agrárpolitikájának és szövetkezeti politikájának helyességét.

A külgazdaság-politikában is lényeges változások következtek be az 1957 utáni időszakban. Ezt nemcsak a belső, hanem a külső feltételek is elősegítették. Az 1957-es júniusi határozatban megfogalmazásra került, hogy nagyobb volumenű és szorosabb gazdasági kapcsolatokat kell kialakítani a KGST tagországokkal. A határozat megvalósulását az is erősítette, hogy a munkáshatalom helyreállítása után hazánk ellen a nemzetközi imperializmus nemcsak politikai, hanem gazdasági akciókat is kezdeményezett. A korábban megkötött külkereskedelmi szerződések egy részét felbontották, illetve nem teljesítették.

Külgazdasági kapcsolataink változásának másik tényezője az 1950-es évek végén gyarmati sorból függetlenné vált afrikai és ázsiai országok jelentős részének gyors gazdasági átalakulása volt. Ez új szituációt teremtett a szocialista országok – így Magyarország – számára is a gazdasági kapcsolatok kiépítésében. Az export nemcsak az importunk ellensúlyozása érdekében szükséges, hanem azért is, mert az általunk előállított termékek jelentős része csak akkor lehet gazdaságos, ha a belföldi felvevőpiacnál lényegesen nagyobb mennyiséget tudunk előállítani.

A termelési szférák után néhány gondolatot kell még szólni a gazdaságirányítási rendszerről. A korszak talán legnagyobb vitái a gazdaságirányítási rendszer váltásával, változásával függnek össze. Ezek a viták a különböző elképzelések felvázolásával már 1953 után elkezdődnek elsősorban Antos István és Friss István nevéhez kapcsolódva.

Ezek a viták 1956 után felerősödnek, ebben jelentős szerepe van az MSZMP kezdeményező szerepének. Létrehozzák 1957 februárjában a közgazdasági bizottságot, melynek munkájában 11 munkacsoportban közel 200-an vesznek részt. Feladatuk volt, hogy dolgozzák ki azokat az elképzeléseket, melyek segítik a szocialista gazdaság irányításának fejlesztését, esetleg az átfogó mechanizmusváltozást is.

Különböző elképzelések látnak napvilágot, melyek egy jelentős része ha nem is 1957-ben, de 1966-ban a gazdasági reform kialakításakor felhasználásra kerültek.

Két markáns elképzelést lehet felismerni. Az egyik: a korábbi tervgazdálkodás fenntartása, de a tervmutatók számának lényeges csökkentésével, a másik: az áru- és pénzviszonyok erősítésével egy szabályozott szocialista piaci gazdálkodás megteremtése. A radikálisabb változást kívánó elképzelések politikai ellenállásba is ütköztek, mivel az ilyen típusú elképzeléseket számosan revizionista veszélyként kezelték. Az 1957. februári határozat is a szocializmus fejlődését elsősorban a revizionista törekvésektől féltette, így ez az elgondolás elvetésre került. A másik érv a szocialista piaci mechanizmus elterjedése ellen az volt, hogy Jugoszláviában közel hasonló elvek szerint épült fel a gazdaság, de a politikai viszony a szocialista országok és Jugoszlávia között 1957 közepén ismét megromlott.

1957 vége után lekerült a napirendről a gazdaságirányítási rendszer változása körüli vita, illetve azok csak szűk szakmai keretekben folytatódtak.

Mivel korábban a szocializmus építésének nem volt más modellje, mint a Szovjetunióban kialakított tervutasításos rendszer, ezért 1957 után Magyarországon is e gazdaságirányítási rendszer működése folytatódott.

A tervezésen belül a helyes arányok kialakítása vált fő célkitűzéssé. Az 1957. évi terv célkitűzései között első helyen a helyreállítás programja szerepelt. A II. hároméves terv koncepciójának kialakításakor arra törekedtek, hogy ez a hároméves terv megalapozza az új (második) ötéves tervet. A hároméves terv elgondolása viszonylag alacsony tervszámokra épült. Ezt a gazdaság a legtöbb területen túlteljesítette. Például a nemzeti jövedelem 12%-os növekedése helyett 20%, és ennek hatásaként a tervezett reáljövedelem 8%-os szintje helyett 11% valósult meg.

Befejezésként az itt röviden ismertetett időszak – az MSZMP gazdaságpolitikájának kialakítása és megvalósulása – körülményei közül két dolgot emelünk ki. A gazdaság különböző elemeinek változásával összhangban, viszonylag gyorsan és rugalmasan változott a gazdaságpolitika, ezzel lehetővé tette azt, hogy az adott célkitűzés és a hozzá kapcsolódó eszközrendszer a realitásokhoz jobban igazodjon. A másik fontos elem, hogy nemcsak a célokat fogalmazta meg a gazdaságpolitika, hanem biztosítani is tudta a végrehajtáshoz leggyorsabban igazodó eszközrendszert és e két elem egységére, kölcsönösségére törekedett.

Luxné Vincze Judit

AZ 1917-ES NAGY OKTÓBER A SZAKSZERVEZETI LAPOK HASÁBJAIN

„Az a kétségtelen, de az élmény szempontjából elvont igazság, hogy nincs olyan ma élő ember, akinek létalapját és gondolkodásmódját döntően ne október és következményei határoznák meg – ez az igazság az egyes ember számára – éppen mert ugyanis általános – nehezen konkretizálható. Pro és kontra legendák homályosítják el a forradalom nagy napjainak egyszerű, mégis szerfelett bonyolult végeit. Így adódhat, hogy különösen azok, akik ezeket az időket maguk nem élték át, nem egykönnyen értik meg, milyen szoros az összefüggés az akkori események és tulajdon mai életünk kérdései között, még ha ez általánosan elismert törvényszerűség is."

(Lukács György)

Az akkori szakszervezeti lapokat olvasva, az átélés erejével hatottak rám a lelkes hangú tudósítások. A szaklapok üdvözölték „az új orosz kormányt, amely hatalmát a katonai és munkástanács szolidaritásából meríti. Ha mind megértjük az oroszok szózatát: megteremtjük az eszközöket és békét parancsolunk a világra".[1] A szakszervezetek is – mint a szociáldemokrata párt vezetősége – a szovjet kormány békefelhívását a maga programjának" ismerte el, de ez nem jelentette, hogy forradalmat akart volna Magyarországon is. Mégis, ha olvassuk a szaklapokat és kiemelten a Népszava napi híreit, kommentárjait az Oroszországban zajló eseményekről, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hazai publikációk és a szaktársak nagyon is világosan fogalmazták meg a februári és az októberi forradalom összefüggését és „beláthatatlan következményeit". „Az orosz forradalom viharos fejlődésének új szakaszába jutott . . ."[2] „Megint nagy események történtek Oroszországban. A bolseviki-agitáció többségre jutott a proletár tömegekben, a munkástömegek pedig új forradalommal hatalomra lendültek Pétervárott . . . Pétervárott győzött a munkás- és katonatanács forradalma. Beláthatatlan jelentőségű események ezek. A februári forradalom most e novemberi napokkal érett meg teljesen. Az orosz forradalom tömegeit eddig is a munkások és a velük szövetkező katonák alkották, de a kormányzó politikai hatalom többé-kevésbé a burzsoá különféle árnyalatainak kezében volt."[3]

A cikk bemutatta az utat a polgári köztársaságtól, Kerenszkij diktatúráján át a bolsevik hatalomig. Feltette a kérdést, mit jelent a bolseviki párt hatalomra kerülése. „A bolseviki-program már néhány hét előtt egy pillanatra, mint valami vakító fényű, de hirtelen ellobbanó fáklya mutatta meg miféle meggyőződések hevítik az orosz mun-

kásság tömegeit . . . Egészen röviden csak az alaptényekre redukálva három fontos célt tűz maga elé ez a program:

a) A proletárság diktatúráját.

b) A rögtönös békekötést.

c) A gyárak és a földek szocializálását.

Ez a program mint gigászi arányokra nagyítva az 1871-iki párizsi kommün."[4]

Nagyon világosan fogalmazta meg a cikkíró, hogy a forradalom győzelme azon múlik, sikerül-e a „mozgalmat országossá tenni, a parasztságot a proletárság mellé állítani és sikerül-e most békét kötni".[5] E sorok is bizonyítják, hogy a forradalom lényegét a magyar szociáldemokraták helyesen látták. Megfogalmazódott tehát, hogy nemcsak a béke megteremtése volt a célja az orosz munkásoknak és katonáknak.

Az Oroszországban zajló eseményeket a szakmák lapjai is figyelemmel kísérték. A Typographia például 1917. április 27-i, május 4-i és 11-i számaiban Grünhut Jakab tollából „Az orosz forradalmi mozgalmak történetéből" címmel indított sorozatot. Kifejtették azt is, hogy „az orosz szociáldemokrácia – eltérően a nyugatitól – mint a forradalmi intelligencia ama rétegének mozgalma, felismerte, hogy a kapitalizmus fejlődésnek indult Oroszországban a cárizmus elleni küzdelemben csak a proletariátus nyújthat biztos támaszt". Kimondták, hogy ehhez olyan forradalmi párt kellett, melynek „elmélete a forradalmi marxizmusra épül és a leghatározottabban állást foglal a revizionizmus ellen. Feladata (ti., a pártnak) a munkásság nagy tömegeit megszervezni és osztályöntudattal telíteni".[6]

Eleinte burkoltan, az orosz példát bemutatva, kezdett megfogalmazódni az az irányvétel, hogy a háborút a tömegek forradalmi megmozdulással fejezzék be. „Mert beigazolódott, hogy a forradalom – amely elsöpri a zsarnokságot és a népet juttatja uralomra – könnyebben támad fel a háborúban, amikor a tömegek kezében fegyver van, mint békeidőben, amikor a tömegek az elnyomottak milliói fegyvertelenül vannak, kiszolgáltatva a fegyveres hatalmaknak." – fejtegették ugyancsak a Typographia hasábjain. – „Oroszországban eddig minden forradalmat vérbe fojtott a cári hatalom és íme, a háború teljes egészében győzelemhez juttatta az elnyomott népet. Ezért nyugtalankodik most minden országban az államhatalom. Csak nőjön nagyra ez a nyugtalanság . . . Minél nagyobb lesz ez a nyugtalanság, annál nagyobb megnyugvással nézhetünk a közeli jövő felé."[7]

S így a bekövetkező októberi forradalmat már mint a „béke forradalmát" köszöntötték, amikor „demokratikus békét és haladéktalan fegyverszünetet követel a szovjet . . . Most tanácskozik Pétervárott valamennyi katona- és munkástanács kongresszusa, amelynek napirendjén a legelsőnek megoldandó ügyek között szerepel a béke kérdése is . . ., hogy megakadályozzák a téli háborút, hogy a kapitalizmus ne hajszolhassa továbbra is vágóhídra a proletárok százezreit . . . Pétervár, az ipari városok valamennyije, a hatalmas birodalomnak nagy része és ami nem kevésbé fontos: a katonaság óriási tömegei a szovjet mellett vannak."[8]

A béke megkötését várták az emberek elsősorban az orosz forradalomtól. A Vegyipari munkás írta: „. . . És Oroszországban trónokat döntöttek, miniszteri hatalmakat zúztak széjjel azért, hogy visszaadják a népeknek, az emberiségnek a békét. Érik már a vetés . . . Orosz elvtársaink arra törekednek, hogy általános béke jöjjön létre, amely minden hadviselő népre terjedjen ki."[9] A Cipőfelsőrész-készítők Lapja 1917. december 13-án (12. szám) a „Legyen béke" című cikken kívül „Nagy világesemények" címmel ismertetett egy oroszországi forradalomról szóló könyvet, amelyet „Weber Henrik elvtárs a marxizmus egyik kiválósága írt . . . A bevezetés és a fordítás Pogány József munkája, amely a legújabb eseményeket, a bolseviki párt november 6-án induló új forradalmát és 12-én kivívott győzelmét állítja a történelmi távlatba . . . A magyar

munkásságot különösen közelről érinti ez a könyv, mert nemcsak az orosz forradalom pártjait és osztályharcát taglalja, nemcsak a forradalom és a háború kapcsolatát fejtegeti, hanem három izgalmasan érdekes fejezeten keresztül világosít fel arról, hogy mi az orosz forradalom jelentősége az európai proletariátus számára, melyek a munkásosztály – legelsősorban pedig Németország, Magyarország és Ausztria proletárságának – legközelebbi feladatai és mik számukra az orosz forradalom tanulságai. E könyvből a magyar proletár nemcsak az orosz forradalom eseményeiről kap tiszta képet, hanem saját feladatairól is a háború és a béke nagy kérdésében." A Cipész-ben olvasható: „a magyar munkásság akarása fokozódott, és november 25-én nagyszerű és erőteljes demonstrációban nyilvánult meg."[10] A Festők Szaklapja így írt: „Oroszországi testvéreink megmutatták, mi sors vár arra a hatalomra, amely nem ért a nép nyelvén ... Az orosz hősök megmutatták, hogy nem a haláltól való félelem teszi őket a háború ellenségeivé, mert amikor becsületes célok, igazságos, követelések diadalra juttatásáról van szó, mozgósítási parancs, kényszersorozások nélkül is odaállnak a maguk felszentelte zászló alá – és meghalnak és ölnek – és elpusztulnak és pusztítanak, hogy embertársaiknak és a nagy emberi eszményeknek szolgáljanak. Orosz testvéreink világtörténelmi nagy cselekedetének lelkesítő hatása vitte ki az utcára november 25-én ... Budapest és környékének kétszázezernyi munkástömegeit ..."[11]

Jóllehet, mint a többi szaklap, így a Festők szaklapja is mindenekfelett az általános és annexiómentes békeprogramot üdvözölte, de náluk is jelentkezett az oroszországi változások lényegének a felismerése. „Az orosz forradalom diadala volt az elmúlt esztendő legjelentősebb eseménye. A győzelmes forradalom, amint lerázta belső ellenségeinek béklyóit magáról és sikerült erős kézzel megfékezni a reakció sötét lovagjainak ellenforradalmi kísérleteit, becsületes belpolitikai intézkedésekkel, helyes gazdasági reformmal megnyerte az orosz néptömegek rokonszenvét... a helyes szocialista programot tűzte ki célul".[12]

A Famunkások szerint: „Az orosz forradalom ismét fellángolt, az orosz proletár, ismét megmutatta a világnak, a békéhez vezető utat. Az első forradalom győztesei Kerenszkij vezérlete alatt keményen ellentállottak a proletariátus újból fellángoló és a hatalmas békevágytól táplálkozó békeforradalmának. Az orosz proletár forradalmi múltjához mérten viselkedett a mérkőzésben és a szó igazi értelmében fegyverrel küzdötte ki magának – és talán az emberiségnek – a béke lehetőségét, fegyverrel, ágyúval, vérének hullajtásával vágott utat a béke eljövetelének."[13]

A Villamos szaklap írta: „A magyar proletár kinyújtott karja már megtalálta az orosz tenyeret és barátilag megszorította."[14] A Karácsonyra című írás ugyanebben a lapban úgy fogalmazott, hogy „az orosz forradalmi demokrácia a népek erejével, a népek parancsára megteremti a békét, amelyet a vallás megteremteni nem tudott. A szocializmus köré kell tehát a munkásoknak sorakozniuk a béke, a kultúra és a jövendő boldogságuk eléréséért"[15]

Így lehetett, hogy a városligeti Iparcsarnokhoz fölvonult tömeg fő jelszava a „Le a háborúval! Éljen az orosz forradalom!" volt. A Szakszervezeti Értesítőben hozták le a következő határozati javaslatot: „Mi mindannyian, akik itt összegyűltünk, s az egész dolgozó Magyarország, el vagyunk határozva arra, hogy az orosz forradalmárokat a béke megszerzésére irányuló hősi harcukban támogatni fogjuk, és hogy minden erőnkkel küzdeni fogunk azért is, hogy egyik osztálynak a másik által való kizsákmányoltatása a mi országunkban is megszűnjék."[16] A Typographia már a kivezető út felé mutatott: „Úgy rémlik, mintha most a magyar bolsevikeken és a magyar Leninen volna a sor."[17]

Itt jegyzem meg, hogy a Népszava 1917. november 13-i számában ismertette Lenin és Trockij rövid életrajzát. Majd „Az oroszországi helyzet" című publicisztikában a

következőket írták Leninről, „ő egyesegyedül azokért az ideálokért küzd most is, amelyekért egész életében küzdött".[18] Egy másik Népszava-cikk azt fejtegette, hogy „. . . elleneznek (ti.: Lenin és Trockij) minden olyan törekvést, amelynek célja a diktátori uralom lenne, ők azt akarják, hogy csak barátságos úton létrejött határozatoknak legyen érvényük".[19] A Vasas tudósított a budapesti munkásság Marx-ünnepségéről, s idézte Kunfi Zsigmondot: „És ha egy nevet keresnénk jeliemzőnek, akkor azt lehetne mondani, hogy a száz esztendő politikai és szocialista átalakulása nem fejezhető ki jobban, mint a XIX. században Robespierre és a XX. századbeli Lenin és Trockij nevével."[20]

A Népszava tehát folyamatosan tudósított az oroszországi eseményekről, hozták a híreket többek között a berlini, rotterdami, stockholmi tudósítók. A szakmák lapjai természetesen időszakos megjelenésük miatt sem tudták a legfrissebb eseményeket közölni, inkább a következtetéseiket közölték, illetve a magyar munkásságra való hatásukat igyekeztek elemezni. Ezért szerveztek például előadásokat is a szakegyletek. Legfrissebb az asztalosok szakosztálya volt, ahol már november 15-én este 8 órakor Kunfi Zsigmond tartott előadást „Az orosz forradalom tanulságairól".

Az októberi forradalom első éves évfordulóján a Typographia így írt: „Tegnap egy éve játszódott le a bolsevikiek második és ezúttal sikeres államcsínye. Lenin és Trockij meghozták az orosz népnek a békét és a breszti béke súlyos feltételei ellenére sem buktak meg úgy, ahogy ellenségei remélték. Közép-Európa számára a gyors, teljes demokratizálódás és a két orosz forradalom nélkül nem következett volna be az, ami most játszódott le Ausztriában, Magyarországon, és ami éppen a nagy orosz esemény évfordulóján fog alighanem bekövetkezni Németországban. Az bizonyos tehát, hogy Európa történetének a nagy francia forradalom óta nem volt olyan nevezetes napja, mint amilyen 1917. november hetedike."[21] A Vasas szintén az évforduló kapcsán vezércikkében leszögezte „. . . Oroszországban a proletárok diktatúrája van uralmon. A világ szocialistáinak azt kellene kivívniuk, hogy az orosz proletár teljes diadalt arasson, hogy megvalósíthassa mindnyájuk végcélját – a kommunizmust. Elő is kellene őket ebben minden eszközzel segíteni."[22]

Természetesen a szűk terjedelem miatt a kép nem teljes. Csak felvillantani igyekeztem azt, hogy a magyar szervezett dolgozók felismerték az októberi forradalom valódi jelentőségét, s túlléptek „csak" békeprogramja elfogadásán. A régi lapokat olvasva ide kívánkozik még egy tanulság. Hetven évvel ezelőtt őszinte lelkesedéssel, hittel írtak elődeink a sorsfordulót hozó orosz forradalomról, 1917. november 7-ről. Ezt a hitet és lelkesedést „az újnak roppant akarását" sem szabad felejtenünk!

Jegyzet

1. Typographia,1917. november 16. (46. szám) Rövid Közlemények; Békét!
2. Népszava, 1917. november 8. (277. szám) Az orosz forradalom.
3. Uo. Népszava, 1917. november 9. (278. szám) Új orosz forradalom.
4. Uo.
5. Uo.
6. Typographia, 1917. április 27., május 4. és 11. (17., 18., 19. szám) Grünhut Jakab: Az orosz forradalmi mozgalmak történetéből.
7. Typographia, 1917. május 25. (21. szám) Megnyugtató nyugtalanság.
8. Népszava, 1917. november 10. (279. szám) Békét akar az orosz forradalom.
9. Vegyipari munkás, 1918. január 1. (7. szám) Tíz nap.
10. A Cipész, 1917. december 2. (24. szám) Béketüntetés és nagygyűlés.

11. Festők szaklapja, 1917. december 1. (12. szám) Békét akarunk!
12. Uo. 1918. január 1. (1. szám) 1917.
13. Famunkások szaklapja, 1917. december 1. (12. szám) Szemle: Az orosz forradalom.
14. A Villamos, 1917. december 5. (13. szám) Harc a békéért.
15. Uo. 1917. december 20. (14. szám) Szemle: Karácsonyra.
16. Szakszervezeti Értesítő, 1917. 12. szám. (79. oldal) Szociális Szemle.
17. Typographia, 1917. december 28. (52. szám) Egyről-másról.
18. Népszava, 1917. november 16. (284. szám) Az oroszországi helyzet.
19. Uo. 1917. november 11. (280. szám) Trockij és Lenin a diktatúra ellen.
20. Vasas, 1918. május 17. (15. szám) A budapesti munkásság . . .
21. Typographia, 1918. november 15. (46. szám) Évforduló.
22. Vasas, 1918. december 13. (45. szám) Vajúdások I.

MÓDSZEREK

Szedlay Péter

MODERN TECHNIKAI ESZKÖZÖK, ÚJ MÓDSZEREK A POLITIKAI KÉPZÉSBEN

Magyarországon a különböző technikai eszközök alkalmazásának jelentős hagyományai vannak az oktatásban. Már 1911–1912-ben vetítettek oktatófilmet és 1913-ban működött a Pedagógiai Filmgyár, világviszonylatban is az elsők között. Régi középiskoláink sora épült úgy, hogy az elsötétítés és ezzel a dia- és mozgófilmvetítés lehetőségével is számoltak.

A felszabadulás után az oktatás alapfeltételeit kellett megteremteni, s mindenekelőtt az oktatás tömegessé tételének lehetőségeit kellett kibontakoztatni, így csak az ötvenes évek végén körvonalazódott erőteljesebben az oktatás hatékonyságának kérdése és ehhez kapcsolódóan például az audio-vizuális technika alkalmazása, a programozott oktatás bevezetése stb. Mint köztudott, a pedagógia korábban is használta a vetítés, később a hangosítás eszközeit. Ebben az időszakban azonban már megkísérelték *rendszerbe foglalni* mindazon eszközöket és módszereket, amelyek a tanár munkáját segíthetik, az oktatási-nevelés céljának megvalósítását hatékonyabbá tehetik. Törekedtek az egyes eszközök specifikus tulajdonságainak meghatározására, hogy az ún. multimédia rendszerben a tanár munkájában minden eszköz úgy és akkor kerüljön felhasználásra, ahogy és amikor az a legeredményesebb.

Ebben az időszakban alakulnak meg az audio-vizuális oktatással foglalkozó különböző szervezetek. Létrejön a Fővárosi Pedagógiai Intézet audio-vizuális csoportja, az egyetemi AV-központok, később a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatócsoport oktatástechnikai osztálya. Nagyszámú OMFB-tanulmány készül a hazai eszközháttér és ismerethordozó biztosításának előkészítésére.

A hatvanas évek közepén vetődött fel az audio-vizuális technika felhasználásának kérdése a pártoktatásban. Az első ezzel foglalkozó tanulmányok, anyagok még az említett FPK oktatás-technikai osztályán készültek és hamarosan megindult a szervezőmunka is. A pártoktatás irányításának különböző fórumain már ekkor többen szorgalmazták és támogatták a propagandamunka korszerűsítésének ilyen irányú törekvéseit. Ennek eredményeképpen alakult meg a Politikai Főiskolán az első audio-vizuális csoport. Később a Kossuth Könyvkiadónál hozták létre az audio-vizuális anyagokat előállító részleget, a mai Reflektor Kiadó elődjét, amelynek feladatai már érintik az agitáció, a propaganda, a pártoktatás minden területét.

A budapesti Oktatási Igazgatóságon 1973-ban alakult meg az audio-vizuális csoport. Ez részben összegyűjtötte a pártoktatás számára használható anyagokat, részben maga is készített, szerkesztett ilyeneket a tanszékekkel együttműködve. A Kabinet 1983-ban

szerveződött meg, amit az Oktatási Igazgatóság 1987-ben Oktatásmódszertani, Video és Számítástechnikai Központtá szervezett át.

A szervezeti kialakulás után tekintsük át, mi indokolja a pártoktatásban – az agitációban és propagandában az audio-vizuális technika és a hozzákapcsolódó módszerek egyre erősödő elterjedését.

Zrinszky László gondolatmenetére építve az alábbi tényezőket kell kiemelni:

1. Tanítani kell, tanulni kell olyan dolgokról is, amelyek a közvetlen szemlélet számára nem hozzáférhetők, és akkor ezeket valamilyen módon a szemlélet tárgyává kell tenni. A lehetséges módozatok nagymértékben a technikai fejlődéstől függnek. Az utóbbi évtizedekben hallatlanul kibővült az eszköztár, és megnövekedett az érzékelhető jelenségek köre. Azok a sorozatos és gyors ütemű változások, melyek főleg a kép- és hangrögzítés, illetve a reprodukálás terén az utóbbi évtizedekben végbementek, minőségi fordulatot jelentenek az emberi megismerés és tanulás történetében is!

2. Az ún. „megtartási effektus" azt jelenti, hogy a szemléltető tanulás, tanítás jóval hatékonyabb (több a megmaradó ismeret, jelentősebb a képességfejlődés stb.), mint a pusztán verbális. V. P. Vahtyorov orosz kutató 1897-ben végzett vizsgálatai szerint egy bizonyos tananyagot a tanári magyarázatok alapján a tanulók 24%-a jegyezte meg (úgy, hogy később kellő színvonalon tudta füzetében rögzíteni), amikor viszont a tanár képeket is felhasznált, az eredményesség több mint a kétszeresére nőtt.

3. A szemléltetés megnöveli a figyelmet, Kelemen László kiemeli, hogy „a modern technikai eszközök, főként a film és a televízió ... mint mozgó és változatos történések bemutatói az önkéntelen figyelmet foglalkoztatják, s így nem kívánnak nagyobb erőfeszítést; szinte pihentetve tanítanak, ugyanakkor a szétszórt figyelmet is megragadják". Beleütközünk itt abba a fontos problémába, hogy adott esetben mekkora teret engedhetünk hallgatóink önkéntelen figyelmének, s milyen mértékben irányítsuk a figyelmet. Irányításra (megfigyelési szempontokra) többnyire szükség van a tanítás–tanulás folyamatában, de a túlzó és merev „figyeltetés" az élmény erejét csökkenti.

4. A szemléltetés szellemi aktivitást vált ki. Ezt már csak a fokozott figyelem is előmozdítja. Mégis: az aktivitás semmiképpen sem automatikusan megjelenő hatás. Nagymértékben függ az eszközhasználat módjától, az előkészítéstől és így tovább. S miként a figyelem esetében is, főként kölcsönhatásról van szó. A figyelem és az aktivitás adott színvonala nem kevésbé befolyásolja a szemléltető tanulás egész folyamatát, mint fordítva.

Ezeket az alapvetően pedagógiai indíttatású megállapításokat kiegészíteném néhány, a pártmunka gyakorlatára utaló észrevétellel.

– Fontos az audio-vizuális technika alkalmazása, mert a pártoktatásban, a pártmunkában általában számolnunk kell azzal, hogy a hallgatók alapképzettsége igen eltérő. Az ismerethordozók zöme „többsíkú", „többrétegű". Gondoljunk akár a mozgóképre (filmre, videóra), vagy a programozott tananyagokra. Ezek – ha kialakításuk optimális pedagógiai-didaktikai tudatossággal történt – a kevésbé képzett hallgatók számára elsősorban a közvetlen információt jelenítik meg, a képzettebb hallgatók viszont további „rétegeket" is értékelnek és számukra ez a lehetőség vonzó többletet nyújt. Például egy történelmi film egyeseknek gyakran csak az események sorrendjét, másoknak viszont a kor szellemét is közvetíti, felismernek meg sem nevezett személyeket, észreveszik a metakommunikációs elemeket stb.
– A másik igen fontos tényező – különösen napjainkban –, hogy a televízió, de egyre nagyobb mértékben a video, a számítástechnika, mindennapi életünk szerves részévé vált. Az emberek számára természetes, hogy információik igen jelentős hányadát a rádióból, televízióból nyerik és annak hitelességét általá-

ban elfogadják. Ennek a bizalomnak a megőrzése, ugyanakkor tudatos felhasználása fontos eleme az AV-technika alkalmazásának is.

– A következő fontos érv a korszerű eszközök használata mellett az oktatóra, a propagandistára való visszahatás. Ha eszközhasználatot tervezek bármilyen kommunikációs eseményre, az azt feltételezi, hogy az anyagomat teljes mértékben birtokolom, tudom, hogy hol, milyen eszköz, módszer a leghatékonyabb a kitűzött cél elérése érdekében, előzetesen megismertem a felhasználható anyagok körét és abból a legalkalmasabbat kiválasztottam és így tovább. Tehát – más oldalról – kisebb a valószínűsége annak, hogy a propagandista, a tanár felkészületlenül, vagy csak a rutin birtokában dolgozzon a foglalkozáson, mert ez igen hamar kiderül a hallgatói számára is.
– Végül még egy érv, ha meggondoljuk: a marxizmus–leninizmus oktatása, a párt politikájának terjesztése, elfogadtatása igen sokirányú és változatos feladatok megoldását jelenti szerte az országban. Így egyrészt fontos tartalmi kérdés, hogy ezek az anyagok egységes, a párt irányvonala által meghatározott szemlélettel készüljenek, másrészt viszont a módszertani anyagok széles körű felhasználása miatt azok számos másolatban terjeszthetők, ami gyártásukat gazdaságosabbá teszi.

Visszatérve az Oktatásmódszertani Video és Számítástechnikai Központ tevékenységére, természetes, hogy az említett alapelvek határozzák meg munkánk fő irányait is. A pártoktatásra, az agitációra és propagandára vonatkozó párthatározatok ismerete azért is alapvető számunkra, mert igen fontosnak tartjuk, hogy tevékenységünk hatással legyen az Oktatási Igazgatóság lehetőleg minden munkájára, de ezen túl a budapesti pártszervezetek agitációs és propagandafeladataira és így az alapszervezeti fórumokra is.

Ezt elsősorban az teszi lehetővé, hogy a budapesti Oktatási Igazgatóságon szakmailag jól felkészült, az oktatómunka iránt elkötelezett, az újra, kísérletezésre nyitott propagandistákkal dolgozhatunk együtt. Ez alapvetően meghatározza minden ilyen irányú tevékenység jövőjét, mert a módszertanos, az oktatástechnikus, elsősorban saját szakmáját képviselheti, a konkrét téma szakemberének lelkes együttműködése nélkül csak légüres térben mozog.

Tevékenységünk fő csomópontjai a következők:

a módszertani területen

– feltárni az oktató- és tömegpropaganda munkában használható korszerű módszereket és ezeket bevezetni az oktatásba a tanszékekkel együttműködve;
– gondozni az intézmény módszertani kiadványait és mindazokat, melyeket megbízásból elvállalunk;
– a Budapesti Pártbizottság igényeinek megfelelően tanácsadó szerepet vállalunk a kerületi pártbizottságok oktatástechnikai és módszertani feladataiban;
– részt veszünk az agitációs és propagandamunka új formáinak kialakításában.

az oktatástechnika alkalmazásában

– oktató tevékenységet folytatunk az OI által szervezett tanfolyamokon a tanterveknek megfelelően, illetve e témakörben önálló tanfolyamokat is szervezünk;
– a pártpropaganda területén a mozgóképes információközlés budapesti bázisaként működünk;
– szolgáltatásokat nyújtunk a Budapesti Pártbizottság rendezvényeihez és az OI tanszékeinek munkájához;
– nemzetközi kapcsolatokat építünk ki a szocialista országok illetékes intézményeivel az oktatástechnikai anyagok cseréje érdekében.

a számítástechnika területén

- üzemeltetjük az OI számítógépeit;
- szervezzük és ellátjuk a programozás alapoktatását;
- segítjük a számítástechnika felhasználását az oktatás eszközeként;
- üzemeltetjük a kutatási célokat szolgáló számítógépeket.

Mindezek érdekében az elmúlt oktatási évben például mintegy 250 db írásvetítő fóliát készítettünk 1413 videoórát közvetítettünk és több mint 800 esetben kölcsönöztünk kazettát. Az alapfokú pártiskolához, a speciális kollégiumokhoz módszertani segédletként 12 kiadványt gondoztunk, több tanfolyamon oktattuk az AV-technika alkalmazásának módszerét, a számítástechnika alapjait és felhasználását a pártmunkában. Kezdeményeztük a Budapesti Propagandista Klub és Mozi létrehozását a Budapesti Agitációs és Propagandista Osztállyal együttműködve, hallgatóink kulturáltabb környezetének kialakítása és vizuális kultúrájuk elmélyítése érdekében képzőművészeti kiállításokat szerveztünk.

Tevékenységünk fő irányait az intézmény vezetése, Tudományos Tanácsa is megerősítette, melyek egyre inkább szerves részévé válnak az oktató-nevelő munkának, egyre jobban beépülnek a budapesti pártmozgalom agitációs és propagandamunkájába.

Szeretnénk megtartani – amiről még nem esett szó – a tanári tananyagok elkészítésére kiírt pályázatok rendszerét, elvégezve ezek „utógondozását", ami azt jelenti, hogy felajánljuk ezeket az országos terjesztés céljaira is.

Munkánk továbbfejlesztésének fő irányát meghatározza a budapesti jelleg. Abban kell kezdeményezőbben fellépnünk, hogy az általános politikai-ideológiai anyagok, illetve a párthatározatok fővárosi adaptálásához is adjunk segédanyagokat. Fel kívánunk készülni arra, hogy a budapesti pártmozgalom videokommunikációját lebonyolítsuk. Erre vonatkozóan is részletes tervezetet dolgozunk ki, ami az ilyen módon történő információközlés és agitáció rendszeres formáinak megteremtését célozza. Keressük ennek érdekében a tömegpropagandában és az agitációban használható közvetlen képi információtovábbítás legmegfelelőbb formáit és tartalmát, így olyan ajánlati listát szeretnénk a jövőben a kerületek rendelkezésére bocsátani, aminek használatával jelentősen megkönnyíthetik munkájukat.

Budapesten a számítógép már sok helyen elérhető az információ és a propaganda számára is. Ezen a vonalon is távlatosabban, széles körű konzultációkkal megalapozva szeretnénk a terveinket kialakítani. Megfontolható a nagy mennyiségű gyors információtovábbítás számítógépesítése, de az oktatási terület is a komputer használatában még számtalan lehetőséget kínál.

Nagy jelentőségűnek tartjuk a távoktatás kérdését, a bevezetés feltételeinek megteremtését. Fontos lenne, hogy a tapasztalatok megszerzése érdekében módot teremtsünk ilyen irányú kísérletek lefolytatására, illetve feltárjuk a meglevő külföldi tapasztalatokat.

A pártoktatás, az agitáció és a propaganda megújuló szakaszban van. Úgy gondoljuk, hogy ebben a munkában igen nagy szerepet fog kapni az új módszerek alkalmazása, a szemléltetés, az audio-vizuális technika. Törekszünk arra, hogy az igényeknek megfeleljünk, jól szolgáljuk közös céljainkat, az oktatás, az agitáció, a propaganda eredményességének, népszerűségének, hatásának javítását.

Szöllősi Zsuzsanna

A PROPAGANDISTAKÉPZÉS TAPASZTALATAI – EGY TANFOLYAM TÜKRÉBEN

A Politikai Bizottság 1983. augusztus 2-án hozott döntést a pártpropaganda személyi feltételeinek továbbfejlesztéséről. A határozat alapján az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya feladattervet dolgozott ki a propagandisták képzésének és továbbképzésének fő irányaira.

Ennek megvalósítása érdekében pályázati felhívás ösztönzött olyan oktatási feladatrendszer és tematika kidolgozására, melynek alapján a tömegoktatás propagandistáinak specifikus képzése három év alatt megoldható. A tanulmányokat 1984. június 1-ig nyújthatták be a pályázók.

Az első három helyezett jutalomban részesült, és javasolt megoldásaik bevezetésére kísérleti oktatás keretében sor került. A tanfolyamok első osztályainak hallgatói az 1986/1987 tanév végén sikeresen befejezték tanulmányaikat. Ezen írás keretében az egyik – az úgynevezett III. típusú – tanfolyam legjellemzőbb tapasztalatait adjuk közre.

A célokról és az alapelvekről

A pályázat célja az volt, hogy a Marxista–Leninista Esti Egyetem hároméves képzésének keretében, az általános tagozat komplex marxista ismeretekre vonatkozó követelményeit érvényesítve oldjuk meg a propagandista feladatokhoz alapvetően szükséges ismeretek, jártasságok, készségek megalapozását és fejlesztését. Ilyen értelemben ad ez a képzési forma a propagandisták számára olyan végzettséget, melyre majd a későbbiekben akár szakosító, akár speciális kollégium formájában ráépülhet a további szakirányú pedagógiai képzés.

A propagandista szerepkör hipotézise, valamint a kiírt feltételek motiválták képzési stratégiánk alábbi pedagógiai, személyiségfejlesztésre vonatkozó alapelveit:

- a képzés olyan rugalmasan kezelhető, széles körű világnézeti, ideológiai-pedagógiai ismeretbázist nyújtson, melyet ki-ki a későbbiekben tovább tud mélyíteni az adott tömegpropaganda tanfolyam témakörében, a szakosító rendszerű oktatás keretében;
- a képzés során el kell érni, hogy a hallgatók a marxizmus körébe tartozó ismereteket olyan tudásrendszerként, szilárd meggyőződésként alkalmazzák,

amely nemcsak a világban való eligazodásukban segíti őket, hanem a marxizmus hatékony terjesztésére, mások meggyőzésére is alkalmas;
- a propagandista szerepkör az alábbi személyiségjegyek hangsúlyozott kialakítását, fejlesztését igényli: elvi-ideológiai elemzőkészség, kritikai szemlélet, problémaérzékenység, az önálló elemzés képessége, a demokratikusan nyitott magatartás, szuggesztív egyéni karakter.

A tananyag tematikus struktúráját – a hároméves képzési időt figyelembe véve – három fő tartalmi követelményre kellett építeni:
- a marxizmus–leninizmus hároméves esti egyetem tananyagára;
- az általános pedagógiai alapismeretek törzsanyagára;
- és az egyes témakörökhöz kapcsolódó speciális szakmódszertani alapismeretekre.

Mind a tartalmi, mind a személyiségfejlesztésre vonatkozó feladatok teljesítésében maximálisan érvényesíteni kellett a fokozatosság és a folyamatosság pedagógiai alapelveit.

A struktúráról és a tartalomról

Az előbbiekben vázolt elveknek megfelelő tananyag felépítése úgy látszott kivitelezhetőnek, ha az általános pedagógiai alapismereteket – az átlag háromórás oktatásokat 2+1 órás foglalkozásokra bontva – az elméleti ismeretekkel párhuzamosan nyújtjuk. Ezzel a megoldással a pedagógiai és módszertani témakörök viszonylag nagy óraszámot kaptak, így lehetőség nyílt egy komplex, diszciplináris jellegű ismeretrendszer megalapozására. Ez a következő tudományterületeket érinti: logika, személyiségpszichológia, csoportpszichológia, vezetéselmélet, neveléselmélet, általános didaktika – ezen belül a képzés első blokkjában hangsúlyozottan tanulás-módszertani kérdések, illetve az oktatási folyamat „befogadó"-szempontú elemzése és a politikai pedagógia.

A témakörök jellege, egymásraépültsége határozta meg a pedagógiai alapképzés módszertani megoldásait. Míg az első évben előtérben állt a tanári ismeretközlés, az előadás és az ismeretek tartalmi jellegüknél fogva szervesen illeszkedtek a marxizmus tananyagához (pl.: megismerés, logika, személyiségelmélet, pszichológia, és kapcsolódásuk az ontológia és a gnoszeológia alapkérdéseihez stb.), addig a második évtől kezdve a pedagógiai ismeretek révén a hallgatók egyre aktívabb szerepet kaptak a tananyag alkotó elsajátításában (pl. tananyag tervezése, ismerethordozó készítése, politikai oktatás rendszerelvű megfigyelése, propagandista helyzetgyakorlatok). Mindemellett félévenként 2–2 foglalkozást biztosítottunk arra, hogy akár az aktuális politikai eseményeket, akár a félév során elsajátított elméleti ismereteket szakmódszertani oldalról is megközelítsük.

Ugyancsak a pályázat céljai és alapelvei motiválták a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem általános tagozatán oktatott tananyag integrált szellemű átformálását. Itt kisebb mértékben volt befolyásoló tényező az „időtakarékosság" szempontja. Ennél nagyobb szerepet játszott a marxista tananyag-struktúra alakításában az a felismerés, hogy a mai világszemléletnek, a dialektikus materialista világnézetnek megfelelőbb rendszert kell kialakítani, amivel nem a szólamok síkján fejleszthető a kritikus, dialektikus, történeti, problémaérzékeny, alkotó gondolkodás, és vállalt ideológiánk nem dogmaszerű kezelése, illetve hegemon jellegének ereje érvényesíthető.

E meggondolás jegyében a marxizmus–leninizmus egyes diszciplínáit egyfajta társadalmi formációelv alapján integráltuk, ahol az egyes társadalomtípusok felvázolása az általános – különös – egyes szintjén történt; a marxizmus eddig külön tárgyalt tudo-

mánykörei tehát mindhárom síkon egységben vizsgálták az éppen adott problémakört. Mindehhez az integráció egy másfajta típusaként jelentkezett az általános és a politikai pedagógia egyes témáinak kapcsolódása az elméleti kérdéskörökhöz, illetve a marxizmus témáinak módszertani elemzése, vagy adaptált feldolgozása.

A tanítás–tanulás folyamatáról

A követelményeknek megfelelően a tananyag oktatásához biztosítottuk – az egységes központi tankönyv kivételével – a célok megvalósításához szükséges segédanyagokat. Itt azonban a hangsúly a segédanyagok „feltétel jellegén" volt. Ez azt jelentette, hogy az elveken és célokon kívül – melyek megvalósítása a képzést vezető tanárok számára kötelező volt –, a módszertani jellegű anyagok, a tervezett időbeosztás, a javasolt forma, inkább sugalmazták, modellálták a módszertani kibontást, mint előírták. Ez a felfogás lehetővé tette, hogy a tanár – saját és az adott csoport igényeinek megfelelően – vagy közvetlenül alkalmazza, vagy adaptáltan átdolgozza a feladatokat. Ezáltal, miközben a tanárok közvetlenül érzékelték a pályázat tartalmi, didaktikai, módszertani koncepcióját, önmaguk is alkotó részeseivé váltak az új rendszerű képzés tartalmi megalapozásának. A félévekre bontott segédanyagok struktúrája a didaktikai folyamat szervezeti és tanuláspszichológiai mozzanatait vette alapul.

A tanárok és a hallgatók egységcsomagja az alábbiakat tartalmazta:

A) Az egyes témák részletes programját, annak az időkeretnek a megjelölésével, melyet a téma feldolgozására fordíthatnak. A naptári tervet és az egyes foglalkozások 2+1-es bontására tett javaslatot, ajánlatot, a szervezeti módszertani keretekre. Minden egyes téma részletes „friss" irodalomjegyzékét, mely éppen bőségénél fogva orientált és sarkallta mind a tanárt, mind a hallgatót az igényüknek megfelelő „szűkítésre", hangsúlyozásra. Ugyancsak feltüntettük az egyes témákhoz kapcsolódó nem nyomtatott ismerethordozókat is. (Transzparens, dia, magnó, film.)

B) Az egyéni tanulást irányító feladatokat. Itt messzemenően figyelembe vettük az általános és az andragógia szempontú tanuláspszichológiai törvényszerűségeket. Ezért elhagytuk a formális ellenőrző kérdések gyakorlatát, és a feladatrendszert minden egyes témánál azonos struktúra szerint építettük fel. Az „építkezés" a következő elemekből állt:

– az adott témakör *fogalomkészlete.* Ennél a feladattípusnál azt kértük a hallgatóktól, hogy próbálják meghatározni az általunk felsorolt fogalmakat, kategóriákat. Miután ezt a gyakorlatot otthon kellett megoldani, így a hallgató lelkiismeretére volt bízva, hogy amennyiben a meghatározás nem sikerül, újból kikeresi azt a könyvekből, lexikonokból. Ez a folyamat természetesen úgyszintén hozzájárult a tananyag alkotó rögzítéséhez.
– az adott témakör *összefüggésrendszere.* Ez annyiban különbözött a korábbi ellenőrző kérdésektől, hogy egyrészt itt a kérdések valóban kérdésként fogalmazódtak meg, másrészt átfogták az adott anyagrész belső logikai tagoltságát. A kidolgozás hasonlóan történt a fogalomkészlet meghatározásához.

Ezek a feladatok adták a foglalkozások konzultációs alapját. Abban az esetben ugyanis, ha a fogalmak, az összefüggések megválaszolása otthon még a könyvek segítségével sem sikerült, akkor természetesen a továbbhaladás is lehetetlen volt. Az otthoni feladatok – a céloknak megfelelően – alapvetően reproduktív jellegűek voltak.

Az osztályfoglalkozások fő témakörét ugyanakkor azok a feladatok határozták meg, amelyeket e reproduktív jellegű gyakorlatok mellett a hallgatóknak még az ott-

honi egyéni tanulás ideje alatt kellett előkészíteni. Ezek a feladatok, jellegüknél fogva az anyag produktív alkotó elsajátítását igényelték. Ezekre a tanárok adhattak több időt, kiválaszthatták a félév indulásakor és megoldhatták csoportosan is. A feladatok száma és egymáshoz kapcsolódása ugyanakkor megkövetelte, hogy minden foglalkozásra minden hallgatónak legyen produktív jellegű feladata is!

Ez a szoros egymásraépültség bár fárasztotta a hallgatókat, de erősítette bennük a felelősségérzetet, hatékonyan befolyásolta még a foglalkozások látogatottságát is. Itt – több egybehangzó vélemény szerint – a többórás hiányzás már pótolhatatlan lehet. Ennek belátása pedig jótékonyan erősítette a csoportok kohézióját, a tanulócsoportok tényleges, folyamatos működését, de még a hiányzók látogatására is ösztönzött. A tanárok megkapták az előzetes szintfelmérő feladatokat, illetve az egyes témák záró-ellenőrző feladatait és a félévet záró „vizsgajellegű" feladatokat, szituációleírásokat is.

C) Egyes féléveknél adtunk „vegyes" típusú segédanyagokat is. Ezek funkciója jellegüktől függött. Az első félévben kiadott segédanyagok a szakirodalomhiányra tekintettel a szöveggyűjteményt voltak hivatva pótolni (logikához, pszichológiához), a harmadik év segédanyagai részben alternatív támasztékul szolgálhattak, mind a tanár, mind a hallgató módszertani munkájához. (Ábrák, táblázatok, feladatlapok, másrészt összefogtak és szemléletessé tettek egy-egy meghatározott témakört.)

Mindezeken túl a tanárok tanári segédanyagként kapták az egyes témák nevelési-oktatási követelményrendszerét. (Célképzésben: ismeret, jártasság, készségszint behatárolásban.) Az anyagok egységes felfogását elősegítették a félévek során rendszeresen tartott tematikus és értékelő tanári értekezletek is.

Az ellenőrzés és értékelés módszereiről

A tanfolyam eddig ismertetett elvi és módszertani felfogásából talán kiderül, hogy képzésünk nem „vizsgacentrikus", ám mégis folyamatosan, fokozatosan és tényszerűen biztosította a hallgatók ellenőrzését, értékelését.

A hallgatók minden egyes megnyilvánulása a produktív feladatmegoldásoknál értékelési lehetőséget is nyújtott. Mérhetőek voltak az egyes témazáró feladatok, „dolgozatok" is. Mindezek ellenére nem zártuk ki a „vizsgát", csak más hangsúlyt kapott. Ezek voltak azok az „ünnepélyes alkalmak", amikor a hallgatók szembenézhettek ismereteik alkalmazásával. A tartalomhoz hűen ezek a vizsgák is integrált, komplex módon mértek, de nem tételes jelleggel. A vizsgákra a félév kezdetétől folyamatosan lehetett készülni.

A formák is változatosak voltak, pl.: a félévi anyag szintetikus jellegű áttekintése és előadása, a dialektikus-materialista módszer megfigyelése a klasszikusok választható művében, jelentős történelmi szituáció szimulálása szerepjátékkal, tananyagtervezés, külpolitikai fórum szervezése, ünnepség rendezése, szabad pártnap tartása stb.

Ezen belül voltak olyan feladatok, melyeket nem szóban, hanem írásban oldottak meg. Ilyenkor a vizsga a dolgozat szóbeli védése volt. Minden egyes reprezentatív ellenőrzési–értékelési alkalom, vizsga, az egész csoport előtt, annak aktív részvételével történt. Ez azt jelentette, hogy egy hallgatót nemcsak a tanár értékelt, hanem csoporttársai is. Így a hallgatók félévi zárójegye valóban komplex jellegű volt: magában foglalta a hallgató félévi osztályfoglalkozások során nyújtott teljesítményeit, egyes témazárók érdemjegyeit, társai értékelését, a foglalkozásvezető értékelését, záró reprezentatív produktuma csoportos értékelését.

Talán a felsorolás is jelzi, hogy ez a módszer kizárja a „vizsgacentrikus" értékelések

egyszeriségén alapuló pszichés gátakat, a memóriacentrizmust vagy ennek zavarát, vagy éppen ellenkezőleg, a kevésbé alapos, de jó memóriával rendelkező érvényesülését, a vizsgadrukkot, az alá-fölérendeltségből eredő frusztrációkat, az állóképesség zavarait stb., és módot ad a hallgatók sokoldalú, folyamatos megismerésére, fejlődésének mérésére. Ugyancsak lehetőséget ad a kollektivizmus tulajdonságainak fejlesztésére, az individuális jegy közösségen belüli érvényesítésére.

A személyiségfejlesztés módszereiről

A kifejezetten rétori, beszédtechnikai és memotechnikai képességek fejlesztését egy esetleges speciális továbbképzés feladatául hagytuk. Ugyanakkor fontosnak tartottuk, hogy a propagandista szerepköréből adódó meggyőző szuggesztív személyiségvonásokat a képzés kezdetétől fokozatosan és folyamatosan fejlesszük. Így ezek nem „tisztán" jelentek meg – pl. önismereti tréningként –, hanem az egyes feladatok tartalma, illetve a feladatok megoldására vonatkozó módszertani instrukciók voltak hivatottak a hallgatók tulajdonságait befolyásolni.

A retorikai személyiségjegyek fejlesztését folyamatosan terveztük és már a képzés első időszakában beépítettük a feladatrendszerbe. Az egyes félévek programjában, segédanyagokban a retorikai követelményeket, tartalmakat és módszereket részletesen kidolgoztuk. Az utolsó félévben pedig a retorikai képzés már egy új nézőpontra szerveződő, rendszerező, gyakorló, ismétlő felfogáson alapult.

Mindemellett a retorikai témák sikerét bizonyítja, hogy a hallgatók és a tanárok egybehangzó véleménye szerint már az első évtől kezdve markánsan érzékelhetővé kell válnia az ilyen irányú speciális képzésnek, mert így tudatosabbá válhat a jövendő közszereplés folyamatos, következetes gyakorlása. Nem tartjuk elképzelhetetlennek hasonló témák és feladatok megvalósítását, más káderképző, pártiskolai tanfolyamokon sem, ahol a képzés funkcionális iránya szintén evidenciaként igényelné a kommunikatív-empatikus képesség fejlesztését.

Az eredményekről és a tapasztalatokról

Kizárandó a dicsekvés vádját, itt csak jelzésszerű felsorolásra vállakozom, melynek azonban az oktató tanárok és a „szenvedő" hallgatók egyöntetű vallomásai adják az alapját: egységes világnézet kialakítása, azonosulás a propagandista szerepkörrel, a személyiség és az önismeret fejlődése, mélyülése, a politikai érzékenység és problémamegoldó készség fejlődése, az elmélet–gyakorlat összekapcsolódása, az ismeretek naprakészsége, a komplex látásmód, az érvelőkészség fejlődése, az alkotás öröme, a közösségi kohézió kisugárzó ereje, a módszer demokratikus nevelési stílust meghatározó jellege, az önművelés készségének fejlesztése.

Összegzésként elmondható, hogy bár kísérlet lévén a képzésnek megvoltak a maga buktatói, de ezek alapvetően nem a hipotézis, nem a koncepció megalapozatlanságában gyökereztek, hanem az eddigi nevelési-képzési felfogások, elvek, módszerek másneműségében, ezek szokásjellegében, vagyis a fentebb részletezett elvek és módszerek általános érvényesítésének nehézségében.

Melyek ezek? A marxizmusoktatás integrált-komplex felfogása és megvalósítása, a tanulásirányítás, -szabályozás nem vizsgacentrikus megoldása, a folyamatos ellenőrzés-értékelés, a kollektív ellenőrzés-értékelés, a komplex produktív reprezentatív értékelés (vizsga).

Mindezek feltétele – melyek erősen befolyásolták a célok megvalósíthatóságát és az alapelvek érvényesíthetőségét; a komplex módon képzett oktatók, és az egyes diszciplínákat képviselő tanárok nem formális, hanem feladatcentrikus szerves együttműködése, a komplex szellemben megfogalmazott tananyagok kiadása (tankönyv) a következetesen szigorú, de realizálható követelményrendszer, az értékelés egységes elveinek és formáinak egyeztetése.

Mindezek talán elégséges alapot adnak ahhoz, hogy az olvasó átfogó képet alkothasson magának a képzés tartalmi-módszertani folyamatairól, objektumairól, így e tanfolyam általánosítható tanulságai is beépüljenek a propagandistaképzés korszerűsítésének gazdag munkálataiba.

Petőházi Judit — Szabó Antal

SZÁMÍTÓGÉP AZ OKTATÁSBAN

A korszerű oktatás elengedhetetlen feltétele, hogy a rendelkezésünkre álló modern technikát is felhasználjuk munkánk során. Rövid tanulmányunkban a korszerű eszközök egy csoportjának, a számítógépeknek az alkalmazását mutatjuk be, azt a módszert, amelyet a közelmúltban próbáltunk ki oktatómunkánk során.

A kezdetek

A számítógépek (4 db Commodore 64 típusú) felhasználásának első mozzanata az volt, hogy az Oktatási Igazgatóság főállású tanárai megismerkedtek a számítógépek kezelésének alapelemeivel. Itt két feladatra kellett törekedni:

- a tanárok „félelmének", idegenkedésének legyőzésére,
- a gép kezelésének begyakoroltatására.

A tartózkodás leküzdése volt véleményünk szerint a nehezebb feladat. A gépi „nyelv" ismeretének hiányában nagy volt az idegenkedés: „ezt én nem tudom kezelni", „ez olyan bonyolult, nem értem" stb. De miután hozzáértő szakemberek irányítása mellett mindenkinek volt lehetősége megismerkedni a gép kezelésével, ez a félelem megszűnt, és egyre többen tudják és akarják használni munkájuk során ezt a korszerű eszközt. Egyesek a gép kezelésének begyakorlásán túl már önálló programok írásával is megpróbálkoztak.

Ismeretellenőrzés számítógéppel

Az oktatás folyamatában a számítógép használatának első megjelenési formái a hallgatói ismeretszint felmérését szolgálták. Ezek a programok elősegítették azt, hogy a hallgatók egyénenként vagy kisebb csoportokban ellenőrizzék tudásukat. A gép megjelenített egy kérdést és a kérdésre adható válaszokat. A hallgatók kiválasztották a helyesnek vélt megoldást. A válaszadás után a gép értékelte és rögzítette a hallgató által elért pontszámot. A felmérő befejezésekor pedig összegezte a hallgatói teljesítményt.

E programok csak passzív gondolati kapcsolatot jelentettek a géppel, hiszen a jó megoldás mindig szerepelt a választási lehetőségek között és könnyebb „ráismerni" a

helyes válaszra, mint önállóan megfogalmazni a feleletet. Másrészt ezeknél a programoknál két körülmény jelentett gondot:

1. A programok egy részénél a hallgató – tévedése esetén – nem ismerte meg a helyes megoldást, tehát nem tudta rögzíteni magában a jó választ.

2. A kérdéseket úgy kellett megfogalmazni, hogy a válaszok rövidek, tömörek legyenek. Ez nem mindig adott lehetőséget arra, hogy igényesen érzékeltessük az árnyalati differenciákat. Ez a típusú program elsősorban a lexikális ismeretek ellenőrzésére alkalmas, összefüggések, törvényszerűségek feldolgozására kevésbé.

E korlátok ellenére ez a módszer tette igazán lehetővé körunkben a számítógép használatának elterjesztését, többek között azért, mert a program megírása egyszerű, bármely témakörben ilyen feleletválasztásos rendszerű ismeretszint-felmérő összeállítása viszonylag könnyű feladat.

A hallgatók – a korábbi feladatlapos visszakérdezéshez képest – jobban megszerették ezt a módszert. Egyrészt azért, mert munkájuk eredményéről gyors, egyértelmű visszajelzést kaphattak, szembesülhettek tényleges ismereteikkel. Másrészt egy új, számukra jobbára ismeretlen technikával találkozhattak, amely még a számonkérést is vonzóvá, érdekessé tudta tenni.

Ezek az ismeretszint-felmérő programok egyre rendszeresebbé váltak az ellenőrzés folyamatában, de nem helyettesíthették a szóbeli visszakérdezés, ellenőrzés módszerét. A politikai gyakorlatban elengedhetetlen a rendszeres verbális kommunikáció, a fogalmak tudatos és pontos használata, a beszédkészség fejlesztése.

Ellenőrzés másképpen

Az a program, amelyet később készítettünk el, már megpróbálja a fent említett hiányosságokat kiküszöbölni, bár erre teljes mértékben nem képes. Nem is célja helyettesíteni az eddig alkalmazott ismeretszint-felmérő programokat, csupán új módszerekkel próbálkozik.

Erre a lehetőségre a napi tapasztalataink során jöttünk rá. Programunk kialakításához az első lökést az intézményen belül megkezdett műhelymunka jelentette. Tanszékünk több témakörben is bekapcsolódott a tudományos munkába. E tevékenység egyik részelemét képezte az a terv, hogy a magyar gazdasági fejlődés hosszú távú statisztikai adatait számítógépen tartsuk nyilván. Ez megkönnyítette volna az adatok visszakeresését, a különböző szempontok szerinti csoportosítását, folyamatos bővítésének lehetőségét is. Ennek az adatbázisnak a létrehozásához kerestünk olyan programot, amely céljainknak megfelelt. A Politikai Főiskolán szervezett számítógépes szakmai továbbképzésen sikerült néhány ilyen jellegű programmal megismerkedni. Ezeket tovább kellett fejleszteni, illetve alkalmassá tenni céljaink megvalósítására.

Munkánk során rá kellett jönnünk arra, hogy az olyan nagy mennyiségű adatbázist – melyre elképzeléseink megvalósítása érdekében szükségünk lett volna – a C–64-es típusú gép nem képes kezelni. Így arra a megállapításra jutottunk, hogy csak résztáblázatot, illetve csak meghatározott mennyiségű adatsort tudunk így tárolni. Ez is előrelépést jelentett a korábbi nyilvántartási rendszerekhez (írott, sokszorosított táblázatokhoz) képest.

Találtunk azonban olyan programot, amelynek segítségével ezeket a kisebb táblázatokat grafikus formában, ábraként a képernyőn megjeleníthettük. E próbálkozások során született az az ötlet, hogy a táblázatokat és az ábrákat az oktatás folyamatában közvetlenül is felhasználjuk. Úgy gondoltuk, hogy erre több módszer is kínálkozik.

1. Lehetőség van arra, hogy ezt a módszert a tanár alkalmazza a gazdasági élettel

kapcsolatos témák előadásainál, osztályfoglalkozásainál illusztrálásként, az elmondottak konkrét bizonyításához, valamint napi munkája során a felkészüléshez felhasználja. Ezt elősegíti az, hogy:

- az adatok, a táblázatok és az ábrák nagyon gyorsan fejleszthetők, módosíthatók, kiegészíthetők. Tehát – akár egyik napról a másikra – a változások, a megismert legújabb adatok az oktatásban azonnal használhatók. (Egy táblázat és grafikon átlagos módosítási, kiegészítési időigénye kb. fél óra.)
- a kezelés gyorsan elsajátítható. Az előadás, illetve foglalkozás közben egy új ábrára történő áttérés mintegy 20 másodpercet vesz csak igénybe.

Ez a megjelenítés szemléletességénél, újszerűségénél fogva vonzó és érdekes a hallgatók számára. A vizuális rögzítés hatékonysága mindig nagyobb, mint a pusztán verbálisé, és ha a kettő megfelelően kiegészíti egymást, akkor a rögzítés hatásfoka még magasabb lehet.

A tanári munka során az is nagy előnyt jelent, hogy – főleg osztályfoglalkozásokon – a gazdaság szinte valamennyi kérdésköréről gyorsan és pontosan lehet adatokkal igazolni a gondolatmenetet, bármikor, bármely témára azonnal át lehet térni.

2. Az ismeretszint-ellenőrzés új módszerét lehet így kialakítani: a hallgatók elemzik a képernyőn megjelenített ábrákat, ennek során felhasználják szinte valamennyi addig szerzett ismeretüket. Ezzel a módszerrel valóban megvalósulhat az egyes „tantárgyak" között a sokat emlegetett integráció. (Pl.: bizonyos gazdasági tendenciák elemzésénél ki kell térni az időszak politikai hátterére is, felelevenítve a munkásmozgalom történetéről tanultakat.) Egyénileg, vagy kisebb csoportban (ennek van nagyobb hatékonysága) foglalják össze a fontosabb összefüggéseket. Tehát nem az egyetlen jó választ keresik („One best way"), hanem értelmezik a gazdasági, társadalmi, politikai folyamatokat. Munkájukat segíthetjük azzal, hogy a táblázat adatait kinyomtatva a kezükbe adjuk, így az ábra mellett a pontos számadatokat is figyelembe vehetik.

Mintaként bemutatjuk az alapfokú pártiskolán legutóbb felhasznált felmérő egyik feladatát. A feladat az, hogy a kézbeadott táblázat és a képernyőn megjelenő – itt kinyomtatott – ábrák segítségével jellemezzék azokat a gazdasági és gazdaság-politikai okokat és összefüggéseket, amelyek a lakosság jövedelmében ilyen következményeket (eredményeket) váltottak ki.

Még csak néhány esetben végeztünk az ábrák segítségével ismeret-ellenőrzést, de nagyon pozitív tapasztalatokat szereztünk. A hallgatók gyorsan megértették feladatukat és igényesen, egymással is vitatkozva, érvelve alakították ki álláspontjukat, amelyet a felmérés után az osztályfoglalkozáson a tanár segítségével megbeszéltek, értékeltek. Ezzel az ellenőrzési módszerrel a fogalmak pontos használatához, a beszédkészség fejlesztéséhez is hozzájárulhatunk.

3. A hallgatók és az oktatók számára egyaránt lehetővé kívánjuk tenni, hogy a kötött foglalkozásokon kívül (egyéni tanulás, tanköri foglalkozás, szabadidő keretében) az érdeklődők egyénileg is használhassák a programot. A táblázatok segítségével új ábrákat lehet szerkeszteni, új összefüggéseket feltárni, új adatsorokat kidolgozni. Úgy gondoljuk, hogy a kreativitást kell kialakítani, mert a mindennapi élet során hallgatóink döntő többsége különböző adatokon keresztül is találkozik gazdasági összefüggésekkel, folyamatokkal. Célunk ezzel a programmal tehát többek között az is, hogy ezt a kreatív gondolkodásmódot segítsük kibontakoztatni, melyet az is jól szolgál, ha a példák bemutatásával felhívjuk a figyelmet arra, hogy egy adathalmazból milyen összefüggéseket, tendenciákat, következtetéseket lehet levonni.

JÖVEDELEMNÖVEKEDÉSI ÜTEMEK

Idő	Ár	Reálbér	Reáljövedelem
1950	100	100	100
1951	121	89	98
1952	139	91	93
1953	100	106	104
1954	95	117	118
1955	99	104	104
1956	99	111	106
1957	102	118	107
1958	101	104	102
1959	99	105	111
1960	101	102	105
1961	101	100	101
1962	102	102	104
1963	101	102	106
1964	101	102	106
1965	101	100	101
1966	102	102	105
1967	101	103	107
1968	100	103	106
1969	101	104	106
1970	101	105	107
1971	102	103	104
1972	103	102	103
1973	103	103	105
1974	103	104	107
1975	103	104	104
1976	105	100	100
1977	104	104	105
1978	105	103	103
1979	109	98	100
1980	109	98	100
1981	104	101	103
1982	107	99	101
1983	107	97	101
1984	108	97	101
1985	107	101	102

Megjegyzés: Előző év = 100%

ÁRINDEX NÖVEKEDÉSI ÜTEME

Előző év = 100%

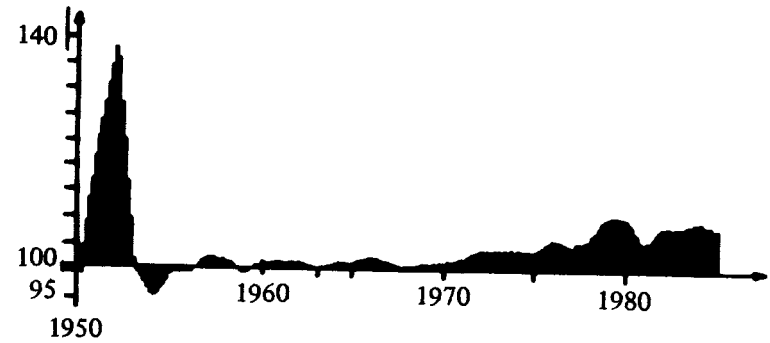

REÁLBÉR NÖVEKEDÉSI ÜTEME

Előző év = 100%

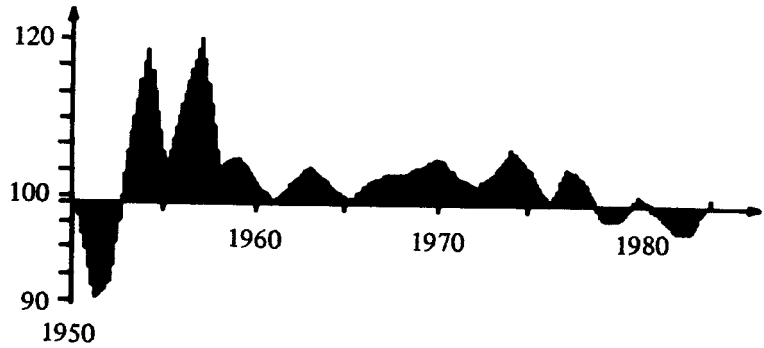

REÁLJÖVEDELEM NÖVEKEDÉSI ÜTEME

Előző év = 100%

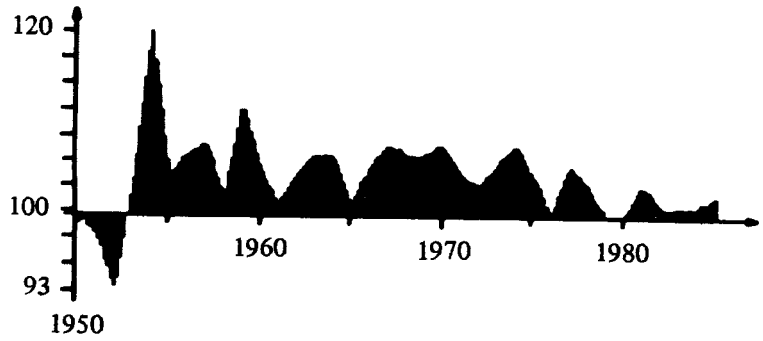

Hogyan tovább?

Befejezésul a továbblépés általunk elképzelt lehetőségeiről. E program csak egy állomása volt a számítógép és a különböző statisztikai adatok oktatásban való felhasználásának. Az alapvető feladat, úgy gondoljuk, nem változott. Olyan adatkezelő technikát szeretnénk kidolgozni, amely – elképzeléseink, igényeink szerint – alkalmas a nagy mennyiségű adatok tárolására, rendszerezésére, grafikai ábrázolására. E feladat megoldásához nagy segítséget jelent, hogy az intézményi OTKA-kutatások során felhasználható IBM kompatibilis számítógépet ilyen célra is alkalmazni lehet. Ennek a géptípusnak az adattároló kapacitása lehetővé teszi az általunk elképzelt adattárolást, rendszerezést, grafikus ábrázolást.

Tehát ugyanannál a problémánál vagyunk ismét, ahol gondolkodásunkat elkezdtük, de közben sikerült „melléktermékként" egy olyan számítógépes programot kialakítani, amely az oktatás folyamatában tapasztalataink alapján nagyon jól hasznosítható.

A statisztikai adatok kezelésén, ábrázolásán túl a számítógép egyéb lehetőségeket is rejt magában. Terveink között szerepel annak kimunkálása, hogy miként lehetne egy gazdasági döntési folyamatot szimulálni a számítógép segítségével. (Pl.: konkrét vállalati döntési helyzet modellezése az 1988-as szabályzók feltételei mellett, megemlítve az egyes döntési alternatívák következményeit.) Elképzelhetőnek tartjuk már meglevő szituációs játékaink során a számítógép alkalmazását (pl.: a pártalapszervezet gazdaságszervező tevékenysége című témánál).

A számítógép alkalmazásának más lehetőségei is érzékelhetően korvonalazódtak. Tanáraink egyre jobban részt vesznek a tudományos műhelymunkában, cikkeket, tanulmányokat írnak. A számítógép ebben is segítségükre lehet. A szövegszerkesztő program alkalmazásával nagyon rövid idő alatt szerkeszthető, javítható, átírható a betáplált szöveg, a véglegesítés után pedig tetszés szerinti példányban kinyomtatható. Ennek a programnak az alkalmazásához már több gyakorlás szükséges, de megtanulására feltétlenül érdemes időt szakítani.

Minél jobban megismerjük és megszeretjük a számítógépet, az eszköz alkalmazásának lehetőségeiről annál több ötletünk születik. Szeretnénk, ha munkánk különböző területein egyre nagyobb szerepet kapna a számítógép nyújtotta technika, ezzel is növelve oktatómunkánk hatékonyságát.

Szávai Ferencné

A NAGYÜZEMI PÁRTSZERVEZETEK ÉS AZ IGAZGATÓSÁG KAPCSOLATA A PROPAGANDISTÁK KÉPZÉSÉBEN

Az Oktatási Igazgatóság tevékenységében az utóbbi néhány évben egyre jelentősebb arányban jelennek meg a „kifelé" irányuló kapcsolatok és munkafolyamatok, melyeket a mindennapi szóhasználatban leegyszerűsítve, nyitásként emlegetünk.

E sajátos feladatokból következően az Oktatási Igazgatóság Pártépítési Tanszéke külső kapcsolatai szélesítésében többek között azt tűzte célul, hogy elősegítse a politikai döntések követelményei és a helyi pártszervezetek igényei közötti összhangot a propagandisták képzésének és továbbképzésének a rendszerén belül is. A külső munkakapcsolatok ezen összhang minél teljesebb megvalósítását segítik kibontakoztatni.

A „nyitás" mindinkább bővülő gyakorlata munkakapcsolatokat jelent a kerületi pártbizottságokkal, az oktatási tagozatokkal, a nagyüzemi pártbizottságokkal, a pártvezetőségekkel és az alapszervezetekkel is. A konkrét helyszíni munka – a párt helyi káderképzési formáira és tömegtanfolyamaira építve – részben a különböző módszerek feltérképezésére és szisztematikus összegyűjtésére összpontosul.

A tapasztalatgyűjtés helyszíne nagyon változatos. Így a legfontosabb források a pártoktatási év eredményeit és gondjait értékelő fórumok (oktatási bizottsági, agitációs és propaganda felelősi megbeszélések, a párttestületek ilyen tárgyú napirendjei stb.), a taggyűlések, a vezetőségi ülések, illetve pártbizottsági tagokkal, propagandistákkal, vezetőségi tagokkal való beszélgetések voltak. A pártiskolák és a különböző tanfolyamaink (egyéves vagy rövid tanfolyamok a propagandisták számára, integrált MLEE és komplex pártiskolai propagandistaképző) résztvevőivel is eszmét cseréltünk alkalomadtán, szemináriumok vagy konzultációk keretében is az oktatómunka legfontosabb tapasztalatairól, az alkalmazott módszerek szerepéről. A beszélgetések tárgya a tematikák egyes témáinak kialakítására, bővítésére, csökkentésére, vagy éppen új témák felvételére is irányult. Tettük mindezt jobbító szándékkal, a további közös munka megalapozása érdekében.

Természetesen az előbbiekben felvázolt kapcsolatrendszer nem mindig és nem mindenkivel jelentett rendszeres kontaktust. Ebben súlyoznunk kellett. Mi úgy gondoltuk, hogy ennek a kapcsolatrendszernek a legjelentősebb csomópontjai a nagyüzemek lehetnek. Hallgatóink döntő többsége ugyanis az üzemek pártszervezeteinek tagja, a pártalapszervezetek káderképzési-nevelési terve révén kerül hozzánk. Úgy véltük, hogy kölcsönös érdekünk lehet – az oktatási intézményé és az üzemi pártszervezeté is –, ha kialakítunk néhány bázist, munkahelyi pártvezetőségeken, nagyüzemi pártbizottságokon, ahol folyamatosan konzultálunk a propagandistaképzésről, s visszajelzéseket

kapunk a nálunk végzett propagandisták munkájáról. Javaslatokat és véleményeket kértünk arról, hogy mi mennyiben tudnánk jobban elősegíteni a hatékony helyi politikai oktatást?

Az utóbbi időszak jellemző munkaformái közül érdemes kiemelni a következőket:

- Évente ismétlődő konzultáció tíz nagyüzem propagandistáival az oktató-nevelő munkájuk eredményeiről és gondjairól, a középpontban arról, hogy milyen segítséget várnak el az Oktatási Igazgatóságtól, s igény szerint a „kihelyezett" tanfolyamok működtetéséről.
- A gyarapodó műszaki-technikai igények kielégítésére videós tanfolyam létrehozása az Oktatási Igazgatóságon és „kihelyezett" változatban, kerületben, illetve nagyüzemben.
- Az utóbbi öt év alatt a propagandista alapozó-, képző- vagy továbbképző tanfolyamot végzettek mennyiségi és területi számbavétele, a kerületekkel és a Budapesti Pártbizottsággal történt egyeztetés után javaslattétel a mintegy nyolcszáz fő továbbképzésére, egyáltalán az intézményünkhöz való „kötésére".
- A propagandisták számára segédanyagok ajánlása, javaslatok készítése segédletek kialakítására, vagy gyűjtemények összeállítására.
- A Propagandista Pódium videofelvételeinek szemelvényként, illetve szemelvénygyűjteményként való hasznosítása.
- Cikk-, könyv- és tanulmányajánlás a propagandista-tanfolyamok résztvevőinek.
- Aktuális politikai tájékoztatók a propagandistaképzők egyes tanfolyamain.

A felsorolás első eleme a tíz nagyüzemmel, illetve azok pártbizottságaival kialakított kapcsolatokra utal. Általában évenként (oktatási évenként) egyszer került sor a helyszínen ezekre a bezsélgetésekre. A tíz nagyüzem – a Budapesti Harisnyagyár, az Építőipari Szállítási Vállalat, az Északi Járműjavító Vállalat, a Csepel Vasmű, a Habselyem Kötöttárugyár, a Húsipari Vállalat, az Ikarus, a Kismotor és Gépgyár, a Magyar Optikai Művek, a Villamosszigetelő és Műanyaggyár – propagandistáival visszatérően találkoztunk.

Ezekben a nagyüzemekben viszonylag magas a felsőszintű állami és politikai iskolát végzettek, széles körű politikai gyakorlattal rendelkezők részvételi aránya a pártoktatásban. Így jelzéseik mérvadóak a számunkra, tapasztalataik, élményeik tudatos rendszerezésére is jól alapozhatunk.

Az Oktatási Igazgatóság ismertető, konkrét feladatokra felkészítő, képző tevékenységét általában hasznosnak tartják, de három-, ötévenként (a propagandistatapasztalattól és -múlttól függetlenül) szükségét érzik egy elméleti továbbképzésnek is. Az Oktatási Igazgatóság segítségét várják el abban is, hogy segédanyagokat kapjanak, illetve kölcsönözhessenek. A Budapesti Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályát, illetve az Oktatási Igazgatóság vezetését a lehetőségek további mérlegelésére, a gyakorlati tapasztalatok átfogó elemzésére ösztönözte a tíz nagyüzemben, több mint száz propagandistával lefolytatott beszélgetések tanulsága.

A propagandisták gyakran felvetették és indokolták, hogy a helyi gyakorlatukban ugyan követik a tematikát, de nem térnek és nem térhetnek ki a hallgatók olyan felvetései elől, melyek a napi – sokszor az aznapi – politikai aktualitásokhoz kapcsolódnak. Jogos volt tehát az az észrevételük, hogy a propagandistaképzésben is szánjunk időt ezekre a kérdésekre. Így került sor például az egyéves tanfolyamok tematikájában a rendszeres politikai tájékoztatók megtartására. A friss politikai tények és értékelések iránti igényt olyan módon is igyekeztünk kielégíteni, hogy alkalmanként meghívást kaptak a hallgatók az intézményben szervezett különböző politikai fórumokra. Ha-

sonló szerepet töltött be az igényekhez történő rugalmas alkalmazkodásban a Propagandista Pódiumok bevezetése. Ezeken a rendezvényeken is mód van az előadókkal a vitára, a vélemények és kérdések tisztázására. Úgy véljük, jó módszer ez arra is, hogy szokjuk a vitát, formálódjon a vitastílusunk, tanuljuk az egyet nem értő vagy éppen ellentétes nézetek „kezelését" is. Ez azt is jelenti, hogy nem mindig „letisztult" megközelítésekről esik szó egy adott témában, hanem az éppen felszínen levő ellentmondásos megközelítésekről hallanak itt a propagandisták. Talán mondani sem kell, hogy éppen ezért nem volt azonnal egyértelműen igenlő ennek a tulajdonképpen felújított, új köntösbe öltöztetett módszernek az alkalmazása, de összességében pozitív tapasztalatokat összegezhettünk. Néhány kerületben, elsősorban a XVIII. kerületi tapasztalatok alapján videotanfolyamot indított az Oktatási Igazgatóság, s azóta többször ismételve kihelyezett formában, például a III. kerületben. Mivel egyre szaporodik a kerületekben is az oktatástechnikai eszközök tárháza, ha van kellő számú felkészített, elkötelezett aktíva, akkor ennek az eszköztárnak a hatékonysága megsokszorozható. Örömünkre egyre inkább gazdagodik a politikai video, tartalomban és mennyiségileg is. A Reflektor Kiadó központi kiadványai mellett az Oktatási Igazgatóság katalógusban ajánlja az általunk készített, ingyen kölcsönözhető anyagok jegyzékét.

A továbbiakban a tíz nagyüzem közül a Budapesti Harisnyagyárral kialakított kapcsolat néhány formáját elevenítem fel, inkább csak a jó példa okán..

A közös munka úgy kezdődött, hogy a harisnyagyár pártbizottsága házi tanfolyamot szervezett az újonnan választott pártszervezeti tisztségviselők M–L ismeretanyagának gyarapítására. Ezért a gyár párttitkára megkereste az Oktatási Igazgatóságot, a Pártépítési Tanszéket. A tanácskérésből közös beszélgetés lett, majd a tanszék tanárai vállalkoztak arra, hogy a helyszínen is segítik megvalósítani a tanfolyam feladatait. Azóta is közösen egyéves tanfolyamokat szerveztünk. Legtöbbször „Az időszerű politikai kérdések" címszó alatt tettük ezt – változó témákkal és előadókkal. Ugyanakkor az egyéves és az öt hónapos pártiskolák kihelyezett osztályfoglalkozásait esetenként a harisnyagyár pártbizottsága vendégeként tarthattuk meg a helyi politikai, gazdasági vezetők aktív segítségével. A gyakorlati politikai feladatokkal való rendszeres kontaktusból a tanszék tanárai is sok muníciót kaptak.

A későbbiekben a párttisztségviselők tanfolyamát segítettük. Ennek a tanfolyamnak a tematikája a résztvevők előzetes véleményének kikérésével kezdődött. Majd e témákhoz hozzávették a végrehajtó bizottság, a pártvezetőségek jelzései alapján mindazokat, amelyeknek tárgyalását a helyi igények, az alapszervezeti feladatok szükségessé tettek.

Az együttműködés szempontjából kiemelendő az MLEE szakosító kihelyezett tagozatának egy osztálya, mely elsősorban a gyárban dolgozó fiatal műszaki káderek politikai képzettségét volt hivatott biztosítani, kibővíteni. Feltétlenül szólni kell az egyik értekezleten „kipattant" ötletből született tanfolyamról, melyet a vgmk vezetőinek szerveztek meg. Az ötlet lényege az volt, hogy a gazdasági munkacsoportok vezetőinek politikai oktatását is csak munkájukhoz, a konkrét időbeosztásukhoz igazodva lehet megoldani. Így is történt, és a sok gond, szervezési probléma, a sorjázó gazdasági tennivalók ellenére „végig tudták vinni" a tanfolyamot, sikeresen zártak, s azóta is rendre megszervezik ezt a stúdiumot.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy ezek a kapcsolatok előnyösek mindkét fél számára. Számos tapasztalat kerül felszínre általuk, melyek figyelembevétele már az eddigiekben is hozzájárult az oktatási-képzési folyamat eredményesebbé tételéhez. Ez az út továbbra is követhető az eszmei-politikai nevelőmunkára hozott határozatok közös és eredményes megvalósítása érdekében.

SZEMELVÉNYEK A HALLGATÓI PÁLYÁZATOKBÓL

Jámbor Gábor

A SZÉNA TÉRI ELLENFORRADALMI CSOPORT TEVÉKENYSÉGE ÉS FELSZÁMOLÁSA[1]

1956 nyarán a társadalom szinte valamennyi rétegére a felfokozott közéleti aktivitás volt a jellemző, melynek még további lendületet adtak a gyakran ellentétes, ellentmondásos politikai lépések is. Úgy tűnt, hogy az MDP Központi Vezetősége júliusi határozata, valamint a végrehajtott személycserék jó alapot adtak a kibontakozáshoz a párttagság nagy részének, az ország életének demokratizálását, a párt politikájának megújulását akaró tömegeknek.

Ezzel egyidőben a zavaros, ellentmondásos helyzetben megjelentek a szélsőségesen nacionalista, kommunistaellenes elemek is, akiket támogattak a nemzetközi imperialista, diverziós szervezetek, és akik mindent elkövettek a kibontakozó politikai és társadalmi válság elmélyítése érdekében. „A háttérben meghúzódó, s onnan irányító nemzetközi imperialista körök bűnös szerepét a magyar események kirobbantásában bizonyítja tovább az a tény, hogy Nyugat-Németországban ellenforradalmi célokra már évekkel ezelőtt összegyűjtötték a volt horthysta hadseregnek és csendőrségnek maradványait. Egyenruhákban öltöztették, fegyverrel látták el, katonai kiképzésben részesítették és amerikai dollárokkal fizették őket."[2]

A fegyveres ellenforradalom szervezői és forgatókönyvírói a különböző elemekre, főleg a régi rend levitézlett képviselőire, a börtönbüntetésre ítélt államellenes és köztörvényes bűnözőkre építettek, mint akikkel a szocialista társadalmi rendszer megdöntésének első lépéseit végrehajthatják.

Az ellenforradalmi csoportok és főleg vezetői ennek a célnak rendelték alá tevékenységüket. 1956 szeptemberében az Egyesült Államok képviselőháza bizottságot alakított, amely e hó 10–11-én „Magyarország felszabadításának" lehetőségeiről tárgyalt. Nyilvánvaló a tervükből semmi sem valósulhatott volna meg, ha az országban nem alakul ki belpolitikai válság.

A belpolitikai helyzet 1956 őszén végsőkig feszült volt. Egymást követték a különböző diák- és ifjúsági gyűlések. Az egyik ilyen diákgyűlésen – a Műegyetemen – határozták el, hogy október 23-án nagyszabású felvonulást rendeznek Budapesten „követeléseik teljesítésére, illetve a demokratikus kibontakozás meggyorsítására". Az ellenséges erők ezt az október 23-án rendezett tüntetést használták ki az ellenforradalmi lázadás kirobbantására.

Az 1956-os magyarországi ellenforradalom egyik hírhedt csoportja a Széna téri csoport[3] volt, amely szoros kapcsolatot tartott a Corvin-közi, a Szabadnép székházi és más ellenforradalmi csoportokkal, és ezekkel összehangolva fegyveres harcot folytat-

tak a népi demokratikus államrend megdöntésére. A Széna téri ellenforradalmi csoporthoz tartozott, illetve vele szoros kapcsolatot tartott a Baross utcai, a Rózsadombi és a Mechwart téri ellenforradalmi csoport. Együttműködött továbbá a Széna tériekkel a Klement Gottwald Villamossági Gyár és a Marcibányi téri „munkásőrség"[4], illetve 1956. november 4-e után a felsorolt ellenforradalmi csoportok egyes tagjaiból alakultak Pesthidegkúton és Nagykovácsiban ellenforradalmi fegyveres csoportok.

A II. kerületi ellenforradalmi csoportok – melyeknek fő erejét a Széna téri ellenforradalmárok képezték –, két irányban tevékenykedtek. Egyrészt fegyveres harcot folytattak a rendszert védelmező erők, valamint a szovjet csapatok ellen. Másrészt politikai harcot folytattak a törvényes államhatalmi szervek felszámolásáért és annak „Nemzeti Bizottmány"-nyal való helyettesítéséért.

Összetételét tekintve a Széna téri ellenforradalmi csoport rendkívül vegyes volt. Nagy számban voltak fiatalok, közép- és iparitanuló iskolások, egyetemisták, ezek mellett idősebb, főként alvilági elemek, illetve börtönből szabadult politikai és köztörvényes bűnözők. Az október 28-a utáni időszakban jelentős számban csatlakoztak hozzájuk a környéken lakó huligán elemek és a különböző rabmunkahelyekről szabadult bűnözők. Ezek képezték a Széna téri ellenforradalmi csoportok legagresszívabb részét.

A Széna téri ellenforradalmi csoport tevékenységét, elvi és politikai irányítását a II. kerületi „Nemzeti Bizottmányon" keresztül Dudás József[5] politikai kalandor irányította. A „Nemzeti Bizottmány" a II. kerületben teljesen átvette az államhatalmi szervek szerepét és megbénította a tanácsi és más államigazgatási szervek munkáját. A „Nemzeti Bizottmány" a fegyveres tevékenységek irányítása mellett, komoly politikai romboló munkát végzett az ellenforradalmi újságok és röplapok terjesztésén keresztül.

1956. október 23-án a Bem-szobornál lezajlott tömegtüntetés után a II. kerület főbb útvonalain ugyancsak megjelentek a tüntető csoportok, amelyek – nacionalista és ellenforradalmi jelszavakat kiabálva – a lakosságot csatlakozásra szólították fel. Ennek során a Széna téri Iparitanuló és Szakmunkás Szálló lakói a kerület más elemeivel csatlakoztak a tüntetőkhöz. Ezekből alakult ki a következő napokban a Széna téri ellenforradalmi csoport, amelynek többsége már október 23-án este és éjjel részt vett a Parlamentnél és a Rádiónál lezajlott fegyveres összetűzésben, s már 1956. október 24-én jelentős fegyveres csoporttá szerveződött a földalatti gyorsvasút felvonulási épületében.

A Margit híd budai hídfőjénél a Bem-laktanyából kivezényelt és igazoltatásokat végző honvédségi hídőrséget a Széna tériek befolyásuk alá kerítették, majd fegyveres civilek is csatlakoztak hozzájuk. A hídon áthaladó katonai, államvédelmi és rendőri gépkocsikat igazoltatták, a gépkocsikon levőket lefegyverezték és a Széna téri támaszpontra szállították. Az ily módon szerzett újabb fegyverekkel a Mártírok útján, a Moszkva téren és a Széna tér környékén igazoltatásokat hajtottak végre. Ezen erők parancsnoka, a későbbi Fő utcai ellenforradalmi csoport vezetője, Butkovszky Emánuel[6] volt, aki az ellenforradalom leverése után Nyugatra szökött.

A Széna téri – főleg fiatalokból álló – ellenforradalmi csoport a kezdeti időszakban – bár eléggé szervezetlenül –, de jelentős akciókat hatott végre. Így például az I., II., XII. kerületi rendőrkapitányságok, őrsök és katonai kiegészítő parancsnokságok, párt- és tömegszervezetek helyiségei ellen, elsősorban további fegyverek szerzése céljából.

A Széna téri fegyveresek október 25-én – kenyérért cserébe – a Bem-laktanyából is szereztek fegyvert. Október 25-re virradóra 30 tagú csoport támadta meg a II. Kerületi Rendőrkapitányság épületét. Október 26-án a Margit híd budai hídfőjénél 3 magyar harckocsi állt át az ellenforradalmárok oldalára. Az egyik harckocsi segítséget nyújtott a III. Kerületi Rendőrkapitányság megtámadásához, ahol nagyobb mennyiségű fegy-

vert zsákmányoltak. Még ugyanezen a napon harcképtelenné tettek egy szovjet páncélautót, a katonák közül többet meggyilkoltak. 1956. október 25–26-án barikádokat építettek a Széna tére, ehhez az utca felszedett kövein kívül a Déli pályaudvarról odatolt tehervagonokat is felhasználták.

1956. október 26-án a Széna téri ellenforradalmi csoport tovább erősödött. Ezen a napon alakult ki kapcsolatuk a Corvin közi, a Baross téri és a különböző egyetemeken működő ellenforradalmi csoportokkal, melyeknek küldöttei megjelentek a Széna téren és buzdító szónoklatokat tartva, további harcra biztatták őket. Ezen a napon tűnt fel a Széna téren a Szabó bácsi[7] néven ismert Szabó János büntetett előéletű, volt gépkocsivezető, aki a barikádok tetejéről buzdító beszédet mondott és fegyverét megcsókolva tett esküt arra, hogy „élete utolsó leheletéig a barikádon marad és harcol a szent ügyért". Nem sokkal ezután Szabó Jánost választották meg a vasút – metró – épületében tartott ellenforradalmi gyűlésen. Szabó János helyettese Bán Róbert, második helyettes Vasvári Ottó, a gazdasági ügyek vezetője Németh Bálint lett.

1956. október 26-án csatlakozott a Széna téri ellenforradalmi csoporthoz az ún. Kinizsi bányász alakulat, gróf Andrássy Alfréd[8] politikai elítélt vezetésével. Ez az alakulat kizárólag jogellenesen szabadult politikai elítéltekből állt. Október 27-én harcot kezdeményeztek egy áthaladó államvédelmi egység ellen. Ennek során egy tisztet meggyilkoltak. Október 27-én a Széna téri ellenforradalmi csoport további 20 főből álló, jól felfegyverzett egységgel erősödött, akik Óbudáról jöttek és csatlakoztak az ellenforradalmárokhoz.

A Nagy Imre kormány akkori politikájának megfelelően, a különböző katonai egységek igyekeztek tűzszünetet kialkudni az ellenforradalmi csoportokkal. Október 27-én este a Petőfi Akadémia küldöttsége arról tárgyalt a Széna téri ellenforradalmárokkal, hogy ne folytassanak utcai harcot, hanem alakuljanak át a Klement Gottwald Gyár „munkásőrségévé". Ugyanezen az estén a Bem-laktanyából érkező katonai küldöttség tűzszüneti tárgyalásokat folytatott az ellenforradalmárokkal. A „Védelmi Bizottság" nevében felajánlották, hogy fegyverletétel esetén szabad elvonulást biztosítanak számukra. A tárgyalás során a vezetők nagyobb része elfogadta a feltételeket, kisebb részük, Ehren Pállal[9] az élen, a harc továbbfolytatása mellett kardoskodott. Ehren kijelentette: az angol, az amerikai, a svéd és más követségek vezetői biztosították őt arról, hogy rövidesen megérkezik az erősítés Nyugat-Németországból, és ezért a harcot tovább folytatják. A tűzszüneti tárgyalás nem vezetett eredményre. Október 28-án egy szovjet páncélos egység vonult a térre, aminek hatására a fegyverletétel ellen állást foglalók többsége is elmenekült és a bázist a Bem-laktanya katonái vették birtokukba.

1956. október 29-én az ellenforradalmi fegyveres csoport helyzetében újabb változás állott be, aminek következtében a Széna téri ellenforradalmi csoport október 30-án visszaszerezte eredeti bázisát. Ezen a két napon a környékbeli utcákban, a Rózsadombon, a Várban, a Marcibányi lőtéren tartózkodtak. Ezzel egyidőben (október 28-án) az ellenforradalmi csoport megbízásából Ehren kapcsolatba lépett a Bem-laktanya parancsnokával (Kővágó alezredes) és követelte a Széna téri bázis kiürítését. Mivel a tárgyalás nem vezetett eredményre, Ehren kapcsolatba lépett Butkovszky Emánuellel, a Fő utcai fegyveresek parancsnokával, aki igyekezett Ehrent lebeszélni az erőszakos cselekményekről. Végeredményben egy kompromisszumos megállapodás jött létre a Széna téri ellenforradalmi csoport és a Bem-laktanya parancsnoka között. A megállapodás értelmében a katonaság által megszállt bázist visszaadták az ellenforradalmároknak. Ennek ellenében kijelölték, hogy az ellenforradalmárok mely útvonalon közlekedhetnek. Megegyeztek abban is, hogy a Széna téren áthaladó szovjet katonai alakulatokra nem nyitnak tüzet. Megállapodtak továbbá abban, hogy a Nemzetőrség megszervezésével egyidőben, fegyver- és lőszerkészletüket átadják a HM által kijelölt karhatalmi egységnek.

A Bem-laktanya parancsnoksága a megállapodás alapján jogot nyert arra is, hogy ellenőrzést tartson a fegyverkarbantartás és -tárolás felett. Végül mindkét fél kötelezte magát arra, hogy sem a Rádiónak, sem a sajtónak nem szolgáltatnak valótlan adatokat.

A fenti megállapodás alapján október 29-én a kora reggeli órákban, az ellenforradalmárok egy csoportja ismét birtokba vette a földalatti vasút épületét. Először Ehren kb. 28 főből álló, majd „Szabó bácsi" kb. 20 fős fegyveres csoportja tért vissza. Az ezt követő napokban véglegesen kialakult a Széna téri ellenforradalmi csoport katonai jellege, Szabó János főparancsnok zászlóaljakat, századokat, szakaszokat szervezett, nemzetőr-igazolványokat állítottak ki a csoport tagjai részére.

Október 30-a és november 4-e között a Széna téri ellenforradalmi csoport tevékenysége a kommunisták, más haladó személyek felkutatására és letartóztatására irányult. A letartóztatott személyeket először a Széna téri bázisra hurcolták, ahol kihallgatásukat Szabó János, Ehren Pál és Bán Róbert vezette. A Maros utcai államvédelmi laktanya elfoglalása után a letartóztatottakat annak pincéjében helyezték el. A letartóztatottak száma ezekben a napokban 200–300 főre emelkedett, többségük államvédelmi katona volt.

A Széna téri ellenforradalmi csoport október 30-án megtámadta és feldúlta az MDP II. kerületi székházát. Itt alakult meg és rendezkedett be a volt politikai foglyok szövetsége, az ún. POFOSZ. Ez a szervezet is alakított fegyveres csoportot, amely november 4-e után fegyveres harcot kezdeményezett a szovjet katonai és a magyar forradalmi egységek ellen. Ez az ellenforradalmi csoport maradt legtovább fegyverben, bázisát csak november 12-én hagyta el.

Az 1956. október 30-át követő napokban a Széna téri ellenforradalmárok kapcsolatba léptek a BM Határőrség parancsnokságával, illetve a határőrségen megalakult „Katonai Forradalmi Bizottmány" vezetőjével. Megállapodtak, hogy a határőrség katonákat bocsát a Széna téri ellenforradalmárok rendelkezésére és naponta összekötő tiszteket küldenek, akik vezetik a fegyveres kiképzést. Ennek ellenében az október 30-án elfogott két határőrtisztet szabadon engedik. Az ezt követő napokban valóban voltak a Széna téri fegyveres csoportokhoz határőr tisztek vezényelve, ezek azonban becsületesen viselkedtek, akadályozták az ellenforradalmárok törvényellenes cselekedeit.

1956. október 31-én a Széna téri ellenforradalmi csoporthoz visszatért a már említett „bányász alakulat" is, amely kizárólag börtönből szabadult elítéltekből állt. Létszámuk ebben az időben kb. 120 fő volt. Csatlakozásuk után a Széna téri bázisról átirányították őket az időközben elfoglalt XII. kerületi Maros utcai laktanyába, ahol az ott tartózkodó katonatisztek katonai mintára szervezték át a csoportot. Ettől kezdve ez a csoport 1. század elnevezés alatt Rusznyák László és Cimmer Tibor vezetése alatt működött.

Az első századon belül egy úgynevezett „különleges bányász brigádot" – másnéven: kékautóbuszos csoport – szerveztek, melynek feladata volt a kommunisták felderítése, elfogása, fogdában való elhelyezésük és kihallgatásuk. Ez a csoport egy BKV-autóbusszal járta a budai kerületeket, ezenkívül végigportyázta a Duan-kanyart egészen Visegrádig. A felderített és megtalált kommunistákat elfogták és elhurcolták. Kihallgatásukat Mészáros Kálmán, volt horthysta katonatiszt irányításával végezték. A politikai és köztörvényes elítéltekből álló 1. század az eddig felsoroltakon kívül még két jelentősebb akciót hajtott végre. November 1-én a Csolnoki büntetés-végrehajtási intézetből kiszabadították a még fogva tartott 16 köztörvényes elítéltet, akiknek a szabadon bocsátásához az Igazságügyi Minisztérium „Forradalmi Bizottsága" által kiküldött bizottság sem járult hozzá.

1956. november 1-én, eddig fel nem derített külföldi személyekkel folytatott tárgyalást a Maros utcában Bán Róbert és Vasvári Ottó. A tárgyalás során arról volt szó,

hogy miként lehetne Nyugatról fegyvereket behozni. A tárgyalás eredményeként november 2-án az úgynevezett „bányász alakulat" 42 fővel elindult fegyverért, Bán Róbert és Vasvári Ottó vezetésével. Először az osztrák követségre mentek, hogy ott beutazási engedélyt kérjenek, de ezt a semlegességre való hivatkozással megtagadták tőlük. Ennek ellenére sem mondtak le a fegyverszerzésről. A Győrben töltött éjszaka során az itt tartózkodó nyugati újságíróknak nyilatkoztak a budapesti ellenforradalmi eseményekről. Győrből Szombathelyre utaztak, ahol a „Forradalmi Ifjúsági Tanácstól" kapott információ alapján a birtokukban levő határőr-igazolványokkal – az őrséget kijátszva – bejutottak a laktanyába. A szombathelyi határőr-alakulat megkísérelte a „bányász alakulat" feltartóztatását, de rövid harc után helyzetük kilátástalanná vált. Az ún. „bányász alakulatot" itt fogták el november 5-én.

A Budapesten maradt alakulat november 4-ig terjedő időszakban még egy jelentős fegyveres akciót hajtott végre a törvénytelenül kinevezett Szeifert József II. kerületi katonai parancsnok vezetésével. November 2-án megtámadták a Külügyminisztérium épületét. A támadás során átkutatták az épületet és lehetetlenné tették a Külügyminisztérium munkáját. A diplomáciai bonyodalmat is előidéző támadást még a kormány is elítélte, ennek következtében Szeifert Józsefet Király Béla letartóztatta.

November 4-én hajnalban, Nagy Imre rádiófelhívására, riadókészültségbe helyezték a Széna téri és a Maros utcai ellenforradalmi egységet. Az első ellentámadásra azonban a fegyveres csoport szétesett. Sokan fegyverüket eldobálták, elmenekültek a helyszínről, míg a politikai bűnözőkből álló csoportok Buda külső kerületei felé húzódtak. November 5-én a Széna téri ellenforradalmi bázist a szovjet csapatok teljesen felszámolták. A szovjet és a magyar karhatalmi alakulatok akciói következtében november 12-re egész Buda megszabadult a fegyveres ellenforradalmároktól. A Széna téri ellenforradalmárok utolsó csoportja Pesthidegkúton keresztül Nagykovácsi felé menekült. Szabó János november 4-e után, amikor a Várból kiszorították őket, Pesthidegkútra menekült. Itt találkozott az ellenforradalom egyik katonai vezetőjével, Király Bélával. Miután erőiket nem sikerült harckész állapotba hozni, tovább menekülve utóvédharcot folytattak, miközben köztörvényes bűncselekményeket is elkövettek (emberölés, rablás). A Széna téri csoport maradványai még egy ideig illegális tevékenységet fejtette ki, majd a karhatalmi erők felszámolták őket.

Több személy, akik súlyos bűncselekményeket követtek el, a felelősségrevonás elől Nyugatra szökött, és ott kapcsolódott be a hazánk elleni tevékenységbe. A büntetőeljárás során kb. 200 főt vontak felelősségre, közülük 8 személy halálbüntetést kapott, míg a többieket különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték.

Jegyzet

1 A dolgozatot az Oktatási Igazgatóság Magyar és Nemzetkozi Munkásmozgalom Története Tanszéke által meghirdetett hallgatói pályázatra készítettem 1986-ban
2 Ez történt. A Népszabadság cikksorozata Kossuth, 1981 , 24 oldal
3. A dolgozat a Széna téri ellenforradalmi csoportok működését és felszámolását dokumentáló levéltári anyagok felhasználásával készult
4 Valójában ellenforradalmi csoportról van szó.
5 Dudás József 1926–1944-ig a munkásmozgalomban vett részt, 1945 után a Kisgazda Párt felé fordult. 1946-ban államrend elleni szervezkedés miatt letartoztatták, internálták 1954-ben szabadult, amikor ismét kapcsolatot keresett a Kisgazda Párttal 1956-ban megszervezte a Bp II kerületi Forradalmi Nemzeti Bizottságot Elnoke a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmánynak, szerkesztője az ellenforradalom alatt megjelenő Magyar Fuggetlenség és a Paraszt Fuggetlenség című kiadványoknak
6 Butkovszky Emánuel 1931-ben szuletett Az ellenforradalom idején alakult „Budai katonai forradalmi bizottmány" parancsnoka, az ő vezetésével támadják meg a Fő utcai katonai objektumot Utasítására és vezetésével indulnak meg a hajtóvadászatok kommunisták és volt ÁVH-beosztottak ellen
7. Szabó János 1897-ben Budapesten szuletett, a felszabadulás előtt Juttasi-tiszthelyettes iskolát végzett A felszabadulás után mint gépkocsivezető dolgozott 1948-ban tiltott határátlépésért elítélték. Az ellenforradalom leverése után kivégezték
8 Gróf Andrássy Alfréd arisztokrata származású, politikai bűncselekményért elítélték Az ellenforradalom ideje alatt szabadult a bortonből, illetve munkatáborból
9. Ehren Pál, arisztokrata származású, buntetett előéletű, villanyszerelőként dolgozott

Elkán István

GONDOLATOK A „JÓLÉTI ÁLLAM" KIALAKULÁSÁRÓL[1]

A kapitalista társadalom kialakulása rengeteg szenvedéssel járó, kegyetlen folyamat volt. *Marx* ezt a következő módon jellemezte: „. . . az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag koncentrált termelési eszközökké, tehát sokak törpe tulajdonának kevesek tömegméretű tulajdonává való átváltoztatása, tehát a nép nagy tömegének a megfosztása a földtől, a létfenntartási eszközöktől és a munkaszerszámoktól, a nép tömegének ez a szörnyű és kínos kisajátítása – ez a tőke előtörténete . . . A közvetlen termelők kisajátítását a legkíméletlenebb vandalizmussal és a leggyalázatosabb, legpiszkosabb, legkicsinyesebb gyűlölködő szenvedélyek ösztönzésére hajtják végre".[2]

Lényegében így kezdődött el a kapitalizmus korszaka. Senki sem gondolta volna, hogy közel 200 év elteltével a kapitalizmus a „jóléti állam" köntösét ölti magára.

A jólét fogalma – mint fogalom – régen használatos, de mint társadalmi szinten szervezett gondoskodás, illetve szolgáltatás mindössze hetvenöt éve ismert. Itt arról az elvről van szó, hogy a rászorulók kapjanak támogatást a társadalomtól. 1873-ban német polgári szakemberek egy csoportja megalapította a Szociálpolitikai Szövetséget, amely a marxi proletárforradalomról szóló tanítással a szociális reformok jelszavát állította szembe. Ezek a szakemberek szemben álltak a marxizmussal, de a liberalizmustól is elhatárolták magukat. Véleményük szerint a kapitalizmusban a munkás bizonyos esetekben – pl. betegség, öregség, keresőképtelenség esetén – rá van utalva a társadalom segítségére. (A munkanélküliségről nem is beszélve.)

A jóléti állam eszméjének a csírája már 1876-ban megjelenik Adolf *Wagner* „A politikai gazdaságtan alapjai" című könyvében. Wagner szerint az állam osztályok feletti szervezet, amely a „közjó" érdekében működik. A jóléti állam előfutárának tekintett bismarcki állam társadalombiztosítási törvényeket hozott egyidejűleg a szocialistaellenes törvényekkel. A cél a „vörös veszélytől való megszabadulás" volt. A célt illetően a helyzet ma sem változott. A jóléti államnak kezdettől fogva kifejezetten rendszerfenntartó – a tőkés–bérmunkás viszonyt megerősítő – funkciója volt és van.

A jóléti állam koncepciója a maga kifejlett formájában a II. világháborút követő korszak terméke. A modern tőkés ipari társadalomnak már nem felelt meg az „éjjeli őr szerepét" betöltő állam, amely nem foglalkozott a szociális problémákkal. A jóléti állam a kapitalista társadalmi berendezkedést megreformáló, „megszüntetve" megőrző funkciója a II. világháború után vált általánossá, amikor megerősödött a munkásmozgalom és a társadalmi rend megerősítésére új eszközöket keresett a burzsoázia. A jóléti

állam sohasem jött volna létre a munkásmozgalom gazdasági és politikai harcai nélkül, a hozzájuk kapcsolódó különféle társadalmi, politikai, ideológiai mozgalmak, pártok, eszmeáramlatok nélkül. A kapitalisták a „jóléti állam kiépítésével akarják a kapitalizmus rút arcát eltüntetni" – mondta E. Heath volt angol miniszterelnök.

A jóléti állam fogalmával számos elméleti könyv foglalkozott jelentős terjedelemben, a fogalom egységes és szabatos meghatározását azonban egyik sem adja meg.

R. M. *Tittmus* angol professzor írja pl. a következőket: „Ma sem vagyok jobban elbűvölve, mint 20 évvel ezelőtt a jóléti állam definiálhatatlan absztrakciójától . . . A jólét fogalmai igen különböző dolgokat jelenthetnek a különböző emberek számára." Véleménye szerint jóléti államnak az olyan állam nevezhető, amely minden állampolgárnak biztosítja a jogot olyan szociális szolgáltatásokra, amelyeket a magánpiac nem nyújthat. Ezek közé tartozik a közoktatás, az egészségvédelem és a társadalombiztosítás. A jólétet úgy határozza meg, mint a „köz által nyújtott és segélyezett szolgáltatások összességét".[3]

Boulding szerint a demokratikus intézmények növekedésével az „általános jólét állama" kesztyűt dobott az „erő államának". A jólét állama „azért létezik, hogy minden lakosának biztosítsa a jólétet". Ez olyan állam, amely „az egyéneket az élet viszontagságaitól és sorscsapásaitól védelmező szervként szolgál" [4]

Ez a védelem a társadalombiztosításban, a jövedelem-színvonal fenntartását célzó programokban, a rendőri védelemben stb. nyilvánul meg.

A jóléti állam gazdasági megközelítését Hansen kísérelte meg. A következőket írja: „A magánvállalkozás bebizonyította bámulatos hatékonyságát az anyagi javak termelésében és az új termékek bevezetésében. De a szolgáltatások szektorában éppen egy magasan fejlett társadalomban az államnak . . . éppúgy, mint a múltban, egyre növekvő szerepet kell betöltenie. A legközelebbi évtizedekben haladásunk a valóban magas életszínvonal felé elsősorban attól függ majd: milyen fokban használjuk ki a demokratikus kormányzatban rejlő hatalmas erőket. Kettős társadalom ez: magánvállalkozói az anyagi javak szférájában (beleértve a szokásos szolgáltatásokat), és állami-vállalkozói (beleértve az önkéntes társulásokat is) a szolgáltatások szektorában. Amilyen mértékben a szolgáltatások társadalma felé haladunk, olyan mértékben alakul ki a jóléti állam."[5] A szokásos szolgáltatásokon Hansen a kereskedelmet és a pénzügyeket érti. Hansen a következő módon határolja el a magánvállalatok és az állam szerepét: „A magánvállalat javakat termel. A kormány funkciója viszont az, hogy a társadalomnak azon szolgáltatások és szolgáltatási eszközök mind nagyobb részét nyújtsa, amelyek a civilizáció és a kultúra szintjén szükségesek. Ebben rejlik a jóléti állam értelme."[6]

P. A *Samuelson* álláspontja egybevág Hansenéval. A jóléti állam fogalmát összekapcsolja az állami kiadásokkal. A kormányzat jóléti kiadásai olyan kiadások, amelyek „a vásárlóerőt átviszik a rászorulóhoz vagy az arra méltóhoz, mégpedig az általa nyújtott ellenszolgáltatás mértékétől függetlenül. Fizetnek a veteránoknak, az öregeknek, a rokkantaknak, a nyugdíjas munkásoknak és családjuknak, a munkanélkülieknek. A transzferkiadások e kategóriájával érdemes foglalkoznunk. Ezek miatt nevezik rendszerünket olykor jóléti államnak."[7]

S. G. *Sturmey* angol közgazdász 1959-ben írt könyvében megkísérelte a jóléti állam átfogó jellemzését. Szerinte, a jóléti állam olyan állam, amelyben a társadalom egésze kollektív felelősséget vállal e társadalom gyengébb vagy kevésbé sikeres tagjaiért és meghatározott intézkedéseket tesz, hogy segítse ezeket a tagjait . . . A jóléti állam keretében a szociális szolgáltatások lehetővé teszik, hogy enyhítő intézkedésekkel megkönnyítsék a szűkölködők helyzetét; másodszor, hogy mind nagyobb mértékben feltárják az okokat és megtalálják a gyógyszereket (a szegénység ellen), s így a szűkölködő – ha már egyszer megmentették – képes legyen a saját lábára állni; harmadszor

pedig, hogy megelőzzék a szűkölködés létrejöttét."[8] A szerző a szociális szolgáltatásokat a gazdasági egyenlőség biztosítására szolgáló eszközként fogja fel. Helytelennek, megvalósíthatatlannak tartja azt, hogy a szociális szolgáltatásokból mindenki csak olyan arányban részesüljön, amilyen arányban maga is ad. A szerző azt az elvet tartja a legelfogadhatóbbnak, hogy a jóléti állam feladata az, hogy ott és akkor segítsen, amikor erre szükség van.

A jóléti állam az állammonopolista kapitalizmus államaként jött létre. Az állammonopolista kapitalizmus létrejöttében döntő szerepet játszott az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság, majd megerősítette a II. világháború. (A termelés és a fogyasztás jelentős részének közvetlen szabályozásával.) A II. világháborút követő évtizedekben az állammonopolista kapitalizmus rendszerré vált.

A harmincas években már a jóléti állam eszméje merült fel a F. D. *Roosevelt* által kezdeményezett reformprogramban (New Deal), amely nagyszabású állami beavatkozással igyekezett segíteni a munkanélküliségen, a piac válságán. A New Deal nem annyira tudatos eszmerendszer, inkább válságmenedzselő rögtönzések, az adott feltételek között a legcélszerűbb intézkedések kombinációja volt. Azokat a törekvéseket fogalmazta meg, amelyek szerint a szövetségi kormányt az erőforrások kedvezőbb és társadalmilag méltányosabb elosztása érdekében kell felhasználni. A reformok tartalmazták a következőket: progresszív adórendszer, a költségvetésből fedezett ún. transzferkiadások magas szintje, az alacsony jövedelemmel rendelkező, hátrányos helyzetű rétegek támogatása, segélyezése stb. Valamivel később Nyugat-Európában is hasonló reformtörekvések valósultak meg a fejlett tőkés államokban. A jóléti állam tevékenysége a nemzeti jövedelem redisztribúciója útján valósul meg. Ezért a jóléti állam a nemzeti jövedelemnek jelentős hányadát összpontosítja.

A jóléti állam által megvalósított redisztribúció rendkívül sokféle lehet, aszerint, hogy a „biztonságra" vagy az „egyenlőségre" helyezik a hangsúlyt. Ha a „biztonság" szempontja az elsődleges, akkor ez azt jelenti, hogy a fizikai vagy társadalmi okokból keresőképtelen emberekről (rokkantak, betegek, öregek, kiskorúak, munkanélküliek stb.) kívánnak elsősorban gondoskodni, biztosítva létszükségleteik kielégítését.

Ha az „egyenlőségre" törekszenek, úgy a hátrányos helyzetű embereken akarnak segíteni, megszüntetve magát a hátrányos helyzetet. Jelentheti ez a lemaradó reáljövedelmek „méltányos" (ez persze definiálhatatlan, hogy mit jelent) kiegészítését, az „egyenlő esélyek megteremtését". A cél, hogy a most élő, illetve a születendő nemzedékeknél megszakítsák a szegénység újratermelődésének ördögi körét. Mindez preferenciákat jelent, „pozitív diszkriminációt" a hátrányos helyzetben levő rétegek, nemzeti kisebbségek számára. Az „egyenlőségre való törekvés" gondolatmenete azt is tartalmazhatja, hogy nemcsak az újraelosztás mértéke növekedhet meg jelentősen, hanem közvetlenül módosulhatnak a gazdasági szféra játékszabályai is, megváltozhatnak a tőke- és munkajövedelmek képződésének, elosztásának az elvei is. Azt az igényt, hogy a mai fejlettséget elért társadalmakban mindenkinek joga van „bizonyos" létbiztonsághoz, lényegében szinte mindenki elismeri.

A probléma ott vetődik fel, hogy ki mit ért a „minimális" a „korlátozott", a „bizonyos" létbiztonságon. E téren a nézetek igen különbözőek és az egyes országokban a gyakorlat terén is rendkívül nagyok a különbségek.

A jóléti gondoskodás az állam részéről történhet közvetlen és közvetett módon. A közvetlen támogatást az állam nyújthatja pénzben, anyagi javakban és szolgáltatásokban. A közvetett támogatás általában adókedvezményeket jelent. A jóléti állam jelentős szerepet játszik a következő területeken is: oktatásügy, egészségvédelem, és újabban egyre növekvő súllyal a környezetvédelem területén. Az oktatásügy már a XIX. században egyre inkább állami feladattá vált. A modern államokban az oktatás

támogatása nem korlátozódik az állami iskolák, elsősorban az alapfokú iskolák támogatására. Az állam segíti a felsőfokú oktatást és kutatást is, mégpedig jelentős összegekkel. Kulonbozó osztondíjak nyújtásával a dolgozók tehetséges gyermekei egy részének is lehetővé teszi a felsőfokú képzésben való részvételt. Mindez nem jelenti természetesen azt, hogy a burzsoázia gyermekei számára nem maradnának meg továbbra is a költséges elitiskolák, amelyeknek a diplomái megnyitják az utat a kiváltságos pozíciók felé

Ugyancsak az állam vállalja magára a legfontosabb közegészségügyi feladatok biztosítását, pl. szűrővizsgálatok, oltások, egészségügyi propaganda, valamilyen betegbiztosítási rendszer, szervezett betegellátás stb. Az utóbbi időben a fokozott környezetszennyezés miatt az ökológiai feladatok súlya megnőtt. A környezetvédelem általában hatalmas anyagi eszközöket követel. A jóléti állam természetesen nem zárkózhat el e feladatok elől sem. Pl a költségvetési kiadások megoszlásából kiderül, hogy az USA költségvetésében, bár százalékosan a legnagyobb tétellel a katonai kiadások szerepelnek (33,9%), ugyanakkor az állam jóléti kiadásai is tekintélyes arányt képviselnek, noha a Reagan-kormány ezeket szisztematikusan csökkenteni igyekszik. A többi fejlett tőkés ország a nemzeti jovedelemnek még nagyobb arányát osszpontosítja a költségvetésbe, s ennek megfelelően a jóléti kiadások aránya is felulmúlja az amerikait. (Kivéve Japánt.) Az USA-ban a GNP-hez viszonyítva a közkiadások 35,1%-ot képviseltek, az Egyesult Királyságban 44,5%-ot, az NSZK-ban 44%-ot, Svédországban 51,7%-ot, Hollandiában 53,9%-ot.[9]

A jóléti állam nem tudta megszuntetni a munkanélkulséggel járó problémákat. Ezek a jóléti államokban is fennállnak, noha az állam kulonbozó intézkedésekkel – elsősorban a munkanélkuli segéllyel – igyekszik a probléma súlyát csökkenteni. Minden fejlett tőkés országban van munkanélkuli segély. A segély százalékos összege és az, hogy mennyi ideig nyújtható, országonként kulonbozó (Maximális idő tartama 2 év.) A munkanélkuli segély mindig életszínvonal-csökkenést jelent, ez ugyanis csak bizonyos százaléka a munkabérnek. Ha a munkás meghatározott időn belul nem tud elhelyezkedni, és már nem kaphat munkanélkuli segélyt, általában másféle segélyben (szegénységi segély) részesulhet Ez utóbbi azonban kisebb a munkanélkuli segélynél A munkanélkulisség létbizonytalanságot jelent és igen súlyos morális, pszichikai hatása van. Sok országban szerveznek kulonbozó átképző tanfolyamokat, oktatást azok számára, akik a válságparágakból utcára kerultek, vagy a robotok szorították ki őket a termelésből. Ugyanakkor ezekben az országokban a legjobb esetben is csak a munkanélkulisség csökkentéséről beszélnek, annak felszámolása, a munkához való jog garantálása szóba sem johet. Ez ugyanis nem felel meg a tőke érdekeinek. Általában azzal számolnak, hogy meg kell tanulni együtt élni a munkanélkulisséggel.

Jegyzet

1. Részlet egy tudományos diákköri tanulmányból, amelyet mint a XIII. kerületi MLEE II. évfolyamának hallgatója készítettem.
2. Marx: A tőke I. kötet. MEM. 23. köt., 712. oldal.
3. R. M. Tittmus: Welfare State and Welfare Society. London, 1967., 15. oldal.
4. E. Boulding: Principles of Economy Policy. Englewood Cliffs 1958., 11. oldal.
5. A. H. Hansen: Automation and the Welfare State of The New Republic. 1961. ápr., 10–11. oldal.
6. A. H. Hansen: Economics Issue of the 1960's. 35. oldal.
7. P. A. Samuelson: Economics. 145–146. oldal. 8.
8. S. G. Sturmey: Income and Economic Welfare, London. 1959., 142. oldal.
9. Forgács Imre: Neokonzervatív fordulat az Egyesült Államokban (Kossuth, 1987.) című könyve alapján, 61–62. oldal.

Mojzes Imre

A TUDOMÁNYOS KUTATÁS INTENZIFIKÁLÁSA[1]

Joggal merül fel a politikai irányítás részéről az, hogy a nagy élőmunka- és eszközráfordítással zajló K+F tevékenység hatékonyságát növelje, annál is inkább, mivel a tudomány jelentősége valamennyi szektor szemszögéből meghatározó és a jelen gazdasági helyzetben a műszaki fejlesztés meggyorsítása és a fejlesztő tevékenység eredményének növelése alapvető cél[2]. Az új műszaki és technológiai kultúrák bevezetése hozzájárul a termelőmunka színvonalának és hatékonyságának emeléséhez.

Az intenzifikálás *első tényezőjeként* kiemeljük a tervszerűséget. A tervszerű fejlesztés mind tőkés, mind szocialista viszonyok között érvényesül. Megtervezésre kerülnek a fő súlypontok, a tudomány és a gyakorlat kapcsolata.[3] A tervezés kockázata különösen az alapkutatások terén nagy. Ezen úgy lehet segíteni, hogy már a tervezés folyamán több változatot kell készíteni.[4] A tervezés során a szakmai felkészültség mellett igen fontos feladat hárul a tudati tényezőre, mert „hatékony tudományos tevékenység csak ott bontakozhat ki, ahol messzemenően figyelembe veszik az egyén alkotó szerepét, a személyes rátermettség jelentőségét ... és azt, hogy a modern élet keretei között a korszerű tudományos tevékenységet a közös munka, a kooperáció jellemzi."[5] A kutatási tevékenység nem egy országban törvényszinten is szabályozott.[6] A tervszerűségnek ki kell terjednie a tudományos eredmények hasznosítására is, az egyes termékek minőségének javítására, mivel „a kommunisták pártja abból indul ki, hogy az új társadalom építése tudomány nélkül egyszerűen elképzelhetetlen."[7]

A tervszerűséget más oldalról fogja meg Kapica.[8] Ő a tervszerűséget és a hatékonyság növelését a tudós morális kötelezettségének tartja és a tervezésben fontosnak tekinti a demokratizmust, a nyílt vitát. Az így született döntésekkel a tudósok azonosulnak, így munkájuk motiválttá, tehát eredményesebbé válik. Itt is jelentkezik tehát – hasonlóan a fizikai munkához – az öntudat szerepe.

Az intenzifikálást befolyásoló *második tényező* a kutatás anyagi-műszaki ellátásának javítása. Itt elsősorban az informatika nyújthat igen hathatós segítséget. A K+F tevékenységben alkalmazott számítógépek igen eredményessé tehetik a munkát.[9] Az így kapott eredmények általában igen könnyen átvihetők a gyakorlatba, hiszen megjelenési formájuk következtében (program) könnyen fölhasználhatók. A gépek alkalmazása pedig tovább növeli a tudósok leterheltségét.

Harmadik tényezőként megemlítjük az emberi tényező fontosságát.[10] Ez a tényező a kutatás és a gyakorlat kapcsolata szempontjából igen kiemelkedő, így közvetlenül

hozzájárul a kutatás eredményességéhez, ez pedig a kutatás–fejlesztés–termelés–értékesítés meggyorsításához.

Negyedik tényezőként megemlítjük a területi elvet. Az USA gyakorlatában alakult ki az, hogy a tudományos erőforrások koncentrálása igen előnyösen hatott a termelékenység növekedésére.[11] Az első ilyen „parkot" 1951-ben a Stanford Egyetem mellett hozták létre. A tudományos parkok lényege: az élenjáró ipari ágazatok képviselőiből és magán, illetve állami kutatóintézményekből szervezett olyan csoportosulás, amelynek magvát egy vagy több, a középpontban működő műszaki felsőoktatási intézmány oktatási, kutatási és szolgáltatási potenciálja alkotja: az együttműködés igen sokoldalú és változatos, összekapcsolt tevékenységek keretében valósul meg, a működtetés alapelveit a kapacitás kihasználása, a hatékonyság, valamint a regionális érdekek érvényesítése jellemzik.[12] A területileg koncentrált tudományos műhelyek gyakorlata oda vezetett az USA-ban, hogy a hatalmi tengely eltolódott.[13]

A területileg koncentrált telepítés gyakorlata igen sikeresen vizsgázott a Szovjetunióban is, így jött létre a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Szibériai Részlege, a Novoszobirszk melletti Akademgorodok a maga intézményrendszerével, amely egyaránt kiterjed a közgazdaságtudományra, atomfizikára, szervetlen kémiára. A kutatáshoz itt is társul a megfelelő gyártóbázis jelenléte. A termelőerők magas szintje a különböző társadalmi-gazdasági rendszerű országokban formailag hasonló konstrukciókat eredményezhetnek, gyökeresen eltérő célokat követve.

Ötödik tényezőként kiemeljük a kutatás interdiszciplinárissá tételét. Megítélésünk szerint itt komoly tartalékok vannak, hiszen egy-egy tudományterületen elért eredmény, kidolgozott metodika igen jelentős mértékben hozzájárulhat más terület fejlődéséhez. A kutatás új fejlesztési irányvonalai egyébként is széles látókört igényelnek.

Összefoglalva megállapítható, hogy az intenzifikálás szempontjából igen fontos a megfelelő anyagi-műszaki háttér mellett a tudati tényező. „A tudományos életben a társadalmi felelősségtudat egyik legfontosabb mércéje az, hogy milyen erőfeszítéseket tesznek a kutatókollektívák és különösen ezek vezetői a munka hatékonyságának és minőségének javítására."[14]

1. Mojzes Imre, a filozófia szakosított tanfolyam hallgatója dolgozatot írt Lenin „A nagy kezdeményezés" című munkájáról, mely a termelékenység lenini megközelítéséhez kapcsolódik, s ugyanakkor mai kérdésekről vázolja véleményét. A dolgozat egyik – gondolatgazdag és széles irodalmi áttekintésre támaszkodó – részletét nyújtjuk át az olvasónak.
2. Az MSZMP KB irányelvei a párt XIII. kongresszusára. Kossuth, 1984.
3. Német Szocialista Egységpárt Programja. Kossuth, 1976., 65. oldal.
4. Az SZKP XXV. Kongresszusa. Kossuth, 1976., 59. oldal.
5. Balogh András: A tudományos-műszaki forradalom és a jog. Dacia Könyvkiadó, 1978.
6. Például Romániában a 28/1969. sz. törvénnyel.
7. Az SZKP XXVI. Kongresszusa. Kossuth, 1981., 55. oldal.
8. P. L. Kapica: Ekszperiment, tyeorija, praktika Nauka, 1981., 169. oldal.
9. Inykov: „Elektronnaja vücsiszlitelynaja tyehnika i kapitalisztyicseszkaja ekonimika" 1968.
10. Pál Lénárd: Elmélkedés a tudományról és a technológiáról. Magyar Tudomány, 1983. 3. sz., 166. oldal.
11. Naisbitt, J.: Megatrens. Warner Books, 1984.
    Bendzsel Miklós: Tudományos parkok és a K+F erőforrások koncentrálásának egyéb formái az Egyesült Államokban. Magyar Tudomány, 1983. 9. sz., 680–687. oldal.
12. Bendzsel Miklós: Tudományos parkok és a K+F erőforrások koncentrálásának egyéb formái az az Egyesült Államokban. Magyar Tudomány, 1983. 9. sz., 680–687. oldal.
13. Naisbitt, I.: Megatrends. Warner Books, 1984.
14. A Német Szocialista Egységpárt X. kongresszusa. Kossuth, 1981., 81. oldal.

Simai Tibor

A RÁFORDÍTÁST CSÖKKENTŐ KORMÁNYPROGRAMOK SZEREPE AZ IPARPOLITIKÁBAN*

Gazdasági növekedésünk megalapozását csak a termelés hatékonyságának növelésével, nemzetközi versenyképességünk javításával érhetjük el. A hatékonyság növelésének kulcskérdése – az előállított termékek piacképessége mellett – a termelési költségek csökkentése, ezen belül a fajlagos energia- és anyagráfordítások mérséklése. Ezért a népgazdaság 1986–1990. évi VII. ötéves tervének alátámasztására a kormány a központi gazdaságfejlesztési programok között három, ráfordítást csökkentő programot hagyott jóvá. Ezek a programok egymás hatását erősítve mozdítják elő az egységnyi termelési értékhez szükséges energia- és anyagfelhasználás mérséklését, azaz csökkentik Magyarország nemzeti jövedelem termelésének fajlagos energia- és anyagigényességét.

AZ ENERGIAMEGTAKARÍTÁS PROGRAMJA

Az energiagazdálkodás ésszerűsítésére irányuló program közvetlenül, a gazdaságos anyagfelhasználás és a technológiák korszerűsítésének, valamint a hulladékok és másodnyersanyagok hasznosításának programja közvetve mérsékli energiaigényességünket. A VII. ötéves terv előirányzata szerint az energiagazdálkodás ésszerűsítésének programja útján el kell érnünk, hogy a tervidőszakban feltételezett nemzeti jövedelem növekedése, összességében átlagosan évi 1%-os energiafelhasználás, ezen belül legfeljebb évi 3%-os villamosenergia-felhasználás növekedése mellett valósuljon meg.

A VII. ötéves terv energiagazdálkodási programjának célkitűzése, hogy ez idő alatt mintegy 50–55 PJ/év energiahordozó-megtakarítás legyen elérhető. A hazai energiahordozó-termelés korlátai, valamint az energiahordozó-import bővítésének többletköltsége miatt az energiagazdálkodási program fő feladata a gazdasági élet minden területén a termeléshez, illetőleg az egyes tevékenységekhez tartozó energiafelhasználás abszolút mérséklése.

*Részlet egy tudományos diákköri tanulmányból, amelyet a szerző mint az MLEE szakosító II. évfolyamának hallgatója a Politikai Gazdaságtan tanszék által kiírt pályázatra készített.

A GAZDASÁGOS ANYAGFELHASZNÁLÁSRA IRÁNYULÓ TECHNOLÓGIAI KORSZERŰSÍTÉS PROGRAMJA

A bruttó termelés ráfordításaiban a legnagyobb az energiahordozókat is magában foglaló nettó anyaghányad. A 100 forint bruttó termelési értékre jutó nettó anyagköltség 1985-ben összehasonlító áron az iparban 70,80 forint. Összes importunk 65%-a anyag, energiahordozó, féltermék és alkatrész. Számos elemzés és esettanulmány szerint a hazai termékek egy részének tömege, az előállításukhoz felhasznált fajlagos anyagráfordítás 20–30%-kal haladja meg a fejlett ipari országokét. A többlet anyagfelhasználást a külső piacok árban nem ismerik el, sőt esetenként az indokolatlanul nagyobb tömegű anyagot tartalmazó termék értékesíthetetlenné válik.

A fajlagos anyagfelhasználás csökkentésének két fő módszere lehetséges: mérsékelni az egységnyi használati értékhez, teljesítményhez szükséges anyagfelhasználást, illetve egységnyi anyagból – piac által is elismert – magasabb feldolgozottsági fokú és értékű termék előállítása.

A program fő célja: a termelési költségekben meghatározó szerepet játszó nettó anyagköltség bruttó termeléshez viszonyított fajlagos csökkentésének (nettó anyaghányad) műszaki-gazdasági megalapozása és előmozdítása.

A VII. ötéves tervidőszak fontos feladata, hogy az anyagfelhasználás szerkezetében kedvező irányú változások menjenek végbe. A technológiák korszerűsítésének valamennyi fő irányánál megkülönböztetett figyelmet kell fordítani azokra a feladatokra, amelyek a leginkább energiaigényes anyagok megtakarítását szolgálják, elősegítve ezzel az energiafelhasználás csökkentését is.

A MELLÉKTERMÉK- ÉS HULLADÉKHASZNOSÍTÁS PROGRAMJA

A program célja, hogy elősegítse a népgazdaságban keletkező hulladékok és másodlagos nyersanyagok minél teljesebb körű begyűjtését, ipari és egyéb célú hasznosítását. A hasznosított másodnyersanyagok értékeinek növekedése az 1985. évi 11,5 milliárd forintról 1990-re 18–19 milliárd forintra várható.

A program megvalósítása keretében:

- a hulladékfelvásárló vállalatoknál 5 év alatt 10–12%-kal kell növelni a begyűjtött hulladékok mennyiségét, bővíteni kell a begyűjtő hálózatot, és az ahhoz kapcsolódó műszaki bázist (szállító-, rakodógépek, tárolás, közműhálózat);
- a hulladék-előkészítés terén a meglevő kapacitások jobb kihasználásával, az új fejlesztésekkel alkalmassá kell tenni a hulladékanyagokat a magasabb szintű felhasználói igények kielégítésére;
- a felhasználási lehetőségeket tovább kell bővíteni a gyártásközi hulladékoknak közvetlenül a termelésbe történő visszavezetésével, a jelenleg exportra kerülő hulladékok és újabb, eddig nem hasznosított anyagok gazdaságos hazai feldolgozási feltételeinek megteremtésével;
- előtérbe kell helyezni a felvásárló kereskedelem kikapcsolásával megvalósítható – termelőegységek egymás közötti – közvetlen hulladékforgalmazást.

A program megvalósítását kutatással, lízinggel és know-how vásárlásokkal is elő kell segíteni. A másodlagos nyersanyagok hasznosítása egyben környezetünk fokozottabb védelmét is szolgálja. Olyan fejlesztések nem valósíthatók meg, amelyek üzemeltetése környezetszennyező.

A GAZDASÁGI KÖRNYEZET HATÁSA A PROGRAMOK EREDMÉNYESSÉGÉRE

A három ráfordítást mérséklő központi gazdaságfejlesztő program VII. ötéves tervi – eredeti célkitűzésekhez mért – teljesíthetőségét a kormányzat financiális támogatásának lecsökkenésével népgazdasági szinten újra kell értékelni. A társadalmi-gazdasági stabilizációs és kibontakozási programot támogató ipari szerkezetátalakítási feladatok messzemenően támaszkodnak a három program következetes (bár csökkentett eszközrendszerű) végrehajtására.

Az energetikai ipar fejlődésére, az energiaracionalizálási program megvalósulására a gazdasági környezet hatása viszonylag jól tervezhető, kézben tartható. Az energiahordozók kevés száma, fogyasztásának jól mérhetősége karakterisztikusabb jellemzőkkel bír, mint a másik két program. Kormányprogramként való kiemelése is korábban történt, preferenciái (különösen a személyi jövedelem területén) nagyobb mozgásteret, húzóerőt képviselnek a vállalatok és azok dolgozói részére. Az energiahordozók export-import szerkezetének alakulása is tervszerűbben változik, mint a nagyon sokrétű anyagoké.

Az anyagracionalizálási és hulladékhasznosítási programok VI. ötéves tervi preferenciái a beruházási költségeket 21–25%-kal csökkentették. Az 1985-től bekövetkezett szabályzó módosítás miatt a preferenciák egy része megszűnt, és így a VII. ötéves tervidőszakban – az 1981–1985-ös időszakhoz képest – a ráfordítást mérséklő programok helyzete relatíve kedvezőtlenebbé vált.

Az ország belső gazdasági környezetére meghatározó módon hat a világgazdasággal való kapcsolatunk, annak hatása fejlődésünkre. A világgazdaságban uralkodó műszaki fejlesztési irányokhoz való kapcsolódás, az alkalmazkodás kérdésében nincsenek alternatívák. Az energetika, a szerkezeti anyagkultúra, az elektronika, az automatizálás, az informatika oly mértékben szövi át a termelés minden területét, hogy ezeken a területeken való előrehaladás és a konkrét eredmények alkalmazása nélkül hatékonyságjavulás, és versenyképesség nem képzelhető el. Ezért a nemzetközi fejlődési tendenciákhoz illeszkedő hosszú távú műszaki fejlesztési politikánk a távlatban is alapvetően technológia-intenzív marad.

A műszaki fejlődés nemzetközi főszereplői az új anyagok, az atomenergetika, a mikroelektronika, a robottechnika, a távközlés, az informatika, a biotechnika, a rendszerprocesszorok lesznek. Ezek a területek nem elérhetetlenek a magyar ipar műszaki kultúrái szempontjából, ezért a távlati szelektivitás, szerkezetátalakítás, fejlesztési programjai továbbra is ezekre koncentrálnak.

AZ ÉVKÖNYV SZERZŐI

Ágoston László a filozófiatudományok kandidátusa, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója, az OI tiszteletdíjas tanára

Bánfalvine Kerti Mária egyetemi doktor, az OI tanára

Elkán István, a Szikra Lapnyomda műszerésze, az MLEE III. évfolyamának hallgatója

Farkas János, a szociológiatudományok doktora, a BME Szociológia Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, az OI Szociológia Tanszékének vezetője

Fukász György, a filozófiatudományok doktora, az MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatóságának igazgatója

Hajdú József egyetemi doktor, az OI tanára

Hámori Lászlóné egyetemi doktor, az OI tanszékvezető-helyettese

Hermann István az esztétikatudományok doktora, az MTA levelező tagja, az ELTE BTK Esztétika Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, az OI tudományos tanácsadója

Jámbor Gábor, a BM munkatársa, az ML szakosító III. évfolyamának hallgatója

Kovács Ferencné, a filozófiatudományok kandidátusa, az OI Filozófia Tanszékének tanszékvezetője

Luxné Vincze Judit egyetemi doktor, az OI tanára

Mojzes Imre kandidátus, az MTA MFKI tudományos főosztályvezető-helyettese, az OI filozófia szakosított tagozatán végzett

Nagy Sándor, a közgazdaság-tudományok kandidátusa, az Oktatási Igazgatóság igazgatóhelyettese

Oláh Józsefné egyetemi doktor, az OI tanára

Petőházi Judit, az OI tanára

Sas Éva egyetemi doktor, az OI Politikai Gazdaságtan Tanszék tanszékvezető-helyettese

Simai Tibor mérnökközgazdász, Ipari Minisztérium, az OI politikai gazdaságtan szakosító III. évfolyamának hallgatója

Szabó Antal, az OI tanára

Szávai Ferencné, az OI tiszteletdíjas munkatársa

Szedlay Péter tanszékvezető, az OI Oktatásmódszertani és Számítástechnikai Központ vezetője

Szegő Andrea, a szociológiatudományok kandidátusa, az MTA Szociológiai Kutató Intézet tudományos főmunkatársa

Szenes Iván, a történettudományok kandidátusa, egyetemi tanár, SOTE, az OI tudományos tanácsadója

Szöllősi Zsuzsanna, a Pest Megyei Pedagógiai Intézet munkatársa, az OI tiszteletdíjas tanára

Tamás István egyetemi doktor, az OI Filozófia Tanszék tanszékvezető-helyettese

Várnagy Marianne, a neveléstudomány kandidátusa, az OI tiszteletdíjas tanára

Vági József, az Oktatási Igazgatóság általános igazgatóhelyettese

Wiener György, a politikatudományok kandidátusa, az Államigazgatási Szervezési Intézet tudományos munkatársa, az OI tudományos tanácsadója

TARTALOM

Beköszöntő – *Fukász György* 5
Vági József: Az Oktatási Igazgatóság szerepe és feladatai 9
Nagy Sándor: Az OTKA-program az igazgatóság tudományos műhelymunkájában 17

Tanácskozások

„A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban" címmel megrendezett tanácskozásról – *Szenes Iván* 23
„Marx és a modern közgazdaságtudomány, Marx–Kalecki–Káldor" címmel megrendezett nemzetközi kerekasztal-tanácskozásról – *Nagy Sándor* 31
A „Tulajdon és gazdálkodás" című tanácskozásról – *Sas Éva* 34
Emlékülés Kun Béla születésének 100. évfordulóján – *Bánfalviné Kerti Mária*.. 38
Rudas László emlékülésről – *Tamás István* 44
„A propagandistaképzés tapasztalatai" című tanácskozásról – *Oláh Józsefné* . 49

Tanulmányok

Nagy Sándor: Kisvállalat – nagyvállalat 57
Wiener György: Tulajdonforma és vállalati magatartás 62
Szegő Andrea–Wiener György: Az OTKA-program kutatási koncepciója és gazdaságirányítási ajánlásai 68
Hermann István: A mimézis és katarzis kategóriái a lukácsi esztétikában 76
Farkas János: Társadalmi elméletek az elmaradottságról 85
Ágoston László: A hazai újratermelési folyamat néhány kérdése a társadalmi termelőerők fejlődésének tükrében 99
Várnagy Marianne: A politikai pedagógia tanításának története 104

Szemle

Kovács Ferencné: Tudással, hittel – Varjas Sándor (1885–1939) 115
Hámori Lászlóné: A Budapesti Pártbizottság küzdelme a munkáshatalomért .. 120
Hajdú József–Szabó Antal: Az MSZMP gazdaságpolitikájának kialakulása és megvalósulásának kezdeti tapasztalatai 128
Luxné Vincze Judit: Az 1917-es nagy október a szakszervezeti lapok hasábjain 137

Módszerek

Szedlay Péter: Modern technikai eszközök, új módszerek a politikaiképzésben 145
Szöllősi Zsuzsanna: A propagandistaképzés tapasztalatai – egy tanfolyam tükrében 149
Petőházi Judit–Szabó Antal: Számítógép az oktatásban 155
Szávai Ferencné: A nagyüzemi pártszervezetek és az igazgatóság kapcsolata a propagandisták képzésében 161

Szemelvények a hallgatói pályázatokból

Jámbor Gábor: A Széna téri ellenforradalmi csoport tevékenysége és felszámolása 167
Elkán István: Gondolatok a „jóléti állam" kialakulásáról 173
Mojzes Imre: A tudományos kutatás intenzifikálása 178
Simai Tibor: A ráfordítást csökkentő kormányprogramok szerepe az iparpolitikában 181

Készült az ARTUNION Kiadó és Nyomda Iroda gondozásában
Felelős vezető: Deák Gyula
Engedélyszám: 51719
Megjelent: 17,2 (A/5) ív terjedelemben

88/891 – Vízügyi Dokumentációs Szolgáltató Leányvállalat nyomdája
Budapest VII., Kazinczy u. 3/b
Felelős vezető: Várvédy Gábor

MSZMP BUDAPESTI BIZOTTSÁG
OKTATÁSI IGAZGATÓSÁG

MŰHELY–TANULMÁNYOK

A MŰHELY-TANULMÁNYOK eddig megjelent számai:

Nagyvállalat és jövedelmezőség. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1986

Gyulánszki Edit: Vállalatméret — vállalatstruktúra. Budapest, 1987

A vállalati gazdálkodás feltételrendszere a Szovjetunióban. Budapest, 1987

Tulajdon és gazdálkodás. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1987

Hámori Lászlóné dr.: A Budapesti Pártbizottság küzdelme a munkáshatalomért a konszolidáció kezdetén. (1956. november — 1957. június.) Budapest, 1987

A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban. (Az 1986. november 26-án megrendezett elméleti konferencia anyaga.) Budapest, 1987

Sorozatunk egyes kötetei intézményünk könyvtárán keresztül még megrendelhetők!